

NOVI MUALLIM

Časopis za odgoj i obrazovanje
ljetno 2014 • god. XV • br. 58

Izdavač
Udruženje ilmijje
Islamske zajednice u BiH

Za Izdavača
Mensur Pašalić

Glavna urednica
Senada Tahirović

Redakcija
dr. Ahmet Alibašić, mr. Zehra Alispahić,
dr. Ismet Bušatlić, Almedina Čelebić,
mr. Ferid Dautović, mr. Mevludin Dizdarević,
dr. Nedžad Grabus, dr. Dževad Hodžić,
mr. Samedin Kadić, dr. Armina Omerika,
dr. Ermin Sinanović, mr. Meho Šljivo

Savjet časopisa
dr. Dževdeta Ajanović, dr. Safet Halilović,
dr. Fikret Karčić, dr. Enes Karić,
Hasan Makić, dr. Hilmo Neimarlija,
Ševko Omerbašić, mr. Muharem Omerdić,
dr. Enes Pelidija, dr. Fuad Sedić,
Seid Smajkić, dr. Edina Vejo

Sekretar redakcije
Amir Zimić

Lektura
Adaleta Kadić

Prijevodni rezimezi
Subhi Wassim Tadei (arapski)
Amra Kaljanac (engleski)

Korektura
Amir Zimić

UDK
Adisa Žero

Dizajn i prijelom
Mahir Sokolija

Štampa
AMOSGRAF, SARAJEVO

Tiraž
1.500

Adresa: Zelenih beretki 17, 71000 Sarajevo,
Telefon: ++387 (33) 236-391;
Fax: ++387 (33) 236-002;
www.rijaset.ba
nmullim@rijaset.ba
muallim@bih.net.ba

Uplate
U KM na žiro-račun:
1602005500015065
kod Vakuške banke DD Sarajevo
uz naznaku "za Novi MUALLIM".
Za sve uplate staviti naznaku:
"za Novi MUALLIM".

Časopis izlazi tromjesečno
rukopisi, fotosi i zapisi se ne vraćaju!

Stavovi u objavljenim tekstovima odražavaju
stavove njihovih autora, a ne nužno i stavove
Redakcije časopisa Novi Muallim.

SENADA TAHIROVIĆ: Uvodnik 2

MUALLIMOV FORUM

ENES KARIĆ: Socijalna pravda Kur'āna: Zaštiti slabe i obuzdati moćne	3
HAFIZ KENAN MUSIĆ: Socijalna pravda iz perspektive Vjerovjesničkog, s.a.v.s., Sunneta	8
VELID EFENDIĆ: Poslovna etika islama u kontekstu savremenih ekonomskih trendova	15
EMINA ABRAHAMSDOTTER: Radnici i islam: Islamska perspektiva na radnička prava	20
NUSRETA SALIĆ: Socijalne institucije u Bosni i Hercegovini: Ko brine o socijalnim kategorijama	25
DŽENAN KALJANAC: Ka izgradnji pravednog društva: Islamska zajednica u BiH – korektivno-savjetodavni i aktivni učesnik u socijalnim programima	31

PUTOKAZI

MUSTAFA SPAHIĆ: Socijalna briga i zaštita u islamu	36
--	----

SAGLEDAVANJA

ANNEMARIE SCHIMMEL: Islam i čudesnosti stvorenja: Životinjsko carstvo ...	45
---	----

MUALLIM

SEAD FEJZIĆ: Zastupljenost sire u nastavi islamske vjeronauke od 1. do 5. razreda	59
NERMIN TUFEKČIĆ: Osobenost i priroda prisustva sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske islamske vjeronauke	67
SENAD OMIĆ: Kako do kreativnog učenika i nastavnika	75

ISLAMSKE TEME

ISHAK SEDIĆ: Hutba – Naša naivnost	81
MENSUR PAŠALIĆ: Vaz – Ramazan	83
SALEM DEDOVIĆ: Ramazan: Prilika za poticaj na društveni aktivizam	86
MUHIDIN TOPČAGIĆ: Čauševićovo razumijevanje Sunneta	89

MUALLIMOV INTERVJU

Reisu-l-ulema IZ BiH: HUSEIN ef. KAVAZOVIĆ: Islamska zajednica ima ustavnu obavezu da čuva islamsku tradiciju Bošnjaka	94
---	----

HISTORIJA OBRAZOVANJA

SUAD MAHMUTOVIĆ: Kako su uništene medrese ali i sačuvan jedan iznimno značajan vakuf u Bihaću	101
ELVEDIN ALIĆIĆ: Tešanjske čitaonice	107
AZRA MEDARA: Socijalna uloga i značaj ustanove imareta na području BiH u XV i XVI stoljeću	112

PREGLED

ALADIN HUSIĆ: Anali Gazi Husrev-begove biblioteke: Preko četiri decenije kulturno-prosvjetne misije	119
ALMIR FATIĆ: Kur'an – kosmos (u) riječi	120

Upute za autore	122
-----------------------	-----

Uvodnik

Etička poruka kur'anske objave izrazito je usmjerena u socijalnom pravcu. Islamska etika u najvećoj mjeri je socijalna etika. Socijalne vrijednosti utemeljene na Kur'anu i Sunnetu, imaju značenje samih religijskih vrijednosti. Socijalna etika sadržana je i u muslimanskom bogoslužju (ibadah), a ne samo u fikhskim disciplinama koje se bave međuljudskim odnosima. Osjećanje za socijalnu pravdu, briga za slabe, siromašne, bolesne, obespravljene, potlačene, produblivanje solidarnosti među ljudima, jednom riječju dobročinstvo, čini istinski sadržaj bogobojažnosti (taqwa). O tome karakteristično i upečatljivo govori kur'anski ajet (49 :177) u kojem se kaže kako "Nije dobročinstvo u tome da Istoku ili Zapadu okrećete lica svoja, nego su dobročinitelji oni koji vjeruju u Allaha, i u Onaj Svijet, i u meleke, i u Knjigu, i u vjerovjesnika, i oni koji od imetka, premda im je srcu mio, daju rodbini, i siročadi, i ubogima, i putnicima, i prosjacima, i za oslobađanje iz ropstva, i oni koji namaz klanjaju, i zekat daju, i obaveze svoje, kad se njima obavežu, izvršavaju, i koji su strpljivi u siromaštvu, i bolesti, i za borbe junačke! Eto, takvi jamačno vjeruju i Takvi su bogobojažni."

Ako imamo u vidu činjenicu da su prvu zajednicu Muhammedovih, alejhisselam, sljedbenika u najvećoj mjeri činili siromašni, potlačeni i oni s društvene margine, onda, možemo kazati da je islam, sudeći, dakle, prema njegovoj prvotnoj, povijesno izvornoj percepciji, objavljen da potakne, da pokrene, da izvede pravedniju preraspodjelu materijalnih dobara, bogatstva, moći.

Usudujemo se kazati da bi muslimanska teološka, šerijatsko-pravna, sufijska i političko-ideologijska interpretacija islama u klasičnoj i modernoj islamskoj misli u svim njenim aspektima morali biti podvrgnuti jednoj obuhvatnoj, hrabroj i korjenitoj kritici upravo na temeljima socijalno-etičke poruke islama i u jednoj orijentaciji na epohalnu etičku krizu u globalnim privrednim, ekonomskim i političkim procesima.

Kako se u Kur'anu govori o socijalnoj pravdi i zašto se ona utemeljuje primarno u ljudskoj savjesti? Koji motivacijski, doktrinarni, religijski, moralni i društveni značaj i kakvo interpretacijsko značenje za islamski koncept socijalne pravde ima Poslanikov Sunnet? U čemu se ogleda važnost etičkih načela i moralnih normi u privrednom životu, kako u našim pojedinačnim nastojanjima, na mikro planu, tako i u lokalnim ali i globalnim poslovnim i privrednim odnosima i procesima? Zašto je važno naše islamsko sudjelovanje u plediranju za jednu "svjetsku etiku za svjetsko gospodarstvo" (Hans Küng)? Zašto se islamska misao mora mnogo više zalagati za radnička prava? Pred kakvim se izazovima u tom pogledu nalaze naša ulema i naša Islamska zajednica? Na kojim se etičkim, pravnim, političkim i institucionalnim osnovama naše društvo i naša država bave socijalnom politikom? Kakva je naša današnja i ovdašnja socijalno-etička poruka? U čemu se sastoji socijalnoetička misija Islamske zajednice u našim socijalnim, ekonomskim, ustavno-pravnim i najširim društvenim prilikama? To su najvažnija pitanja kojima se u ovom broju *Muallima* bave naši autori.

Muallimovom raspravom o ovim pitanjima nastojimo potaknuti naše suvremeno islamsko mišljenje na odgovornije suočavanje sa životnim izazovima našeg vremena.

Ovdje Vašoj pažnji preporučujemo i *Muallimov* intervju u kojem Resiu-l-ulema Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini, također, govori o važnosti socijalne angažiranosti muslimana i Islamske zajednice.

Senada Tahirović

SOCIJALNA PRAVDA KUR'ĀNA – ZAŠTITITI SLABE I OBUZDATI MOĆNE

Enes KARIĆ

UDK 28-46

SAŽETAK: U ovom eseju autor se bavi ranim objavama Kur'āna u Mekki, u kojima se na jasan način obznanjuje Božije postojanje, ali se, istovremeno, obznanjuje i postojanje siromašnih, bijednih, sirotinje, robova, siročadi, zarobljenika, itd. U eseju se naznačavaju razlozi zašto se socijalna pravda i njeno promoviranje u Kur'ānu smještaju prvo u područje pojedinačne ljudske savjesti i moralne budnosti. Također, esej raspravlja o kategorijama siromašnih koje Kur'an spominje, kao i o predodžbi Kur'āna o silnicima, bogatašima, zelenašima, itd. Esej naglašava da je institucija zekata prije svega socijalne naravi. Premda je zekat nedvojbeno propisan Kur'anom kao stroga vjernička dužnost, zekat i dalje ima svoje važno uporište u moralno-socijalnoj budnosti čovjeka spram obespravljenih i ranjivih kategorija društva.

Ključne riječi: Kur'an, socijalna pravda, siromaštvo, imetak, zekat

I.

Rano Mekkansko razdoblje Kur'āna: Postoji Bog, ali postoji i sirotinja!

Kad se govori o pravdi (*al-'adl* – العَدْل ili *al-ḥaqq* – الْحَقُّ) – jednoj od središnjih vrijednota koje Kur'an promovira – potrebno je na prvom mjestu istaći sljedeće:

Prve objavljene sure Kur'āna (one iz tzv. ranog Mekkanskog razdoblja) spominju prirodne fenomene: *kosmos, zvijezde, Mjesec, Sunce, dan, noć...* Tim se fenomenima, na prvome mjestu, podsjeća na Boga kao Stvoritelja i kao Opskrbitelja cijelog postojanja, u svim njegovim prostranstvima. Istovremeno se u surama ranog Mekkanskog razdoblja objave Kur'āna, uz *postojanje Boga*, prvo slušateljstvo Kur'āna podsjeća i na postojanje *siročadi, siromašnih, bijednih, slijepih, nemoćnih, (po)tlačjenih, robova, zarobljenika i ugnjetenih.*

Po surama koje se objavljuju u ranom Mekkanskom razdoblju objave, ali i kasnije, gotovo bi se moglo zaključiti da je glavni cilj Kur'āna da digne svoj glas, zapravo krik, protiv prezrenog življenja i bijednog položaja sljedećih kategorija čovječanstva:

Prosjak (*as-sā'il* – السَّائِلُ). Al-Isfahānī (225) *as-sā'ila* definira ovim riječima:

وَيُعَبَّرُ عَنِ الْفَقِيرِ إِذَا كَانَ مُسْتَدْعِيًا
لِثَنِيٍّ بِالسَّائِلِ

“Za siromaha, kad nešto moli/prosi/traži, kaže se da je *as-sā'il*...”

U Kur'ānu se *ubožni prosjak* naziva i riječima *al-qāni'u wa l-mu'tarru* (الْقَانِعُ وَالْمُعْتَرِّ), koga, također, treba nahraniti i opskrbiti. Sura *Hodočašće/al-Ḥağğ* (XXII:36) jasno kaže: – “Nahranite ubožnoga prosjaka!”

Obespravljeni (*al-maḥrūm* – الْمَحْرُومُ) – al-Isfahānī ga na arapskom

definira ovako: ... الَّذِي لَمْ يُوسَّعْ عَلَيْهِ الرِّزْقُ... – to jest, *al-maḥrūm* je “onaj čovjek kojem nije pružena dovoljna opskrba kao drugima” (al-Isfahānī, 114).

Siromašni (*al-fuqarā'* – الْفُقَرَاءُ), Kur'an ih spominje na više mjesta, a za *al-fuqarā'* ili za siromašne naznačava njihova prava, a svoj poseban dio imaju u zakātu.

Bijedni, ubogi, siromašni (*miskīn* – مَسْكِينٌ / *masākīn* – مَسَاكِينُ), tako su nazvani jer oni su ne samo siromašni već su i obespravljeni, marginalizirani, imovno bijedni. Kur'ānska sintagma “dati/pružiti hranu *miskīnima*, tj. sirotinji” ili *ta'āmu l-miskīn* (طَعَامُ الْمِسْكِينِ), je, kako se vidi, karakteristična po tome što *miskīne* povezuje prvo sa *hranom* (to je vidljivo po nekoliko mjesta u Kur'ānu, npr. *al-Mā'un*, CVII:3., itd). Iz Kur'āna se vidi da su *miskīni* uvedeni u instituciju *kaffārata* (كَفَّارَةٌ) ili pobožnog vjerničkog otkupa

za počinjene grijeha na način da se njima, *miskīnima*, dade dolična i propisana količina hrane.

Robovi, roblje (*raqabah* – رَقَبَةٌ / *riqāb* – رِقَابٌ), također frekventna kategorija siromašnih ljudi (koji su zapali u dužničko ropstvo), i koje je potrebno osloboditi, spasiti, pomoći, itd.

Ratni zarobljenici (*asīr* – أُسِيرٌ) u Kur'anu se u nekoliko navrata spominju kao socijalna kategorija. Svojim porukama o ratnim zarobljenicima Kur'an se obraća svijesti i savjesti ljudi, ratne sužnje treba osloboditi, treba ih nahraniti, ne smiju se ubijati, mučiti, itd. U suri *Čovjek/ al-Insān* (الإِنْسَانُ – LXXVI:8) koja se u nekim komentarima Kur'ana naziva i *Vrijeme* (*ad-Dahr* – الدَّهْرُ), ratni zarobljenici spomenuti su zajedno sa ubogim siromasima i sa siročadima.

و يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَ
يَتِيمًا وَأُسِيرًا

“I [čestiti ljudi] hranu daju, premda je i oni vole, siromahu i siročetu i zarobljeniku!”

Siromah, *‘a’il* (عَائِلٌ), čovjek bez imetka, bez opskrbe. Az-Zamahšari (VI:772) tumači riječ *‘a’il* (عَائِلٌ) u značenju “siromašan” (عَائِلًا فَقِيرًا). Na ovom mjestu komentatori Kur'ana ističu da je sam Muhammed, a.s., bio *‘a’il* (عَائِلٌ) ili “siromašan”, bez ikakva imetka. Na to izravno ukazuje sura *ad-Duhā/Jutro* (XCIII:8) u kojoj se kaže: *وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى*: “i siromahom te [Bog] nađe, pa te bogatim učini!”

Siroče, *yatim* (يَتِيمٌ), to jest, dijete bez oca ili oba roditelja. Po slovu Kur'ana (sura *Jutro/ad-Duhā*, XCI-II:8), sam Muhammed, a.s., je bio *yatim* (siroče, jetim): *أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى*: “Zar te siročetom ne nađe, pa ti utočište dade?!” Az-Zamahšari (VI:772) o ovome veli:

وَذَاكَ أَنَّ أَبَاهُ مَاتَ وَهُوَ صَبِيٌّ ...
وَمَاتَتْ أُمُّهُ وَهُوَ ابْنٌ ثَمَانٍ سِنِينَ ،
فَكَفَلَهُ عَمُّهُ أَبُو طَالِبٍ ...

“Naime, njegov [Muhammedov, a.s.] otac je umro kad je on bio dijete u majčinoj utrobi..., a majka mu je umrla kad je

imao osam godina, pa mu je opskrbu pružio njegov amidža/ stric Abū Tālib...”

Potlačeni, podjarmljeni (*mustad'afin* – مُسْتَضْعَفِينَ), Kur'an ih izričito spominje nekoliko puta, npr. u suri *Zenel'an-Nisā*, IV: 75., 97., 98., 127.

Spominjanje ovih ugroženih kategorija čovječanstva i, dakako, ustajanje u njihovu zaštitu, jeste jedna iznimno važna crta, štaviše konstanta, ne samo ranog Mekkanskog razdoblja objave Kur'ana, već i cijelog Medinskog razdoblja objave.

Napose je poruka ovih sura iz ranog Mekkanskog razdoblja objave nedvojbeno jasna: Ima Bog, i trebate (vi ljudi) vjerovati da Bog ima. Ali trebate, također, biti svjesni da postoje, tu među vama, i *siromašni*, postoje *siročad*, *robovi*, *obespravljeni*, *potlačeni*...

U ovoj dionici Kur'ana vjera u Boga razbuđuje se u živom kontekstu razbuđivanja čovjekove moralne svijesti o *socijalnim vrjednotama života*, to jest o vrjednotama koje ljude čine svjesnim jedne nedrage i mučne činjenice da ima tu, u najbližem susjedstvu, mnoštvo ubogih, siromašnih, jadnih, nemoćnih, siročadi i obespravljenih. Svima njima treba pomoći. U vrjednote Kur'ana koje se promoviraju kao neodmjenjive socijalne konstante života spada *briga prema njima*. Kur'an tu *brigu* razbuđuje prije svega kao *moralnu svijest* u svakoj osobi, kao *moralnu budnost* za pravdu i kao moralni stav pravednosti u svakom pojedincu. Kako ćemo vidjeti domalo kasnije u ovom eseju, ova dionica Kur'ana izjednačava *svijest o Bogu* sa *brigom o siromašnima*, jadnima, nemoćnima, siročadima, potlačenima i obespravljenima.

Karen Armstrong (*Islam, A Short History*, pp. 4-5) primjećuje ovu snažnu socijalnu dimenziju Kur'ana, tvrdi da se poruka Kur'ana nije odnosila toliko mnogo na raskrivanje novih vijesti o Bogu, koliko na to da Bog od mekkanskog politeističkog društva traži pravdu. “On [Muhammed] nije učio Arape novim učenjima o

Bogu: većina Qurayša već je bila uvjerena da je Allah stvorio svijet i da će suditi čovječanstvu na Danu Sudnjem, kako su vjerovali i jevreji i kršćani.” (He taught the Arabs no new doctrines about God: most of the Quraysh were already convinced that Allah had created the world and would judge humanity in the Last Days, as Jews and Christians believed.). Karen Armstrong dodaje da je poruka koju donosi Muhammed, a.s., bila u tome da opomene na to “da je pogrešno graditi privatnu sreću/blagostanje, već je dobro dijeliti bogatstvo i stvoriti društvo gdje će se sa slabima i ranjivima postupati sa poštovanjem”. (It was wrong... to build a private fortune, but good to share wealth and create a society where the weak and vulnerable were treated with respect.). Domalo dalje, Karen Armstrong kaže: “Prema tome, društvena/socijalna pravda je bila središnja vrjednota islama. Muslimanima se zapovijeda, kao njihova prva dužnost, da izgrade zajednicu (*ummah*) koju obilježava praktična samilost, u kojoj će biti pošteno raspoređivanje bogatstva.” (Social justice was, therefore, the crucial virtue of Islam. Muslims were commanded as their first duty to build a community (*ummah*) characterized by practical compassion, in which there was a fair distribution of wealth.).

Imajući u vidu ovu snažnu socijalnu dimenziju islama i Kur'ana, Karen Armstrong kaže da je insistiranje na socijalnoj/društvenoj pravdi “uvijek bilo esencijalni dio vizije velikih svjetskih religija koje su se razvile tokom perioda koje historičari nazivaju Osnim Dobom (oko 700-te godine prije nove ere, pa do 200-te godine prije nove ere).” (“This social concern had always been an essential part of the visions of the great world religions, which had developed during what historians have called the Axial Age /c. 700 BCE to 200 BCE) – p. 6). Prema Karen Armstrong, sa islamom su Arapi sada bili spremni za svoju vlastitu vjeru Osnog Doba. (“The Arabs were now ready for an Axial Age faith of their own”. P. 7.).

Prema do sada rečenom, prve sure iz ranog Mekanskog razdoblja o Bogu najčešće govore uzimajući u zaštitu obespravljene ili hendikepirane, npr. sura *Abasa* (LXXX: 1-4) stavlja se na stranu zanemarenog "sljepog čovjeka" (*al-a'ama* – الأعمى), sura *at-Takwir* (LXXXI: 8-9) spominje strašni zločin nad "živom zakopanom djevojčicom" (*al-marw'udab* – المروءدة) i taj zločin jasno obznanjuje oglašavajući ga sa strašnim nizom kosmičkih udesa na Danu Smaka Svijeta. Također, sura *al-Balad* (XC:13-15) povezuje vjeru u Boga (ili zahvalnost Bogu) sa "oslobađanjem *roba* iz ropstva" (*fakku raqabah* – فَكُّ رَقَبَةٍ), zatim sa "davanjem hrane *siročetu* bližnjega svoga" (*yatiman da maqrabah* – يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ), ili "pružanjem hrane *nevoljniku* ubogome" (*miskinan da matrabah* – أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ).

Rani period Mekanskog razdoblja Kur'ana posve jasno, riječima koje su kasnije u povijesnom islamu postale neprolazni simboli, unosi i usađuje u percepciju svojih slušatelja jednu svijest o vrijednosnoj skali ili gradaciji među ljudima, polazeći sa stanovišta spremnosti na dobročinstvo, spremnosti da se nevoljnom priteče u pomoć. Ta gradacija nije ustanovljena na *diferentia specifica*-i rase, spola, jezika, plemena, porijekla, religije... već na kriteriju činjenja dobra i svijesti o vrijednosti dobra, života, plemenitosti...

II.

Kur'anski diskurs o ljudima okrutna i kamena srca

Već sa stranica ranog Mekanskog razdoblja Kur'ana razliježe se jedan opominjući glas: Imaju na jednoj strani bogataši silnici, okrutnici, ljudi surova srca. Na drugoj strani su obespravljani, siromašni, bijedni, robovi, siročad/jetimi, potlačeni.

Mnogo je primjera u Kur'anu koji ovo iznose u jednom jasno obznanjenom i vrijednosno snažno diferencirajućem tonu, čime se moćno oblikuje jedan *kur'anski diskurs o silnicima, okrutnicima, o ljudima kamena srca.*

Na primjer, Kur'an spominje takve tlačitelje u suri *al-Fil* (CV), spominju se kao "Vlasnici/posjednici slonova" (*aṣḥābu l-fil* – أَصْحَابُ الْفِيلِ), to jest zavojevači koji napadaju/opsjedaju Mekku. K tome, sura *Sazviježđa/al-Burūğ* (LXXXV:4-8) s posebnim gnušanjem spominje "Vlasnike rovova" (*aṣḥābu l-uhūd* – أَصْحَابُ الْأُحُدُودِ) koji su ove rovove punili vatrom i u njih bacali ljude! Riječ je o paraboli koja se odnosi na svako vrijeme, na okrutne ratove i strašna mučenja ljudi.

Nadalje, sura *Zora/al-Fağr* (LXXXIX) među silnike ubraja i vladare grada/zemlje Irema, "posjednike stubova" (*irama dāti l-imād* – إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ).

U ranom Mekanskom razdoblju objave (usp. suru *al-Fağr*, LXXXIX) spominje se i faraon, "vlasnik šatora" (*wa fir'awna di l-awtād* – وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ), kao i narod Semūd, njegovi su ljudi "u stijenama dubili svoje nastambe" (*wa tamūda alladīna ġābū ṣ-ṣaḥra bi l-wād* – جَاءُوا الصَّحْرَ بِالْوَادِ). U ovoj ranomekanskoj predodžbi/diskursu o silnicima i okrutnicima vidljivo je da se oni povezuju sa ovomezaljskom moći i bogatstvom, naime, spominju se nastambe koje su pravili (stubovi, šatori, staništa u visokim liticama, itd.). Karakterističan je spomen "faraona i Semuda, i vojski njihovih" u suri *al-Burūğ* (LXXXV:17-18).

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ فِرْعَوْنَ وَ ثَمُودَ

U Kur'anskom predočavanju bogataš je opisan kao nezahvalnik, osion, nemarna osoba. U suri *Pokajanje (at-Tarwbah, IX:34)* oštro se osuđuju oni koji gomilaju imetak i koncentriraju ga samo za sebe.

وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَ لَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

"A one koji zlato i srebro gomilaju

I na Božijem Putu ga ne razdjeljuju,

takve ti obraduj kaznom bolnom!"

U snažne akcente jedne pravedne socijalne vizije Kur'ana spada i

gnušanje prema "kolanju/opticaju bogatstva samo među bogatašima". Sura *Progonstvo/al-Hašr* (LIX:7) proglašava da se bogatstvo ima dijeliti "siročadima, i siromasima, i putnicima – eda ne bi to bogatstvo kolalo među vašim bogatašima..."

كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ

Mnoge sure Kur'ana pozicioniraju govor o Bogu u kontekstu živog podsjećanja na nepravedne socijalne i društvene odnose među ljudima. Sura "Zgrtanje imetka" (*at-Takātur, CII*) gotovo se u cijelosti usredotočuje na bogataše koji ne samo da zgrću imetak, već se u tome i nadmeću! Njih se podsjeća "na grobove koje će posjetiti/naseliti" (*zurtumu l-maqābir* – زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ), također, te bogataše se u suri "Klevetnik" (*al-Humazah, CIV:1-4*) povezuje sa onima koji se "podruguju" (*al-lumazah* – اللَّمَزَةُ), koji "blago zgrću i broje ga" (*ğama'a mālan wa 'addadah* – جَمَعَ مَالًا وَ عَدَّدَهُ), misleći da će ih "blago njihovo vječnim učiniti" (*yahṣabu anna mālahū aḥladah* – يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ).

Također, sura "Dobročinstvo" (*al-Mā'un, CVII*) nosi pečat ove rane naglašeno socijalne etape Kur'ana, koja prerasta u konstantu Kur'ana, u kojoj se temelji vjere u Boga povezuju sa odnosom prema obespravljenima, siromasima, siročadi, robovima, za-robljenicima.

Karakterističan primjer je sura *al-Mā'un*, u njoj se postavlja pitanje o onome "koji poriče Onaj Svijet?!" Očekivali bismo da će Kur'an ponuditi nekoje "teološke" dokaze u prilog postojanju Dana Sudnjega. Međutim, kur'anski dokaz da će se Dan Sudnji jamačno zbiti nalazi se u "zanemarenom siročetu".

Naime, sura *al-Mā'un* u 2. i 3. retku posve jasno kaže da je poricatelj Onoga Svijeta "onaj koji odgoni siročće" (*yadu'u l-yatim* – يَدْعُ الْيَتِيمَ), kao i onaj "koji ne podstiče da se siromah nahrani" (*wa lā yahuddu 'alā ta'āmi l-miskīn* – وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ).

U suri *ad-Dāriyāt* (LI:16-19), koja je također iz Mekanskog razdoblja objave, opisuju se dobročinitelji (*al-muḥsinūn* – الْمُحْسِنُونَ), tvrdi se da oni

“noću tek malo spavaju”, da oni “zom oprost traže”, a onda se, u jednoj snažnoj poenti ove sure jasno kaže:

U “imecima njihovim za prosjaka i obespravljenoga dio jedan bi” (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ).

Kako se posve jasno vidi, dobročinstvo (*al-ihsān* – الإِحْسَانُ) ima svoje dvije dimenzije, jedna je prema Bogu, druga je prema prosjaku (*as-sā'il* – السَّائِلِ), prema obespravljenome (*al-mahrūm* – الْمَحْرُومِ):

III.

Bog – jamac i nalogodavac pravednih odnosa među ljudima

Ne samo rane sure, već gotovo sve sure Kur'āna, govore o Bogu kao jamcu pravednih međuljudskih odnosa. Nikada Kur'an, ni u jednoj svojoj vremenskoj dionici objavljivanja, nije prestao insistirati na pravdi i pravednosti i isticati te dvije vrjednote među najvažnijim vrjednotama Kur'āna. Koraci Kur'āna su pritom jasni: Ova knjiga prije svega razbuđuje pojedinačnu svijest i moralnu savjest, pobuđuje moralno osjećanje spram siromašnih, ubogih, obespravljenih, zatočenih, zarobljenih...

Premda se Medinsko razdoblje Kur'āna bavi nekojim konkretnim strogim zapovijedima i propisima u reguliranju socijalne pravde među ljudima, Kur'an ni tada ne odustaje od buđenja svijesti i savjesti kod čovjeka kao pojedinca spram pravde kao socijalne vrjednote. Ni tada se ne izostavljaju socijalno ugrožene kategorije ljudi. Karakterističan primjer nalazi se u suri *Pokajanjel at-Tarwāh* (IX, 60):

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَ
الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَّاتِ فُلُوبُهُمْ وَفِي
الرِّقَابِ

وَالْعَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ
السَّبِيلِ ، فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ ...

“Zekat pripada samo siromasima, i bijednicima, i onima koji ga sakupljaju, i da se srca ljudi pridobiju, i za oslobađanje robova, i ljudima dugom

svladanima, i [pregaocima] na Putu Božijemu, i putniku-namjerniku! Tako je odredio Bog!”

Kur'anske odredbe o zekatu potrebno je sagledavati u kontekstu kur'anskih zabrana kamate, liheve, zelenašenja (*ar-ribā, ad'āfan muḍā'afatan*). Socijalnu pravdu Kur'an regulira kako razbuđivanjem moralno-socijalne svijesti spram obespravljenih, siromašnih, siročadi, robova, zarobljenika, tako i kroz stroge zabrane svih poganih i okrutnih rabota bogataša, na koje se gleda kao na glavne uzročnike nastanka marginaliziranih kategorija društva.

U Kur'ānu se pravda (*al-'adl* – الْعَدْلُ) spominje kao vrjednota u odnosima među ljudima koje promovira sam Bog. U neku ruku, sam Bog jamči za pravdu. U suri *an-Nahl* (XVI:90) obznanjuje se da “Bog zapovijeda pravdu...” (*ya'muru bil-'adl* – يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ). Na istom mjestu pravda (*al-'adl* – الْعَدْلُ) stavlja se u jednaku ravan sa dobročinstvom (*al-ihsān* – الإِحْسَانُ), te potpomaganjem bližnjih (*itā'u dī l-qurbā* – إِيْتَاءُ ذِي الْقُرْبَى). U trinaest izravnih oslovljavanja pravde u Kur'ānu vidi se da je najveći dio usmjeren prema pravednim socijalnim odnosima među ljudima.

Također, sinonim pravde (*al-'adl* – الْعَدْلُ) jeste *al-ḥaqq* (الْحَقُّ), istina. Ali, riječ *al-ḥaqq* nije samo istina, već znači *pravda* ili *pravo* na nešto, ono što ljudima u međusobnim odnosima neotuđivo pripada, što im po Božijoj Istini pripada.

Božiji poslanik Muhammed, a.s., bodrio je ljude spram ove dvije pažnje: A) Pažnje spram Boga i B) pažnje/brige o nevoljnima, bolesnima, siromašnima.

Evo jednog njegovog svetoga predanja (*ḥadīṭ qudsiyy*) o tome:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
يَا ابْنَ آدَمَ مَرَضْتُ فَلَمْ تَعُدَّنِي قَالَ يَا
رَبِّ كَيْفَ أَعُوذُكَ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ
قَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ عَبْدِي فُلَانًا مَرِضٌ
فَلَمْ تَعُدَّهُ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّكَ لَوْ عُدَّتَهُ
لَوَجَدْتَنِي عِنْدَهُ

Bog Veličanstveni će na Sudnjem Danu reći:

- O čovječe! Bijah bolestan, a ti me ne obiđe!
- O moj Gospodaru! – reći će čovjek – kako da te obiđem [bolesna] kad si ti Gospodar svih svjetova [ne možeš biti bolestan]?!
- A zar nisi [o čovječe] saznao da se moj rob, taj i taj, razbolje, pa ga ti ne obiđe! Zar nisi znao, da si ga obišao, da bi Mene kod njega našao?!

يَا ابْنَ آدَمَ اسْتَظَعْتَنِي فَلَمْ تُطْعِمْنِي
قَالَ يَا رَبِّ وَكَيْفَ أَطْعِمُكَ وَأَنْتَ رَبُّ
الْعَالَمِينَ قَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّهُ اسْتَظَعَكَ
عَبْدِي فُلَانٌ فَلَمْ تُطْعِمَهُ أَمَا عَلِمْتَ
أَنَّكَ لَوْ أَطْعَمْتَهُ لَوَجَدْتَ ذَلِكَ عِنْدِي

- O čovječe! Ja od tebe zatražih hrane, a ti me ne nahrani!
- Gospodaru moj! – reče čovjek – Kako da te nahranim kad si ti Gospodar svih svjetova?!
- A zar ne znaš – reče Bog – da je jedan moj štovatelj/rob, taj i taj, od tebe zatražio da ga nahraniš, pa ga ti ne nahrani. Zar ne znaš, da si ga nahranio, da bi ti to kod mene našao?!

يَا ابْنَ آدَمَ اسْتَسْقَيْتَنِي فَلَمْ تَسْقِي
قَالَ يَا رَبِّ كَيْفَ أَسْقِيكَ وَأَنْتَ رَبُّ
الْعَالَمِينَ قَالَ اسْتَسْقَاكَ عَبْدِي فُلَانٌ
فَلَمْ تَسْقِهِ أَمَا إِنَّكَ لَوْ سَقَيْتَهُ وَجَدْتَ
ذَلِكَ عِنْدِي

- O čovječe! – reče Bog – zatražio sam da me napojiš, pa Me ti ne napoji!
- Kako da te napojim – reče čovjek – kad si ti Gospodar svih svjetova?!
- Od tebe je da ga napojiš tražio jedan moj rob, taj i taj, pa ga ti ne napoji. A da si ga napojio, to bi ti kod mene našao!

Kad god raspravljaju o socijalnoj pravdi (*al-'adl, al-ḥaqq*) komentatori Kur'āna posežu za riječju opozitnog

značenja, a što je u arapskom *az-zulm* (الظلم). *Az-zulm* znači nepravda, nasilje, okrutnost, zulum. *Az-zulm* je i tmina, mrak. Kao da nam se ovim hoće reći sljedeće: Gdje ima pravde (*al-'adl, al-ḥaqq*), ima i svjetlosti među ljudima, a gdje pravde nema, tu vlada nasilje, mrak, tmina.

O pravednicima i pravdi nastale su mnoge poslovice i mudre kaže, na primjer:

إِمَامٌ عَادِلٌ خَيْرٌ مِنْ مَطَرٍ وَابِلٍ

Pravedan vladar je bolji od plodne kiše.

حُكْمُ التَّرَاضِي خَيْرٌ مِنْ حُكْمِ الْقَاضِي

Nagodba na zadovoljstvo svih bolja je od sudske presude.

مَنْ لَمْ يَرْضَ بِحُكْمِ مُوسَى رَضِيَ بِحُكْمِ فِرْعَوْنَ

Ko odbije presudu Mūsāovu, zadovoljit će se presudom fa-raona.

عَدْلُ السُّلْطَانِ أَفْعَعٌ مِنْ خِصْبِ الزَّمَانِ

Pravda vladara korisnija je od rodna vremena.

مَنْ حَصَمَهُ الْقَاضِي إِلَى مَنْ يَشْتَكِي؟

Kome da se žali onaj koji se parniči sa sudijom?!

Izvori i literatura

Armstrong Karen, *Islam A Short History*, Phoenix Press, London, 2004.
Burūsawī, Ismā'il Ḥaqqi Burūsawī, *Rūḥu l-bayān*, Istanbul, 1421 (H.)
Der Koran (arabisch – deutsch), Aus dem Arabischen von (s arapskog preveo) Max Henning, Cagri Yayinlari, Istanbul, 2009.
Georgii Wilmhelmi Freytagii, *Lexicon*

Arabico Latinum, I-IV, Librairie du Liban, Bejrut, 1975.
Ibn 'Arabī, Muḥyuddīn Ibn 'Arabī, *Tafsīru Ibn 'Arabī*, Kairo/Bejrut (?), 1968.
Isfahānī, ar-Rāgib al-Isfahānī, *Muḡamu mufradāti alfāzi l-qur'ān*, Bejrut, 1972.
Muslim, *ṣaḥīḥ*, Daru iḥyā'i l-kutubi l-arabiyya, Kairo, IV/V, str. 1.990, br. hadīta 2.569.

The Meaning of the Glorious Koran, An explanatory translation, preveo Mohammed Maramaduke Pickthall, Penguin Group, London (bez godine izdanja).
Zamaḥšarī, 'Umar az-Zamaḥšarī, *al-Kaššāfu 'an ḥaqā'iqi tanzīli wa 'uyūni l-aqāwili fī wuḡūbi t-ta'wili*, Bejrut, 2001.

الموجز

العدالة الاجتماعية في القرآن حماية للضعفاء والأخذ على أيدي الأقوياء

أنس كاريتش

يشتغل الكاتب في هذا المقال بالقرآن المكي، الذي يتحدث بوضوح تام عن وجود الله، وفي نفس الوقت يتحدث عن وجود الفقراء والمبؤساء والمحتاجين والرقيق واليتامى والأسرى، الخ. ويشير الكاتب في هذا المقال إلى الأسباب التي جعلت العدالة الاجتماعية والتشجيع عليها في القرآن الكريم تحتل مكانتها أولاً في مجال الوعي الإنساني الفردي واليقظة الأخلاقية. كما يناقش الكاتب في المقال فئات الفقراء التي يذكرها القرآن الكريم، ورؤية القرآن الكريم للظالمين، والأغنياء والمرابين، الخ. ويؤكد الكاتب في المقال أن مؤسسة الزكاة في أساسها ذات طبيعة اجتماعية، لكن وبغض النظر عن وجوب الزكاة على المؤمنين بنص القرآن الكريم، فإن لها مستندا مهما في يقظة الإنسان الأخلاقية والاجتماعية تجاه المحتاجين والفقراء في المجتمع.

الكلمات الرئيسية: القرآن الكريم، العدالة الاجتماعية، الفقراء، الأموال، الزكاة

Summary

THE QUR'ANIC SOCIAL JUSTICE – PROTECTING THE WEAK AND RESTRAINING THE POWERFUL

Enes Karić

In this essay the author deals with early revelations of the Qur'an in Mecca, wherein the existence of God is clearly announced, but also the existence of the poor, the weak, the fragile, the slave, the orphans etc., is brought to the notice. The essay points out the reasons for placing the social justice and its promotion primarily into the sphere of individual human conscience and moral awareness. The essay also discusses the categories of the poor that are mentioned in the Qur'an, as well as the Qur'anic viewpoint of the oppressor, the rich, the usurer etc. the author stresses that the institution of *zakat* is primarily of social nature. Although it is undoubtedly provided by the Qur'an as an obligation, *zakat*, however has significant reference to moral and social awareness of an individual towards deprived and vulnerable categories of a society.

Key words: Qur'an, social justice, poverty, wealth, *zakat*

SOCIJALNA PRAVDA IZ PERSPEKTIVE VJEROVJESNIČKOG, S.A.V.S., SUNNETA

Hafiz Kenan MUSIĆ

UDK 28-42

SAŽETAK: Tekst analizira doktrinarnu razinu učenja islama kada se radi o konceptu pravde u društvu i ističe činjenicu da se muslimanski pogled na pravdu i društvu povijesno razlikovao shodno interpretacijama osnovnih izvora islama Kur'ana i Sunneta. Perspektiva Vjerovjesničkog Sunneta nam uveliko pokazuje autentične smjernice Objave, s obzirom da se radi o primarnom komentaru, ali nam i interpretacijski meritorno pomaže u formiranju koherentne percepcije islamskog uređenja društva i ostvarenja pravde u punom kapacitetu učenja.

Reforma obrazovnog i odgojnog sistema, izgradnja odvažnih i naukom oplemenjenih ličnosti koje neće prihvatati postojeće stanja već će iz života svog Poslanika crpiti inspiraciju za bolje, pravednije i kvalitetnije odnose u društvu zasigurno će imati veliki odjek u savremenoj muslimanskoj zbilji. Jedino moralni i hrabri mogu razbiti ustaljene obrasce negativnog razmišljanja i promijeniti u nepravdi okoštale društvene realnosti – možda su najznačajnije poruke Vjerovjesničkog, s.a.v.s., Sunneta u kontekstu socijalne pravde.

Ključne riječi: Vjerovjesnik, socijalna pravda, Sunnet, zulum, društveno uređenje, ekonomski odnosi

1. Uvod

U posljednjim godinama pojavljuju se izuzetno frekventni termini savremenog akademskog i općeg društvenog diskursa. često se radi o novim pojmovima, nerijetko nedorečenog opsega i nepotpune definicije. Sintagma “socijalna pravda” u širim akademskim krugovima u svojim aplikativnim dimenzijama izazvala je brojne polemike. Mnogo je onih koji zastupaju mišljenje da se upravo u ovom konceptu krije rješenje za nagomilane socijalne i ekonomske probleme, ali nije ni mali broj onih koji smatraju da se navedenim želi isključivo uzeti od imućnih ono što su svojim radom i zalaganjem ostvarili. Socijalna pravda se motri kao moralno etički pristup društvu,

a američki filozof John Rawls u svom znamenitom djelu *A Theory of Justice* (1971) razmatra ideju pravde ne samo kroz individualne refleksije već kao ideju sa ozbiljnim društvenim implikacijama. Jednakost građana pred zakonom jeste element ove ideje, međutim predstavlja samo jedan u nizu elemenata nužnih za njeno ostvarenje. U savremenim religijskim kretanjima katolička crkva je usvojila doktrinu “katoličkog socijalnog učenja” što predstavlja institucionalni odgovor na različite koncepte uređenja društva koji su obilježili prošlo stoljeće.

Naravno, sve spomenuto nam je bitno jer daje okvir kako intelektualnog ozračja tako i religijskog institucionalnog odgovora u kontekstu socijalne pravde. Kako nam

je namjera u tekstu analizirati doktrinarnu razinu učenja islama kada se radi o konceptu pravde u društvu nužno je istaći da se muslimanski pogled na pravdu i društvu povijesno razlikovao shodno interpretacijama osnovnih izvora islama Kur'ana i Sunneta. Nikako ne smijemo isključiti elemente vremena i prostora u tumačenjima islama. Perspektiva Vjerovjesničkog Sunneta nam uveliko pokazuje autentične smjernice Objave, s obzirom da se radi o primarnom komentaru, ali nam i interpretacijski meritorno pomaže u formiranju koherentne percepcije islamskog uređenja društva i ostvarenja pravde u punom kapacitetu učenja. Najprije, moramo istaći da se u islamskom konceptu društvenog uređenja naglašava harmonija

suštine i forme. Odnos stvorenja jednih prema drugima, ali i prema prirodi koja ih okružuje nužno se mora urediti sa smjernicama Uzvišenog Stvoritelja. Stoga je bitno istaći da koncept društvene pravde ne zadire isključivo u ekonomske i društveno-političke aspekte već prožima kompletno funkcioniranje zajednice utemeljene na islamskim načelima. Upravo se zbog toga muslimanski učenjaci kroz povijest bave fenomenom pravde, ali i nepravde kao stanja kako ljudskog duha tako i društvenog života. Kur'anski ajet frekventno citiran u kontekstu pravde jesu riječi Uzvišenog: **“Allah naređuje pravednost, dobročinstvo i da se bližnjima udjeljuje, a zabranjuje razvrat i sve što je odvratno i nasilje; da pouku primite, On vas savjetuje.”** (Kur'an, 16:90)¹

2. Koncept pravde u učenju islama

Zanimljiva je konstatacija imama Gazalije vezano za međuljudske odnose. Naime, njegova percepcija nužnosti pravde među ljudima direktno se veže za smisao ljudskog postojanja i konačni cilj svekolikog ljudskog nastojanja. Gazalija kaže: “Ovosvjetski život prilika je ostvarivanja vječnosti na budućem. Kada bi ljudi pravedno postupali među njima ne bi bilo neprijateljstva, pravnici nam ne bi bili potrebni, ali se ljudi prema ovosvjetskom životu odnose shodno prohtjevima iz čega izvire sva neprijateljstva.” (Gazali, 1998) Stoga se prohtjevi isključivo posmatraju kroz prizmu usklađivanja sa Božijom odredbom. Kada su u skladu sa odredbom bivaju pozitivni i izgrađuju, a kada nisu vođeni Božijim smjernicama tada su negativni i razgrađuju kako karakter pojedinca tako i društveni sistem. Uzvišeni kaže: **“Pa ako ti se ne odazovu, onda znaj da se oni povode jedino za prohtjevima svojim. A zar je ikogore zalutao od onoga koji slijedi**

prohtjeve svoje, bez Allahove upute? Allah, doista, neće ukazati na Pravi put narodu koji sam sebi nepravdu čini.” (Kur'an, 28:50)

Dakle, ljudski prohtjevi i nagoni su stepenice duhovnog uzdignuća kada se slijede upute Kur'ana i Sunneta jednako kako su povod nesreće na oba svijeta kada se ne usklade sa uputama. Završetak ajeta opisuje nepravednim upravo one čija je odluka da se u realizaciji svojih unutrašnjih potreba i nagona ne oslone na Uputu

3. “Zulum” negativan odnos

Vjerovjesnikov, s.a.v.s., obiluje detaljima vezanim za pravdu u kontekstu društvenog života. Dakako, prije nego izložimo najznačajnije aspekte pravde akcentirane u Sunnetu nužno je spomenuti da brojni opći sunnetski tekstovi decidno zabranjuju suprotnost pravdi, tj. nepravdu. Njihova brojnost, decidnost i ozbiljnost u smislu odgovornosti dovoljno kazuju o opasnosti činjenja bilo čega što bi se moglo okarakterizirati kao nepravda. Spomenut ćemo samo nekoliko sunnetskih upozorenja na opasnost nepravde, “zuluma”.

Bilježi Muslim u svom *Sabihu* (Birr, 2577), od Ebu Zerra, r.a., da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: “Uzvišeni Allah kaže: **Robovi Moji, zaista sam Sebi zabranio nepravdu i među vama sam je učinio zabranio...**” Hadis, u ovom slučaju hadis kudsii, zabranjuje sve forme nepravde i jasno obznanjuje da je Stvoritelj najprije Sebi zabranio, a zatim isti odnos učinio zabranjenim u svim relacijama i odnosima.

Bilježe Buhari i Muslim u svojim *Sabihima* (Mazalim, 2315 i Birr, 2577), od Džabira b. Abdullaha, r.a., da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: “Čuvajte se nepravde jer je nepravda tmina na Sudnjem Danu...” Tmina spomenuta u hadisu odnosi se na izrazitu formu kazne na Sudnjem Danu, a hadis dolazi kroz izrazito strukturiran poslanički stil govora povezivanja riječi “zulum” nepravda i riječi “zulumat” tmine.

Bilježi Buhari u svom *Sabihu* (Tafsir, 4409; Hud, 102.), od Ebu Musa, r.a., da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: “Zaista, Allah odgađa kaznu nepravedniku, ali kada ga On kazni niko i ništa mu pomoći neće.” Zatim je Poslanik, s.a.v.s., proučio kur'anski ajet: **Eto, tako Gospodar tvoj kažnjava kad kažnjava sela i gradove koji su nasilje činili. Kažnjavanje Njegovo je zaista bolno i strašno.** U ovom kontekstu muslimanski učenjaci su često govorili da je opasnost nepravde toliko ozbiljna da u njenom prisustvu kompletno društvo biva izloženo mogućnosti nestanka, unutrašnje ili izvanjske destrukcije.

Bilježi Buhari u svom *Sabihu* (Rikak, 6169.), od Ebu Hurejre, r.a., da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: “Onaj ko učini nepravdu bratu svoje neka od njega što prije oprost zamoli, prije nego dođe dan kada novac neće nikakvu vrijednost imati nego će mu se dobra djela uzimati i bratu davati, pa kada njih nestane na njega će loša djela prebacivati.”

4. Sunnetski koncept “socijalne pravde”

Korpus Vjerovjesničkog, s.a.v.s., govora sadrži mnoge eksplicitne tekstove koji govore o nužnosti uspostavljanja društvene pravde. Ljudska sloboda, jednakost, društveni status, znanje, dostojanstvo, čast, imetak i mnoge druge vrijednosti stavljaju se u fokus sunnetskog diskursa u poučavanju. Dakako, radi se o univerzalnim pitanjima čije se ishodište u Vjerovjesnikovim, s.a.v.s., smjernicama vezuje za čvrsto uvjerenje u Božije postojanje i odgovornost pred Njim. Sve navedeno su značajna etička pitanja, neodvojiva od primarnog identiteta odanosti Stvoritelju i smatraju se mjerilom iskrenosti i predanosti Njemu. Možemo kazati da se koncept, a pod time mislimo na opsežnu kompilaciju ciljeva, strategija i mjera u cilju ostvarenja značajnih strateških ciljeva, teorijski i praktično upravo čita kroz Sunnet. Kur'anska načela, dakle Objava sadrži potrebne

¹ Prijevodi značenja ajeta navođeni u ovom radu su autorovi.

informacije, smjernice, upozorenja na rizike i pojašnjenja prilika, a ista kroz Sunnet dobijaju nužan vremenski i prostorni okvir u kojem se realiziraju i dodatno pojašnjavaju. Načela, bilo

mira pojedinca i stabilnosti društva. Društvo, bez obzira koliko uređeno i pravedno bilo, ostaje prostor u kojem se mora voditi socijalna borba stalnog poboljšanja uvjeta i kvaliteta

društva. Sunnetski tekstovi jasno kazuju da nepravedan odnos prema ljudima u društvu od strane vlasti spada u najteže grijeha, pa čak i u one zbog kojih džennet biva zabranjen.² Naravno, nepravedan sistem rukovođenja i upravljanja, odsustvo procedura i pravila, te nepotizam i zloupotreba javnih dobara i resursa slobodno se može smatrati kolektivnim "nepravednim vladarom".

«Elementarno polazište Sunneta jeste "popravljanje stanja", ili kako se to u kur'anskoj terminologiji naziva "islah" (Kur'an, 11: 88), a pod čime se podrazumijeva popravljanje stanja kako pojedinca tako i društva.»

ona u Kur'anu ili u Sunnetu, ne bi imali jak utjecaj na tok ljudske povijesti da nisu bila aplicirana upravo kroz navedene okvire.

Elementarno polazište Sunneta jeste "popravljanje stanja", ili kako se to u kur'anskoj terminologiji naziva "islah" (Kur'an, 11: 88), a pod čime se podrazumijeva popravljanje stanja kako pojedinca tako i društva. Nadalje, ne radi se o procesu koji će doživjeti savršenstvo i nije to cilj angažmana u tom pravcu. Savršenstvo nije osobina stvorenja i njihovih napora, već Stvoritelja. Sunnetski koncept se možda najbolje može čitati kroz Vjerovjesničko, s.a.v.s., upozorenje na poremećenost društvenih odnosa i ekstremnu slabost zbog sebičnosti i individualizma, jer njegov, s.a.v.s., odgovor na to stanje jesu riječi koje prenosi Buhari u Sahihu (Menakib, 3408): "Vi svoju obaveznu ispunjavajte i od Allaha molite da vas nagradi." Apsolutna pravda će se ostvariti samo na Sudnjem Danu i u svijetu satkanom od ljudskih vrлина, ali i slabosti neće se ostvariti u punom smislu. Čak je i sudbina muslimanskih društava usko vezana upravo za ovaj proaktivni, sunnetski, odnos prema stvarnosti. Tirmizi u *Sunenu* (Fitan, 2196) prenosi da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao: "Ili ćete naređivati dobro i odvrćati od zla, ili će vas Allah sve kazniti i molit će Ga najbolji među vama, pa se čak ni njima dove neće primiti."

Socijalna pravda u Sunnetu ima za cilj postizanje stanja unutrašnjeg

ljudskog života. Ista borba se posebno mora voditi, shodno sunnetskim smjericama, u društvima gdje se ljudi osjećaju obespravljenim, poniženim i marginaliziranim.

S obzirom da postoje kontekstualni prioriteti socijalne pravde u našem aktualnom trenutku osvrnut ćemo se na tri dimenzije koncepta pravde kroz prizmu Vjerovjesnikovog, s.a.v.s., Sunneta: društveno uređenje, status pojedinca i ekonomske odnose. Polazište uvijek trebaju biti stvarne potrebe društva i prepreke koje se moraju ukloniti kako bi se one ostvarile stoga smatramo da se upravo ove dimenzije najprije moraju sagledati i adekvatno analizirati.

4.1. Društveno uređenje

Sunnet nameće obavezu suprotstavljanja nepravdi u svakom njenom obliku. Očekivanje da će pojedinac biti konstruktivan, pozitivan i produktivan u destruktivnom, negativnom i parazitskom ambijentu je besmisleno. Stoga se na nivo najvećeg džihada, napora i zalaganja na Božijem putu, u hadisima podiže "riječ istine" pred "nepravednim vladarom". Bilježi Ebu Davud u *Sunenu* (Melahim, 4344), vjerodostojan hadis, od Ebu Se'ida el-Hudrija, r.a., u kojem Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: "Najbolji je džihad riječ istine pred nepravednim vladarom." Socijalna pravda se neće ostvariti bez pravednog društvenog uređenja te se navedeno smatra preduvjetom za ostvarivanje pravde u bilo kojem aspektu funkcioniranja

posebno je značajno istaći da pravedno društveno uređenje spada u univerzalne vrijednosti i može se kazati da je zajedničko polazište u motrenju društva kod svih ljudi. Koncept djelovanja muslimana, shodno vjerovjesničkoj praksi, je da bude koristan i mijenja društvo na bolje. To je sastavni i neodvojivi dio identiteta. Šehadet, namaz, post, zekat i drugi sadržaji čine pojedinca boljim, a u jednakoj mjeri oplemenjuju društvene odnose. Hadis koji govori o vrijednosti uspostave kvalitetnog društvenog sistema jeste onaj kojeg bilježe u *Sahibima* Buhari (Džema'a, 629) i Muslim (Zekat, 1031), od Ebu Hurejre, r.a., a u kojem Allahov Poslanik, s.a.v.s., kaže: "Sedam osoba će Allah uzeti u Svoj hlad na dan kada drugog hlada neće biti: pravedan vladar..." Prva osoba shodno vrijednosti konkretnog doprinosa i počašćena nagradom od Gospodara je osoba pravedna u obavljanju funkcije vlasti. Najčešće se u tumačenjima hadisa pribjegava personifikaciji pravednosti kroz lik i djelo individue. Međutim, ono što je jasno iz hadisa jeste da svaka osoba koja sačinjava neki sistem, u istom nosi određene odgovornosti i nadležnosti, može ući u okvir ovog hadisa.

Hipotetički posmatrano institucija, zajednica ili bilo koja druga forma društvenog organiziranja mogu biti "pravedan vladar" kada se radi o opsegu njihovog djelovanja. Osobine su naglašene u hadisu i karakter pravednosti svakom društvenom segmentu daju djelatnici koji se njime bave. Nažalost, tumačenje hadisa na

² Bilježi Buhari u svom Sahihu, (Ahkam, 6732.), od Ma'kila, r.a., da je Poslanik,

s.a.v.s., rekao: "Onaj kome Allah dadne vlast, pa bude nepravedan prema

muslimanima, zabranjen će mu biti ulazak u džennet."

način da se očekuje personifikacija pravednosti kroz lidera ili vođu koji bi povelili muslimansku zajednicu u pravom smjeru negativno se odrazilo na stanje svijesti ljudi. Ono što je moguće uraditi u kontekstu pravde ne uradi se "čekajući" personifikaciju koja po svojoj prilici neće doći.

4.2. Status pojedinca

Promjena u društvu dolazi promjenom stanja pojedinca. Prva generacija muslimana se mijenjala shodno Vjerovjesničkim, s.a.v.s., uputama i izgrađivala sebe i odnose sa svim oko sebe na temelju Kur'ana i Sunneta. Također, njihovo razumijevanje vjere dolazilo je iz direktne interakcije sa Objavom i njenim donositeljem, s.a.v.s. Status i položaj pojedinca naglašen je u učenju islama, ali ne kao individualizam već kroz prizmu individue u kontekstu vrijednosti Božijeg stvorenja i mogućeg doprinosa društvu.

Najprije, nužno je da se pojasnji osnova ljudskog dostojanstva u islamu. Pored Vjerovjesnika, s.a.v.s., prošla je pogrebna povorka Jevreja na šta je on, s.a.v.s., ustao. Kazali su da je to sahrana Jevreja, a Vjerovjesnik, s.a.v.s., tada reče: "Zar nije ljudsko biće (nefs, ličnost)!" – prenosi Buhari u *Sabihu* (Dženaiz, 1250.) Dakle, osnova vrijednosti je pripadnost ljudskom rodu. Čitav ljudski rod je Uzvišeni stvorio i time mu dao osnovnu vrijednost. Ostvarenje pravde u društvu iziskuje zdrave temelje, a jednakost među ljudima primarna je pretpostavka ostvarivanja ove vrste ambijenta. Hadis nam govori o postupku Božijeg Poslanika, s.a.v.s., koji je sam po sebi dio sunnetske perspektive pravičnog odnosa, ali je interesantno da se Poslanik, s.a.v.s., na zadovoljava sa konkretnim postupkom već općenito usmjerava svoje sljedbenike u odnosu prema drugim ljudima. Bilježi Buhari (isto, 1248.), od Džabira b. Abdullaha, r.a., da je Poslanik, s.a.v.s., na prigovor da se radi o sahrani Jevreja kazao: "Kada vidite dženazu – ustanite na noge!" Naime, ljudsko dostojanstvo mora biti poštovano jer izvire iz stvaranja

i pravo je koje Stvoritelj daje svim Svojim stvorenjima. Socijalna pravda u Sunnetu temelji se upravo na jednakosti i dostojanstvu.

Kada je govorio o vrijednosti ljudi kod Uzvišenog Poslanik, s.a.v.s., akcentira slijedeće. Nema ostvarivanja prednosti kroz socijalni status ili rasnu pripadnost, već je mjerilo: "Nema prednosti Arap nad nearapom, niti nearap nad Arapom, niti crven nad crnim, niti crn nad crvenim izuzev po svijesti o Bogu..." – hadis u *Musnedu* (vol. 5, 23536) bilježi Ahmed b. Hanbel. Jasno je da se ovaj sunnetski koncept temelji na jednakosti koju Gospodar obznanjuje u Kur'anu (49:13), ali se zanemaruje činjenica da se radi o sveobuhvatnoj pravednosti u tretmanu pojedinca. Društveni status, prava u javnim dobrima, plaće i drugi elementi življenja uključeni su u navedeni koncept. Nezamislivo je, naprimjer, da se plaća ljudima koji rade isti posao razlikuje i to značajno samo zbog pripadnosti nekom narodu, a da se ne povrijedi opći princip zaštite

«Promjena u društvu dolazi promjenom stanja pojedinca. Prva generacija muslimana se mijenjala shodno Vjerovjesničkim, s.a.v.s., uputama i izgrađivala sebe i odnose sa svim oko sebe na temelju Kur'ana i Sunneta.»

ljudskog dostojanstva i pravednosti. Bilo kakvo opravdavanje neislamskih praksi u pojedinim "muslimanskim" društvima kada se radi o narušavanju elementarnog ljudskog dostojanstva samo govori o dubokoj krizi islamskog identiteta.

Govoriti o statusu pojedinca, a ne dotaći temu prava na obrazovanje značilo bi zanemariti značajnu kariku u izgradnji kvalitetnih društvenih odnosa. Znanje, ili pravo na obrazovanje, u sunnetskoj interpretaciji općih kur'anskih načela obaveze traženja i širenja znanja dobija potpuno neočekivan zaokret. Rijetko se može pronaći osuda neznanja kakva se čita u hadiskim tekstovima. Riječi Vjerovjesnika, s.a.v.s., koje u *Sunenu* (Tahare, 336) bilježi Ebu Davud:

"Ubili su ga, Allah njih ubio!" najbolji su primjer. Naime, Poslaniku, s.a.v.s., su kazali da se jedan od ashaba razbolio i kada mu je bila obaveza okupati se poslušao je one koji su mu kazali da se mora okupati. Njihovo neznanje o tejemmumu bilo je povod da se rana na glavi ashaba otvorila, bolest pogoršala i kao posljedica toga on je umro. Vjerovjesnički, s.a.v.s., ukor bio je strog zbog ozbiljnih posljedica. Ljudski život je bio ugrožen zbog neznanja o vjerskom propisu. Dakle, neznanje je bilo povod dove kojoj ne pronalazimo sličnu u Vjerovjesničkoj, s.a.v.s., praksi.

Pravo na znanje se akcentira u sunnetskim smjernicama u toj mjeri da se "skrivanje" znanja tretira kao vrhunska nepravda prema drugima. Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao je: "Onaj ko sakrije znanje koje ima doći će na Sudnjem Danu udaren džehennemskim bičem." – hadis zabilježen u Ibn Hanbelovom *Musnedu* (vol. 2, 10492). Nasuprot tome poučavanje znanju, dakako korisnom ljudima, vezuje se za izuzetne počasti i nagrade.

Bilježi Tirmizi u *Sunenu* (Ilm, 2685) od Ebu Umame el-Bahilija, r.a., da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: "Zaista, Allah, Njegovi meleki, stanovnici nebesa i zemaljskih spratova, pa čak i mrav u rupi svojoj i riba donose salavat onome koji ljude dobru poučava." Pravo na adekvatnu edukaciju predstavlja značajan element u uspostavljanju socijalne pravde, društva jednakih prilika i konstruktivnog ambijenta.

Nepravedan odnos prema pojedincu u smislu uskraćivanja prilika za adekvatan agažman, zaposlenje ili društvenu ulogu spada u opasne društvene bolesti na koje Sunnet upozorava. Pravo je svih ljudi u općim poslovima i interesima da se jednako tretiraju na osnovu vlastitih kvaliteta

i kompetencija. Ako je obaveza roditelja da jednako tretiraju svoju djecu, a Vjerovjesnik, s.a.v.s., nejednak tretman djece naziva "nepravdom"³, onda je preče da se smatra nepravdom kada odgovorni u društvu ne pružaju prilike na osnovu kvaliteta i kompetencija već se vode nekim drugim neobjektivnim i u konačnici nepravednim mjerilima. Ovo je posebno naglašeno u onome što se smatra javna služba. Opći interesi bivaju ugroženi kroz najmanje dvije dimenzije. Najprije, ovim odnosom neće se imenovati i postaviti odgovorni i moralni već podobni i poslušnici, ali će se pojaviti opasnost pojave "dove mazluma" osobe kojoj je učinjena nepravda. Prva dimenzija garantira odsustvo kvalitete i dinamičnosti u radu i djelovanju, a druga udaljuje bereket Božiji od poslova zajednice. Božiji Poslanik, s.a.v.s., kaže: "Zaista, između dova mazluma i Gospodara nema perde – prima se!", u *Sahihu* (Zekat, 1425) prenosi Buhari. Svako društvo i zajednica može se izložiti faktorima destrukcije kada zanemari težinu ove kategorije ljudi. U vjerskom identitetu nema većeg prijestupa od izdaje. Prenosi Bejhaki (1994) u *Sunenu* (vol. 10:118) da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., upravo u ovom kontekstu kazao je slijedeće: "Onaj ko imenuje osobu iz neke skupine, a zna da je drugi preči i bolje poznaje Knjigu Allahovu i Sunnet Poslanika uistinu je izdao Allaha, Poslanika i sve muslimane."

Navedeno su samo neki aspekti socijalne pravde nužne u kontekstu kvalitete života i povoljnog statusa pojedinca. Psihološke posljedice nepravde, neprimjerenog odnosa i odsustva kriterija dugoročno su katastrofalne. Duh zajednice se ubija atakom na elementarna prava pojedinca poput slobode, dostojanstva, jednakosti i prava na mišljenje. U hadiskim tekstovima pronalazimo i upute za liječenje pitanja statusa

pojedinca i problema društva. Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: "Neka čovjeka strah od ljudi ne spriječi da kaže istinu...", prenosi Ibn Hanbel u *Musnedu* (vol. 3, 11159). Tek kada se odvažnost pojavi kao ljudska vrлина može se početi učiti, a samo učen, obrazovan i nadasve Boga svjestan pojedinac može dati pozitivan doprinos svojoj sredini.

4.3. Ekonomski odnosi

Posljednja dimenzija socijalne pravde za koju smatramo da je bitna u našem kontekstu jeste pitanje odnosa prema imetku. Ekonomski odnosi u društvu refleksija su percepcija o materijalnim i nematerijalnim vrijednostima u ljudskom životu. Imetak, odnosno materijalna dobra, na kojima počivaju ekonomski odnosi smatraju se bitnim elementom ljudskog života. Međutim, shodno poslaničkoj definiciji, materijalna dobra su sredstvo, a ne cilj. Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: "Čovjek govori: moj imetak, moj imetak! A šta imaš od imetka svoga do li onoga što si pojeo i nestalo je, ili obukao i poderalo se, ili si dao kao sadaku pa si sebi zadržao." – prenosi Muslim u *Sahihu*. (Zuhd, 2958)

Definirati pravilno pitanje "vlastništva" u stvarnom, a ne prividnom smislu temeljno je polazište u kvalitetnim materijalnim odnosima. Prilikom posljednjeg obraćanja muslimanima na hadžu Vjerovjesnik, s.a.v.s., jasno poručuje: "Zaista, vaši životi, vaši imetci, vaša čast, sveti su među vama..." – u *Sahihima* bilježe Buhari (‘Ilm, 105) i Muslim (Kasame, 1679.). Ovim se jasno očituje bliska veza između nematerijalnih i materijalnih vrijednosti, a "svetost" u smislu zaštićenosti nužno se odnosi na vrijednosti u cijelosti. Napad na imovinu se smatra velikim grijehom, a u hadisu koji prenose u *Sahihima* Buhari (Ešribe, 5256.) i Muslim (Iman, 57.) se čak upozorava da: "iman napušta

kradljivca u trenutku kada krade..." Dakle, pravilan odnos prema imetku, svetost i nepovredljivost imetka i zabrana uzimanja imetka na nedozvoljen način osnovne su pretpostavke ostvarivanja društvene pravde.

Među intencijama islamskog prava jeste i ostvarivanje blagostanja u društvu. Materijalna dobra moraju biti adekvatno prisutna među ljudima, a različite forme njihove disperzije zekat, sadaka, oslobađanje zatvorenika, otkup zarobljenika, podmirivanje dugova dužnika, podrška mladencima, izdržavanje siročadi, finansijska podrška hudovicama i drugi sunnetski obrasci djelovanja kanali su preko kojih se to ostvaruje. Nije moguće u kratkoj studiji iznijeti sve forme, ali njihova raznovrsnost govori da se društvene potrebe uvažavaju u širokom opsegu. Naravno, ostaje obaveza muslimana kao zajednice da se uspostave adekvatne institucije koje bu u savremenom dobu nosile ove zadatke i ispunile povjerenje brige prema ovim kategorijama. Zanimljivo da se prenosi da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao: "Zaista, ja sam svjedok da su svi robovi Božiji braća..."⁴ Dakle, sunnetski koncept je inkluzivan. Briga o blagostanju ljudi, intelektualnom, duhovnom, socijalnom, moralnom ili bilo kojem drugom smatra se ibadetom, manifestacijom odanosti Uzvišenom. Društveno blagostanje postiže se upravo kroz iznalaženje načina da se sve spomenute ljudske potrebe zadovolje u mjeri u kojoj je to racionalno i moguće u datom vremenskom kontekstu.

Kroz ekonomsku solidarnost koja je u Sunnetu definirana kao davanje prava siromašnima u imetcima kojima raspolažemo ostvaruje se bliskost, ljubav i povezanost društva. Zekat izgrađuje ekonomske odnose jer zbližava ljude u dijeljenju vrijednosti. Materijalnim izdvajanjem imućni čiste svoje duše i oplemenjuju svoju stečevinu, a siromašnim se daje

³ Bilježi Muslim u *Sahihu* (Hibat, 1623.), od Nu'mana b. Bešira, r.a., da je Poslanik, s.a.v.s., pozvan da svjedoči daru roditelja jednom od djece. Upitao je,

s.a.v.s.: "Da li si svoj djeci dao isti dar?" Roditelj odgovara da nije. Poslanik, s.a.v.s., kaže: "Zaista, ja neću da budem svjedok nepravdi!"

⁴ Hadis koji prenosi Ebu Davud, Sulejman b. el-Eš'as u *Sunenu* (Salat, 1508) Albani ocjenjuje kao da'if – slab.

prilika da uvide da je nematerijalna vrijednost pravilnog posmatranja i gledanja na imetak razlog i njihovog boljeg položaja u društvu. Stimulirajući efekt na siromašne nadilazi bilo koju drugu formu finansijske podrške zbog uobičajenih pratećih konotacija. Samo u društvu gdje većina ljudi na imetak gleda ispravno ljudi mogu osjetiti jačinu niti kojom su povezani.

Društvena ravnoteža u smislu materijalnih dobara jasno se može čitati kroz hadise Vjerovjesnika, s.a.v.s., a posebno u znamenitom tekstu smjernica za prikupljanje i distribuciju zekata. U hadisu koji u *Sahibima* bilježe Buhari (Zekat, 1331) i Muslim (Iman, 19.) se kaže: "...Allah im je propisao zekat na imetak. Uzeti će se od njihovih imućnih i dati onim siromašnim među njima..." Poznata su pravna razilaženja da li je uopće dozvoljeno iznijeti zekat iz mjesta gdje se prikuplja i upotrijebiti ga drugdje, a sve na temelju ovog hadisa. Dakako, interesi muslimana u datom vremenu i prostoru uvažavaju se prema mišljenju većine pravnika.

Na kraju skrenimo pažnju na dvije značajne stvari. Najprije, činjenica je da krađa od konkretnih osoba jeste u velikoj mjeri pravilno percipirana kod većine muslimana. Svijest o težini navedenog grijeha je prisutna s tim da postoje "zanemarene" dimenzije "krađe". To bi se moglo postaviti kao ozbiljna prepreka pravilnom odnosu prema materijalnim dobrima i zatvoriti put pravdi u ekonomskom životu manjih ili većih dijelova društvenog sistema. Smatra se prihvatljivim iz javnih fondova dati neopravdane grantove, zaposliti bez pravedne procedure ili sistematizacije radnog mjesta i stvarne potrebe za uposlenikom. Sve navedeno se smatra krađom i atakom na najsvetija materijalna dobra s obzirom da se radi o zajedničkim dobrima. Božiji Poslanik, s.a.v.s., upozorava u mnogim hadisima na "javno dobro" gdje se nepravda čini prema društvu u cjelini, ili prema velikom broju ljudi koje se konkretan interes dotiče. U jednom od hadisa, koji u *Sahibima*

prenose Buhari (Bed' el-halk, 3026.) i Muslim (Musakat, 1610.) se kaže: "Onaj ko bespravno uzme koliko pedalj zemlje, na Sudnjem Danu će biti natovaren sa sedam spratova zemlje." Nadalje, neodgovornost prema zajedničkom ili javnom dobru se gleda kao pronevjera najtežeg emaneta, povjerenja, koje može biti uka-

“Kroz ekonomsku solidarnost koja je u Sunnetu definirana kao davanje prava siromašnima u imetcima kojima raspoložemo ostvaruje se bliskost, ljubav i povezanost društva.”

zvano čovjeku. Poslanik, s.a.v.s., u tom kontekstu kaže: "Zaista nema vjere onaj koji nema osobinu povjerenja (emaneta)." – bilježi Ibn Hanbel u *Musnedu* (vol 3., 12406.)

Druga značajna činjenica jeste pitanje pravilnog načina upotrebe zekatskih sredstava. Razvojni karakter zekata jasno se može čitati iz mnogih sunnetskih smjernica kojim se pojašnjava udio u stoci ili drugim vrstama potencijalno razvojnih materijalnih dobara. Upravo se na taj način oni u stanju socijalne potrebe izvode iz tog stanja i čine se dijelom društva koje privređuje. Zbog toga je praksa institucionalnog pristupa rane muslimanske države pitanju zekata bila kada se siromašnim ili onim u stanju potrebe daje da se zekatom učine neovisnim od drugih ljudi i daljnje finansijske podrške.

5. Zaključak

Tema socijalne pravde spada u značajne teme savremenog života. Interes muslimana je u jasnoj percepciji učenja islama o društvenoj pravdi i nastojanju da se njihova društva, organizacije, asocijacije, udruženja, džemati i sve druge forme organiziranja uspostave na jasnim principima pravednosti. Dakako, savršenstvo se neće moći postići i u konačnici nije obaveza postići rezultat već uložiti maksimalan napor u ostvarivanju pravde. Sunnet Vjerovjesnika, s.a.v.s., daje nam jasnu viziju u odnosu prema društvu i precizira nadasve

"moguća" rješenja povijesno dokazane vjerodostojnosti. Nakon ozbiljnog promišljanja o supstanci koju nam nude sunnetske smjernice nužno je uspostaviti proaktivnu vezu sa trenutnim stanjem muslimanske zajednice. Određivanje prioriteta i koraka zadatak je akademske zajednice čija je prvenstvena obaveza poznavati i

živjeti vjeru, a zatim je pretočiti u savremeni društveni kontekst.

Sunnet Vjerovjesnika, s.a.v.s., usmjerava ljude da jačaju vezu između Stvoritelja i njih, a samim tim će se poboljšati međuljudski odnosi. Socijalna pravda jeste ideal, ono što nastojimo postići, ali i stalno nastojanje koje do Sudnjeg dana neće biti završeno. Borba protiv nepravde, siromaštva, poniženja i drugih pošasti obaveza je, a Kur'an i Sunnet nam ne kažu da ćemo ih uspjeti u cijelosti dokinuti. Međutim, suočavanje sa problemima ove vrste je ibadet i svakim naporom na tom putu približavamo se svome Stvoritelju i potvrđujemo istinitost vlastite tvrdnje da slijedimo Njegovog Vjerovjesnika, s.a.v.s.

Čak i površna analiza stvarnosti pokazat će da je muslimanski svijet u ozbiljnoj krizi rada i djelovanja institucija. Nepravda, korupcija i konformizam neprihvatljivi su, sa vjerskog aspekta, a Sunnet Vjerovjesnika, s.a.v.s., nameće potpuno suprotno djelovanje. Pravda, čestitost i aktivizam u dobru primijenjeni kroz smjernice iz hadiskih tekstova mogu biti ključni elementi promjene stanja muslimanskog svijeta. Naravno, promjena mentaliteta i percepcija o elementarnim društvenim interesima preduvjeti su progresa i promjene stanja na bolje. Spomenuli smo da islam veliku pažnju posvećuje pojedincu s obzirom da se društvo u konačnici sastoji od individua. Međutim, vrijednosti na kojima se temelji ličnost izgrađenog vjerskog identiteta

nužno se reflektira na društvo. Reforma obrazovnog i odgojnog sistema, izgradnja odvažnih i naukom oplemenjenih ličnosti koje neće prihvatiti postojeće stanja već će iz života svog Poslanika crpiti inspiraciju za bolje, pravednije i kvalitetnije odnose u društvu zasigurno će imati veliki

odjek u savremenoj muslimanskoj zbilji. Jedino moralni i hrabri mogu razbiti ustaljene obrasce negativnog razmišljanja i promijeniti u nepravdi okoštale društvene realnosti – možda je najznačajnija poruka Sunneta u kontekstu socijalne pravde. Kada je imam Malik b. Enes, utemeljitelj

malikijske pravne škole preselio 179. godine po Hidžri, uzeo štap iz ograde puta kako bi se zaštitio od pasa lutalica isti je sutradan vratio na mjesto. Na pitanje zašto je to učinio, jer se radi o malehnom i beznačajnom, odgovorio je slijedećom rečenicom: “Zamisli da svi tako misle!”

Literatura

Ahmed b. Hanbel, Musned, Muessese Kurtuba, Kairo.
(el-)Bejheki, Ahmed b. el-Husejn (1994), Sunen, Maktaba Dar el-Baz, Mekka.
(el-)Buhari, Muhammed b. Ismail, *Sahih*, Dar Ibn Kasir, Bayrut.

Ebu Davud, Sulejman b. el-Eš'as, *Sunen*, Dar al-fikr, Bayrut.
(el-)Gazali, Muhammad (1998), *Ihya 'ulum ad-din*, Dar al-w'ay, Halab.
Muslim b. Hadždžadž, *Sahih*, Dar Ihya at-turas, Bayrut.

Rawls, John (1971), *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
(et-)Tirmizi, Muhammed b. Isa, *Sunen*, Dar Ihya at-turas, Bayrut.

الموجز

العدالة الاجتماعية من منظور سنة النبي صلى الله عليه وسلم

الحافظ كنعان موسيتش

يحلل كاتب هذا المقال مستوى تعاليم الإسلام العقدي فيما يتعلق بمفهوم العدالة في المجتمع، ويبرز حقيقة أن نظرة المسلم إلى العدالة والمجتمع كانت تتغير عبر التاريخ وفقا لفهم وشرح المصدرين الأساسيين للإسلام، القرآن والسنة. إن نظرة السنة النبوية الشريفة تبين لنا إلى حد كبير توجهات الوحي الصحيحة، من حيث أنها تمثل الشرح الأساسي له، وتساعدنا تفسيريا أيضا في تكوين تصور متماسك لتنظيم الإسلام للمجتمع وتحقيق العدالة بالكامل.

إن إصلاح النظام التعليمي والتربوي، وبناء الأفراد الشجعان المتشرفين بالعلم، الذين لا يرضون بالواقع، بل ينهلون من حياة نبيهم الإلهام لتحقيق علاقات في المجتمع أكثر عدالة وجودة، فمن المؤكد أن هذا سيكون له صدى عظيم في واقع المسلمين المعاصر. وربما تكون المعاني الأكثر أهمية التي يمكن أخذها من سنة النبي صلى الله عليه وسلم، في سياق العدالة الاجتماعية، أن الشجعان وأصحاب الأخلاق الحميدة هم وحدهم القادرون على تحطيم أنماط التفكير السلبي السائدة وتغيير الواقع المجتمعي الغارق في الظلم.

الكلمات الرئيسية: النبي، العدالة الاجتماعية، السنة، الظلم، تنظيم المجتمع، العلاقات الاقتصادية

Summary

SOCIAL JUSTICE IN THE PERSPECTIVE OF THE PROPHETS' S.W.S. SUNNA

Hafiz Kenan Musić

This article analyses a doctrinarian dimension of the teachings of Islam concerning the justice in a society pointing out the fact that the Muslim viewpoint of the issue of social justice varied throughout the history depending on the interpretations of the main sources of Islam – the Qur'an and the Sunna. The perspective of the Prophet's s.w.s sunna offers a great deal of authentic directions for the Revelation, considering the fact that it is its supreme commentary, but it also gives us a relevant interpretation that helps us to form a coherent perception of the Islamic model of organising society and social justice in the full capacity of its teachings.

Educational reform and the reform of upbringing system, bringing up brave and learned personalities that will not accept the existing situation but will, inspired by the life of their Prophet s.w.s., for justice and equality relations in their societies is certainly going to have a significant echo in contemporary Islamic world. Only morally aware and brave individuals are capable of shedding off the models of negative thinking and changing the existing injustice in the society – these are perhaps the most significant messages of the Prophet's s.w.s. Sunna in the context of social justice.

Key words: the Prophet, social justice, Sunnah, zulum, social organisation, economic relations

POSLOVNA ETIKA ISLAMA U KONTEKSTU SAVREMENIH EKONOMSKIH TRENDOVA

Velid EFENDIĆ

UDK 28:330

SAŽETAK: Osnovni cilj ovog rada je analiza najvažnijih poslovnih principa islamske ekonomije u kontekstu savremenih ekonomskih trendova. Posljednja ekonomska kriza kroz koju smo prošli i još uvijek prolazimo, dodatno je istakla sve slabosti konvencionalne ekonomije i poslovne etike koja je prisutna u savremenom kapitalizmu i tržišnoj ekonomiji. Upravo navedena kriza nametnula je i potrebu za pronalaskom alternative koja bi aktuelni ekonomski sistem i način poslovanja humanizirala i učinila ga više etičnim i društveno odgovornim. U kontekstu navedenog, islamska ekonomija nametnula se kao dobar primjer kako se u poslovanju može i treba napraviti prirodan spoj poslovnih i moralnih principa.

Ključne riječi: poslovna etika, društvena efikasnost, islamska ekonomija

Uvod

Za adekvatno razumijevanje pojma "islamska ekonomija" veoma je bitno poznavati islam kao religiju, kao filozofiju i koncept življenja, kao mentalni sklop (Anwar i Aslan, 2005). Koncept islama je vrlo kompleksan i ulazi u sve pore ljudskog života, te ga je stoga veoma teško ukratko elaborirati. Međutim, ukoliko bismo htjeli izraziti suštinu islama u jednoj rečenici, cijenimo da bi se to za potrebe ovog rada moglo izraziti kroz hadisu kome Muhammed s.a.v.s., kaže:

Poslan sam da usavršim moralne osobine kod ljudi (Buharija i dr.).

Dakle, cilj poslanstva Muhammeda s.a.v.s., a samim time i islama kao religije jeste da odgoji čovjeka i pouči čovječanstvo ispravnom, odnosno moralnom ponašanju i življenju na zemlji. Nepoštovanje osnovnih moralnih normi vodi pojedinca i zajednicu u neprirodna stanja i kaos kakvi su

ratovi, hegemonija, kolonijalizam, izrabljivanje, prevare, manipulacije, podmetanja, ali i ekonomske i finansijske krize koje danas iscrpljuju mnoge dijelove svijeta.

Dakle, možemo reći da je islam vjera razuma, vjera sredine, vjera logike i prirode. Islam propagira i naređuje dobro, a zabranjuje zlo. U islamu se djela vrednuju prema namjeri. To jeste, namjera ili motiv predstavlja veoma važan faktor razdvajanja dobra i zla, i u tom kontekstu Muhammed s.a.v.s. u jednom veoma poznatom hadisu upravo kaže:

Djela se vrednuju prema namjerama (Buharija i dr.).

To jeste, ukoliko imamo dobru namjeru, rezultat naše aktivnosti bi trebao biti dobar i pozitivan. Ukoliko to ne bude slučaj, svaka-ko se poduzeta aktivnost ili djelo kome je prethodila dobra namjera smatra dobrim pokušajem i smatra se pozitivnim.

Sukladno navedenoj logici, islamska ekonomija predstavlja moralni i humani pristup ekonomskom djelovanju i proklamira apsolutnu pravednost u svim aktivnostima ekonomskih subjekta. Prema svom konceptu funkcioniranja, islamsku ekonomiju vidimo kao humanizirani oblik kapitalizma, ili oblik ekonomije koji se nalazi između kapitalizma na jednoj i socijalizma na drugoj strani. Islam poštuje privatno vlasništvo kao zadanu kategoriju, međutim, on ga humanizira kroz ajet u kojem Bog kaže:

Samo Allahu pripada vlast na nebesima i na Zemlji. Jedino je Allah kadar sve! (3:189)

Dakle, sve što čovjek posjeduje ili do čega će doći pripada Bogu, a čovjeku je dato samo da se njime privremeno koristi. Naravno, toga smo svi mi svjesni, ali većina ljudi je sklona ignorirati tu "surovu" činjenicu da se našim rastankom s

ovim svijetom i formalno i suštinski briše naše ime sa svih bogatstava koja su bila u našem vlasništvu. Dakle, tek dolaskom na ovaj svijet, ili tačnije, formalno pravno, našim punoljetstvom možemo biti nosioci "vlasništva", i to samo do određenog, svima nam poznatog trenutka. Odnosno, mi nismo stvarni vlasnici, nisu to bili niti oni prije nas, niti će to biti oni poslije nas. **Poput takmičara sa štafetom, preuzimamo je u jednom momentu, dok je kod nas, nastojimo da ostvarimo najbolji rezultat, ali je ipak na kraju predajemo narednom takmičaru. Dakle, mi smo samo prolazni korisnici, ali ne i vlasnici. Vlasnik je Onaj koji nam je to svima na početku stavio na raspolaganje, i kome će sve to ostati nakon nas...**

Islamska ekonomija i društvena efikasnost

Islamska ekonomija u svojim izvornim principa posebno podržava društvenu efikasnost. Ona polazi od proizvodne, tehničke te alokativne efikasnosti (Efendić, 2012), sukladno konceptu Pareto poboljšanja na nivou društva. Odnosno, islam generalno oživljava ideju ekonomije blagostanja i postizanja dobrobiti za sve ljude.

Svaki oblik svjesnog neefikasnodjelovanja s aspekta društva je nepoželjan i treba ga obustaviti. Islamska ekonomija, dakle, predstavlja društveno efikasno djelovanje u kome svaki subjekt treba da svjesno nastoji optimizirati svoje djelovanje s ciljem ukupne optimizacije. To jeste, individualno djelovanje nikako ne smije biti u koliziji s društvenim interesima, što je danas upravo čest slučaj. Kao primjer možemo uzeti mnoge kompanije, svih veličina i djelatnosti, čije djelovanje narušava interese opće ili lokalne zajednice (zagađenje životne sredine, neracionalno iscrpljivanje neobnovljivih prirodnih resursa itd). Nekada u posjedu samo jedne osobe, i nekada samo zbog neutoljive želje individualca za "posjedovanjem" još više, interes čitavih zajednica, stotina ili

hiljada ljudi biva ugrožen. Ovakva stanja u islamskoj ekonomiji nisu moguća i nisu poželjna.

Slijedom navedenog, islamska ekonomija ne poznaje monopol. Monopol je društveno neefikasna tržišna struktura (Tatić, 2005). On je sklon da proizvodi premalo uz previsoke cijene, zbog čega je nehuman i u islamskoj ekonomiji nepoželjan. Tržišna stanja u islamskoj ekonomiji bliža su tržištu potpune konkurencije. Međutim, ne u apsolutnom smislu slobodnog djelovanja tržišnog mehanizma. Postoji određeni stepen državne intervencije s ciljem jačanja društvene efikasnosti. Tržište potpune konkurencije je društveno neefikasno jer proizvodi previše uz preniske cijene (Tatić, 2005).

Islamska ekonomija ne propagira niti apsolutnu tržišnu slobodu i time se razlikuje od neoklasične ekonomske misli (Dragoljub Stojanov; Đuro Medić, 2000). Islamska ekonomija je intervenistička u segmentu fiskalne politike, prvenstveno kroz zekat, a sukladno Šerijatu.

U islamskoj ekonomiji nema špekulacija. Svako nastojanje da se ostvare prihodi iz eventualnih očekivanih događaja u budućnosti su zabranjeni, jer graniče s kockom¹. Islamska ekonomija je zasnovana na realnim pretpostavkama, dok je njen finansijski sistem najbliži zlatnom standardu.

U kontekstu prethodno prezentiranog, koncept islamske ekonomije baziran je na Kur'anu i sunnetu (osnovnim izvorima islama). Sukladno prethodnoj spoznaji, zaključujemo da je izvor islamske ekonomije u izvorima islama, te da je kao takva fundirana u historijskom okviru nastajanja islama. Osnovni principi islamske ekonomije pravno su uokvireni i definirani kroz Šerijat kao islamski zakon. Međutim, napominjemo da je Šerijat samo formalni okvir islamske ekonomije, ali ne i

¹ Kockanje je u islamu strogo zabranjeno – haram

uvjet za njenu primjenu. To znači da islamska ekonomija i biznis mogu biti primjenjivani i van islamskih zemalja i šerijatskih pravnih sistema.

Ozbiljnije naučne studije o islamskoj ekonomiji se javljaju početkom prošlog vijeka, a definitivnu ekspanziju doživjele su sredinom sedamdesetih godina, kada je osnovana i prva islamska banka kao međunarodno vidljiv i manifest islamske ekonomije.

Danas je islamska ekonomija prepoznatljiva kroz islamske banke, islamske osiguravajuće kompanije i investicione fondove, te kroz kompletno islamsko finansijsko tržište i islamski fiskalni sistem koji funkcionira u islamskim zemljama.

Osnovni islamski ekonomski principi u poslovanju

Osnovni ekonomski principi u islamu zasnovani su na izvorima islama, Kur'anu i sunnetu. Ovi principi predstavljaju osnovu islamske ekonomije²:

- Povjerenje/odgovornost;
- Produktivnost u ime Boga;
- Shvatanje bogatstva kao nečeg od Boga nam datog;
- Umjerenost u potrošnji;
- Konsultacije kao način zajedničkog odlučivanja;
- Briga o drugom;
- Zabrana naplate i plaćanja kamate.

Povjerenje ili povjereništvo jedan je od bitnih elemenata razlikovanja islamskog od konvencionalnog ekonomskog pristupa kao što su kapitalizam ili socijalizam. Ova ideja vrlo efikasno objedinjuje oba ekstrema – "slobodno tržište" i "kolektivizam" – dok u isto vrijeme uvod I moralno-etičke elemente u ekonomski sistem. Polazna osnova ove ideje jeste da je priroda vlasništva čovjeka nad određenim dobrima povjerenje ili povjereništvo, a stvarni vlasnik svega je Bog. Čovjeku se dobra daju samo na raspolaganje i odgovornost. O ovome se posebno govori i u Kur'anu:

² Prezentirani principi bazirani su na šerijatskim propisima iz ove oblasti

Vjerujte u Allaha i Poslanika Njegova i udjeljujte iz onoga što vam On stavlja na raspolaganje, jer one od vas koji budu vjerovali i udjeljivali čeka nagrada velika (57:7).

Ili na drugom mjestu:

Samo Allahu pripada vlast na nebesima i na Zemlji i jedino je Allah kadar sve! (3:189)

Dakle, djelovanje individue unutar ekonomskog sistema zasnovanom na islamskim principima podrazumijeva njegovo djelovanje u smjeru ispunjenja povjerenja koje mu je dato. To jeste, što mu je više dobara dato, to je i njegova odgovornost veća. Ispunjenjem ove odgovornosti, čovjek postiže veći stepen kod Boga.

Naravno, ovdje ne želimo nametati zaključak da je onaj koji posjeduje neko bogatstvo bolji upravo zbog bogatstva koje je stekao, nego zato što je njegov teret veći. Naravno, ovdje se podrazumijeva da u kontekstu "povjerenja" o kome upravo i govorimo, on taj teret uspješno nosi. Također, ovdje ne govorimo niti o onima koji ovaj "teret" ostavljaju kraj sebe, ili za sebe. Islam upravo upućuje na suprotno kod isticanje ideje "povjereništva".

Produktivnost u ime Boga osnov je kreiranja svih dobara koja su ljudima na raspolaganju. Svaka ljudska aktivnost, sukladno ovom principu, mora biti realizirana u ime Boga. Ovim se izbjegavaju sve moguće zloupotrebe i pogrešne upotrebe dobara koja je čovjeku Bog dao na raspolaganje. Bez ovog elementa besmislena je ideja povjerenja kao i ostale ideje i principi na kojima je bazirana islamska ekonomija. Odnosno, alternativa je licemjerstvo koje je u svakom slučaju strogo zabranjeno u islamu. Dakle, cilj pojedinca treba da bude djelovanje u skladu s principima koje mu Bog određuje, jer u biti on to i radi prema Njegovom dopuštenju i zato što mu je to On povjerio. Povjerenje ne smije biti iznevjereno.

Naravno, čovjek je dužan i treba da radi kako bi sebi osigurao

egzistenciju. Međutim, kada on to radi u ime Boga, tada se pridržavanje svih ostalih propisa koje mu Bog nalaže podrazumijeva i na taj način njegovo individualno djelovanje postaje i društveno korisno. To jeste, individualno se ne isključuje, naprotiv, individualno djelovanje je poželjno u ovom smislu jer ujedno uvećava i društveno blagostanje. Napomenimo ovdje da je navedeno i u skladu s veoma značajnom teorijom ekonomije blagostanja uopće. Na primjer, neki autori (Gravelle & Rees, 1985) upućuju da je pitanje blagostanja i poimanja dobrog ustvari pitanje individualne percepcije, odnosno individualne procjene. U tom smislu,

„Djelovanje individue unutar ekonomskog sistema zasnovanom na islamskim principima podrazumijeva njegovo djelovanje u smjeru ispunjenja povjerenja koje mu je dato. To jeste, što mu je više dobara dato, to je i njegova odgovornost veća.”

islamska ekonomija nastoji da ovu individualnu percepciju kanališe u smjeru društvene optimizacije.

Shvatanje bogatstva kao nečeg od Boganam datog upućuje čovjeka na društveno optimalno korištenje resursa bez obzira ko je njihov vlasnik. Otac ekonomije Adam Smith je svojom teorijom "Nevidljive ruke" dao osnovu za takozvani "fundamentalni teorem" ekonomije blagostanja, tako da je uspostavljena uska veza između efikasne alokacije resursa i konkurentnosti cijena ovih resursa (Nicholson, 2000, str. 456). Odnosno, ekonomska efikasnost kao jedna od centralnih tema mikroekonomske teorije i ekonomije blagostanja uopće uglavnom se i tretira kroz pitanje alokacije ili minimizacije utroška potrebnih resursa (Gravelle & Rees, 1985). To podrazumijeva da štednja kao suficit koji ostaje nakon potrošnje treba biti što je moguće bolje iskorištena. Čovjek se mora vrlo odgovorno odnositi i prema uštedenoj imovini, gotovo kao da joj nije vlasnik, to jeste da mu je data na povjerenje. Dakle, ukoliko pojedinac nema načina da

sam upotrijebi uštedeni novac u produktivne svrhe, trebao bi ih udružiti u partnerstvu s nekim drugim ko ima određena znanja i iskustva u realiziranju poslovnih poduhvata (Chapra Umer, 1998.). Naravno, to ne smije biti poslovni poduhvat koji je, sukladno osnovnim principima islama, zabranjen, kao što su na primjer kocka, igre na sreću, prostitucija, proizvodnja alkohola i sl. Ovdje se prioritarno podstiče investiciona potrošnja koja, sukladno osnovnim ekonomskim principima, povećava društveno blagostanje. Ostavljanje štednje/bogatstva "na stranu", ili kako je to u narodu poznato "pod jastuk" islam vrlo ozbiljno destimulira kroz

instituciju "zekata". Ključno pitanje ovdje jeste, kome služi novac "u jastuku" i šta je njegova svrha. Naravno, odgovor je da je takav novac "sterilan" i da nema nikakvu društvenu funkciju (Choudhury i Hussain, 2005.).

Umjerenost u potrošnji je princip direktno povezan s prethodnim. Bog čovjeka upućuje da bude umjeren u potrošnji dobara koja su mu data na korištenje, kako bi što veći iznos ostao za investiciona ulaganja od kojih će koristiti imati ne samo on, nego i šira društvena zajednica. Pod umjerenošću se podrazumijeva izbjegavanje luksuza, snobizma te rasipništva i pretjerivanja u bilo čemu, na šta Bog u Kur'anu sugerira riječima:

O sinovi Ademovi, lijepo se obucite kad hoćete na molitvu! I jedite i pijte, samo ne pretjerujte; On ne voli one koji pretjeruju (7:31).

Dakle, islamska ekonomija ne propagira minimalizam, prikrivanje bogatstva (lažnu skromnost) niti uskraćivanje sebi dostupnih blagodati. Poštivanje navedenog principa podrazumijeva da svaki čovjek, u skladu

sa svojim okruženjem, društvenim kontekstom i moralnim principima pronade mjeru u svojoj potrošnji i time nastoji, sukladno prethodnim normama, biti svjestan da on nije stvarni vlasnik svoga bogatstva, da to bogatstvo treba trošiti u ime Boga i za dobrobit šire društvene zajednice, jer mu je ono dato kao povjerenje koje ne smije iznevjeriti.

Konsultacije kao način zajedničkog odlučivanja princip je koji proizlazi iz društvene odgovornosti čovjekovog djelovanja. Čovjek odluke o određenim aktivnostima treba da donosi samostalno, ali ukoliko su one bez negativnih posljedica za društvo i isključivo su vezane za njega. Međutim, kada je riječ o aktivnostima od društvenog interesa, čovjek je obavezan da se kod donošenja ovih odluka konsultira s drugim članovima ili predstavnicima šire zajednice. Na ovaj način se postiže društveno optimalno djelovanje i izbjegavaju se negativne eksternalije po zajednicu. Ovo je instrukcija od Boga koja čovjeku ukazuje na njegovu društvenu odgovornost, a na koju Bog u Kur'anu sugerira riječima:

Samo Allahovom milošću, ti si blag prema njima; a da si osoran i grub, razbježali bi se iz tvoje blizine. Zato im praštaj i moli da im bude oprošteno i dogovaraj se s njima. A kada se odlučiš, onda se pouzdaj u Allaha, jer Allah zaista voli one koji se uzdaju u Njega (3:159).

Navedeni princip duboko je ukorijenjen u islamskoj tradiciji, i još uvijek je veoma prisutan i primjenjivan u muslimanskim društvima. Sukladno navedenom, u islamskoj ekonomiji je donošenje poslovnih odluka, poduzimanje poslovnih poduhvata i aktivnosti, nezamislivo bez dogovaranja, odnosno "šure". Ovim principom umanjuje se mogućnost greške i postiže se efikasnija alokacija oskudnih resursa u cilju postizanja društvene optimizacije.

Briga o drugom je princip koji se po prirodi stvari nameće nakon svih

prethodno prezentiranih. Čovjek je društveno biće koje je u konačnici veoma ovisno o drugim ljudima. Stoga, Bog u Kur'anu ljude upućuje da pomažu jedni drugima, to jeste, da oni jači pomažu slabijim i sl. Da bogatiji pomažu siromašnijim, obrazovaniji onim manje obrazovanim. Naravno, svjesni i jedni i drugi važne uloge svakog čovjeka u društvu. To jeste, svaki čovjek je važan i vrijedan, ima svoja prava i obaveze, jednak pred Bogom. Međutim, međusobno pomaganje je u cilju svih ljudi i šire društvene zajednice. U kontekstu prethodno rečenog, Bog u Kur'anu kaže:

Allah vam zapovijeda da odgovorne službe onima koji su ih dostojni povjeravate i kada ljudima sudite da pravično sudite. Uistinu je divan Allahov savjet! – A Allah doista sve čuje i vidi (4:58).

Ili na drugom mjestu:

A kada im se kaže: "Udjeljujte od onoga što vam Allah daje", – onda nevjernici govore vjernicima: "Zar da hranimo onoga koga je Allah, da je htio, mogao nahraniti? Vi ste, uistinu, u pravoj zabludi!" (36:47).

Ili također:

Znaš li ti onoga koji onaj svijet poriče? Pa to je onaj koji grubo odbija siročje, i koji da se nahrani siromah – ne podstiče (107:1-3).

Zabrana naplate i plaćanja kamate – Sukladno propisima islama, muslimanima je zabranjeno bilo kakvo poslovanje koje se realizira uz prisustvo kamate (Hadžić, 2005). Kamata se spominje na više mjesta u Kur'anu kao stroga zabrana, a neki od ajeta koji se odnose na kamatu prezentirani su u nastavku.

Oni koji se kamatom bave dići će se kao što će se dići onaj kojeg je dodirrom šejtan izbezumio, zato što su govorili: Kamata je isto što i trgovina. A Allah je dozvolio trgovinu, a zabranio kamatu (2:275).

Koliko je zaista ozbiljna zabrana kamate u islamu, ilustrira činjenica da Bog u Kur'anu nije nikoga nazvao svojim neprijateljem kome objavljuje rat, osim onih koji rade s kamatom. Ovo se spominje u nastavku prethodne sure, gdje Bog kaže:

O vjernici, bojte se Allaha i od ostatka kamate odustanite, ako ste pravi vjernici. Ako (to) ne učinite, eto vam onda, nek znate, – rata s Allahom i Poslanikom Njegovim. A ako se pokajete, ostatak će vam glavniće imetaka vaših, nećete nikoga oštetiti niti ćete oštećeni biti.

U suri Ali Imran u 130. ajetu Bog se obraća svojim vjernicima riječima:

O vjernici, bezdušni zelenaši ne budite, i Allaha se bojte, jer ćete tako postići što želite.

Božiji poslanik, Muhammed s.a.v.s., također je više puta isticao strogost zabrane kamate. Ovdje ćemo prezentirati neke od tih hadisa.

Allah je prokleo one koji uzimaju kamatu, one koji je plaćaju, one koji pišu ugovor, i one koji svjedoče ugovoru (Ahmed, El-Tirmizi i drugi).

Zatim:

Ne prodajte dinar za dva dinara, niti dirhem za dva dirhema (Muslim).

Sukladno prethodnim zabranama i principima islamske ekonomije i finansija, zaključujemo da novac sam po sebi u islamu nema realnu vrijednost (Metwally M., 1997.). Novu vrijednost, sukladno islamskoj filozofiji, kreiraju samo realna dobra i aktivnosti, te se stoga naknada za odricanje od likvidnosti može vezati jedino za realne kategorije ekonomije, odnosno, za poslovni rezultat ljudske aktivnosti (AAOIFI, 2002.). Zbog toga se islamske finansije baziraju na modelima zasnovanim na trgovini ili podjeli profita/gubitka iz poslovnog poduhvata u koji se ulaže (Obaidullah, 2005.).

Zaključak

Islamska ekonomija predstavlja moralni oblik ekonomskog djelovanja koji uspješno sublimira individualne i društvene interese. Osnovni principi islamske ekonomije proizlaze iz osnovnih principa islama kao religije i podrazumijevaju uvođenje moralnih

principa u ekonomsko djelovanje. Dakle, islamska ekonomija je moralna ekonomija i poslovanje po principima islamske ekonomije podrazumijeva određenu poslovnu etiku koja mora biti prisutna u svim poslovnim aktivnostima. Sukladno navedenom, možemo zaključiti da svaki čovjek

koji želi da postigne Božije zadovoljstvo u svom privatnom i poslovnom djelovanju mora slijediti i poštivati i islamske ekonomske principe čime svoje djelovanje usklađuje i s društvenim interesima. Na ovaj način postiže se društvena efikasnost, što i jeste krajnji cilj islamske ekonomije.

Literatura i izvori

- Anwar Mohammad and Aslan Mohammed (editors), (2005.). *Studies in Islamic Economics in the 21st Century*, International Islamic University Malaysia, Malaysia;
- Choudhury Alam Masudul and Md. Mostaque Hussain, (2005.). *A paradigm of Islamic money and banking*, International Journal of Social Economics, Vol. 32, No. 3;
- Gravelle, H. i Rees, R. (1985). *Microeconomics*, Longman, England
- Al-Omar Fuad and Abdel-Haq Mohamed, (1996.). *Islamic Banking*, Zed Books, London,
- Hadžić, F. (2005.). Antiglobalizacija ili neka ograničenja primjene koncepta islamskog bankarstva u BiH, Znakovi vremena, Naučno-istraživački Institut "IBN-SINA", Sarajevo
- Metwally M., (1997.). *Differences between the financial characteristics of interest-free banks and conventional banks*, European Business Review
- Nicholson, W. (2000). *Intermediate Microeconomics and Its Application*, 8th ed, SOUTH-WESTERN THOMSON LEARNING, USA
- Obaidullah Mohammed, (2005.). *Islamic Financial Services*, King Abdulaziz University, Jedah,
- Tatić, K. (2003). *Tržišne strukture i ekonomska efikasnost*, Ekonomski fakultet Sarajevo-Izdavačka djelatnost Ekonomskog fakulteta, Sarajevo
- Anon, AAOIFI, (2002.). "Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Institutions" – "Organizacija za računovodstvo i reviziju islamskih finansijskih institucija", Manama-Bahrain,
- Chapra Umer, (1998.). *The Major Modes of Islamic Finance*, Rad pripremljen za 6. intenzivno orijentirani kurs o islamskoj ekonomiji, bankarstvu i finansijama, "Islamic Economics, Banking and Finance", održanom u "Islamic Foundation", Leicester, UK,
- Efendić Velid (2012). *Efikasnost banaka u Jugoistočnoj Evropi sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Ekonomski fakultet Sarajevo, doktorska disertacija
- Karić Enes, (1995). *Kur'an-Prijevod na bosanski jezik*, Bosanska knjiga, Sarajevo,
- Karić Enes, (1995). *Tefsir-uvod u tefsirske znanosti*, Bosanska knjiga, Sarajevo.

الموجز

أدب المعاملات التجارية في الإسلام في سياق الاتجاهات الاقتصادية المعاصرة

وليد أفنديتش

إن الهدف الأساسي لهذا البحث هو تحليل أهم مبادئ المعاملات التجارية في الاقتصاد الإسلامي في سياق الاتجاهات الاقتصادية المعاصرة. إن الأزمة الاقتصادية الأخيرة التي ما زلنا نعاني منها، أظهرت كل نواقص الاقتصاد التقليدي والأخلاق التجارية السائدة في الرأسمالية واقتصاد السوق. وقد فرضت تلك الأزمة الحاجة إلى إيجاد البدائل التي تجعل النظام الاقتصادي الراهن وأساليب العمل التجاري، أكثر إنسانية وأخلاقية ومسؤولية اجتماعية. وفي سياق ما ذكر، فرض الاقتصاد الإسلامي نفسه مثلاً جيداً بأنه من الممكن، بل ومن الواجب، في المعاملات التجارية، إيجاد صلة طبيعية بين المبادئ التجارية والأخلاقية.

الكلمات الرئيسية: أدب المعاملات التجارية، فعالية المجتمع، الاقتصاد الإسلامي

Summary

THE BUSINESS ETHICS OF ISLAM IN THE CONTEXT OF THE CONTEMPORARY ECONOMIC TRENDS

Velid Efendić

The main goal of this article is analysis of the most relevant business principles of Islamic economy in the context of contemporary economic trends. The most recent economic crises that we are still witnessing, has additionally highlighted all the weak points of the conventional economy and business ethics of the contemporary capitalism and the market economy. The mentioned crises also imposed the need for finding out alternatives that would humanise the existing economic system making it more ethical and socially responsible. In this context the Islamic economy proved to be a good example of joining business and moral principles.

Key words: business ethics, social efficiency, Islamic economy.

RADNICI I ISLAM: Islamska perspektiva na radnička prava

Emina ABRAHAMSDOTTER

UDK 28:331.1(497.6)

SAŽETAK: Ovaj članak diskutira u kojoj mjeri pripadnost i posvećenost islamskom vjerovanju omogućuje aktivan angažman promoviranja, jačanja i zaštite radničkih prava od strane Islamske zajednice, islamskih učenjaka (ulema) i vjerskih službenika. Drugim riječima, kakav potencijal sadrži islamsko vjerovanje za aktivno zagovaranje javnih politika poštivanja i jačanja radničkih prava, i aktivnim sprečavanjem kršenja radničkih prava, posebno u bosanskohercegovačkom kontekstu.

Argumentacija ide u smjeru da u islamskoj vjeri i tradiciji ima dovoljno osnove za aktivno zalaganje za pravedan odnos prema radnicima na način da je moguće utjecati na članove muslimanskih zajednica (a često su to poslodavci) u smislu povećanja njihove svijesti i jačanja odgovornosti prema poštivanju radničkih prava. Aktivan odnos prema ovom pitanju bi doprinio postizanju većeg stepena društvene pravde i socijalne sigurnosti za sve građane i građanke Bosne i Hercegovine.

U prvom dijelu članku je predstavljena opća socio-ekonomska situacija u Bosni i Hercegovini s posebnim naglaskom na položaj radništva. Potom ide diskusija o pravnim principima i doktrinama koje se odnose na rad i radne odnose, a koje mogu poslužiti kao potencijalna inspiracija islamskim akterima za aktivniji društveni angažman po ovom pitanju. Na kraju su predstavljena zaključna promišljanja u vezi sa temom članka.

Ključne riječi: Rad, radnička prava, islam, ulema, društvena pravda

Položaj radnika i radnica u Bosni i Hercegovini

Raspad jugoslavenskog političkog i ekonomskog sistema i kreiranje novog demokratskog poretka baziranog na principima tržišne ekonomije donio je velike političke i socio-ekonomske promjene, u kojima su najveći gubitnici često upravo bili radnici. Visoka i konstantno rastuća nezaposlenost, nesigurnost u zaposlenju, marginalizacija radnika u procesu odlučivanja, niske plate i loši uvjeti rada su neki od problema sa kojima su se susreli radnici u procesu tranzicije. Tome svakako treba dodati i proces privatizacije koji nije dao željene rezultate u smislu jačanja konkurencije, efektivizacije proizvodnje i otvaranja novih radnih mjesta.

I nakon gotovo 25 godina situacija nije mnogo bolja. Prema podacima Agencije za statistiku danas u Bosni i Hercegovini ima 2,6 miliona radno sposobnog stanovništva, od čega je 1,3 miliona žena (51%). Ukupan broj zaposlenih je 822 000, od čega je 307 000 žena ili 37%. Prema podacima Agencije za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine nezaposlenih ima 544 000, od čega je 276 000 žena ili 50,1%. Neaktivnog stanovništva ili društveno isključenih ima ukupno 1,4 miliona. Jedna od ključnih karakteristika bosanskohercegovačkog tržišta rada jeste i visoka stopa nezaposlenosti mladih, a često se radi o dugoročnoj nezaposlenosti (dužoj od 5 godina). Pri analizi kvalifikacione strukture nezaposlenih

osoba u Bosni i Hercegovini uočavamo da oko 62% evidentiranih čine nekvalificirane (28%), polukvalificirane (2%) ili kvalificirane osobe (34%), što ukazuje na veliki jaz između stvarnog obrazovnog profila nezaposlenih i potreba tržišta rada. Svi ovi podaci i indikatori nedvosmisleno govore da veliki broj radnika ostaje isključeni sa tržišta rada i kao takvi ne mogu sebi osigurati adekvatnu egzistenciju kroz rad, a šanse izlaska iz nezaposlenosti, isključenosti i siromaštva su male. Bosna i Hercegovina je prema istraživanju Eurostata najsiromašnija zemlja u Evropi, a istraživanje mjeri visinu bruto domaćeg proizvoda (BDP) po stanovniku i standard kupovne moći stanovništva jedne zemlje.

Prosječna neto plata na nivou Bosne i Hercegovine je 826 KM, a prosječni mjesečni izdaci po domaćinstvu iznose 1569 KM, što je gotovo duplo više od primanja. Ovaj prosjek plata obuhvata sve plate u zemlje, kao i one u budžetskom sektoru, što zapravo na prikazuje stvarnu sliku za radnike i radnice u različitim sektorima kao što su trgovina, građevinarstvo, industrija (metalna, drvena, tekstilna), ugostiteljstvo itd.

Veliki broj radnika radi u neformalno ekonomiji, a procjenjuje se da neformalna ekonomija čini oko 40%. Ovi radnici su isključeni iz sistema i potpuno su nezaštićeni, a jedna od najvećih posljedica ovakvog oblika rada je nepokrivenost zdravstvenom zaštitom. Praksa neisplaćivanja plata i neuplaćivanja doprinosa je još uvijek prisutna, kao i praksa isplaćivanja minimalnih plata (356 KM mjesečno u FBiH).

U odnosu moći na radnom mjestu radnici se veoma često nalaze u poziciji podređenih i institucionalni mehanizmi predviđeni za veću demokratizaciju radnih mjesta kao što su Zakon Vijeća uposlenika, kolektivno pregovaranje i socijalni dijalog nisu uvijek u funkciji onako kako je to zakonodavac predvidio. U mnogim firmama privatnog sektora radnici nisu sindikalno organizirani, a najčešći uzrok tome je straha od otkaza.

Institucionalni mehanizmi zaštite radničkih prava postoje, ali su česte povrede tih prava bez efikasnih mehanizama nadzora koji bi osigurali njihovu dosljednu primjenu. Ovaj nesklad između normativnog i stvarnog u oblasti rada je često uzrokom mnogih problema.

Najčešća kršenja radničkih prava

U pravnom sistemu Bosne i Hercegovine postoje mnogi institucionalni mehanizmi zaštite radničkih prava od Ustava BiH do Zakona o radu, Općeg kolektivnog ugovora i niza podataka i Poslovnika o radu. Važno je napomenuti i međunarodne standarde koji su važeći u Bosni i Hercegovini kao što su Univerzalna

deklaracija UN o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Evropska socijalna povelja, te niz Konvencija i preporuka Međunarodne organizacije rada. Ono što izostaje je efikasna i dosljedna primjena svih spomenutih normi kako bi one zaista zaživjele u svakodnevnom radnom životu svih radnika i radnica Bosne i Hercegovine. Manjkav sistem primjene radnopravnog zakonodavstva kao i nedostatak etičkog ponašanja u poslovanju omogućava kršenje radničkih prava, a najčešći oblici su:

- Veliki broj građana i građanki ne ostvaruju pravo na rad
- Neisplaćivanje plata
- Neuplaćivanje zakonom propisanih doprinosa
- Rad na crno i neprijavlivanje radnika
- Rad noću, nedjeljom, državnim i vjerskim praznicima
- Neplaćeni prekovremeni rad
- Uskraćeno pravo na bolovanje
- Zloupotreba instituta probnog rada
- Nepravilna naknada, prijavljivanje radnika na minimalnu platu
- Zloupotreba odredbi o osmosatnom radnom vremenu, radi se duže od propisanih 40 sati sedmično
- Diskriminacija žena, posebno trudnica
- Izbjegavanje mjera adekvatne zaštite na radu na štetu zdravlja i sigurnosti radnika na radnom mjestu
- Ne plaća se godišnji odmor, ne isplaćuje se regres i topli obrok

Obimna i učestala kršenja radničkih prava stvaraju veliku socijalnu nesigurnost kod radnika i strah od gubitka posla, što ne samo ugrožava njihovu materijalnu egzistenciju već često puta znači ograničenje slobode i povredu njihovog dostojanstva.

Dostojanstven rad

Rad je centralna aktivnost u životu svakog muškarca i žene. Ne samo da nam osigurava materijalnu egzistenciju, već je rad dio života

kroz koji ostvarujemo svoje planove, kao i profesionalni razvoj. Kroz rad ostvarujemo i ekonomsku neovisnost i slobodu, osiguravamo dostojanstven život sebi i svojoj porodici, a samim tim i svojoj zajednici. Stoga, dostojanstveni i pravedni radni uvjeti i plata su od neizmjerene važnosti.

Inspirirana težnjom za kreiranjem pravednijeg globalnog poretka Međunarodna organizacija rada je formulirala tzv. Agendu dostojanstvenog rada koja obuhvata niz radničkih standarda oko kojih je postignut međunarodni konsenzus. Agenda dostojanstvenog rada se temelji na uvjerenju da je za kreiranje dobre perspektive za društveni napredak i razvoj nužne četiri osnovne komponente: zapošljavanje, prava, zaštita i dijalog. Zasniva se na shvatanju da je "rad izvor ličnog dostojanstva, stabilnosti porodice, mira u zajednici, demokratije za ljude i ekonomskog razvoja koji pruža mogućnosti za kreiranje produktivnih radnih mjesta i razvoja poduzetništva."

Dostojanstven rad je prioritet u mnogim zemljama svijeta, i za relativno kratak period postignut je međunarodni konsenzus među vladama, asocijacijama poslodavaca, radničkim organizacijama i organizacijama civilnog društva da su zapošljavanje i dostojanstven rad ključni elementi u postizanju pravedne globalizacije, smanjenja siromaštva i postizanja jednakog, inkluzivnog i održivog društvenog razvoja.

Islam i radnici:

Dokidanje ropstva tada i sada

Iako raspadom Jugoslavije religija u javnom prostoru doživljava revitalizaciju, posebno u kontekstu njene povezanosti sa dominantnim nacionalnim i nacionalističkim politikama, zanimljivo je da religijske zajednice prisutne na našim prostorima, uključujući i Islamsku zajednicu, nisu dovoljno glasne u javnoj sferi za zaštitu ugroženih i marginaliziranih radnika.

Da li Islam kao religija stoji na putu takvom odnosu? Moja tvrdnja

je da ne. Islam u svojoj suštini ne samo da nije prepreka na putu, već zahtjeva od vjernika i vjernica aktivan angažman i odgovornost u ostvarenju ljudskog dostojanstva, što svakako uključuje i dostojanstvo radnika i radnica. Za većinu učenjaka islamske tradicije religija se ne odnosi samo ili isključivo na religijske obrede i štovanje Boga, već u velikoj mjeri obuhvata vrijednosti i principe koji se odnose na društveni život zajednice i međusobnih odnosa njenih članova. To u svakom slučaju obuhvata i odnose u oblasti rada modernog doba. Dakle, u Islamu važi princip vjerovanja kroz djelovanje.

Stavovi i norme u oblasti rada se mogu pronaći u islamskom pravnom diskursu već u formativnom periodu Islama. Ovaj period karakteriziraju dva primarna ekonomska sredstva za proizvodnju: trgovina i poljoprivreda. Sveta knjiga muslimana, Kur'an, posvećuje prilično dosta prostora pravnim normama koja se odnose na rad i ropstvo, koje je bilo široko rasprostranjeno u tadašnjem ekonomskom poretku. Ekonomske strukture moći tadašnjeg vremena su se zasnivale na upravljanju robovima od strane privilegirane grupe bogatih, a takvi odnosi moći su smatrani prirodnim i nepromjenjivi. Poslanik Muhamed je aktivno ohrabrivao oslobađanje robova naglašavajući jednakost ljudi bez obzira na njihov društveni status, boju kože, jezik, spol itd.

Današnji kontekst Bosne i Hercegovine je daleko drugačiji od tog, kao i od mnogih zemalja sa dominantno muslimanskim stanovništvom. Odnos prema radnicima se bazira djelimično na ostacima jugoslavenskog modela radničkog samoupravljanja i modernim međunarodnim radničkim standardima koji su integrirani u entitetska radna zakonodavstva u Bosni i Hercegovini. Iako ropstvo tadašnjeg vremena ne postoji u bosanskohercegovačkom kontekstu, ipak je zanimljivo da su radnici na jednom od demonstracija u organizaciji Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine nosili parolu "Nećemo biti robovi"

aludirajući na emocionalni doživljaj svog društvenog položaja danas.

U narednom dijelu članka slijedi diskusija o pojedinim aspektima islamskog vjerovanja koja su relevantna za oblast rada, a to su socijalna pravda, pravedna raspodjela dobara, plaćanje plata, te institut poštivanje ugovora.

Islamski okvir kao osnova za etičke radne odnose

Radni odnosi i poslovna etika u Islamu se bazira na osnovnom okviru koji čini *Šerijat*, islamski vjerovakon, a koji obuhvata doktrine *Ibadet*, *Tawhid*, *Maslaha* i *Adalah*.

Ibadet podrazumijeva da sva djela i svi oblici ljudskog djelovanja čine integralni dio vjerovanja svakog vjernika i vjernice. To znači da je svako djelo izraz štovanja Allaha i da je stoga neophodno u svom djelovanju slijediti etičke, moralne i duhovne principe koji proizlaze iz same biti štovanja Boga, uključujući i svijet poslovanja i odnos prema radnicima. Shodno tome u islamskom vjerovanju nema odvojenih svjetova u kojima važe različita moralna i etička pravila i norme, već se vjerovanje u Islamu doživljava i promatra kao cjelina u smislu da etička i moralna načela važe u svim sferama privatnog i javnog života.

Tawhid je doktrina koja od muslimana zahtjeva razumijevanje božanskog jedinstva kao temelja islamskog vjerovanja i potpune predanosti jednome Bogu, Stvoritelju sveg života. To svakako obuhvata i svijet rada i poslovanja kao dio društvenog i privatnog života od izuzetne važnosti za živote ljudi. Vjerovanje se ne može odvojiti od etičkog ponašanja u svakodnevnom poslovanju i odnosu prema radnicima.

Maslaha je doktrina koja uzima u obzir javni interes i zajedničko dobro u iznalaženju rješenja kojih nema u Šerijatu. Koristi se kada se pojavi novi izazov u vezi sa nekim specifičnim društvenim pitanjem. Bosanskohercegovačko društvo se suočava sa

nizom izazova koji se tiču položaja radništva, a u kontekstu rješavanja tih problema se može uzeti u obzir javni interes i zajedničko dobro kako bi se suzbilo siromaštvo, te povećala socijalna stabilnost i sigurnost.

Naposljetku, doktrina *Adalah* se odnosi na obavezu muslimana da pruže zaštitu i podršku onima koji nemaju mogućnost zarađivanja odnosno koji nemaju vlastiti izvor primanja iz raznih razloga. U modernom društvu to bi se odnosilo na sistem javnih osiguranja koja štite ljude u slučaju nezaposlenosti (osiguranje od nezaposlenosti), bolesti (osiguranje u slučaju bolesti), starosti (penzija) i invalidnosti (osiguranje u slučaju povreda na radu). Ovo su četiri bazna osiguranja u modernom društvu socijalnog blagostanja koja ljude štite u različitim situacijama u koja mogu dopasti.

Aspekti islamskog vjerovanja relevantni za oblast rada

Pripadati islamu znači biti predan Božijoj volji, a islamski svjetonazor obuhvata individualnu i kolektivnu moralnu odgovornost. Dužnost muslimana i muslimanke je nastojati ili truditi se (*jihad*) da na Božijem putu (*sharia*) ostvare Božiju volju i uspostave pravedno društvo.

Sljedbenici islama vjeruju da je svako ljudsko biće Božiji namjesnik/ca na zemlji (*khalifa*), i kao takav/va uživa poseban status među stvorenim bićima, ali i veliku odgovornost za lični život kao i život zajednice. Svoju predanost Bogu muslimani ostvaruju kroz kreiranje moralnog društvenog poretka i "pravedne zajednice" (Kur'an, 2:143) i u Kur'anu (3:110) se opisuju kao "narod najbolji od svih koji se ikada pojavio", koji "tražite da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćate".

Pravednost i poštivanje svačijeg prava

Islam ima jasno i strogo viđenje pojma pravde. U Kur'anu se navode mnogi ajeti koji se dotiču tog pitanja. Pravedan govor i svjedočenje je imperativ za muslimane pa makar

to bilo i protiv njihovih ličnih ili rodbinskih interesa:

O vjernici, budite uvijek pravedni, svjedočite Allaha radi, pa i na svoju štetu ili na štetu roditelja i rođaka, bio on bogat ili siromašan, ta Allahovo je da se brine o njima! Zato ne slijedite strasti – kako ne biste bili nepravedni. A ako budete krivo svjedočili ili svjedočenje izbjegavali – pa, Allah zaista zna ono što radite. (4:135)

“O vjernici, dužnosti prema Allahu izvršavajte, i pravedno svjedočite! Neka vas mržnja koju prema nekim ljudima nosite nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže čestitosti, i bojte se Allaha, jer Allah dobro zna ono što činite!” (5:8).

Nadalje, naglašava se poštivanje svačijeg prava i pravedno postupanje:

“Allah zahtijeva da se svačije pravo poštuje...” (16:90)

“Mi smo izaslanike naše s jasnim dokazima slali i po njima knjige i terezije objavljivali, da bi ljudi pravedno postupali – a gvožđe smo stvorili, u kome je velika snaga i koje ljudima koriste – i da bi Allah ukazao na one koji pomažu vjeru Njegovu i poslanike Njegove kad Ga ne vide. Allah je, uistinu, moćan i silan.” (57:25)

Osim pravednog govora i postupanja važno je u ovom dijelu spomenuti pitanje milostinje u kontekstu pravde. Iako religijska tradicija poziva ljude na davanje milostinje ili sadake kako se to zove u islamskoj tradiciji potrebno je napraviti jasnu distinkciju između milostinje i pravde. Također, potrebno je razdvojiti postupanje iz milosrđa i solidarnosti. Pravda i solidarnost proizlaze iz pozicije nemoćnih i slabih u društvu. Sadaka znači činiti dobro i pomagati slabima, siromašnima, bolesnima, ali bez težnje da se sa zapravo razumiju pravi uzroci koji (re) produciraju stanje nemoći, isključenosti i siromaštva pojedinih grupa u

društvu. Pravda zahtijeva da se uzroci koji stvaraju socijalnu nepravdu ne samo spoznaju, već da se poduzmu konkretne mjere da se ta nepravda ispravi i mijenja. To podrazumijeva djelovanje ka eliminiranju ili smanjenju fundamentalnih uzroka koji stvaraju socijalnu nepravdu.

Težnja za socijalnom pravdom zahtijeva aktivno djelovanje i angažman u različitim oblastima javnog života kao što su politika, religija, biznis, civilno društvo, sindikat itd. U kontekstu religije osnovno pitanje u toj težnji je: Koji je najefikasniji način ostvarenja društva socijalne pravde i na koji način religijski akteri mogu dati svoj doprinos? Drugim riječima, na koji način se imami i drugi vjerski službenici mogu boriti protiv siromaštva, socijalne isključenosti, diskriminacije i društvene nepravde u cjelini?

Pravedna raspodjela društvenih i prirodnih dobara

Jedno o ključnih pitanja u težnji stvaranja pravednog društva socijalnog blagostanja jeste pravedna raspodjela postojećih i raspoloživih resursa kojima Bosna i Hercegovina kao država i društvo raspolaže.

Islam insistira na pravednoj raspodjeli raspoloživih resursa i u tom kontekstu eje zanimljiv ajet koji sadrži sintagmu “da ne bi prelazilo iz ruku u ruke bogataša vaših” koji se može razumjeti kao namjera prekidanja kruženja novca unutar zatvorenog kruga privilegiranih, i raspodjele resursa sa onima kojima su ta sredstva zaista potrebna:

Plijen od stanovnika sela i gradova koji Allah Poslaniku Svome daruje pripada: Allahu I Poslaniku Njegovu, I bližnjim njegovim, I siročadi, I siromasi-ma, I putnicima-namjernicima – da ne bi prelazilo iz ruku u ruke bogataša vaših; (59:8)

Isplata plata

Islamska pravila nalažu blagovremeno plaćanje plate. Poslanik Muhamed u jednom hadisu, koji bilježi Ibn Madže, kaže:

“Dajte radniku njegovu platu prije nego što se njegov znoj osuši”

ili, u slučaju neplaćanja plate Poslanik Muhamed kazuje da će na Sudnjem danu biti protivnik takvoj osobi:

“Na sudnjem danu ja sam protivnik trojici: čovjeku koji je nešto obećao u moje ime a nije to ispunio; čovjeku koji je prodao drugog slobodnog čovjeka I čovjeku koji je unajmio radnika, od njega dobio sve što je zahtijevao a nije mu platio.” (Buhari)

Što se tiče visine plate islamska pravila nalažu da ona treba biti na razumnom nivou dovoljnom da radnicima i njihovim porodicama zadovolji osnovne potrebne za dostojanstven i human život. U ranoj islamskoj historiji jedan od poslova u administraciji je bila funkcija “etičkog referenta” (muhtasib) čiji je posao bio rješavanje sporova u vezi sa platama.

O narode moj! Pravo mjerite i na litru i na kantar i ne zakidajte ljudima stvari njihove i ne činite zlo po Zemlji praveći nered (11:85)

Poštivanje ugovora

Islamska pravna tradicija od muslimana zahtijeva poštivanje ugovora kako se to navodi u Kur'anskom ajetu “O vjernici, ispunjavajte ugovore!” (5:1). Ugovor u islamskom pravu se zasniva na slobodnoj volji dvije strane koje ulaze u ugovorni odnos potpuno dobrovoljno. Shodno tome, ugovor sadrži prava i obaveze koje iz njega proističu onako kako je to definirano zajedničkim sporazumom. Obaveza poštivanja ugovora važi za obje strane podjednako. Značaj poštivanja ugovora je vidljiv i u kontekstu vremena i dešavanja rane islamske zajednice u odnosu prema mnogobošcima koji su tada bili njihovi neprijatelji:

Mnogobošcima s kojima imate zaključene ugovore koje oni nisu ni u čemu povrijedili, niti su ikoga protiv vas pomagali, ispunite ugovore do ugovorenog roka. Allah zaista voli pobožne. (9:4)

U kontekstu radnih odnosa relevantno je govoriti o dvije vrste ugovora, a to su ugovor o radu i kolektivni ugovor. Ugovor o radu je pravni dokument, propisan Zakonom o radu u oba entiteta, koji potpisuje poslodavac i uposlenik/ca. Ovim ugovorom se definiraju prava i obaveze obje strane vezano za izvršenje radnih zadataka i plate i uvjeta rada. Nepostojanje ugovora u radu u radnom odnosu predstavlja rad na crno i predstavlja povredu zakona. Kolektivni ugovor je ugovor koji se odnosi na postignuti sporazum između poslodavca, kao predstavnika kapitala, i sindikata, kao predstavnika radnika. Kolektivni ugovor se može potpisati na nivou preduzeća, specifične grane ili sektora i na nivou određene teritorije. Nepoštivanje ove dvije vrste ugovora ima negativne posljedice za obje ugovorne strane, kao i za širu zajednicu.

Zaključna promišljanja

Poštivanje radničkih prava iz perspektive islamske tradicije uključuje poštivanje ljudskog dostojanstva, zagovaranja pravde, te poštivanja dogovorenog (ugovora).

Islamsko vjerovanje i tradicija sadrže osnove za aktivno angažiranje u vezi sa pitanjima koje se odnose na kreiranje društva socijalne pravde za sve, uključujući i angažiranje za poštivanje radničkih standarda propisanim kako domaćim zakonodavstvom, tako i međunarodnim normama.

Ipak, preostaje nekoliko pitanja o kojima bi vrijedilo voditi širi dijalog i napraviti dodatna istraživanja.

Da li se razumijevanje i interpretacija islamske tradicije u svjetlu vremena i prostora u kojem djeluje mogu mijenjati kada su u pitanju radni odnosi? Na koji način se islamska tradicija može mijenjati u kontekstu modernih pristupa

problemima iz rada i u vezi sa radom kao što su sindikalno organiziranje, kolektivno pregovaranje, socijalni dijalog, suodlučivanje na radnom mjestu itd. kako bi se dao doprinos stvaranju pravednih društvenih odnosa moći između radnika i poslodavaca?

Rizik je da religijska tradicija ostane na stanovištu nepromjenjivosti društvenih odnosa kao izraza Božije volje, što bi značilo zadržavanje odnosa moći u korist bogatih i utjecajnih, a na štetu siromašnih i nemoćnih.

Kako vjerski službenici mogu kroz svoje djelovanje utjecati na jačanje svijesti o značaju poštivanja radničkih prava?

Širi dijalog različitih zainteresiranih strana u Bosni i Hercegovini o pitanju poštivanja radničkih prava je potreban, kako bi se uključivanjem svih relevantnih aktera u ovu debatu razmijenila mišljenja i dao doprinos stvaranju boljih društvenih odnosa.

Lliteratura

Anketa radne snage, Tematski bilten 09, http://www.bhas.ba/tematskibilteni/BHAS_Ars_BH_press.pdf
Agencija za statistiku Bosne i Herce-

govine, <http://www.bhas.ba/index.php?lang=ba>
Međunarodna organizacija rada, Decent Work Agenda, <http://www.ilo.org/glo->

[bal/about-the-ilo/decent-work-agenda/lang--de/index.htm](http://www.ilo.org/glo-bal/about-the-ilo/decent-work-agenda/lang--de/index.htm)
Kur'an. (2001). Preveo Besim Korkut. Sarajevo: El-Kalem.

الموجز

العمال والإسلام – حقوق العمال في المنظور الإسلامي

أمينة أبراهامسدوتتر

يناقش هذا المقال المدى الذي يتيح الانتماء للإسلام والالتزام بتعاليمه من ممارسة النشاطات الفعالة في الترويج لحقوق العمال وتعزيزها وحمائتها من قبل المشيخة الإسلامية والعلماء المسلمين وموظفي المؤسسة الدينية. وبعبارة أخرى، ما الطاقات التي يحتويها الإسلام للدعوة الفعالة للسياسات العامة لاحترام حقوق العمال وتعزيزها، والحيلولة الفعالة دون انتهاك تلك الحقوق، وخاصة في سياق البوسنة والهرسك. وتفسير الأدلة باتجاه يفيد بأنه يوجد في الإسلام وفي التراث الإسلام ما يكفي من الأسس للدعوة الفعالة إلى موقف عادل من العمال بطريقة يمكن معها التأثير في أرباب العمل من المسلمين لرفع مستوى وعيهم وتقوية مسؤوليتهم تجاه احترام حقوق العمال. إن الموقف الفعال من هذه المسألة سيساهم في التوصل إلى مستوى أعلى من العدالة الاجتماعية والأمن المجتمعي لجميع المواطنين والمواطنات في البوسنة والهرسك. وقد تم في الجزء الأول من المقال استعراض الوضع الاجتماعي الاقتصادي العام في البوسنة والهرسك مع التركيز على وضع القوى العاملة. ثم ينتقل النقاش إلى المبادئ القانونية والمعتقدات المتعلقة بالعمل وعلاقات العمل، والتي يمكن أن تكون إلهاماً محتملاً للنشطاء الإسلاميين لكي يمارسوا نشاطاً اجتماعياً أكثر فاعلية حول هذه المسألة. وفي النهاية تقدم الكاتبة الأفكار الختامية المتعلقة بموضوع المقال.

Summary

WORKERS AND ISLAM – WORKERS RIGHTS IN ISLAMIC PERSPECTIVE

Emina Abrahamsdotter

This article discusses as to what extent Islamic faith provides for the active engagement, promotion and protection of workers' rights in the opinion of the Islamic Community, Islamic scholars and religious officials. In other words, what is the potential contained in the Islamic faith for active engagement in public policies concerning workers rights and prevention of the violation of human rights especially in BiH.

The analysis shows that the Islamic faith and tradition provides sufficient bases for such engagement in a way that is possible to exercise the influence upon the Muslim community members (and very often these are the employers) by raising their awareness of the workers' rights and underlining their responsibility in this sense. Active engagement concerning this issue would bring about higher degree of social justice and security for all the citizens of BiH.

In its first part the article presents a view of a general socio-economic situation in BiH with a special accent on the position of the working class. Next it discusses legal principles and doctrines concerning the work and job relations that could serve as an inspiration for the Islamic Community officials for active social engagement in this field. Finally it gives a conclusion related to the topic of the article.

SOCIJALNE INSTITUCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI: Ko brine o socijalnim kategorijama

Nusreta SALIĆ

UDK 364-7

SAŽETAK: Bosna i Hercegovina se suočava s teškom ekonomskom situacijom, koja za posljedicu ima veliki broj socijalno ugroženih kojima je neophodna pomoć i podrška kako bi zadovoljili svoje potrebe, vršili svoje uloge i ostvarivali svoja prava. U radu se pokušao dati odgovor na pitanje ko su u našem društvenom kontekstu socijalno (ugrožene) kategorije i ko se o njima brine. S obzirom na različitost poimanja sistema socijalne zaštite, autorica se bavila sistemom zaštite koji nije zasnovan na doprinosima. Analizom sadržaja dokumenata nastojao se dati pregled zakonskog okvira sistema socijalne zaštite te socijalnih institucija koje su nadležne, na nivou države, entiteta, kantona i općina. U radu se načinio i kratak osvrt na nevladine organizacije i vjerske zajednice i njihovu načelnu ulogu, značaj i doprinos u direktnoj pomoći socijalno ugroženima, s jedne strane, i na kreiranje socijalne politike i razvoja civilnog društva, s druge strane.

Ključne riječi: socijalna politika, socijalna zaštita, socijalno ugrožene kategorije, stanje socijalne potrebe, Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom

Bosna i Hercegovina se, i pored pozitivnih promjena koje su se desile u posljednjem desetljeću, suočava s mnogim problemima, koji se, između ostalog, ogledaju u velikom broju siromašnih, nezaposlenih, porodica u teškoj ekonomskoj situaciji, osoba s invaliditetom, raseljenih lica, civilnih žrtava rata, djece bez roditeljskog staranja, i drugim stanjima socijalne potrebe.

“Stanje socijalne potrebe je takav slučaj okolnosti, prirodnih i društvenih, u životnoj situaciji pojedinca ili grupe ljudi, usljed kojih oni ne mogu normalno, u skladu sa karakteristikama ljudske prirode i standardima kulture svoga društva trajno i

bezbjedno da zadovoljavaju svoje životne potrebe, biološke i društvene, da vrše svoje uloge u društvu ili da stiču potrebne za njihovo obavljanje, da koriste društvene vrijednosti, iskazuju svoja ljudska svojstva i prava, i ne mogu tog stanja da se riješe bez odgovarajuće društvene pomoći, koju u ime društva pruža socijalni radnik” (Dervišbegović, 2001).

Da bi se stanja socijalne potrebe adekvatno rješavala, neophodno je kreirati takav sistem socijalne zaštite, koji će licima u stanju socijalne potrebe osigurati pristup neophodnoj pomoći. *Socijalna zaštita je organizirana djelatnost usmjerena na osiguranje socijalne sigurnosti pojedinaca*

i njihovih porodica u stanju socijalne potrebe. (Zakon o osnovama socijalne zaštite, Zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom). Ona predstavlja instrument socijalne politike kao “organizirane djelatnosti države i drugih faktora u društvu usmjerena na prevladavanje socijalnih rizika, pomoć siromašnim i isključenim građanima, ujednačavanje životnih šansi i unapređivanje opće dobrobiti u društvu” (Puljiz, 2011). U cilju kreiranja adekvatnog sistema socijalne politike, na nivou Bosne i Hercegovine ratificirani su i usvojeni mnogi međunarodni dokumenti od kojih je značajno istaći ratifikaciju revidirane verzije Evropske socijalne povelje,¹

¹ Bosna i Hercegovina je u procesu ratifikacije iskoristila maksimalan broj rezervi na koje je imala pravo, i nije prihvatila

obaveze prema Članu 30 “Svako ima pravo na zaštitu od siromaštva i društvene isključenosti”, ali se prihvatanjem Člana

14 “Svi imaju pravo koristiti usluge socijalne zaštite” obavezala ovo pravo pružiti svim građanima Bosne i Hercegovine.

koji predstavlja značajan dokument u oblasti socijalne politike. Kao država potpisnica, BiH je obavezna "promovisati i osigurati usluge koje bi, korištenjem metoda socijalnog rada, doprinijele dobrobiti i razvoju individua i grupa u zajednici i njihovoj prilagodbi društvenom okruženju." (Vijeće Evrope, 1996). Funkcionalna i adekvatna socijalna politika, koja uživa demokratski legitimitet, osnova je za blagostanje u društvu te kao takva stvara preduvjete za napredak i borbu protiv siromaštva.

Ko spada u socijalne kategorije?

Pitanja koja zahtijevaju detaljnu analizu teorijskog i zakonodavnog okvira, s jedne strane, i realne situacije na terenu, s druge strane. U pokušaju da se koncizno odredi ko su socijalne kategorije, neizbježna je "pat" pozicija u kojoj se mora konstatirati da je u našem društvenom kontekstu teško odrediti ko spada u socijalne kategorije.

Da li je to onaj dio stanovništva koji nema sredstava za život i koji je zaista siromašan, koji živi na rubu siromaštva i na današnjem vremenu "jedva spaja kraj s krajem" ili su to oni koje je naš zakonodavni okvir odredio kao takve? Odgovore i na ova pitanja teško je dati jer postoje izrazita neslaganja i u teorijskom, zakonodavnom i praktičnom smislu riječi.

Možda je jednostavnije odrediti ko je odgovoran za brigu o

socijalnim kategorijama i da li odgovor na to pitanje, ustvari, određuje i ko su oni?!

U teoriji, država koja je konstituirana kao demokratska, i u čijem je Ustavu, kao najvišem pravnom aktu, inkorporirana obaveza da će se pravima koja su sadržana u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava² dati prioritet nad ostalim zakonima, ima obavezu kreirati takav koncept socijalne politike koja će biti "usmjerena na prevladavanje socijalnih rizika, pomoć siromašnim i isključenim građanima, ujednačavanje životnih šansi i unapređivanje opšte dobrobiti u društvu" (Puljiz, 2011). Doprinos društvenoj stabilnosti države, tako što će najugroženijim dijelovima društva osigurati pristup neophodnoj pomoći, jedan je od bitnih ciljeva socijalne politike.

U praktičnom smislu riječi, država se obavezuje da kroz sistem socijalne zaštite pomaže i zaštiti građane koji se nalaze u stanju socijalne potrebe, poštujući princip jednakosti. Shvaćanje socijalne zaštite je različito, a u bosanskohercegovačkom društvenom kontekstu, socijalna zaštita podrazumijeva sistem koji nije zasnovan na doprinosima, jer sistemi koji su zasnovani na osiguranju/doprinosima ne mogu garantirati zaštitu svim građanima. (OSCE, 2012)

Vraćanjem na pitanje s početka teksta i uzimanje određenih davanja i usluga, kao kriterija u definiranju

socijalnih kategorija, može se konstatirati da su socijalne kategorije one skupine građana za koje država izdvaja određena socijalna davanja. Analogno tome, u socijalne kategorije, u našem društvu, mogu se svrstati sljedeće skupine: korisnici socijalne zaštite (u užem smislu)³, civilne žrtva rata, boračko-invalidska populacija te izbjegla i raseljena lica. Navedena podjela korisnika socijalne zaštite (u širem smislu riječi i u daljem tekstu *socijalne kategorije*)⁴ zasnovana je, znači, na podjeli koju postojeći zakonski sistem zaštite prepoznaje. Njihova prava se određuju na dva glavna načina: na osnovu statusa i stepena potrebe, tj stanja socijalne potrebe. Davanja po statusnoj osnovi (borci, civilne žrtve rata, osobe s invaliditetom) nisu uvjetovana materijalnim stanjem, dok se ostala prava iz socijalne zaštite ostvaruju na osnovu imovinskog cenzusa⁵, uz uvjet da su i radno nesposobni i da nemaju članove porodice koji su po Zakonu dužni da ih izdržavaju.

Pored navedenih socijalnih kategorija čiji je minimum prava (barem) zakonski propisan, postavlja se pitanje šta je s licima koja su nezaposlena a radno sposobna i žive na rubu egzistencije?! Iako je stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini 28,6% (UNICEF, 2013), nezaposleni jesu marginalizirani, sistem zaštite ih ne prepoznaje. Posebno one koji nisu zasnivali

² Ustav BiH, član 2, stav 2, "Prava i slobode koje su zagarantirane Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama i njenim protokolima direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima."

³ Prema Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom FBiH iz 1999. Korisnici socijalne zaštite su osobe koje se nalaze u stanju socijalne potrebe i pripadaju nekoj od navedenih kategorija: djeca bez roditeljskog staranja; odgojno zanemarena i zapuštena djeca, kao i djeca čiji je razvoj ometen obiteljskim prilikama; osobe s invalidi-

tetom, te osobe ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju; materijalno neosigurane i za rad nesposobne osobe; stare osobe bez obiteljskog staranja; osobe sa društveno negativnim ponašanjem; osobe i obitelji u stanju socijalne potrebe, kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite.

⁴ Korisnici u užem smislu riječi se odnosi na korisnike koji su taksativno navedeni u Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom, a u širem smislu se misli na sve socijalne kategorije koje se finansiraju iz budžeta, na nedoprinosnoj osnovi te u tu skupinu spadaju:

korisnici socijalne zaštite, civilne žrtva rata, boračko-invalidska populacija i izbjeglice i raseljena lica.

⁵ Pojašnjenja radi, da bi se ostvarilo pravo na stalnu novčanu pomoć, poznato kao socijalna pomoć, trebaju se ispunjavati sljedeći uvjeti:

- da su nesposobni za rad, odnosno spriječeni u ostvarivanju prava na rad,
- da nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje,
- da nemaju članova porodice koji su po zakonu obavezni da ih izdržavaju ili ako ih imaju, da ta lica nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja.

radni odnos i nemaju pravo ni na naknadu za slučaj nezaposlenosti.

Prema provedenim analizama⁶ o stanju socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini, uočen je problem diskriminacije u određivanju kriterija i obima prava ugroženim slojevima stanovništva. Činjenica je da stalna novčana pomoć uvjetovana nedostatkom radne sposobnosti ili nemogućnošću ostvarivanja prihoda (obično osobe starije od 65, djeca, trudnice i dr.) isključuje osobe koje su dugoročno nezaposlene i kojima je potrebna pomoć. To je jedan od nedostataka sistema zaštite.⁷ Stoga je diskutabilno uzimati zakon kao kriterij u određivanju socijalno ugroženih kategorija.

Zakonski okvir i nadležnosti za brigu o socijalnim kategorijama

Zakonska rješenja u oblasti socijalne politike u Bosni i Hercegovini izrazito su složena. Ustav BiH socijalnu zaštitu nije definirao kao nadležnost institucija Bosne i Hercegovine, što znači da je u nadležnosti entiteta – Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Prema Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, ovlasti iz oblasti socijalne politike se mogu ispunjavati zajednički ili zasebno od strane kantona uz koordinaciju Federacije Bosne i Hercegovine. Kantoni su odgovorni za sve one nadležnosti koje po Ustavu FBiH nisu izričito dodijeljene Federaciji Bosne i Hercegovine. Znači, pravno gledajući, Federacija Bosne i Hercegovine ima pravo i obavezu da utvrđuje osnove socijalne politike i donosi zakone a kantoni da utvrđene zakone dopunjuju i provedu. Općinske nadležnosti su utvrđene u poglavlju VI Ustava FBiH. U općim odrednicama u članu 1 je definirano

da općina poduzima potrebne korake u cilju osiguranja zaštite prava i sloboda. Jasnija razrada uloge općina data je u ustavima kantona, ali ne svim. Tako npr. Ustav Unsko-sanskog i Ustav Tuzlanskog kantona definiraju ulogu općine kao i Federalni ustav, dok Ustav Posavskog kantona razrađuje posebno nadležnosti lokalne samouprave (npr. razvijanje uvjeta za ostvarenje materijalnih i zajedničkih potreba s utvrđenom politikom i propisima kantona i Federacije). Ustav Zeničko-dobojskog kantona detaljno razrađuje nadležnosti općine i u članu 68 (stav 3 alineja f) navodi da se u općini “provodi socijalna politika i uspostavljaju službe socijalne zaštite”. Iz navedenog se može zaključiti da je dio nadležnosti u provođenju socijalne politike i uspostavljanju socijalne zaštite dat općinama kao jedinicama lokalne samouprave u skladu sa zakonima na nivou FBiH i kantona.

U Republici Srpskoj nadležnosti su podijeljene između entiteta i općina, što je jednostavnije u poređenju s uređenjem Federacije Bosne i Hercegovine. Navedenom podjelom nadležnosti, najveći dio tereta je prebačen na niže nivoe, što dodatno komplicira adekvatno ostvarivanje prava.

Osnovni zakoni na kojim se zasniva sistem socijalne zaštite u FBiH su: *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom FBiH, Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica.*

U Brčko Distriktu prava iz socijalne zaštite su regulirana *Statutom Brčko Distrikta i Zakonom o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta.* U Republici Srpskoj su to: *Zakon o socijalnoj zaštiti i Zakon o dječijoj zaštiti.* Nadležne institucije, na nivou entiteta su:

Ministarstvo rada i socijalne politike Federacije BiH, Ministarstvo za boračka pitanja (FBiH), Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite (RS) i Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite. Na nivou kantona nadležnost je data kantonalnim ministarstvima rada i socijalne politike. Federalno ministarstvo rada i socijalne politike je nadležno za planiranje i programiranje i donošenje zakona (Službene novine FBiH, 1999) te koordiniranje djelatnosti socijalne zaštite između kantona. Kantonalna ministarstva rada i socijalne politike nadležna su za provođenje socijalne politike, donošenjem kantonalnih zakona, uspostavljanjem službi socijalne zaštite te imaju mogućnost da prošire obim prava definiranih zakonom na nivou Federacije BiH. Navedena zakonska rješenja rezultiraju da je na području Federacije BiH i kantona na snazi 11 zakona⁸. Prava iz oblasti socijalne zaštite u FBiH a također i RS-u ostvaruju se najčešće na općinskom nivou, kroz općinske centre za socijalni rad (CZR). Pored drugih državnih institucija, koje su uglavnom spomenute, centri za socijalni rad su glavni akteri u direktnom pružanju pomoći socijalno ugroženim kategorijama. Njihov značaj potvrđuje i činjenica da u posljednjih nekoliko godina, pod pritiskom ekonomske krize, centri rade na sve većem broju predmeta koji su povezani sa siromaštvom ili invaliditetom (Barlett, 2013).

Važno je naglasiti da su centrima “vezane ruke” zbog nedostatka sredstava uzrokovanih ekonomskom ne-moći kantona i općina, ali i volji, shvaćanju i određivanju prioriteta onih koji odlučuju o raspodjeli budžeta.

Prema navodima u izvještaju OSCE-a (2012) BiH troši značajna sredstva (4% bruto domaćeg proizvoda

⁶ Više o tome u izvještajima: OSCE (2012) Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini – Pitanja primjerenosti i jednakosti, Sarajevo: Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, Misija u Bosni i Hercegovini i UNICEF (2013), Analiza potreba

djece i porodica iz oblasti socijalne zaštite i zdravlja u Federaciji Bosne i Hercegovine (Federaciji BiH) i Brčko distriktu (BD), Sarajevo.

⁷ Više detalja u dokumentu: OSCE (2012) Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini – Pitanja primjerenosti i

jednakosti, Sarajevo: Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, Misija u Bosni i Hercegovini.

⁸ Ovdje je riječ o federalnom Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom i 10 Kantonalnih zakona.

– BDP-a) na finansijske naknade socijalne zaštite koje nisu bazirane na doprinosima. Po tome je na drugom mjestu, iza Hrvatske, u poređenju sa zemljama Istočne Evrope. Stav Svjetske banke je da su budžetski troškovi veoma loše usmjereni te da je sadašnji sistem socijalne zaštite neodrživ, da stvara teret entitetskim budžetima i ne ostvaruje rezultate u pogledu zaštite najugroženijih. (OSCE, 2012). Postojeća mreža zakona kojim se uređuje oblast socijalne zaštite, nedorečenost i neprovođenje pojedinih od njih, zajedno s razlikama u visini, planiranju i raspodjeli kantonalnih i općinskih budžeta, dovela je do značajnih razlika u vrstama, visini, pa i kvalitetu socijalne pomoći koja se pruža korisnicima u različitim općinama, kantonima i Federaciji. S obzirom na mnoštvo nedostataka u sistemu socijalne zaštite, Ministarstvo rada i socijalne politike je krajem 2013. godine pokrenulo kampanju pod sloganom “Ovako više ne može” u okviru koje su uzeli učešće predstavnici zakonodavne i izvršne vlasti, civilnog društva i struke. Cilj kampanje je bilo skretanje pažnje na sistem, koji je, uprkos znatnim izdvajanjima, neefikasan, nepravedan i neodrživ. Neophodnost reforme socijalnog sektora potvrđuje i činjenica da postojeći sistem omogućava da veliki dio novčanih naknada odlazi bogatijim dijelovima stanovništva, a ne onima koji su najsiromašniji.⁹

Uloga nevladinog sektora u sistemu socijalne zaštite

Paralelno s ulogom vladinog sektora u sistemu socijalne zaštite, izrazito bitnu ulogu predstavlja i nevladin sektor. Stav 2, člana 14 Evropske socijalne povelje obavezuje BiH da potiče “učešće pojedinaca i dobrovoljnih i drugih organizacija u uspostavi i održavanju službi (socijalne zaštite).” U skladu s ovim članom, prema Zakonu o osnovama socijalne

zaštite, zaštite žrtava rata i zaštite porodice s djecom FBiH, otvorena je mogućnost da civilni sektor učestvuje u pružanju socijalnih usluga kroz član 4 koji glasi: “Djelatnost socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom mogu obavljati i humanitarne organizacije, udruženja građana, vjerske zajednice i organizacije koje oni osnivaju, građanin pojedinac i strana fizička ili pravna lica.”

Mješoviti model socijalne zaštite, koji u današnjem vremenu predstavlja realnost mnogih evropskih država, put je kojim se ozbiljnije i naše društvo počelo kretati. Nevladin sektor, iako još nedovoljno priznat kao partner, čini značajne korake, kako direktnim radom na terenu i pružanjem pomoći/usluga socijalno ugroženima, kroz projektne aktivnosti, tako i svojim utjecajem na kreiranje socijalne politike. Pozitivnih primjera je mnogo, na oba plana. Kada je u pitanju humanitarna pomoć socijalno ugroženim kategorijama, neizostavno je spomenuti mreže organizacija koje imaju dugu tradiciju humanitarnog djelovanja, kao što su Merhamet, Caritas i Crveni Krst. Svoju veličinu i značaj pokazale su i u pružanju i koordinaciji humanitarne pomoći stanovništvu koje je nedavno pogođeno poplavama i klizištima.¹⁰

Djelovanje civilnog sektora, u oblasti socijalne zaštite, bitno je i u kontekstu osiguranja potrebne infrastrukture, neophodne za izvršenje zakonskih obaveza države prema građanima, a kojom vladini organi, najčešće, ne raspolažu. Primjeri za to su organizacije u kojima se smještaju djeca bez roditeljskog staranja, osobe s onesposobljenjem, starije osobe, sigurne kuće za smještaj lica koja se bila izložena nasilju u porodici i dr. Oblasti koje su, pored gore spomenutih, “pokrivene” radom nevladinih organizacija su i pomoć, edukacija i zastupanje prava osoba s različitim onesposobljenjima,

pružanje psiho-socijalnog tretmana, kućna pomoć, osposobljavanje za život i rad i dr. Stoga se može konstatirati da je utjecaj civilnog društva u zagovaranju i kreiranju socijalne politike sve jači, što je bilo i za očekivati, jer su 2006. godine od strane Vijeća ministara usvojena Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa. Civilnom sektoru je, između ostalog, i ovim Pravilima omogućeno da uzima učešće u predlaganju i donošenju pravnih akata. Jedna od mnogih nevladinih organizacija na nivou Bosne i Hercegovine, koja je dala značajan doprinos u razvoju partnerstva i zagovaranja aktivne participacije nevladinog sektora u procesima kreiranja društvenog miljea, jeste organizacija “Centri civilnih inicijativa” (CCI).¹¹ U domenu socijalne politike značajan utjecaj, kako na kreiranje značajnih dokumenata,¹² tako i na razvoj kapaciteta nevladinog sektora i koordinacije s vladinim sektorom, ima Fondacija za socijalno uključivanje u BiH. Poseban doprinos Fondacije je uključivanje mnogobrojnih nevladinih organizacija u implementaciji Strategije za socijalno uključivanje. Strategija ima za cilj prevenciju, smanjenje uzroka i posljedica socijalne isključenosti i siromaštva u BiH, što jača kapacitet i ulogu nevladinog sektora u razvoju partnerstva. Nadalje, saradnja između nevladinog i vladinog sektora se ogleda i može pratiti i kroz budžetska izdvajanja. Prema izvještaju o izdvajanju vladinog sektora za nevladin sektor (Muhić, 2013), procjenjuje se da su izdvajanja iz domaćeg budžeta za NVO veća nego iz stranih donatorskih sredstava. Problem u vezi s navedenom procjenom je činjenica da je teško doći do konsolidiranih podataka o ukupnim izdvajanjima stranih donatora za NVO u BiH i da je, kao što je već navedeno, riječ o procjenama, a ne konkretnim podacima. O učešću vladinih institucija u ukupnim izdvajanjima za nevladin sektor, govori i podatak da općinski nivo najznačajnije doprinosi razvoju nevladinog sektora. Naime, u 2012. godini, od ukupnih

⁹ Vidi više na www.fmrsp.gov.ba

¹⁰ Vidi više na www.merhamet.ba, www.cfbih.ba, www.carbkbih.org.

¹¹ Vidjeti na www.cci.ba, pristupljeno 21.06.2014.

¹² Vidjeti na www.sif.ba.

izdvajanja za NVO, općinski organi su dodijelili 45,3%, potom kantoni sa 40,3% i najmanje su izdvojila entitetska ministarstva. Zanimljivo je spomenuti da je u 2012. uočen trend pada izdvajanja za NVO koje pružaju socijalne usluge/socijalnu zaštitu građanima (Muhić, 2013).

Pored nevladinih organizacija značajnu ulogu imaju i vjerske zajednice Bosne i Hercegovine, koje kroz različite aktivnosti pomažu socijalno ugroženim kategorijama.¹³ Islamska zajednica je prepoznala potrebu za poboljšavanje kvaliteta života socijalno ugroženih kategorija društva. Sam institut vakufa u svojim temeljima ima ugrađenu brigu o socijalno marginaliziranim članovima zajednice. U stvari, to je bio i jedan od glavnih razloga nastanka velikog broja vakufa. Tako se osnivanjem Fonda za socijalno ugrožene kategorije društva, Islamska zajednica fokusirala na pružanje pomoći siromašnim, povratnicima, pružanje pomoći osobama koje imaju potrebu za zaštitom ljudskih prava i dostojanstva, liječenju težih oboljenja, pružanje pomoći beskućnicima, nezaposlenima te kao podrška u sprečavanju gladi i borbi protiv siromaštva. Time je ostavljena

mogućnost namjenskog uvakufjenja sredstava koja će biti usmjerena za navedene svrhe. Pored ovog, osnovan je i čitav niz različitih fondova, iz kojih se izdvaja i Fond (Vakuf) za pomoć u obrazovanju, koji je u okviru Vakufske direkcije za sada najuspješniji socijalni projekt Islamske zajednice.

Zaključak

Svjetska ekonomska kriza je i u Bosni i Hercegovini pogoršala ionako kompleksnu socijalnu situaciju. Povećava se broj siromašnih, nezaposlenih, porodica koje žive u teškoj ekonomskoj situaciji, te se pogoršava kvalitet života osoba s onesposobljenjem, raseljenih lica, civilnih žrtava rata, djece bez roditeljskog staranja. Odgovornost za rješavanje ovih problema je (i) na državi, koja kroz sistem socijalne zaštite, treba da osigura neophodnu pomoć i podršku. Međutim, realnost je drugačija. Naknade socijalne pomoći su najčešće zasnovane na pravu/statusu, a ne na potrebama, iz čega se može zaključiti da sistemom socijalne zaštite nisu obuhvaćeni svi socijalno ugroženi stanovnici, koji se nalaze u stanju socijalne potrebe. Situaciju dodatno komplicira rascjepkanost

socijalne zaštite na entitete i kantone. Uz to, vrsta, visina pa i kvalitet prava iz socijalne zaštite zavise od raspodjele kantonalnih i općinskih budžeta, što za posljedicu ima nejednačenost u ostvarivanju prava.¹⁴ Ipak, i pored mnoštva nedostataka u sistemu (koji nisu navedeni jer nisu bili u primarnom fokusu rada) zakonom definirane socijalne kategorije ostvaruju svoja prava kroz socijalne institucije/ustanove socijalne zaštite, među kojima posebno treba izdvojiti centre za socijalni rad, koji rade direktno s korisnicima. Značajnu ulogu u pružanju pomoći i podrške socijalnim kategorijama, kroz različite programe, projekte i fondove, imaju i nevladine organizacije i vjerske zajednice. U posljednjih nekoliko godina sve su češće i građanske humanitarne akcije koje pokreću neformalne grupe, preuzimajući zadatke državnih institucija. Učestalost ove pojave je još jedan pokazatelj nedostatka sistema. Na kraju se nameće zaključak da je bosanskohercegovački sistem socijalne zaštite nepravedan, neefikasan i neodrživ,¹⁵ što potvrđuje i činjenica da su pokrenute socijalne reforme koje bi trebale donijeti bolja i proaktivnija rješenja.

¹³ Vidi više na: www.vakuf.ba, www.carbkbih.org.

¹⁴ Jedan od primjera je iznos dječijeg doplataka koji se kreće od 11,7KM

u ZDK, do 33 KM u SK i 80 KM u Brčko Distriktu.

¹⁵ Više na : www.fmrsp.gov.ba

Literatura

- Dervišbegović, Muhamed (2001), *Socijalni rad primjena i praksa*, Sarajevo: Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu.
- Muhić, Arijana Amina (2013), *Pismo-Glava – Izdvajanje vladinog sektora za nevladini sektor u BiH*, Sarajevo: Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini i Centar za promociju civilnog društva.
- OSCE (2012) *Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini – Pitanja primjerenosti i jednakosti*, Sarajevo: Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, Misija u Bosni i Hercegovini.
- Slijepčević, Tatjana (2010) *Jačanje uloge civilnog društva u procesima socijalnog uključivanja*: Pravo za sve, Sarajevo.
- UNICEF (2013), *Analiza potreba djece i porodica iz oblasti socijalne zaštite i zdravlja u Federaciji Bosne i Hercegovine (Federaciji BiH) i Brčko distriktu (BD)*, Sarajevo.
- Vijeće Evrope (1996) *Evropska socijalna povelja (Revidirana)*, ETS 163, Dostupan na <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b367.html>. Pristupljeno 20. 5. 2014.
- Vlado Puljiz (2011), *Eugen Pusić: Pogledi na socijalnu državu*, HKJU – CCPA, br. 4. str. 1001–1016.
- William Bartlett (2013) *Analiza nedostataka u oblasti politika socijalne zaštite i socijalne inkluzije djece*: UNICEF, Sarajevo.
- Zašto nismo jednaki u pravima iz socijalne zaštite – Analiza stanja i preporuke za djelovanje*, (2010): Inicijativa i civilna akcija.
- Službene novine FBiH (1999). *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom* FBiH. Sarajevo: Službene novine FBiH, 36/99.
- Ustav Bosne i Hercegovine. Dostupan na http://www.ccbh.ba/public/download/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf. Pristupljeno 20.05.2014.

الموجز

مؤسسات الرعاية الاجتماعية في البوسنة والهرسك

نُصرتا ساليتش

تواجه البوسنة والهرسك وضعا اقتصاديا صعبا، ينجم عنه وجود أعداد كبيرة من الفقراء الذين يحتاجون للمساعدة والدعم حتى يلبوا احتياجاتهم ويمارسوا دورهم ويحصلوا على حقوقهم. ويمثل هذا المقال محاولة للإجابة على سؤال: من هي الفئات المحتاجة في سياقنا المجتمعي، ومن يراهم؟ ونظرا للاختلاف في فهم نظام الرعاية الاجتماعية، فإن الكتابة اشغلت بنظام الرعاية الذي لا يقوم على التأمينات. وقد حاولت من خلال تحليل محتويات الوثائق تقديم عرض للإطار القانوني لنظام الرعاية الاجتماعية والمؤسسات الاجتماعية المختصة على مستوى الدولة والكيانين والأقاليم والبلديات. وقدمت في البحث لمحة موجزة عن المنظمات الأهلية والطوائف الدينية ودورها وأهميتها وإسهاماتها الأساسية في تقديم المساعدة المباشرة للمحتاجين، من جهة، وفي صياغة السياسة الاجتماعية وتطوير المجتمع المدني، من الجهة الثانية.

الكلمات الرئيسية: السياسة الاجتماعية، الرعاية الاجتماعية، الفئات المحتاجة، قانون مبادئ الرعاية الاجتماعية، رعاية ضحايا الحرب من المدنيين، حماية الأسرة مع الأطفال.

Summary

INSTITUTIONAL CARE FOR THE SOCIALLY WEAK CATEGORIES IN BIH

Nusreta Salić

Bosnia and Herzegovina is facing a serious economic crisis that has resulted in a large number of socially deprived who are in need of help and support in order to satisfy their needs, to take active parts in their society and enjoy their rights thereof. The article attempts to identify socially deprived categories in our social context and who provides care for these categories. Considering a variety of conception of the system of social care, the author here deals with a kind of social care that is not based upon donations. Using the method of analysis of the content of documents the article offers a review of the legal framework of the system of social care and the institutions responsible for social care on state level as well as those on the level of the entities, cantons and municipalities. The article also presents a short view of the role, significance and contribution of nongovernmental organisations and religious communities in providing immediate aid to the socially endangered on the one hand and in creating a social policy as well as a strategy for development of civil society, on the other hand.

Key words: social policy, social care, socially deprived categories, the Law of the bases for social care, care for the civil victims of the war, care for families with children

KA IZGRADNJI PRAVEDNOG DRUŠTVA: Islamska zajednica u BiH – korektivno-savjetodavni i aktivni učesnik u socijalnim programima

Dženan KALJANAC

UDK 364:28-78(497.6)

SAŽETAK: U ovom radu predstavili smo definiciju pravde i društvene pravde, te tretirali ulogu Islamske zajednice u socijalnim aktivnostima u Bosni i Hercegovini. Rad Islamske zajednice BiH u socijalnim aktivnostima odvija se na dva plana: korektivno-savjetodavni i direktni (direktno učešće u socijalnim programima).

Kad su u pitanju socijalne aktivnosti kroz korektivno-savjetodavno učešće Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini sistemski djeluje na društvo i društvene probleme na način da konstantno ukazuje na opasnosti koje su produkt izražene socijalne nepravde unutar savremenog bh. društva. Islamska zajednica shodno mogućnostima društvenog utjecaja i djelovanja preporučuje pravedno postupanje shodno islamskim učenjima, te na taj način vrši određeni pritisak na javnost i institucije koje su zadužene za brigu o socijalno ugroženim kategorijama. Poseban utjecaj vrši se putem konkretnih uputstava koja se daju službenicima i uposlenicima IZ u BiH u kojima Rijaset IZ u BiH skreće posebnu pažnju na brigu za jetime, šehidske porodice, porodice bez hranitelja, na stare i bolesne, na invalide i na muhadžire koji se još nisu vratili na svoja ognjišta i ističe da su vjernici dužni gajiti duh saradnje i međusobne brige.

Kada je riječ o direktnom učešću Islamske zajednice u socijalnim programima evidentno je da Islamska zajednica direktnom pomoći djeluje tamo gdje su instrumenti vlasti zakazali i pruža materijalnu pomoć socijalno ugroženim kategorijama društva. Ona organizira i pomaže aktivnosti kojima se poboljšavaju materijalni uvjeti života onih građana BiH koji pripadaju socijalno ugroženim kategorijama.

Ključne riječi: pravda/adl, društvena pravda, islam, Islamska zajednica

Pravda¹ / Adl

Religije u osnovi razlikuju dvije koncepcije pravde: retributivna/osvetnička i eshatološka. (Kerovec,

2009). Pod retributivnom pravdom se misli na manifestiranje pravde putem kažnjavanja čovjeka za učinjene grijeh, dok eshatološka pravda

podrazumijeva njeno ispunjenje u punini vremena, odnosno ukoliko se pravda ne bi ispunila na ovom, onda će zasigurno biti ispunjena na

¹ Pravda je "moralna i pravna vrednost čijem se ostvarenju teži u svakom društvu. Pravda nalaže da se svakom da ono što mu pripada. Ali iako je ovako formalno definisana pravda ista za sve, u konkretnoj stvarnosti postoje vrlo velike razlike u shvatanju onog što je pravedno.

Tako jedni smatraju nepravednim ono što drugi smatraju pravednim. Najčešće su razlike koju potiču od razlike u klasnom ili drugom položaju-ono što je pravedno za kapitalistu nepravedno je za proletera. Ali se i ostale društvene skupine, slojevi, profesije i sl., pa i nacije,

razlikuju u shvatanju o pravdi... Ljudi u različitom položaju imaju različite interese, doživljavaju svet na osoben način, pa stvaraju i osobene vrednosti koje žele da ostvare... Ukoliko društvo bude homogenije, utoliko će i shvatanje vrednosti, pa i pravde biti sve istovetnije.

onom drugom svijetu. U konkretnoj stvarnosti postoje velike razlike u samoj percepciji pravde. Tako da jedni smatraju pravednim ono što drugi smatra nepravедnim. I prema Tolstoju (2010) "nije ljudima dano da sude šta je pravedno, a šta nije. Ljudi su se oduvijek varali i varat će se, a ni u čemu toliko koliko u tome što smatraju da je pravedno, a što nepravедno."

Prema Ibn Esiru, pravda i nije ništa drugo do li "stavljanje nečega na njegovo/pravo mjesto".

U arapskom jeziku za pravdu se koristi pojam adl. Riječ adl/pravda je antonim riječi zulm/nepravda. Adl je jedno od devedeset devet Božijih imena što znači da je dragi Bog pravedan i da je pravda povezana sa Njim. Prema tome, na isti način na koji su Mir i Ljepota Božija imena tako je i Adl/pravda ime Božije. U islamu je simbol pravde vaga (al-mizan) kao ravnoteža i mizan je spomenut na nekoliko mjesta u Kur'anu. (Nasr, 2002: 54-55). U predaji koju bilježi Ismail Hakki spominje se da je Davud, a.s., molio dragog Boga da mu pokaže vagu/pravdu (al-mizan), pa mu je dragi Bog pokazao u snu. I kada je vidio veličinu vage (al-mizan) probudi se iz sna govoreći: Bože, ko je taj ko može napuniti jednu njenu stranu (jedan njen tas) dobrim djelima! Odgovori mu dragi Bog: O Davude, Ja ukoliko budem zadovoljan Svojim robom, Ja ću napuniti taj tas, jednom sitnicom/hurmom. (Ruhul-bejan).

Stari Rimljani su pravdu definirali kao "constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi"/pravda je stalna i trajna volja koja svakome daje pravo koje mu pripada.

Kako i zašto nekoj osobi određeno pravo pripada ovisi o spletu konkretnih društvenih odnosima u kojima se ta osoba nalazi. U vezi s tim razlikujemo sljedeće oblike pravde.

- Uzajamna ili komutativna pravda
- Diobena ili distributivna pravda
- Opća ili kontributivna pravda

Opća pravda se može dalje dijeliti na zakonsku i društvenu ili socijalnu pravdu. Ona se ponekad zove zakonska pravda ukoliko se oslanja na pozitivno pravno uređenje, odnosno na građanski zakon. A ukoliko joj je temelj, naravno pravo, u tom slučaju se naziva socijalna pravda. "Zakonska i socijalna pravda se razlikuju kao povijest od prirode, kao kontigentno od apsolutnog, kao pojedinačno od univerzalnog." (Devčić, 1993).

Koncept društvene pravde može se pratiti kod drevnih i renesansnih filozofa, kao što su: Sokrat, Toma Akvinski, Spinoza, termin društvene pravde se počeo koristiti 1840. godine.

Prema sociološkom rječniku društvena pravda je: "ideal koji je izražen u devizi "Od svakoga prema njegovim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama". Prema *Rječniku sociologije i socijalne psihologije* (1977: 124) praktičnoga gledišta, to bi značilo:

- a) Svakom djetetu osigurati sanitetski bespriječno rođenje, zdravu okolinu, izdašnu prehranu, dobar odgoj i nastavu koja će ga najbolje osposobiti za struku što će je odabrati, za samoupravljanje, koja će mu razviti osjećaj humanosti i razumijevanja za sve što je ljudsko;
- b) Za svakoga odrasloga zanimanje koje odgovara njegovoj spremi i sposobnostima;
- c) Za svaku osobu dohodak koji je dovoljan da zadovoljava njezine potrebe;
- d) Mogućnosti da se zadovolje sve potrebe pripadnika društva;
- e) Za svaku osobu što veći broj objektivnih informacija o društvenim zbivanjima;
- f) Za svaku osobu učešće u političkom odlučivanju u društvenim grupama kojima pripada".

Po pitanju značenja pojma društvene pravde postoje razilaženja.

Dok jedni smatraju da ne postoji razlika između pravde i društvene pravde, drugi, pak, smatraju da između ova dva pojma postoji bitna razlika. Društvena pravda bi bila neka vrsta ekonomske pravde i cilj joj je uspostava pravednog društvenog poretka koji će garantirati ekonomsku i socijalnu sigurnost. "Stoga se može reći da je društvena pravda temeljni oblik pravde, jer izražava osnovno i prirodno pravo svakog čovjeka". (Devčić, 1993).

Percepcija i razumijevanje zbiljskog značenja pojma pravde se razlikuje u različitim religijama i filozofijama morala, te čak unutar pojedinačnog religijskog univerzuma. Razlike u razumijevanju su uočljive od kulture do kulture, zavisno od povijesti, mitologije i religije.

Etika svake kulture stvara i određuje vrijednosti koje oblikuju pojam pravde. I pored toga što se neki principi pravde mogu naći da su općeprihvaćeni u svim kulturama, ne može se reći da postoji jedinstveno viđenje pravde.

Islam razumije da se ljudska bića razlikuju i da se rađaju sa tim razlikama. Kao što se ljudska tijela općenito razlikuju, tako se razlikuju i po boji kože... Razlikuju se i u svojim duhovnim i mentalnim sposobnostima. Ljudske porodice u kojima čovjek odrasta su različite, društvene sredine, također. U takvim okolnostima naravno ne može postojati ni ekonomska jednakost. Stoga je ekonomska nejednakost među ljudima prirodna. Jer upravo i ta ekonomska nejednakost je dio Božijeg plana kojim dragi Bog iskušava namjere, ponašanja i postupke ljudi.

Kako u drugim religijama tako i u islamu, pitanje pravde, solidarnosti i ljubavi doista je jedno od onih koja sve religijske zajednice u savremenom dobu najviše zaokuplja. Postoje vjerodostojne predaje koje govore o

Oko shvatanja i primene pravde stvaraju se značajni društveni sukobi, pa izgleda kao da je to i krajnji uzrok društvenih borbi, pa i revo-

lucija, koje se vode u ime pravde. Stvarno, u pitanju je sukob interesa, koji se u svesti javlja kao sukob oko pravde... Ideologizirani ljudi zaista

ne vide pravi uzrok sukoba i bore se za pravdu, iako se u stvari bore za svoje konkretne interese." Sociološki leksikon. (1982 : 484).

Poslanikovoju a.s. sa (osjećajnosti) i njegovoj brizi za zajednicu.

Poslanici, filozofi, apostoli, izgovorili su mnoge izreke i napisali mnoge tekstove u kontekstu pravde. "Sveti tekstovi od Upanišade, Biblije i Kur'ana sadržavaju mnogo poučnih pasaža o pravdi kao središnjoj vrijednosti moralnog i duhovnog života. Svi ljudi i nacije govore o pravdi čak i kada je nepravde u izobilju na ovom svijetu, a čini se da ljudski duh nije u stanju da živi bez pravde, kao što ne može bez ljepote, mira, ljubavi i samilosti." (Nasr, 2002: 49-50). Zato ćemo u ovom radu pokušati prikazati kako je to pitanje riješeno na razini društvenog nauka i prakse Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – korektiv, savjetnik i aktivni učesnik u socijalnim programima

U historiji islama, naročito u periodima politički i ekonomski moćnih državnih sistema koji su nadahnuti učenjem islama demonstrirali socijalnu odgovornost u praksi, zabilježeni su brojni primjeri institucionalne brige spram socijalno ugroženih kategorija stanovništva. Islam, općenito, insistira na socijalnoj pravdi koja bi u idealnoj situaciji svoje društvene realizacije, eliminirala ili barem značajno reducirala ekstremno socijalno raslojavanje društva na enormno bogate i krajnje siromašne. Tako stvari stoje u teoriji. Društvena realnost je, međutim, nešto drugačija i nije teško pronaći primjere odstupanja u praksi muslimanskih društava od deklarativno prihvaćenih islamskih načela.

Od svoga nastanka muslimanska zajednica u Bosni i Hercegovini posvećuje stalnu i posebnu pažnju socijalno ugroženim kategorijama stanovništva. Naslonjena na islamsko učenje, stoljećima je na ovim prostorima održavana kultura brige za one

koji su u stanju potrebe, a postojanje brojnih imareta, hastahana i drugih instituta vakufa su bili njeni materijalni i direktni produkti.

Različite društveno-pravne i političke okolnosti dovele su do formiranja krovne institucije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Od početka svoga postojanja Islamska zajednica u svim političko-pravnim okvirima, pored brige za vjerska pitanja muslimana, djelovala i u aktivnostima koja su značila direktnu i indirektnu pomoć socijalno ugroženim kategorijama stanovništva.

Neprekidajući te aktivnosti, aktuelne strukture Islamske zajednice materijalnu pomoć ovim kategorijama stanovništva realiziraju kroz klasična pobožna djela koja su istovremeno i svojevrsne socijalne institucije, kao što su zekat, sada-ka, dijeljenja kurbanskog mesa...² Svojom sveukupnom misijom, čiji je sastavni dio socijalno-karitativni rad, Islamska zajednica je kroz brojne konkretne inicijative i aktivnosti humanitarne prirode dodatno senzibilizirala javnost na solidarnost sa siromašnim i materijalno ugroženim stanovništvom.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je, prema tome, vjerno i ustrajno promicala neke temeljne vrijednosti društvenog života. Nosioci vjerskog autoriteta na različitim organizacijskim nivoima Islamske zajednice svojim javnim nastupom i praktičnim djelovanjem u svojim lokalnim zajednicama promoviraju solidarnost kao krunsku vrijednost islama. Učešće imama zajedno sa svojim vjernicima, džematlijama, u humanitarnim aktivnostima, kao i projektima pružanja adekvatne podrške bolesnim licima, stimulatивно djeluje na druge članove društva. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini opredijeljena je da vrijednosti socijalne pravde budu implementirane u svakom društvu, neovisno od vladajućeg političkog sistema. Vrijednosti su univerzalne, a politički sistemi i principi državnog uređenja su relativni i promjenljivi. Cilj svakog socijalno odgovornog i

moralno svjesnog društva po islamskom učenju je aktivirati što veći broj građana na saradnju u činjenju dobra i odvratanju od zla.

U ramazanskim uputstvima objavljenim u *Glasniku Rijasete Islamske zajednice u BiH* (1998, vol. 1-2: 265) Rijaset IZ BiH svim muftijstvima, Odborima IZ, muftijama, Glavnim imamima i imamima i širokoj vjerničkoj populaciji skreće pažnju "na jetime, šehidske porodice, porodice bez hranitelja, na stare i bolesne, na invalide i na muhadžire koji se još nisu vratili na svoja ognjišta." i da su vjernici "dužni gajiti duh suradnje i međusobne brige što je svojstveno onim najodanijim pripadnicima Muhammedovog, a.s., Ummeta."

Postojeći Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1997. godine stavlja snažan naglasak na edukaciju vjernika i svojih članova i ističe zalaganje za očuvanje tradicionalnih moralno-etičkih vrijednosti. Član 9. Ustava IZ u BiH glasi: "Islamska zajednica se brine o islamskom odgoju i obrazovanju svojih pripadnika i zalaže se za očuvanje vrijednosti braka i porodičnog života." Ovim članom se određuju primarna polazišta vjernika koji svoju inspiraciju društvenog aktivizma crpe iz pravilnog vjerskog odgoja i slijeđenja jasnog moralnog koncepta.

Zatim, Član 12. "Islamska zajednica organizira i pomaže aktivnosti kojima se poboljšavaju društveni i materijalni uvjeti života muslimana." I Član 69. "Odgojno-obrazovne, humanitarno-socijalne i privredno-finansijske djelatnosti u Islamskoj zajednici obavljaju se u ustanovama Islamske zajednice."

Stoga je Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na devetoj redovnoj sjednici održanoj 14. rebiu-l-evvela 1430. h.g., odnosno 11. marta 2009. godine u Sarajevu, donio odluku o osnivanju Ureda za zekat, čime je dotadašnji referat za zekat prerastao u Ured za zekat. Ured za zekat je zadužen za organiziranje, vođenje i implementiranje aktivnosti vezanih za sistem promocije, prikupljanja i raspodjele zekata i

² Zekat, sadekatu-l-fitr i kurbani čine fond "Bejtu-l-mal"

sadekatu-l-fitra u skladu sa važećim propisima Islamske zajednice u BiH.

Pored Ureda za zekat i Vakufska direkcija,³ koja je jedna od ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, bavi se socijalnim i humanitarnim pitanjima. Vakufska direkcija ima i fond za socijalno ugrožene kategorije društva. Ovaj vakuf/fond za pomoć socijalno ugroženim kategorijama ima za cilj prikupljanje finansijskih sredstava putem donacije ili uvakufljenja, a koje će biti usmjerene na pružanje pomoći raznim socijalno ugroženim kategorijama u društvu.

Uz to, važno je spomenuti da je "Vakufska direkcija preuzela osnivačka prava nad Fondom "Bošnjaci" i samim tim svu imovinu Fonda sa svim pravima o obavezama koje je Fond do tada ostvario prešla je u vlasništvo Vakufske direkcije." "Prema vakufnami koju je Vakufska direkcija izdala rahmetli Aliji Izetbegoviću 2001. godine, prihodi od imovine imaju se koristiti u svrhe obrazovanja, nauke i kulture, a posebno materijalno pomaganje Gazi Husrev-begove medrese i Prve bošnjačke gimnazije u Sarajevu.

"Osnovni ciljevi i zadaci ovog vakufa/fondacije su:

- Stipendiranje talentiranih učenika i studenata, te realizacija drugih programskih ciljeva i zadataka iz oblasti obrazovanja
- Pomoć učenicima povratnicima i školama u manjem bosansko-hercegovačkom entitetu
- Izdavačka i štamparska djelatnost
- Kulturne i sportske aktivnosti
- Finansiranje i ugovaranje socijalnih programa

³ Vakufska direkcija je osnovana 1894. godine pod imenom Zemaljsko vakufska, u kojoj je kao državnoj instituciji sva vlast bila u rukama države. No, muslimani nisu bili zadovoljni sa tom upravom, jer u njenom radu nisu imali nikakvog učešća. Stoga su 1899. godine, muslimani pokrenuli borbu koja je imala za cilj da se osigura autonomija u upravi za tri ključna elementa koja su neophodna za očuvanje bošnjačkog identiteta, tj.

- Ostali programi koji doprinose duhovnom i materijalnom razvoju Bošnjaka"⁴

Na službenoj stranici ovog vakufa može se pročitati da je fond "Bošnjaci" dodijelio 10.170 stipendija što je opet najbolji pokazatelj opredijeljenosti Fonda za finansiranje i podsticanje obrazovanja kod Bošnjaka.

Isto tako, ovaj vakuf se aktivno uključivao i u stimuliranje povratka Bošnjaka na njihova predratna ognjišta realiziranjem određenih projekata i aktivnosti na terenu.

Stoga Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, u vremenu političke, ekonomske i socijalne krize, u vremenu u kojem vlada nepravda, treba da bude glas onih bez glasa, glas onih čiji se glas zbog društvene marginaliziranosti ne čuje. Svojim praktičnim djelovanjem Islamska zajednica pokazuje da to u stvarnosti i jeste. Dovoljno je spomenuti podatak da je Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini prilikom nedavnih poplava koje su pogodile region, odmah reagirala i otvorila podračun koji je namijenjen za žrtve poplava i klizišta. Organizirane su i sergije na nivou Rijesata Islamske zajednice.

Prema informaciji o socijalnim i humanitarnim aktivnostima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, koju je pripremio Ured za zekat, vidimo da je u 2013. godini na različitim nivoima funkcioniranja zajednice realizirano na stotine različitih projekata s ciljem pomoći siromašnim i socijalno ugroženim članovima društva, povratnicima, podrške obrazovanju i projektima značajnim za razvoj zajednice i društva u cjelini.

vjerskih, vakufskih i obrazovnih poslova. Austrougarska je 1909. godine, nakon aneksije BiH, udovoljila ovim zahtjevima donošenjem Statuta za autonomnu upravu islamskih, vjerskih vakufsko-mearifetskih poslova. Zakonom o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama od 17.02.1945. i Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta od 28.12. 1958. godine oduzete su sve stambene i poslovne zgrade osim onih

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini u 2013. godini:

- a) dodijelila je 1.135 stipendija, odnosno 1.013.322,00 KM
- b) podijelila 277.135 kg kurbanskog mesa
- c) donirala u novcu 632.034,00 KM
- d) donirala u namirnicama i robi 362.728,00 KM
- e) pomoć za liječenja 347.116,00 KM
- f) obilazak bolesnih osoba 45.155,00 KM
- g) podrška povratku 663.636,00 KM
- h) sergije i prikupljanje pomoći za druge socijalne i humanitarne aktivnosti 418.108,00 KM
- i) podrška i finansiranje aktivnosti i projekata od opće koristi za društvo (izgradnja objekata i infrastrukture od opće koristi, obilježavanje važnih događaja, školska i druga takmičenja, sportska takmičenja i sl. 809.590,00 KM

Bilo bi korisno kada bi Islamska zajednica na jednom mjestu objedinila, objavila te promovirala podatke o tome, koliko je finansijskih sredstava izdvojeno na socijalni program u proteklih dvadeset godina.

Važno je napomenuti da pored programa koje provode krovni Uredi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, postoje i brojne akcije pomoći koje samostalno provode niže instance, tj. međžlisi i džemati⁵.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini do sada se uglavnom zauzimala za hitnu i interventnu pomoć. Ali, u zadnje vrijeme sve je više inicijativa koje zagovaraju strukturalnu pomoć, koja bi stvarala institucionalne mogućnosti i pretpostavke da se dugoročno pomaže socijalno ugroženom društvu.

koje služe usko definiranoj vjerskoj djelatnosti (vjerski obredi, vjerski poslovi i stanovi vjerskih službenika).

Vakufska direkcija obnovila je svoj rad Odlukom Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 14. 6. 1996. godine

⁴ Vidjeti šire na vakuf.ba (stranica posjećena: 20.06.2014.)

⁵ Ovdje nećemo navoditi ilustracije u prilog tome, jer i ovlašteno informiranje o ovoj temi na internetu pruža dovoljno informacija.

Zaključak

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini u svojim programima provodi aktivnosti na socijalnom zbrinjavanju ugroženih građana Bosne i Hercegovine. Ona osim seminara, vazova, predavanja, hutbi, koji su u funkciji

korektiva društva nudi i konkretnu socijalnu pomoć. Može se kazati da je Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini kroz svoje strukture svojim (pro)aktivnim socijalnim angažmanom i djelovanjem aktivno prisutna u bosanskohercegovačkom društvu.

Društvena pravda se ne može ostvariti bez društvene solidarnosti i ljubavi. Ljudi su po svojoj prirodi upućeni jedni na druge. Ostvarenje društvene jednakosti i međusobnog pomaganja je ideal islama i samim tim i misija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Literatura i izvori

Nasr. S. H. (2002). *Srce Islama*. Preveli E. Karić, R. Hafizović i N. Kahteran. Sarajevo: El-Kalem.
Sociološki leksikon. (1982). Beograd, Savremena administracija.
 Bosanac M., Mandić O. i Petković S. (1977). *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*. Zagreb: Informator.

Tolstoj, L. N. (2010). *Rat i mir II*. Preveli S. i M. Glišić. Beograd: Feniks Libris.
 Kerovec, R. (2009). *Zagrljaj pravde i mira, o napetosti retributivne i eshatološke pravde*. Kairos: Evandeoski teološki časopis, Vol. 3: No.1. Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/58086.

Devčić. I. (1993). *Društvena pravda, solidarnost i ljubav od enciklike "Rerum novarum" do "Centesimus annus"*. Bogoslovska smotra, Vol. 62, br. 3-4. Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/56693.
Ruhul Beyan, dostupno na <http://www.altafisir.com/Tafasir.asp>
<http://vakuf.ba>

الموجز

نحو بناء مجتمع أكثر عدالة
 المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك – مشاركة تصحيحية إرشادية في
 البرامج الاجتماعية
 جنان كاليانانس

قدمنا في هذا المقال تعريفا للعدل وللعدالة الاجتماعية، وعالجنا دور المشيخة الإسلامية في الفعاليات الاجتماعية في البوسنة والهرسك. إن عمل المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك في الفعاليات الاجتماعية يسير في اتجاه التصحيحي الإرشادي، والاتجاه المباشر (المشاركة المباشرة في البرامج الاجتماعية). أما فيما يتعلق بالنشاطات الاجتماعية التصحيحية الإرشادية فإن المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك تتعامل منهجيا مع المجتمع والمشاكل الاجتماعية، فتشير دائما إلى المخاطر الناجمة عن الظلم الاجتماعي الواضح داخل مجتمع البوسنة والهرسك المعاصر. وبناء على قدرات المشيخة الإسلامية الاجتماعية فإنه تنصح بتوخي العدل بناء على تعاليم الإسلام، وهي بذلك تمارس ضغطا معنا على الرأي العام والمؤسسات المنوط بها تقديم الرعاية للفئات المحتاجة. ويتم ذلك بشكل خاص من خلال التوجيهات التي تعطى للعاملين والموظفين في المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك والتي تلتفت فيها رئاسة المشيخة الإسلامية الانتباه الخاص للاهتمام باليتامى وأسر الشهداء، والأسر التي لا معيل لها، وبالمسنين والمرضى والمعاقين والمهاجرين الذين لم يعودوا بعد إلى ديارهم، وتركز على واجب المؤمنين بالتحلي بروح التعاون والرعاية المتبادلة. أما فيما يتعلق بمشاركة المشيخة الإسلامية المباشرة في البرامج الاجتماعية، فمن الواضح أن المشيخة الإسلامية تقدم المساعدات المباشرة في الأماكن التي أخفقت فيها أدوات السلطة، وتقدم المساعدات المادية للفئات المحتاجة في المجتمع. وهي تنظم وتساعد بفاعلية النشاطات التي من شأنها تحسين ظروف العيش المادية للمحتاجين من مواطني البوسنة والهرسك.

الكلمات الرئيسية: العدل، العدالة الاجتماعية، الإسلام، المشيخة الإسلامية.

Summary

TOWARDS A SOCIETY CONSTRUCTED
 UPON JUSTICE
 The Islamic Community of BiH – its role
 and significance in social programmes

Dženan Kaljanac

In this article we presented definitions of justice and social justice and discussed the role of the Islamic Community in welfare activities in BiH. The engagement of the Islamic Community in this field is twofold: counselling and corrective on the one hand and direct (directly taking part in welfare programmes) on the other.

Counselling and corrective role of the Islamic Community implies systematic activity in the society through constant pointing to social problems and issues and dangers caused by growing social injustice in contemporary BiH society. The Islamic Community within its capacity of social influence recommends justice as it is recommended by the Islamic teachings, thus exercising a kind of a pressure upon public and institutions in charge for the care of the poor categories in the society. This especially by means of concrete instructions given to officials and employees of the Islamic Community in BiH, wherein the Riyasat of the IC of BiH emphasises the care for orphans, *shabeeds'* families, families without an income provider, old, sick, handicapped, displaced – promoting thus religious obligation for cooperation and care for each other. The Islamic Community also provides direct aid to socially deprived categories whenever the official instruments responsible for this kind of care fails or are insufficient. In this sense, apart from financial donations it also organises activities that help to improve financial and living conditions of those BiH citizens considered to be socially – endangered categories.

Key words: justice/*adl*, social justice, Islam, Islamic Community

SOCIJALNA BRIGA I ZAŠTITA U ISLAMU

Mustafa SPAHIĆ

UDK 28-23
28-254

SAŽETAK: U ovom radu raspravlja se teza o socijalnoj brizi i zaštiti unutar učenja islama. Kroz definiranje pojmova svojine, raspodjeli javnih dobara, ekonomije i ekonomije bazirane na islamskim principima autor nudi uvid u modele i mogućnosti koje bi mogle pomoći u rješavanju rastućih problema socijalne nejednakosti na globalnom nivou, ali i u svakoj lokalnoj muslimanskoj zajednici. Autor zaključuje da je zbog stava Muhammeda, a.s., da su ljudi ortaci u tri stvari: vodi, vatri (struji) i pašnjacima, Muhammed, a.s., želio veću jednakost u društvu, i da je zbog moralnih, socijalnih i političkih razloga tražio preraspodjelu dohotka – u ime Boga, te da je njegova intervencija protiv negativnih efekata slobodnog tržišta, posebno monopola i nezbrinutih suština Islama.

Ključne riječi: socijalna briga, islam, zekat, ekonomija, društvo

“A mi vas stvaramo, pa zašto ne vjerujete?! Vidite li vi sjeme koje izbacujete. Da li ga stvarate vi ili ga stvaramo Mi određujemo kada će ko umrijeti i niko Nas u tome ne može spriječiti. Da likove vaše izmijenimo i promijenimo i da vas iznova u likovima koje vi ne poznajete stvorimo. A poznato vam je kako ste prvi put stvoreni, pa zašto se ne urazumite? Kažite vi Meni: šta biva s onim što posijete? Da li mu vi dajte snagu da niče ili to Mi činimo? Ako hoćemo možemo ga u suho rastinje pretvoriti, pa biste se snebivali i stali bi klevetati: mi smo zbilja oštećeni, kažnjeni i svega lišeni, čak smo i obespravljani! Vidite li vodu koju pijete, Da li je Mi iz oblaka spuštamo ili je spuštate vi?! Da hoćemo i želimo Mi, Mi bismo je slanom učinili, pa zašto ne zahvaljujete?! Vidite li vi vatru koju palite i ložite. Da li drvo za nju vi ili Mi stvaramo? Mi smo je za podsjetu dali i da se koriste njome u divljini! Pa, slavi s imenom svoga Gospodara Veličanstvenoga!” (El-Vakia, 57.-74.)

“On je Taj koji s neba spušta vodu koju vi pijete, i kojom se natapa i raste bilje i rastinje kojim vi stoku hranite i napasate. On čini i daje da vam pomoću nje (vode) niče i raste žito i masline i

palme, i grožđe, i svakovrsni plodovi! Doista, u tome je znak i dokaz ljudima koji razmišljaju. On čini da se noći i danom koristite i Suncem i Mjesecom, a zvijezde su Volji i Odredbi Njegovoj potčinjene, zaista u tome su znaci i dokazi za ljude koji rasuđuju i pameti imaju. I sve ono što je radi vas stvorio na Zemlji (ti su darovi sadržani u raznovrsnim životinjama, biljkama, rudama, mineralima) dajući mu različite boje i vrste, zbilja u tome je znamenje za ljude koji pouku uzimaju. A On je potčinio i more – da iz njega jedete meso svježje, i da iz njega nakit vadite kojim se ukrašavate. Ti vidiš lađe kako more sijeku da biste se domogli blagodati Njegove, te da biste zahvalni bili. On je po Zemlji nepomična brda i planine postavio i rasporedio da vas ona ne potresa, i rijeke i puteve, da se ispravno usmjeravate. Zatim putokaze, a i po zvijezdama zapućuju se i upravljaju oni. Pa zar je isti Onaj koji stvara kao onaj ko ne stvara. Zar nećete opametiti se?! Budete li brojali blagodati Allahove, pobrojati ih nikada nećete, jer Allah je zaista Onaj Koji prašta i Koji je Milostivan. Allah zna šta tajite i krijete a šta javno iznosite.” (En-Nahl, 10.-19.)

“A i na nebu je opskrba vaša i ono što vam se obećava. Pa, tako mi Gospodara neba i Zemlje, to je Istina kao što je Istina da vi govorite!” (Ez-Zarijat, 22 i 23.)

“On je uistinu s Istinom nebesa i Zemlju stvorio. I On je Uzvišen i iznad onih koje Njemu pridružuju i pripisuju! On stvara čovjeka od kapi sjemena, a čovjek odjednom (bez razloga i povoda) neprijatelj očiti! I stoku On za vas stvara, njome se od hladnoće (pomoću vune i kože) štitite, i druge koristi imate, njome se najviše i hranite. U njoj vam je i gizda i ukras kad je sa ispaše vraćate i kad je na ispašu gonite! A nosi vam i toware do zemlje u koju ne biste mogli stići bez velike muke! Gospodar je vaš, doista, blag i milostiv. I konje i mazge i magarce, da ih jašete, a i kao ukras, a On stvara i ono što ne znate. Samo Allahu pripada pokazivanje Puta Pravoga, a ima i krivih puteva! Da Allah hoće sve bi vas uputio.” (En-Nahl, 3.-9.)

Allah stvara sve svjetove i sva stvorenja. Jedini On dariva uvjete i okvire života svim stvorenjima. Njegovi su darovi i blagodati neizbrojivi, neopisivi i neobuhvatljivi na nebu, Zemlji i moru.

On je Jedini Stvoritelj života, Izvor nafake i opskrbe svakog stvorenja. Zato, Platon s pravom zapaža i konstatira da je izvor, korijen i početak laži – nevjerovanje i poricanje da je Bog Stvoritelj svjetova i stvorenja i da je Izvor ideja (Objave).

Šta je onda ekonomija? U izvornom značenju to je grčka složenica oikos-kuća i nomos-zakon. Dakle, ekonomija je red, pravilo i zakon u kući. To znači ispravno, pravilno, racionalno, efikasno i efektivno vođenje kuće, domaćinstva, gazdinstva, imanja, firme, preduzeća, odnosno cjelokupne imovine i resursa dostupnih ljudima. Ekonomija označava i red, disciplinu i pravilnost u troškovima jednog domaćinstva, porodice, farme, fabrike. Tu spada ravnomjerna, racionalna, umjerena, oprezna upotreba Božijih darova, blagodati, nimeta ili resursa. Znači to podrazumijeva štednju, štedljivost, kućevnost, čuvarnost i domaćinsko vođenje kuće, općine, firme, države. Čim su resursi stvoreni oni su i ograničeni a ljudskoj mašti nema kraja.

Ekonomija je tu da postavi ekvilibrij – ravnotežu, harmoniju i mjeru između, svakoj generaciji dostupnih i dozvoljenih resursa i neograničene mašte i ljudske pohlepe, gramzivosti, sebičnosti i isključivosti.

Ni jedna generacija u sadašnjosti nema pravo pojesti i potrošiti pravo generacije koja dolazi. Naime, ima ljudi i učenja koji za umišljene ideale prošlosti-epigoni žrtvuju i sadašnjost i budućnost, ima onih koji za svijetlu budućnost – čisti komunizam a i one religije koje traže samo carstvo na nebesima, u potpunosti odričući se blagodati na zemlji i ima onih koji samo za sadašnjost – kapitalizam u čistom obliku, zaboravljaju prošlost i žderu i jedu budućnost.

Suočavajući se sa ova tri izazova u djelima "Problemi islamskog preporoda", "Islamska deklaracija" i "Islam između istoka i zapada" Alija Izetbegović čini i ulaže napor da se premosti skoro nepremostiva provalija između ta tri monopolarna pristupa svijetu i životu. Svijet samo

čiste religije kršćanstvo i budizam teže i bore se samo za nebo i onaj svijet, jer prema Pavlu uvjet onog je prezir ovog nižeg svijeta. S druge strane, antički svijet je bio zakovan u zamišljene, projektovane i neprovjerljive ideale predaka. Jedina misija i izazov sinova je bio da ostvaruju zavjete, zaloge i testamente očeva. Oni nisu ništa mogli postići što već roditelji nisu ostvarili. To je čista epigonska svijest. Što se tiče zastupnika historijskog materijalizma i dijalektičkog marksizma oni su po ontologiji – materijalisti, a po ideologiji – ateisti. Za njih je historija svijeta i života samo historija razvoja i usavršavanja materije u njenom samonastanku, samokretanju, samoopstanku, samoodržavanju i samorazvoju od anorganskog, organskog, biljnog, životinjskog preko majmuna do ljudskog svijeta.

Osnovni zakon ljudskog i društvenog života je razvoj materijalnih proizvodnih snaga u okviru društvene proizvodnje koja se sastoji od proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje, i na njima utemeljeni osnovni (bazični) tj. produkcionni, proizvodni ili ekonomski odnosi. Materijalne proizvodne snage, u okviru društvene proizvodnje i na njima utemeljeni primordijalni odnosi, prema marksistima, su jedini apsolutni, stvaralački bitak, kreator i zakon svijeta. Razvoj i dijalektika materijalnih proizvodnih snaga i na njima utemeljenih svih proizvodnih odnosa i klasne razlike, klasno-imovinsko raslojavanje, klasne suprotnosti utemeljene na apsolutiziranom privatnom vlasništvu, privatnom posjedu i imovini, jedina su dva zakona i pokretača povijesti.

Privatno vlasništvo (svojina) udruženi sa ljudskim zabludama, prema svim socijalistima utopistima, što prihvaćaju i svi marksisti su osnovni izvori nemira, sukoba, belaja i nesreća među ljudima. Da bi to riješio komunizam, vjerovatno u dobroj namjeri, a na dobrim namjerama zna biti popločan i put do pakla, preko eksproprijacije i nacionalizacije pokušava da potpuno ukine privatnu

imovinu i privatni posjed. To donosi sljedeće neminovne posljedice:

- 1) što je svačije to nije ničije. Kako je primijetio Aleksander Bajt glavni izazov i problem komunizma nije krađa već uništavanje imovine;
- 2) Potpunom kolektivizacijom preko nacionalizacije i eksproprijacije ubija se i razara osnovni motiv i poluga ekonomije: štednja, čuvanje, kućenje, dobit, zarada, korist, profit. Ko ima on je doktrinalni i idejni, ne lopov nego klasni neprijatelj, a biti (postojati) i imati su dva osnovna izvanjska svojstva čovjeka.
- 3) Kao što se identitet i sigurnost iznutra postiže vjerom, etikom i kulturom, tako se egzistencijalni identitet i sigurnost postiže zakonom, politikom i imovinom. Zato ljudi u komunizmu dolaze u izvanjsku, materijalnu, egzistencijalnu, ekonomsku nesigurnost i gubljenje kompletnog vanjskog identiteta. Pošto je Partija upravljala svom imovinom samo je ona imala izvanjski identitet i politički subjektivitet. Ovo je komunistički pristup privredi i ekonomiji koji je izraz jedne krajnosti.

Uspješna, prirodna, čovjekovoj naravi primjerena ekonomija u komunizmu je nemoguća i neuspostaviva. Zašto? Iz metafizičko-ontološko-transcendentalnih razloga. Komunizam negira, poriče i odriče Boga kao Stvoritelja, Izvora, Gospodara, Vlasnika i Upravitelja svih resursa, dobara, nimeta i blagodati. Oni tu Božiju ulogu među ljudima dodjeljuju sami sebi. Drugo, oni ukidaju relativno privatno vlasništvo koje dozvoljavaju sve religije i velika učenja svijeta i time ugrožavaju čovjekovu izvanjsku egzistenciju i dovode u pitanje njegov izvanjski identitet, sigurnost i slobodu. Treće, ukidanjem relativne privatne imovine ukidaju osnovni motiv za rad i štednju, a to je zarada, imetak i profit.

Što se tiče čistog kapitalizma koji dovodi privatno vlasništvo do apoteoze i idealizira u okviru otvorenog tržišta pravo i slobodu kretanja rada,

roba, novca i kapitala i on, prema najpoznatijim autoritetima i poznavateljima kapitalizma ima svoje zamke i slabosti. Dvije: jednu vanjsku a drugu unutrašnju, zapazio je, pored ostalih, i Karl Marx. Vanjska slabost kapitalizma što on iz svog osnovnog odnosa i procesa, koji je svojstven njemu više nego bilo kojem drugom sistemu, neminovno u određenim cikličnim razmacima dolazi u stanje inflacije, hiperinflacije, stagflacije, hiperprodukcije, nelikvidnosti, viška radne snage i velike ekonomske krize. Druga unutrašnja slabost, koju uočava Marx jeste što kapitalizma nema bez kapital-odnosa. Taj i takav odnos svodi čovjeka samo na radnu snagu a radnu snagu još više srozava na robu koja postaje razmjenska vrijednost kao i svaka druga razmjenska vrijednost.

Tako dok je antički svijet imovinu i privatno vlasništvo usmjeravao prema idealima predaka, kršćanstvo i budizam ga relativiziraju i ignorišu radi onog nebeskog svijeta, komunizam radi ukidanja eksploatacije i klasnog društva potpuno ubija privatno vlasništvo, a čisti kapitalizam idealizira i apsolutizira privatno vlasništvo a cijena toga je preko radne snage i robe svodenje čovjeka na razmjensku vrijednost sa svakom robom koja se razmjenjuje.

Treće, ekonomista svjetskog kalibra, Hajman Minski, proučavajući posigurno najpoznatijeg i najpriznatijeg ekonomistu 20.-og stoljeća Džona Mejnarda Kejnza, zaključuje da se Kejnz nije bavio samo pitanjem nezaposlenosti, već i novcem i bankarstvom. Iako to Kejnz nikada nije eksplicitno rekao i napisao Minski je tvrdio da se iz cjelokupnog Kejnsovog opusa može izvući zaključak da je kapitalizam po samoj svojoj prirodi nestabilan i sklon propasti. Umjesto da ide ka nekom magičnom ekvilibriju kapitalizam će neminovno krenuti u sasvim suprotnom pravcu. Baciće se preko ivice provalije. Pisanje Minskog da: "Nestabilnost jeste urođena, neizbježna mahana kapitalizma", Minski duguje svom mentoru, Josefu Šumpeteru, koji se

pamti i ne zaboravlja po dokumentovanju neprekidnog procesa "kreativne destrukcije" ili ekonomski kazano neprestanog usavršavanja procesa proizvodnje ne mareći za društvenu i prirodnu sredinu.

Savremene finansije, prema njemu, nisu faktor stabilizacije svijeta i društva. Naprotiv, to je sistem koji formira i širi iluziju stabilnosti (pomoću papira koji je konvencionalno novac), istovremeno omogućavajući uvjete za neizbježni i dramatični krah. Kako se u utrobi svakog društva nalaze klice vlastite propasti tako je i Minski predviđao ekonomsko-prirednu krizu na početku 21. stoljeća ali je bio potpuno uvjeren da kompletan finansijski sistem u sebi nosi klicu vlastitog uništenja. Hajman Minski postavlja pitanje koje niko tada nije želio čuti: "Može li se ono ponovo dogoditi?", a to ono je i kao neprijatelj Harija Potera Voldemort, uvijek ista stvar: Velika depresija ili ekonomska kriza od 1929. do 1933. godine. On je više vremena provodio razmišljajući o destrukciji nego o razvoju i proizvodnji. On postavlja i razvija ideju koju naziva "hipoteza finansijske nestabilnosti".

Ta hipoteza od 2008. kada je skoro čitav bankarsko-finansijski svijet zapao u krizu nesagledivih razmjera najedanput postala je poznata i priznata u čitavom svijetu. Ne samo da je kapitalizam sklon propasti, već su upravo periodi ekonomske stabilnosti ti koji pokreću krize monumentalnih razmjera. Kur'an kaže:

"Ima nešto što vam izgleda teško i odvratno (štednja) a u tome je dobro za vas, a ima nešto što vam je milo i drago (rasipništvo) a zapravo loše je i štetno za vas, jer Allah zna sve a vi ne znate." (El-Bekare, 216.)

Prije svake depresije, primjećuje Minski, finansijske institucije i preduzeća ponašaju se vrlo konzervativno. I dok se povjerioci i dužnici koji pokreću ekonomiju klone rizičnih poslova, sve ide glatko i dugovi se po pravilu isplaćuju na vrijeme, preduzeća uglavnom posluju uspješno, i svima ide dobro. Međutim, u želji za većom

zaradom (profitom, dobiti), taj uspjeh navodi povjerioci i dužnike na veći rizik. Uspjeh i želja za gomilanjem i uvećavanjem imovine navodi ljude na ignorisanje mogućnosti neuspjeha kao da su oni vlasnici budućnosti i događaja u njoj. O tom i takvom stanju ljudske svijesti Kur'an kazuje:

"Zakuplja vas samo nadmetanje u zgrtanju imetka, sve dok grobove ne naselite! A doista ne valja tako, saznat ćete svakako! I opet zbilja ne valja tako, saznat ćete svakako! Ne valja tako nek' znate jamčano!" (Et-Tekasur, 1.-4.)

"Teško svakom klevetniku po drugljičvu koji samo blago zgrće i zbraja ga, misleći da će blago njegovo vječnim učiniti njega! A ne valja tako! On će zbilja u džehennem bačen biti!" (El-Humeze, 1.-4.)

Pošto ljudi zaboravljaju da je neuspjeh moguć, rađa se "euforična ekonomija" samo na imaginarnim papirima utemeljena, koju pokreće sve veći broj rizičnih dužnika, tj. onih koji se nazivaju špekulativnim dužnicima, koji svojim prihodom mogu da pokriju kamatu, ali ne i glavnice i onih koje je Minski nazvao "piramidalnim dužnicima", koji ne mogu da pokriju ni jedno ni drugo već mogu da plaćaju račune samo ako se još više zadužuju. Oni, ustvari, dižu kredite da bi vraćali kredite.

Sa porastom broja ovakvih dužnika, kao trulih među zdravim jabukama, čitava privreda se pomjera iz konzervativne ali profitabilne, sigurne i regularne zone u mnogo razuzdaniji sistem kojim dominiraju igrači čiji opstanak ne zavisi ni od dobrog poslovnog plana ni od ostvarene proizvodnje, već od pozajmljenog novca i raspoloživih kredita. Sva ova roba od nevidiša bila je u funkciji kretanja i uvećavanja kapitala, samo kroz finansije putem banaka izražena i ostvarena. Kada se formira privreda na takvim osnovama, to može da dovede do sloma, poput lančanog sudara tržišta.

Primjera radi, propast jedne firme, čak i banke, ili otkrivanje velike

prevare, prikrivanje manjka, može poput stampeda da pokrene strah i iznenadnu sistemsku težnju svih da se riješe duga. Ovaj prijelomni trenutak poput "Velikog praska" formira atmosferu nepovjerenja prema svim dužnicima. Špekulativni i piramidalni dužnici stradaju prvi, pošto im je uskraćen kredit koji im je potreban da prežive i vraćaju prijašnji kredit. Čak i stabilniji igrači, ukoliko nemaju veće rezerve i zalihe, mogu se naći u situaciji da ne mogu da vrate dugove, ukoliko ne prodaju aktivu, a takva prodaja u takvom ambijentu obara cijenu aktive i čitava klimava finansijska konstrukcija se ruši. Preduzeća lančano, poput spojenih posuda slabe ili propadaju i kriza se preljeva u "realnu" ekonomiju, koja zavisi od urušenog finansijskog sistema.

Ukoliko je kapitalizam, kako tvrdi Minski, po svom unutrašnjem biću samodestruktivan i nestabilan i da, kako je primijetio Kejnz, proizvodi neravnopravnost i nezaposlenost, šta je onda izlaz i rješenje?

Na svjetskoj ravni na krizu tridesetih godina 20. stoljeća izlaz je ponudio Kejnz. Suprotno osnovnom rezonu kapitalizma – potpuno otvorenom i slobodnom tržištu u kome "nevidljiva ruka" Adama Smita reguliše sve, Kejnz predlaže da država treba da uzme učešće i detaljno kontroliše privredu (sada finansije), da olakša privredne cikluse i da se potruži da sve bude izbalansirano, da država upumpava novac u projekte koji će uposliti kvalifikovanu i sindikalizovanu radnu snagu u velike javne radove, naprimjer, u gradnju brzih pruga.

Minski se s druge strane zalaže za socijalno pravedniji i podnošljiviji pristup – usmjeravanje novca prvenstveno ka siromašnima i nekvalifikovanima. Prema njemu, država bi trebala da postane "krizni poslodavac" i da ponudi posao svakom ko hoće da radi, poštujući unaprijed određeni minimalni dohodak. Taj novac bi se isplaćivao radnicima koji čuvaju djecu, čiste ulice i pružaju usluge koje su poreskim obaveznicima vidljive i isplative. Pošto bi posao bio svakome dostupan takav plan bi bio još

ambiciozniji i obuhvatniji od Nju dila, i značajno bi smanjio izdatke za socijalnu pomoć, povećao bi natalitet, stopu zaposlenosti, čistoću ulica, smanjio bi se broj bijednika i siromaha, garantirajući posao svakome ko je sposoban da radi. Takav program ne bi samo pomogao siromašnim i nekvalifikovanim, već bi postavio i donji limit za primanja svih ostalih, sprječavajući da dohodak kvalifikovanih naglo padne, tako da bi korist bila primjetna duž čitave socioekonomske skale.

Sve privredno-ekonomske mjere koje predlažu Kejnz i Minski neminovno prelaze u moralno-etičku sferu. Bilo koji oblik solidarnosti i socijalne pravde je prije pitanje religije i etike nego politike i ekonomije. Poput politike tako i ekonomija kad god se zamrsi u vlastite čvore rješenje mora tražiti u etici pozivajući se na zajednicu (državu), socijalnu pravdu i solidarnost. Tu se Kant ne može zaobići: "Istinska politika (također i ekonomija), dakle, ne može da učini nijedan korak a da se prije toga ne pokloni moralu. I mada je politika sama za sebe teška vještina, njeno sjedinjenje s moralnom nije nikakva vještina. Jer, moral presijeca čvor koji politika (i ekonomija) ne može da riješi čim s njim nije u saglasnosti." Nažalost, MMF i Svjetska banka u svome odnosu prema zemljama slabo drže i do moralno-etičkih principa i do savjeta Kejnza i Minskog.

"Današnju ulogu MMF-a i Svjetske banke u svijetu najbolje je i najpreciznije opisao sjajni američki makroekonomist Joseph Stiglitz, u sada već legendarnom tekstu "Četiri MMF-ova koraka do prokletstva." Stiglitz je dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, bio je ekonomski savjetnik Billa Clintona, ali i potpredsjednik Svjetske banke, što znači da je direktno na terenu mogao gledati kako ove dvije međunarodne institucije uništavaju ekonomije zemalja širom planete. Stiglitz tvrdi da MMF i Svjetsku banku danas pokreću tajni planovi zapadnih sila i multinacionalnih korporacija koji se plasiraju zemljama u tranziciji

pod parolom "strategije pomoći". Zemljama u tranziciji se predlažu četiri koraka: 1) privatizacija; 2) liberalizacija; 3) tržišno određivanje cijena i na kraju; 4) socijalni nemiri i protesti. U ta četiri koraka, ako se dosljedno provedu, zemlja korisnica kredita MMF-a i Svjetske banke je bukvalno upropaštena i bačena na koljena, a sva njena privredna bogatstva za male pare preuzimaju zapadne korporacije. Sve dobre i profitabilne kompanije su privatizirane i prodane, zemlja je širom otvorena za slobodan uvoz strane robe bez carina, cijene se tržišno formiraju u svim slučajevima, uključujući i cijene komunalnih usluga, a kada lokalno stanovništvo više ne može doslovno da preživi, onda MMF potajno, ispod stola, isprovocira socijalne nemire i proteste (plenum) građana, nakon čega je država u rasulu. Potom, prema Stiglitzu, slijede bjesomučna rasprodaja sve imovine i prirodnih bogatstava (naprimjer u Grčkoj se ovih dana zagovara prodaja otoka i plaža pa čak i do Akropolja) i ekonomsko porobljavanje. Stoga neka vas ne čudi što danas zemlje BRIC-a (Brazil, Indija, Rusija, Kina) najavljuju osnivanje svog MMF-a kako bi se oduprle zapadnoj kolonizaciji" piše u sarajevskom "Oslobođenju" Eldar Dizdarević, 6.5.2014. godine, u tekstu "MMF-ove ucjene i pušenje".

Ekonomija u Islamu

Kao vanjska strana života i egzistencije ekonomija ima izuzetan značaj, ulogu i mjesto u životu muslimana. Ekonomija u Islamu je utemeljena na njegovim izvorima: Kur'anu, Sunnetu, Idžmi i Kijasu. Čim Kur'an i Islam kažu – DA i ovom i onom svijetu onda je ekonomija kao i etika samo nužan i prirodan slijed Islama: Za razliku od onih koji žele blagodati i dobra na ovom svijetu muslimani vjeruju, uče i čine dov: "A ima i onih koji govore (to su muslimani): Gospodaru naš, podaj nam dobri i blagodati na ovom i na onom svijetu i sačuvaj nas patnje u ognju!" (El-Bekare, 201.)

Evo definicije ekonomije koju je dao Mesud Alem Kuduri:

“Islamska politička ekonomija je studija o međusobnim odnosima političkog uređenja (Šure) i ekološkog uređenja, u čiji podsistem spada tržište. Ona je etičke prirode jer pravila ekonomskog života izvodi iz normativnih tvrdnji zasnovanih na vjeri.”

Dijelimo i prihvaćamo osjećaj i stav većine vjerničkog čovječanstva da iz vjere slijedi religija, a na religiji su utemeljeni obredi, etika i kultura. Zapravo, ljudska manifestacija robovanja prema Bogu ogleđa se kroz obrede, robovanje prema Bogu u odnosu na ljude manifestira se kroz etiku, a na etici se utemeljuje istinska ekonomija i politika. Manifestacija robovanja prema Bogu u odnosu na ljude, u ekonomiji i privredi manifestira se kroz institucionalno-obavezujuće oblike izvršavanja obaveza kao što su zekat, sadekatul-fitr i kurban kroz sve oblike dobrovoljnih milodara.

Naime, kao što se identitet, dignitet i sigurnost iznutra postiže vjerom, etikom i kulturom, tako se egzistencijalni identitet, dignitet i sigurnost postižu imovinom, relativnim a ne apsolutnim privatnim vlasništvom i njegovim doživotnim korištenjem. Zato je imovinski ili svojinski ustav glavni temelj socijalne izvanjske zgrade. Zakon relativnog i titularnog a ne apsolutnog vlasništva treba da osigura i zaštiti svojinu svih ljudi koji je stječu na halal način. Njegov glavni cilj, kada je u pitanju Islam i socijalna pravda i zaštita u Islamu, je kako da dobra, blagodati i nimeti postanu dostupni i na korist svih ljudi.

U okviru dva monopolarna svijeta, čisti komunizam negira i ukida privatno vlasništvo, temeljni motiv i pokretača ekonomije i dovodi u pitanje čovjekovu i ljudsku izvanjsku prirodu. Zato što u komunizmu po doktrini i ideologiji ne smiju imati, ljudi ne krađu već uništavaju imovinu a kada je u pitanju rad kažu ne možete nas malo platiti koliko mi možemo malo raditi. Teoretičari kažu da je

značajan napredak poslije komunizma kada ljudi pođu raditi i krasti imovinu, umjesto da je uništavaju.

Drugi monopolarni svijet – čisti kapitalizam koji apsolutizira privatno vlasništvo sistemski i neumitno obogaćuje manjinu i osiromašuje većinu i imućne vodi u pohlepu, gramzivost, sebičnost, individualizam, egoizam, uživanje, izživljavanje, objest, oholost, nadmenost, gordost: “*Ipak – čovjek se zaista osili, čim se neovisnim osjeti: Gospodaru tvome sigurno će se sve vratiti!*” (El-Alek, 6.-8.), a siromašne vodi u očaj, beznađe, zavist, ljubomoru, mržnju, pobunu, nasilje i teror. To Poslanik Islama lijepo, mudro i jezgrovito kaže: “El-fakru nisful-kufri-siromaštvo je pola bezvjerstva.”

Prema Garodiju, u međuljudskim odnosima na Zapadu dominira egoizam i individualizam a u nauci pozitivizam i scijentizam. U civilizaciji gdje se apsolutizira privatno vlasništvo, neovisno od religije i etike, vođeno samo logikom ekonomije, dobiti, profita, zarade, gomilanja bogatstva siromaštvo se javlja iz obilja kod pojedinaca i siromaštva kod većine. Sa stajališta Islama uz sve ekonomske uzuse i zagwarantiranu relativnu privatnu imovinu koja nam je Bogom povjerena na korištenje neminovno je voditi brigu o sveljudskim potrebama.

Treći monopolarni put je put čistih religija kršćanstva i budizma koji obraća samo pažnju na duhovnost i nebesko carstvo ne vodeći brigu i borbu i za udio na ovom svijetu.

Četvrti monopolarni svijet je antički koji svu pažnju i brigu poklanja prošlosti, odnosno ciljevi i sadržaj života potomaka su ideali predaka.

Peti put nije monopolarni nego je bipolaran u odnosu na svijet, život, ljude, ovaj i onaj svijet. To je srednji ili islamski put koji jasno i glasno kaže DA i ovom i onom svijetu. To je put koji ne dopušta apoteozu i apsolutizaciju vlasništva (kapitalizam) niti dozvoljava ukidanje relativnog privatnog vlasništva od Boga ljudima povjerenog na korištenje kao oznaka vanjske egzistencije.

Prema Islamu, u osnovi, u apsolutnom smislu *Lillahi ma fissemaavati*

vema fil-erdi – Bogu pripada sve, On je Izvor svega, Gospodar svega, jedini Vlasnik dobara, resursa, stvorenja, opskrbe, nafake, blagodati, nimeta, a ono što je nama od imovine od Njega povjereno, u tome, prema Njegovoj volji, odredbi, moći, mjeri i zakonu, ima neupitno pravo i udio: fukara-sirotinja, miskini-bijednici, putnici-namjernici, siročad, invalidi, svi nesposobni za život, po bilo kojim osnovama psihičkim, fizičkim, mentalnim, umnim:

“*Čovjek je stvoren malodušnim, stvarno – uzruja se je li ga jad zadeso, a odbojan je kada ga zadesi dobro – osim onih što namaz klanjaju, koji u namazu istrajavaju, i koji u imecima svojim određenu obavezu imaju prema prosjaku i prikraćenom čovjeku, i koji Dan Vjere istinom smatraju, i koji od kazne Gospodara svoga strahuju.*” (El-Mearidž, 19.-27.)

To je od Boga zagwarantirano pravo sirotinje, bijednika, siročadi, prosjaka, umno i fizički nesposobnih osoba, o kojima se, neovisno o spolu, uzrastu, naciji, rasi, klasi, boji kože, mjestu gdje žive, u svim vremenima, u ime Allaha i po Njegovoj izričitoj i neopozivoj Odredbi moraju brinuti imućne, sposobne i Bogom nadarene osobe:

“*A u imecima njihovim bio je i jeste udio i za onoga koji prosi i za onoga koji je obespravljen.*” (E-Zarijat, 19.)

Zekjatom, sadekatul-fitrom, sadakom i svim vrstama milodara musliman istodobno priznaje Allahove blagodati i zahvalan Mu je na njima. Čovjek se tako uklapa u izvanjski Allahov red i poredak i uspostavlja pravilan odnos prema ovosvjetskim dobrima, resursima i blagodatima, kao što, isto ispunjava zagwarantirano pravo sirotinje na njen Hakk – pravo sadržano u zekjatu i sadekatul-fitru i tako izvršava svoju dužnost.

Naime, imućni nikada ne daju nego izvršavaju Bogom određenu obavezu i dužnost, niti siromašni primaju i uzimaju milost nego

ostvaruju svoja Bogom zagarantirana prava. Time čovjek priznaje i praktički potvrđuje da su ljudske nafake, opskrbe, sposobnosti, znanje i uvjeti života različiti kao što je različita i društveno-politička pozicija. Oni koji dijele – oni izvršavaju dužnost i obavezu od onog što im je Allah darovao i što su dužni u ime Allaha prema ljudima a oni koji primaju milodar, sadaku, zekat, sadekatul-fitr – oni samo ostvaruju svoje pravo i udio u imecima imućnih ljudi.

U odnosu na sebe, čovjek koji daje zekat izvršava strogu i neopozivu Allahovu dužnost, u Kur'anu na preko 25 mjesta navedenu i preporučenu u mnogim hadisima, zahvaljuje se Allahu, priznaje sve Njegove stvorene i podarene blagodati i uspostavlja pravilan odnos prema ljudima i svim ovodunjalučkim dobrima i resursima. Ali i na ličnom, odgojnom i karakternom planu on postaje čvrst, stabilan, ustrajan i uspravan pomoću imana, salata i zekjata.

Naime, Islam je religija u kojoj se ne razdvaja niti suprotstavlja ovosvjetsko i onosvjetsko, duhovno i materijalno, duševno i tjelesno, fizičko i psihičko, individualno i društveno, sloboda i odgovornost, mogućnost i dužnost i pravo i obaveza. Tako je dunjaluk njiva na kojoj se sije za Ahiret, Imana nema bez dobrih i korisnih djela, salat i zekat idu zajedno i nikada se ne rastavljaju, post im nije potpun bez sadekatul-fitra, nije pravi vjernik ko legne sit a njegov komšija ostane gladan.

Granica slobode je granica odgovornosti, granica mogućnosti je granica odgovornosti, granica prava je granica obaveze.

Prema Kur'anu vjeru u Boga i onaj svijet, Ahiret, poriče i odriče onaj koji grubo odbija jetima (siročce i koji ne potiče i ne organizira da se siromasi, bijednici nahrane, zbrinu i osiguraju. Prema Poslanikovim riječima oni koji čvrsto i iskreno vjeruju u Allah, oni će počastiti i nahraniti gosta i musafira, najljepše činiti i postupati prema komšiji, neće sjedati za sofru i sto sa pijandurama

gdje se služi alkohol i kazivat će istinu i korist i uputu ili će šutjeti.

Osnovni princip odnosa među muslimanima je natjecanje, saradnja i solidarnost s onima koji u natjecanju gube dah ili nisu za njega sposobni. Muslimani se moraju potpomagati, poticati i natjecati u dobročinstvu (Birru i Takvaluku (bogobožnosti), a nikada se ne trebaju međusobno natjecati niti podsticati u griješenju i neprijateljstvu. Evo šta članovi Poslanikovog Medinskog ustava od 3-11 ističu: "Solidarnost među muslimanima počiva na islamskom dobročinstvu i osjećaju pravde koja vlada među vjernicima", a član 12A glasi: "Vjernici neće ostaviti nijednog svog člana pod teretom teških obaveza, a da za njega ne plate iz osjećaja dobročinstva i solidarnosti, bilo otkup ili cijenu krvi."

U jednom hadisu Muhammed a.s. tretira i definira ljudski rod, čovječanstvo, ljudstvo i kaže:

"Nema razlike Arap nad nearapom niti nearap nad Arapom. Svi ste vi Ademovi potomci a Adem je stvoren od zemlje. Brinite se i pazite one koji su pod vašim skrbništvom, kako se vi odijevate i njih odijevajte. Ono što vi jedete neka i oni jedu."

U opću definiciju dobročinstva (Birra), u koju spadaju: iman, salat, zekjat, ispunjavanje preuzetih obaveza, sabur u neimaštini, bolesti, i u boju ljutom – spada i milodar iz svoga imetka koji nam je najdraži i srcu najprirasliji i to: rođacima, jetimima (siročadi), siromasima, putnicima-namjericima, i za otkup ljudi – a ne samo muslimana iz ropstva. Imućni muslimani svoje obaveze i dužnosti iz imetka i resursa prema Allahu dž.š., kao dobro djelo u korist jetima, siromaha, prosjaka, bijednika, putnika-namjernika, oslobađanje od ropstva, ublažavanje bijede, neimaštine i siromaštva, izvršavaju na različitim nivoima, a najprije zekatom, koji je farz i četvrti egzistencijalni šart Islama i koji se na 25 mjesta u Kur'anu spominje i naređuje zajedno sa salatima ili drugim islamskim

šartom koji nas vodi prema Bogu kao što nas zekjat vodi prema ljudima.

Dakle, Allah naređuje zekjat kao neopozivu, pojedinačnu, fardi-ajn dužnost svakom imućnom, punoljetnom i sposobnom muslimanu. Kao četvrti praktični temelj Islama, zekat je imućnim muslimanima farz, ukoliko posjeduju nisab ili tačno i precizno utvrđeni višak imovine na koji svaki punoljetni te umno i fizički sposoban musliman daje zekat naziva se nisab. Osnovni princip dijeljenja u Islamu jeste da se u ime Boga na korist ljudi dijeli višak. Kur'an tačno, precizno i detaljno, kao u malo čemu određuje sve kategorije muslimana, fondova i ustanova kojima zekat pripada, kao i svrhu i cilj zekjata. Imućni pojedinci koji izvršavaju obavezu zekjata tim činom vrše čišćenje svog imetka koji je na halal način, iz Allahovih blagodati i resursa, stečen i usklađuju ekonomski s duhovnim životom, salat sa zekatom, Iman sa amelom, post sa sadekatul fitrom, slobodu sa odgovornošću, mogućnost sa dužnošću, pravo sa obavezom, imetak sa empatijom i solidarnošću, što na planu društva i zajednice rezultira povezivanjem društvene stvarnosti s vjerom i ostvarivanjem socijalne pravde i društvenog koje predstavlja sveukupnost ispravnih, prirodnih i plemenitih veza, odnosa, relacija i komunikacija među ljudima i ravnoteže, ekvilibrija, harmonije i sklada među ljudima. Zekjat je jedini način, jedini put i jedini lijek da se na halal način stečeni imetak očisti. Ukoliko se ne podijeli zekjat, cijela je imovina koja podliježe zekjatu zatrovana, upoganjena, zabranjena, mada je na halal način stečena. Islam, inače, poznaje i priznaje tri nivoa i tri razine čistote i čistoće: vjersko-duhovnu i moralno etičku čistotu, koja se postiže tevdom, istigfarom, zikrom, šukrom, hamdom, tespihom i takvalukom; tjelesnu čistoću koja se postiže taharetom (abdest, gasul, pranje ruku prije i poslije jela, pranje i čišćenje poslije fizioloških nuždi, ispiranje usta i čišćenje zubi poslije jela, obrezivanje nokata) i čistoću imetka i svega što posjedujemo i imamo, a koja

se postiže: zekjatom, sadekatul-fitrom, običnom sadakom i kurbanom. Duša se čisti kajanjem, a imetak zekjatom. Slikovito i uvjetno kazano salat je duhovni, a zekjat materijalni obred. Kao dva obreda, salat i zekjat jesu sinteza duše i tijela. Kao što je salat duhovna veza i komunikacija s Allahom dž.š., tako je zekjat pravilan materijalni odnos prema Njemu i prava veza među muslimanima. Salat uspostavlja duhovni mir, zadovoljstvo i ravnotežu u čovjeku, a zekjat čisti imetak i uspostavlja socijalni mir, zadovoljstvo i ravnotežu u Ummetu Islama.

Zaključak

Prema vjerovanju i nauku Islama, samo Allahu dž.š. pripada sve. On je Jedinu Izvor, Gospodar, Stvoritelj i Vlasnik svega, a ne čovjek-pojedinac, brak, porodica, rodbina, bratstvo, rod, pleme, narod, nacija, rasa, čovječanstvo, država, zajednica ili društvo. U okviru univerzalnog reda i poretka Allah je čovjeku, ljudima, društvu i zajednici povjerio i upokorio sve ovosvjetske blagodati i dobra da se njima služe, koriste ispomažu i solidarišu na precizno utvrđen način. Kada je učinio čovjeka halifom – povjerenikom na Zemlji i imamom – voditeljem i kada mu je upokorio, prilagodio i stavio na korištenje sve što je na nebesima i na Zemlji, Allah nije prenio na čovjeka i ljude pravo vlasništva i gospodarstva nad stvorenim svjetovima i oni nemaju pravo zloupotrebe, neograničene i nekontrolisane upotrebe nad njima. Zato ne postoji ni privatno, ni kolektivno, ni mješovito, ni nacionalno, ni stranačko, ni državno, apsolutno vlasništvo, već trajno korisništvo i povjerenstvo nad svim dobrima u najfunkcionalnijim, najefikasnijim, najefektivnijim i najekonomičnijim formulama: relativno privatnim, mješovitim, zajedničkim ili državnim. Pravilnim odnosom prema stvorenim svjetovima, resursima i dobrima, na od Allaha određen način, zekjatom, sadekatul-fitrom, sadakom, obaveznom i dobrovoljnom solidarnošću razrješava se hiljadama godina lažna dilema: privatno ili kolektivno vlasništvo.

Zato u društvu i međuljudskim odnosima zekjat i svi oblici islamskog i dobrovoljnog izdvajanja imovine za nemoćne i potrebne razrješava najmanje dvije hiljade godina stare dvije podjednako opasne, razorne i tragične isključivosti: apsolutizaciju, neprikosnovenst i fetišizaciju apsolutnog privatnog vlasništva (tj. kada se ljudska srca i duše zadoje, zarobe, napune, napušu i pokore stvarima, predmetima ili bićima. Na planu vjerovanja to izaziva fetišizam, vjerovanje i robovanje stvarima, strastima i interesima. U društvenom životu apoteoza i apsolutizacija privatne imovine među ljudima izaziva: zavist, zlobu, mržnju, neslogu, socijalno raslojavanje, nepodnošljive imovinske i socijalne razlike, klasnu nejednakost, klasne razlike, klasne suprotnosti i klasne sukobe. Nepobitna je i kroz sva vremena potvrđena istina da apsolutizirano privatno vlasništvo razvija egoizam, sebičnost, škrtost, gramzivost, pohlepu, nesnošljive imovinske, socijalne i klasne razlike s jedne, i mržnju, zavist, nezadovoljstvo, bunt, pobunu, sukobe i eksploataciju s druge strane. Na kult privatne imovine javlja se druga misao i reakcija u društvu – apoteoza i fetišizacija apsolutne i egalitarne pravde, koja se, po njima ostvaruje isključivo ukidanjem privatnog i uspostavljanjem kolektivnog, zajedničkog, društvenog ili državnog vlasništva. Ovi zastupnici u privatnoj imovini vide osnovne izvore zla, nemira, nesloge, nesreće i sukoba među ljudima. Privatna imovina ljude učini slijepim, sebičnim, pohlepim, gramzivim, ličnim i bezosjećajnim. Zato se sreća, blagostanje, opće dobro i mir ne mogu ostvariti bez potpunog ukidanja privatne imovine i zavođenja potpuno kolektivnog i zajedničkog vlasništva. Ako se uvede kolektivno vlasništvo, a ukine privatno, naivno smatraju oni, ljudi neće težiti prijestupima, neće biti lopovi, ubice, osvajači, kolonizatori, eksploatatori, neće među njima biti mržnje, razdora, zavis i sukoba, zato što je privatna imovina, sama po sebi i sama iz sebe, izvor svakog zla i nesreće u srcima i na dušama ljudi, ali i u državi,

društvu, međuljudskim odnosima, ekonomiji, privredi i životu.

Zastupnici egalitarne pravde i totalitarnog kolektivnog vlasništva, bez obzira na plemenite namjere, nikada nisu razriješili i uspostavili pravilan, ekonomičan, efikasan, efektivan, racionalan i konkurentan odnos prema zajedničkoj imovini, jer što je svačije – to nije ničije, i kolektivno vlasništvo svako troši kao svoje i još komotnije, a čuva kao ničije. S druge strane, totalno kolektivno vlasništvo, kao nevlasništvo ubija i razara: privredu, ekonomiju, proizvodnju i izvanjsku egzistenciju, a od ljudi formira parazite i debile koji se isključivo brinu o raspodjeli i potrošnji, a ne o radu, učinku i proizvodnji. Kolektivno vlasništvo ubija sve ekonomske motive, poticaje i interese ne samo za rad i privređivanje već i za čuvanje imovine i unapređenje proizvodnje. U kolektivnom vlasništvu ljudi neće da rade, neće da privređuju, neće da štede i čuvaju i uvećavaju imovinu već je troše, rasipaju i razaraju zato što nije njihova. Uzimaju je i troše komotnije nego svoju, a čuvaju i brinu se o njoj kao o ničijoj. U odnosu na stvorene svjetove i sva stvorenja, prema Allahu dž.š. ljudi imaju dvostruke dužnosti: da uvijek budu zahvalni Allahu na darovanim blagodatima te da, u okviru Allahovog reda i poretka, s imetkom i svim blagodatima postupaju i raspolazu po Allahovim propisima i Poslanikovim preporukama. Na osnovu Kur'ana i Sunneta, u okviru univerzalnog reda i poretka isključuje se zloupotreba i potpuna samovolja upotrebe imetka, a uspostavlja pravilan način korištenja i raspodjele svih ovosvjetskih dobara. Iako Islam priznaje privatnu svojinu (trajno korištenje a ne apsolutno vlasništvo), novo islamsko društvo morat će jasno izjaviti da će svi krupni izvori društvenog bogatstva, a posebno prirodni izvori morati biti u svojini zajednice i služiti dobru svih njenih članova. Privatna svojina podvrgnuta je još jednom ograničenju na osnovu izričite odredbe Kur'ana – obavezi njene upotrebe u opće korisne svrhe. U Islamu nema privatne svojine u

smislu konceptata Rimskog prava. U odnosu na rimsku, šerijatska privatna svojina ima jedno ovlaštenje manje jus abutendi – pravo zloupotrebe i jednu obavezu više – obavezu upotrebe za opće dobro”, piše Alija Izetbegović u tezi 5 u “Islamskoj deklaraciji.”

To je u osnovi pravilan odnos prema Allahu dž.š. kroz stvorene svjetove i stvorenja. Pravilan odnos prema ljudima u izvanjskom i egzistencijalnom smislu, kroz stvorene svjetove i stvorenja, jeste zekjat, sadekatul-fitr, sadaka, sve vrste milodara, obaveznih i dobrovoljnih davanja u ime Allaha dž.š., na korist ljudi. Budući da su nafake, opskrbe i sposobnosti ljudi potpuno različite, Kur’an pravilnim odnosom prema ovosvjetskim dobrima nikada ne dozvoljava polarizaciju, na imućne i puku bijedu, siromahe i sirotinju. Zato u imecima i svim materijalnim dobrima imućnih ima određeno pravo i udio za one koji prose, traže, nemaju, kao i za one koji sebi ne mogu osigurati materijalnu egzistenciju. To je od Boga zagwarantirano pravo sirotinje, bijednika, siročadi, prosjaka, umno i fizički nesposobnih osoba, o kojima se u svim vremenima u ime Allaha i po Njegovoj neopozivoj Odredbi, moraju brinuti imućne i sposobne osobe. Zekjatom i sadekatul-fitrom čovjek istodobno priznaje Allahove blagodati i zahvalan mu je na njima. Čovjek se tako uklapa u Allahov red i poredak i uspostavlja pravilan odnos prema ovosvjetskim dobrima, kao što, usto, i ispunjava zagwarantirano pravo sirotinje na njen Hakk – pravo u imovini imućnih i tako izvršava svoju dužnost.

Sa stajališta socijalnih, staleških i klasnih odnosa zekjat, sadekatul-fitr, i svi oblici islamskog obaveznog i dobrovoljnog davanja isključuju mogućnost polarizacije i klasne revolucije. Klasna revolucija moguća je među onim muslimanima koji ne izvršavaju obaveze: zekjata, sadekatul-fitra, sadake i milodara. Ali tada se postavlja pitanje koliko su oni uopće muslimani ili su muslimani samo po imenu? Prema svim do sada navedenim ajetima i hadisima, imovina, iako na halal način stečena mora se najmanje iz osam razloga čistiti,

iznutra kultivirati, oplemenjivati i čuvati: zekjatom, sadekatul-fitrom, sadakom, porezima i milodarima, i svim potrebnim, obaveznim i dobrovoljnim davanjima činiti neupitnom i halal imovinom. Prvo, darivanjem obaveznog dijela iz svoje imovine priznajemo i pokoravamo se Allahu dž.š. kao Jedinom Izvoru i Stvoritelju svih dobara, resursa, blagodati i nimeta. Drugo, time se neprestano sjećamo i zahvaljujemo Allahu na Njegovim dobrima i blagodatima. Treće, zato što to Bog imperativno i neopozivo naređuje. Četvrto, što su ljudske nafake različite. Peto, što su ljudske sposobnosti i sklonosti različite. Šesto, što ljudi žive u različitim uvjetima i okolnostima na Zemlji. Sedmo, da bi se izbjegla totalna polarizacija na manjinu imućnih i većinu bijede i sirotinje. Osmo, svi ljudi su, prema Kur’anu stvoreni od istog Stvoritelja, svi potječu od zajedničkog praoca Adema, svi imaju istu sudbinu, početak i kraj i svima su potrebne iste osnovne stvari da bi bili živi. Prema Kur’anu stvoriti jednog čovjeka je kao stvoriti sve ljude, sudbina jednog čovjeka je sudbina svih ljudi, i spasiti život jednog jedinog čovjeka od bijede, gladi, žeđi, neimaštine, poplava, isto je kao spasiti život svih ljudi na svijetu: “A ko učini da nečiji život spašen bude – kao da je spasio sve ljude.” (El-Maide, 32.) Zar ima većeg, mudrijeg i boljeg poziva na saradnju, solidarnost, samilost, međuljudsku brigu, zaštitu, pomoć, empatiju, altruizam, upoznavanje, približavanje, udruživanje, povezivanje u dobru, koristi, sigurnosti i zaštiti. Na kraju da navedemo mišljenje profesora dr. Dragana Veselina o doprinosu muslimana u razvoju ekonomske misli i teorije između 7. i 15. stoljeća. “Ekonomska misao se kod Arabljana (muslimana) razvijala već od VII vijeka, ali se nije ograničavala jedino na njih, već je njegovana i kod drugih muslimanskih naroda. U razdoblju od 800 godina, kada između pada Rimskog carstva u V vijeku i teoloških opaski o ekonomiji Svetog Tome Akvinskog iz XIII vijeka, u Europi (osim u

Bizantiji i mediteranskim državama) nema niti ekonomske politike ni misli; upravo se kod Arapa (muslimana), u južnom i jugoistočnom dijelu naslijeđenog rimskog prostora, razvijala izuzetno plodna analiza smisla ekonomije i fenomena rada i tržišta, načela na kojima privreda i pojedinac treba da počivaju – na odbrani slobode naučne misli, savjetima državi kako da postupa sa ekonomsko-socijalnim nedaćama, i brojnim drugim pitanjima. Arabljeni (muslimani) su prvi narod koji je primjenjivao grčka načela u ekonomiji (grč. oikonomia) tako da je preko vjere pokušao da uvede moralna pravila u proizvodnju, trgovinu i potrošnju, pokušavajući da ustanovi standarde umjerenog ponašanja. Muslimanski filozofi su grčku riječ oikonomia precizno preveli kao nauku o upravljanju domaćinstvom, što danas baštine svi teoretičari ekonomske misli. Mnogi istraživači ekonomske misli govore da nije jasno zašto je Jozef Šumpeter, odličan ekonomski historičar, potpuno zapostavio muslimansko razdoblje u svojoj “Povijesti ekonomske analize”. Iz tog doba je Šumpeter samo u jednoj fusnoti u svom djelu spomenuo slavnog Tunizanina Ibn Halduna iz XIV vijeka, i to je bilo sve što bi euroamerički svijet trebalo da zna o arapskoj ekonomskoj misli. Radovi velikih arapskih mislilaca u ekonomiji ostali su po strani. Islamska ekonomija, govoreći o njoj europskim riječima, nije ni kapitalistička, nije ni socijalistička. Autentična svakako jeste, islamska je. Ona je izvjesna verzija rane “socijaldemokratske” intervencije u tržišnom društvu bez prihvatanja svih oblika poslovanja kapitalom naslijeđenih iz rimskog doba (kamata, dividenda). Ona je oblik religiozne humanizacije starog tržišnog rimskog sistema, a danas savremenog kapitalizma. Svojina – Za razliku od svojinske segregacije u Europi – u to vrijeme seljačke, plemenske i feudalne kontinentalne ekonomije, Islam izričito brani pravo svih pravovjernih stanovnika na privatnu svojinu i naređuje stroge

kazne za lopove, pljačkaše i prevarante. Muhammed a.s. je jasan kada kaže da je onaj ko umre braneći svoju imovinu mučenik. Kod Europljana je u odbranu privatne svojine stao Toma Akvinski, preko 600 godina poslije Muhammeda, kada je naglasio da kada su ljudi vlasnici nekakve imovine onda više brinu o svojim stvarima nego o tuđim, tada bolje rade za sebe nego za druge, i manje se svađaju kada su im posjedi razdvojeni nego kada rade na zajedničkim. Oni su neke od uvjeta za postojanje perfektnog tržišta definirali gotovo 1400 godina prije Europljana. Recimo, Islam ne toleriše prikrivanje informacija koje se odnose na prodavanu robu i jamči kupcu pravo da o robi zna sve što mu je od interesa, kao i da poništi kupovinu, a novac dobije natrag ukoliko je lažnim obavještenjem naveden da kupi robu protivno svojim ciljevima. Na berzama Europe ovo je primijenjeno tek u XIX vijeku, poslije nečuvane prevare Natana Rotšilda na Londonskoj berzi 1814. kada je pronio glas da je Napoleon pobijedio na Vaterlou, potom kupio akcije preduzeća koja su trgovala sa Europom, a zatim ih sutradan prodavao po višoj cijeni, kada je stigla vijest da je slobodna trgovina osigurana, budući da je Napoleon

pobijeden. Teorijski značaj informacionog sistema u perfektnom tržištu obrazložiti će Alfred Maršal u Engleskoj tek 1890. godine. Cijene – Islam ne dozvoljava određivanje cijena od države, osim kada je to nužno zbog kriza, zbog rata, prirodnih nedaća i socijalnih nemira. Tjerati ljude da prodaju ono što nije obavezno za prodaju ili im uskraćivati prodaju ono što je dozvoljeno prodavati, nepravedno je i nezakonito. U javnu (zajedničku) svojinu u Islamu spadaju šume, pašnjaci, neobrađena zemlja, vode, rudnici, okean i slično, i ova dobra se ne mogu privatizovati. Zbog stava Muhammeda a.s. da su ljudi ortaci u tri stvari: vodi, vatri (struji) i pašnjacima. Nema sumnje da se sa uvjerljivošću može zastupati teza da je Muhammed a.s. želio veću jednakost u društvu, i da je zbog moralnih, socijalnih i političkih razloga tražio preraspodjelu dohotka – u ime Boga. Ta jednakost se odnosila i na izjednačavanje žena sa muškarcima u nasljednom pravu (feraižu). Čak neki misle da je njegova intervencija protiv negativnih efekata slobodnog tržišta, posebno monopola i nezbrinutih suština Islama. Drugim riječima, ekonomsko jezgro Islama se odnosi na preraspodjelu novčane imovine, prije svega putem dobrovoljnih i prinudnih

poreza, pošto se primarna raspodjela na tržištu odigrala. Uistinu, Islam se ne miješa u vođenje ekonomske politike, osim što određuje opća i pojedinačna pravila u okviru kojih ona može da se odvija. On, ustvari, zahtjeva manje razlike u imovini, ne dozvoljava opasne rizike u trgovini i milodarnim kompenzacijama nadoknađuje vlasnicima kapitala dio izgubljene imovine u proizvodnji i trgovini. Akumulacija kapitala se osigurava osudom gomilanja bogatstva radi razmetanja i zbog monopolske manipulacije rezervama roba na tržištu. Ideal Islama nije siromašan čovjek već vrijedan, imućan, darežljiv i milostiv. Rad u Islamu nije žrtva kao u ranom kršćanskom promišljanju, niti je skromnost u potrošnji destimulativna odredba za uvećanje kapitala. U tom smislu Islam ne slavi siromaštvo, već podstiče na poboljšanje proizvodnje i standarda stanovništva. Zato danas je rastući predmet naučnog interesa otkrivanje islamske ekonomske misli, ali i razloga zbog kojeg su nomadski i gradski stacionirani Arabljani pod Islamom bolje preuzeli privredna, trgovačka, medicinska, tehnička i intelektualna dostignuća grčko-rimskog svijeta od kršćaniziranih naroda Europe – tada podjednako nomadskih i stacioniranih, kao i Arapi.”

الموجز

الرعاية والحماية الاجتماعية في الإسلام

مصطفى سباهيتش

يناقش هذا المقال الرعاية والحماية الاجتماعية ضمن تعاليم الإسلام. ومن خلال تعريف مفاهيم الملكية، وتقسيم الخيرات العامة، والاقتصاد القائم على المبادئ الإسلامية، يقدم الكاتب استعراضاً للنماذج والإمكانات التي يمكن أن تساعد في حل المشاكل المتزايدة بسبب غياب المساواة الاجتماعية، سواء على المستوى العالمي، أو على مستوى التجمعات المسلمة المحلية. ويستنتج الكاتب بأن النبي صلى الله عليه وسلم عندما أوصى بأن الناس شركاء في ثلاثة: الماء والنار والكلأ، كان يريد تحقيق المساواة في المجتمع، وبأنه أوصى بتقسيم الأموال في سبيل الله لأسباب أخلاقية واجتماعية وسياسية، وبأن تدخله ضد التأثيرات السلبية للسوق الحر، خاصة ضد الاحتكار واستغلال المضطهدين، إنما هو من جوهر الإسلام.

الكلمات الرئيسية: الرعاية الاجتماعية، الإسلام، الزكاة، الاقتصاد، المجتمع.

Summary

SOCIAL CARE IN ISLAM

Mustafa Spahić

This article discusses the theses of social care within the framework of the teachings of Islam. Defining the concepts of ownership, distribution of public resources, economy and the economy based on Islamic principles, the author presents an insight into some models and prospects that could help in solving the issue of growing social inequity on a global level, but also in each local Muslim community. The author supports his arguments by the saying of Muhammed s.w.s wherein it is stated that people are partners in three things: water, fire (electricity) and pastures. Thus keeping in mind that Muhammed s.w.s desired greater equality in society and for moral, social and political reasons he (s.w.s) demanded redistribution of income – in the name of God, the author concludes that countering the negative effects of free market economy, especially monopoly and caring for deprived and poor is the essence of Islam.

Key words: social care, Islam, *zakat*, economy, society

ISLAM I ČUDESNOŠTI STVORENJA: ŽIVOTINJSKO CARSTVO¹

UDK 591.511:28

Annemarie SCHIMMEL

*Da li trebam da dadnem primjer kakvo želim,
Kao što je Allah komarca kao primjer
za život dao?*

Ovako je pisao njemački pjesnik Goethe u West-Östlicher Divanu ili "Istočnome Divanu zapadnoga autora", divanu poezije koju su nadahnuli perzijski pjesnik Hafiz al-Širāzī (umro 1391./794. po hidžri), i islamska kultura općenito. Goethe u stihu aludira na časni ajet "Allah se zbilja ne stidi da kao primjer komarca navede, ili nešto od njegov sićušnije!" (Sura al-Baqara, ajet 26).

Ovaj primjer ukazuje na ulogu životinja u Časnome Kur'anu, gdje se one često spominju na različite načine. Životinje imaju važnost u islamskoj tradiciji. Uzvišeni Allah kaže: "I nema niti jednoga žiça a da nije On uzeo sudbinu njegovu." (Sura Hūd, ajet 56), da bi čovjek naučio da sva bića spominju Allaha, i povinuju se Njegovoj Moći. Zbog toga nije čudno da životinje imaju veoma važnu ulogu u svim aspektima islamske kulture. Višestruko je islamska kultura potpuno usvojila razmišljanja i običaje koji se odnose na životinje iz doba džahilijeta, nakon što ih je poboljšala i unaprijedila.

Ko god namjerava da uči arapski jezik, zna da velike životinje poput

lava i konja – štaviše, i one koje su manje, poput mačke – imaju brojna različita imena. Poznata je jedna priča o beduinu koji je slučajno našao neku mačku, stvorenje koje nikada prije toga nije vidio u svome životu. Pokušavao ju je prodati na trgovima kao rijedak poklon. Kada je otkrio da svi ljudi na koje je nabasao mački nadijevaju različita imena, obradovao se misleći da ona predstavlja veliko bogatstvo. Njegove su nade potonule kada je vidio da ta mačka ne vrijedi ništa. Svoje je razočarenje iskazao rekavši: "Ni većega stvorenja po imenu, ni manjega po vrijednosti!"

Ne smijemo zaboraviti da su ljudima često davana imena životinja, poput riječi "Lav" (asad) koja ima brojne sinonime u arapskom jeziku, kao što su "layṭ", i "ghaḍanfar", i slično. Na perzijskom jeziku lav je "šīr", a na turskom "arслан" – da i ne spominjemo imena drugih životinja. Kod beduina je bio rasprostranjen običaj da se novorođenčetu nadije ime prve stvari koju ugledaju odmah nakon rođenja. Stoga se susreću imena koja se mogu činiti čudnima, poput ježa i slično. U starim arapskim izvorima pojavljuju se ljudi koji nose imena životinja koje su čak "gore" od ježa. Imena ptica grabljivica su bila rasprostranjena, poput "sokola" ili "lešinara". Ova su imena posebno

oduševljavala Turke iz Srednje Azije, tako da, na primjer, susrećemo imena poput: Sunqur, Tughan i Tuqan. Imena životinja su korištena i kao nadimci: na primjer, nadimak "Lav Božiji" dat je Aliji ibn ebi Talibu (r.a.), i preveden na perzijski kao "Šīr-e Khoda" i na druge jezike također. Tako su sufijskim šejhovima davani slični nadimci, pa je Abd al-Qadir al-Geylani poznat kao "Bijeli soko", a Indijac Lal Šahbaz Qalandar (umro 1274./672.) po nadimku "Crveni soko".

Arapska književnost, kao i perzijska, odlikuju se brojnim pričama o životinjama, u koje spada "Kelila i dimna", djelo koje je na arapski preveo Abdullah ibn al-Muqaffa' (umro 762./145.) u osmom stoljeću, i koje se probilo do Evrope u Srednjem Vijeku. "Kelila i Dimna" više je puta ispisivana u islamskoj tradiciji. Rukopisne primjerke ovog djela uvijek su krasile izvrsne slike. Kelila i Dimna nije bila jedina knjiga koja je sadržavala priče o životinjama, budući da ove priče o životinjama nisu bile zanimljive samo čitaocima i piscima, već su i sufije iskazale veliko zanimanje za njih. U tom periodu, krajem dvanaestog stoljeća, dvojica pisaca iz Perzije su pisali priče o životinjama. Jedan od njih je bio "Šejh Iluminacije", Šihabuddin Yahya al-Suhrawardi, (koji je ubijen u Halepu 1191./587., u svojoj trideset i osmoj godini, i koji se ne bi trebao zamijeniti sa Omerom al-Suhrawardijem, osnivačem

¹ Mu'assasa al-Furqān li al-turāṭ al-'islāmī, Manšūrāt al-Furqān: raqm 81/Silsila

muḥāḍarāt mu'assasa al-Furqān: raqm 5, London, 2003/1424.

suhraverdija (umro 1234./632.). Kratke priče koje je napisao al-Suhrawardi na perzijskom govore o: paunu koji se sakrio ispod korpe i zaboravio svoju kuću u carevome vrtu, o gušteru kojeg su zarobili šišmiši jer su ga željeli kazniti najgorom mogućom kaznom, a to je da ga izbace van na zasljepljujuće sunce, što je, očito, kazna za šišmiše koji žive samo u mrkljoj tami. Međutim, takvo što izvor je sreće za guštera koji uživa u suncu (i to jasno predstavlja nemogućnost onih koji su duboko ogrezli u materijalizmu života da shvate ljepotu koja se nalazi u duhovnom životu). Sufije su napisale mnogo životinjskih parabola.

Otrprike u istom periodu, na sjeveroistoku Irana, Fariduddin al-Attar (umro 1229./627.) pisao je brojna značajna djela, od kojih i pjesničko remek-djelo "Govor ptica" koje u lijepim prizorima oslikava putovanje duša ptica u potrazi za tajnovitim "Simurghom", na kojeg nabasaju nakon što lutajući obidu sedam dolina. Još od davnina ptice su simbol duše koja je zarobljena u trošnome tijelu.

I dok je bilo životinja koje su bile omiljenije u staroj arapskoj tradiciji, poput brzoga ata, snažne deve i sokola lovca, pomjerenje središta civilizacije u Bagdad na početku abasidske države, vodilo je ka evoluciji u arapskoj književnosti, pa su pjesnici stila *badi'* razvili poeziju o lovu (al-*tard*), a divlje životinje su držane u kućama kao ljubimci. Nije čudno, stoga, što je poezija u abasidskom periodu poznavala pjesme u slavu voljene mačke ili odanog psa, a u isto vrijeme pojavile su se i naučne poslanice o konjima i onome što se odnosilo na njih. Tako su djela o sokolarenju i uzgajanju konja postala jako bitna na dvoru. Pažnju koju su muslimanske halife kasnijega perioda pružale sokolovima u posebnim vrtovima za životinje na dvorovima najbolje pokazuje ono što se nalazi u hronikama mogulskih kraljeva u Indiji počev od šesnaestog, pa sve do osamnaestog stoljeća. Ne samo da su se slonovi kupali toplom vodom, već su neki od njih svaki dan ispijali vino.

Od početka devetog stoljeća nove ere, arapski pisci su započeli pisati

knjige o životinjama. Prvi od njih je bio Abu Osman 'Amr ibn Bahr al-Džahiz (umro 869./255.), čija je "Knjiga o životinjama" (Kitab al-hayawan) postala modelom takvog književnoga žanra, a potom je Ibn Bahtishu (umro 1059./451.) napisao knjigu "Koristi životinja" (Manafī al-hayawan). Zekeriyya al-Qazwini (umro 1405./817.) usredotočio se na čudnovatosti u svijetu životinja. Egipatski učenjak Muhammad ibn Musa al-Demiri (umro 1383./682.) ostavio nam je bogatu riznicu znanja u knjizi "Život životinja" (Hayat al-haywanat) u kojoj kao u enciklopediji čitatelj pronalazi sve što mu treba iz biologije i veterinarstva, do onog što se u pjesništvu ispjevalo o životinjama ili do šerijatskih presuda koje se vežu za životinje. Možda ćemo ipak malo pričekati prije nego što isprobamo lijek za kašalj koji nam se tu nudi: *Uzmi mozak male gazele i pomiješaj sa mašču miša, neka mješavina provre i u nju dodaj kašu od sjemenki kima...*

Filozofi su iz redova životinja uzimali primjere da bi objasnili svoje teorije. Možda je najbolja knjiga u ovom polju "Poslanice Čiste Braće", a posebno dvadeset i druga poslanica o stvaranju životinja i njihovih kategorija, te u samoj toj poslanici "Odlomak o objašnjavanju neprijateljstva između džina i sinova Ademovih". Lennard Goodmann je sačinio izvrstan engleski prijevod ovog poglavlja, a postoji i njemački prijevod Alme Giese koji se po kvalitetu može usporediti sa prethodnim. Suština ove jedinstvene knjige je da životinje imaju zapanjujuće darove i sposobnosti, te da se čovjek čini slabijim od životinje, ali je on, usprkos tome, iznad njih, jer je "životinja koja govori", kojoj je Allah podario blagodat logičnoga razmišljanja. A ono što je važnije od svega toga je to da je Allah istakao čovjeka s pologom, kao što stoji u riječima Uzvišenoga: "Mi smo doista Polog ponudili nebesima, i Zemlji, i planinama, pa su odbili da ga ponesu i od njega se sustegli bijahu, a čovjek Polog ponese, doista je čovjek nepravedan spram sebe i nezalica velika." (Sura al-Ahzab, ajet 72).

Životinje igraju veliku ulogu u tumačenju snova. Svaka životinja ima posebno značenje u tumačenju, ali opće pravilo je to da se san u kojem se savladava životinja poznata po surovosti ili prljavštini tumači kao obuzdavanje loših osobina.

Nije iznenađujuća činjenica da postoji veliki broj primjera koji se vežu za životinje, u različitim kontekstima, u svakodnevnom životu, i u književnim djelima također. Turski pjesnik Ziya Paša (umro 1880./1297.) ovako izražava jednu popularnu misao:

*Da li elegantan izgled može da podari
plemenitost onome ko je rođen bijedan?
Ostaje li magarić magarićem? Čak i
ako se ogrne svilenim plaštom zlatom
izvezenim!*

*Baš kao što i engleska poslovica veli:
Majmun je majmun, a sluga sluga,
Pa makar obukli svilu ili kadifju.*

Poređenja sa životinjama ima barem onoliko kao u poslovicama na zapadnim jezicima. Onaj ko čita Haririjeve Meqame mnogo uživa u lijepim – ali i grubim poređenjima, koja izraz "ružniji od majmuna" na kraju i ne čine toliko žestokim.

Narodne priče uvijek slušaocima nude neku *munāzarū*, i revnosno pokušavaju utvrditi superiornost određene životinje nad drugom: koja je važnija, deva ili krava, ovca ili kokoš? I doista, koja može tvrditi da je superiornija od ostalih? Ovaj je književni žanr bio poznat u književnim krugovima sigurno sve do vremena Emina al-Rayhaniya (umro 1940./1358.).

Životinja od najveće važnosti u sufijским pričama je ona koja se žrtvuje da bi spasila život svoga vlasnika i to je popularna ideja u islamskom svijetu. Tako, naprimjer, susrećemo mačku indijskog sufije Ashrafa Džihangira al-Samnaniya (umro 1305./808.) koja je upala u zdjelu sa ključalim mlijekom jer je vidjela zmiju otrovnicu na dnu lonca, pa je željela da spasi život svoga vlasnika koji je krenuo popiti to mlijeko. Životinje, a posebno mačka, primjeri su duhovne svijesti, pa u brojnim prilikama mačka upozorava svoga gospodara, koji samo jednim pogledom u jednom trenutku pretvaraju

goropadnu mačku u poslušnu životinju. Štaviše, neke sufije su živjele u društvu životinja, pa je tako Sahl ibn Abdullah al-Tastari (umro 896./282.), jedan od najvećih sufijskih imama, izgradio u blizini svoga stana kuću koju je prozvao "Kuća lavova" gdje su zajedno živjele divlje životinje u harmoniji. Sufije su odgajale životinje koje su im ponekada služile odano i požrtvovano. Mnogo je ovakvih priča u hagiografijama evropskih svećenika u Srednjem vijeku.

Priča o Rabiji al-Adeviji (umrla 752./135.) mogla bi biti tačna: pripovijeda se da životinje nisu bježale od nje, jer ona nije mirisala na životinjsku mast, budući da je bila striktni vegetarijanac kao i mnogo drugih sufija. Čovjek mora poštovati životinje jer su one Allahova stvorenja, što je očito iz priče o Zamahšeriju (umro 1143./537.), koji je bio jedan od najpoznatijih mufessira Časnoga Kur'ana. Al-Zamahšeri je izgubio stopalo tokom jednog od svojih putovanja, i kada je upitan kako se to desilo, odgovorio je da je imao jednu pticu u djetinjstvu. Ta ptica je upala u rupu u zidu i nije mogla izaći iz nje. Kada je al-Zamahšeri pokušao da je izvadi iz rupe tako što je povukao konac koji je bio zavezan oko njezine noge, noga se slomila i otrgnula od ptice. Kada je njegova majka saznala šta se desilo jednoj ptici, proklela je sina da i sam izgubi stopalo, a Allah joj je uslišio dovu.

Životinje su Allahova stvorenja i sa njima moramo postupati pazeći da ih ne povrijedimo. Štaviše, neki ljudi poput Abu al-Ala al-Ma'arrija (umro 1057./449.) smatrali su da će Allah dobrim vratiti životinjama na ahiretu za sve ono što su morale pretrpjeti na ovom svijetu. Poznato je da je Poslanik zabranjivao podsticanje bilo koje vrste borbe između životinja, poput borbe pijetlova ili borbe ovnova. Nažalost, ovi oblici borbe, usprkos Poslanikovoj zabrani, postali su oblici popularne narodne razonode, koja se upražnjavala naširoko i postala dijelom pompe u mogulskom periodu. Minijature prikazuju detalje ubijanja između slonova i deva.

Počnimo opisivati životinjsko carstvo od najnižih životinja – insekata. Neki se insekti mnogo spominju u Časnome Kur'anu, a posebno skakavci: *Pa smo Mi na njih povodnje slali, i skakavce, i krpelje, i žabe, i krv kao znakove razgovijetne, ali, oni su se oholili i bili narod grješnički.* (Sura Zidine, ajet 133). Ovaj ajet govori o poplavama i skakavcima koji su preplavili Egipat kao kazna za njegove stanovnike. Što se tiče mušice, sa kojom smo počeli ovu našu priču, ona, usprkos svoje očite slabašnosti, može da, Božijom dozvolom, bude sredstvo osвете, veliki neprijatelj kojeg ne bismo trebali potcjenjivati. Zar nije malena mušica uspjela ubiti Nimroda, tog velikog tiranina, tako što je upuzala u njegove nosnice i uništila mu mozak? Allah kažnjava svakog tiranina tako što na njega pošalje najmanje stvorenje.

Osmotrimo mušicu iz jednog drugog ugla, u kasidi koju je napisao indijski pjesnik na urdu jeziku, u ljetnoj sparnoj noći:

*Koje ta što dolazi u moju sobu svake noći?
Da me probudi dok pjevuši romanse
u mojoj sobi?
Je li prijateljica, što nešto hoće?
Ne, to je mušica!*

Buha je još dosadnija, ali se prenosi da je, kada su se neki ashabi došli požaliti na tu slabašnu štetočinu, Poslanik rekao: "Barem vas ona budi na namaz." Učenjaci su raspravljali o pitanju da li je dozvoljeno ubijati buhe i vaši na hadžu, a jedan od njih, Muhammad ibn Omar al-Ghumri (umro 1445./849.), koji je živio u Kairu, napisao je risalu o "buhama i vašima u odjeći i njihovom utjecaju na čistoću tokom obavljanja obreda hadža".

Sudbina muha je jednaka što se tiče ljubavi i mržnje. Zar ne ide muha kamo želi? Nije naodmet spomenuti čuvenu izreku: "Umišljeniji od muhe". Kaže se da se abasidski halifa al-Ma'mun, sin Haruna al-Rašida, žalio na mnoštvo muha koje su ga stalno opsjedale, i skoro u očaju upitao je velikoga pravnika Muhammada ibn Idrisa aš-Šafi'ija (umro 819./204.): Zašto je Allah stvorio muhu? Al-Šafi'i

mu je odgovorio da je Allah stvorio muhu da bi pokazao onima koji imaju vlast da postoji nešto što oni ne mogu pobijediti, ma kako to pokušavali. Al-Ma'mun je prihvatio taj dokaz.

Muha se u perzijskoj tradiciji obično povezuje sa slatkišima. Hafiz kaže da nije čudno da se radoznali okupljaju na vratima voljenoga, "Jer gdje ima šećera, tamo se okupljaju muhe".

Pauk je jedan od insekata koji se mnogo spominju u Časnome Kur'anu: *Primjer onih koji mimo Allaha uzimaju zaštitnika jeste kao primjer pauka! On sebi isplete kuću! A, zbilja, kuća najslabija upravo je kuća paukova! Nek' znadu!* (Sura Pauk, ajet 41). U posljednjem dijelu ajet možda ukazuje da je ono što se čini poput tanahne niti u biti snažna stvar. Iako se paukova mreža smatra krajnje slabom, u islamskoj historiji pronalazimo jednu lijepu priču o pauku koji je opleo mrežu na vratima pećine kada su u njoj prenoćili Poslanik i Abu Bakr al-Sadiq na putu u Yathrib. Tako se pauk može promatrati kao znak neobjašnjive djelatnosti Uzvišenog Allaha. U jednoj lijepoj kasidi perzijske pjesnikinje Parvin Etisami (umrla 1941./1360.) neumorni pauk je opisan kao "Allahov tkalac". Međutim, pjesnici i oni koji nisu pjesnici uglavnom napadaju pauka, i upozoravaju čitaoca na opasnosti od ogrezlosti u svjetovnim jalovim poslovima:

*Za ovim svijetom trčanje samo će
stvoriti dabtanje,
Sve što za kuću pauku treba, samo je
njegovo pljuvanje.*

Mrav je jedno od majušnih stvorenja koja se mnogo spominju, u lijepoj priči o Sulejmanu a.s., poslaniku i kralju: *Čim stigoše do mravlje doline, jedan mrav reče: "O mravi! U vaša staništa ulazite, da vas ne zgazi Sulejman i vojske njegove a da to i ne osjete!"* (Sura Mravi, ajet 18). Razgovor između velikog poslanika i malenog skromnog stvorenja postao je izvor nadahnuća za mnoge pjesnike u pričama, metaforičkim slikama i poslovicama. Mnogi od tih pjesnika uspoređivali su se sa

slabim mravom koji se usprkos svojoj ništavnosti i prezrenosti nada da će moći biti primljen u prisustvo vladara ili voljenoga. Pripovijeda se da je mrav ponudio Sulejmanu a.s. sjeme lotosova cvijeta, a u drugoj verziji nogu skakavca na dar, pa je noga skakavca počela označavati onoga ko ponudi sitan dar velikašu – dar koji je malen samo po izgledu ali plemenit po namjeri, budući da je skakavčeva noga težak teret za slabašnoga mrava. Damiri spominje da je mrav najzahvalnije biće. K tome, usprkos svome slabašnome tijelu, mrav se opisuje po snazi i hrabrosti, jer može na svojim leđima da ponese ono što je mnogo veće od njega. Pripovijeda se da je jedan od dobrih evlija blagoslovio nekoga vladara uputivši dovu za njega: “Molim Allaha da te učini jakim poput mrava.” A potom je objasnio ovu naizgled besmislenu dovu zbudjenome vladaru.

Iako se mrav uglavnom smatra dobrim, snažnim i požrtvovanim stvorenjem, neki autori ga vide pohlepni i gramzivim, jer nagomilava hranu ispod zemlje da bi se njome prehranjivao u zimskim mjesecima. Perzijska književnost ima obilje pripovijedaka koje uspoređuju to slabašno škrto biće sa bulbulom i drugim cvrkutavim pticama koje provode ljetne dane veselo pjevajući i posjećujući bašče i uživajući u njihovoj ljepoti.

Ako mrav privlači pažnju kao dobri i omraženi insekt u isto vrijeme, jedno drugo stvorenje je pohvaljeno u Časnome Kur'anu, a to je pčela koju upućuje božansko nadahnuće u suri Pčele: *A Gospodar tvoj pčelu nadahnua je: “Gradi sebi nastambe u planinama, u drveću, i u onome što ljudi naprave”* (Sura Pčele, ajet 68). Riječ “*wahy*” koja se obično odnosi na nadahnuće koje Allah spušta poslanicima, daje pčelama posebno mjesto u životinjskome carstvu.

Ljekovitost onoga što pčele pripreme – med – koji se spominje u Kur'anu: *Iz utroba pčelinjih izlazi napitak boja raznolikih, u njemu lijek za ljude se nalazi!* (Sura Pčele, ajet 69), nije jedini razlog divnih priča

i pjesama evlija o pčelama, već i to što je i Poslanik s.a.v.s. volio med. Tako se kaže da je pčela pomogla Aliji ibn Abi Talibu u jednoj od bitaka, i da je kralj pčela “Al-Ya’sub” (tada se vjerovalo da pčele imaju vladara a ne vladaricu) imao ulogu u opisivanju vodstva i snage Alije u ratnom vremenu. (Trebalo spomenuti da su Evropljani saznali da je kraljica pčela žensko a ne muško tek nakon mnogo vremena – njemačka riječ za kraljicu *der weise*/koristi muški član). Jedna od najljepših priča o pčelama, koja je bila poznata stanovnicima Anadolije u četrnaestom stoljeću, a koja je bila tema narodnih pjesama u Sindu u osamnaestom stoljeću, priča je o otkriću meda. Toga dana došli su gosti u posjetu Poslaniku. On nije imao ništa da im iznese sa hljebom – ni slatkiše ni kajmak ni bilo šta drugo. Odjednom se pojavila pčela da mu pomogne. Zamolila je Poslanika da pošalje jednog od ashaba sa njom. Alija je krenuo sa njom i vratio se noseći veliki komad meda kojeg je uzeo sa drveta. Poslanik i Alija su probali tu čudnu tekućinu, i na njihovo čuđenje ta tekućina je bila jako slatka. Pčela je objasnila da kada pčele skupe nektar sa polja, uz stalno izgovaranje “časnih salavata”, blagoslova na Poslanika, med postaje sladak. Anadoljski pjesnik Yunus Emre (umro 1321./720.) preporučio je da svi ljudi slijede ovaj način donošenja salavata na Poslanika u svim trenucima dok i oni također ne postignu slatkoću.

Med se spominje kao ljekovito sredstvo, ponekada pomiješano sa sirćetom. Često se upućuje na vezu između svijeće i meda: u jednoj perzijskoj srednjovjekovnoj pjesmi svijeća plače odvojena od meda koji ju je prethodno grlio. Stoga nije čudno kada se duhovni vođa opisuje kao pčela, jer daje duhovno slatko svojim muridima.

Dok postoje mnogobrojne pohvale pčeli, njezina rodica, osa, omražena je i prezrena. U poeziji, a posebno u perzijskoj poeziji, postoje brojne priče u kojima se osa poredi sa tiraninom ili sa najopasnijim neprijateljem. Kada muškarac ne sluša upozorenja svoje

žene da ukloni leglo osa sa tavana, kasnije je kažnjen bolnim ubodom tog insekta, budući da ih je trebao ubiti odmah. Perzijski pjesnik Sa’di (umro 1292./691.), koji pripovijeda ovu priču, na jednom drugom mjestu piše:

*Uistinu je tiranin poput ose
Uvijek u srcu tvome izaziva strah i nemir
Ali onoga dana kada pobijediš strpljenje
Tada ćeš mu smrskati glavu stopalom
bez milosti.*

Postoji još insekata, među njima moljac i leptir. Leptirica se čini zbudjenom, jer leti bez cilja i namjere. Abu Hamid al-Gazali (umro 1111./791.), slijedeći znak u Časnome Kur'anu, smatrao ju je nesretnim i grješnim stvorenjem. Ali leptirica je uspoređivana sa pravim ašikom kada se nađe u plamenu svijeće. Ovo je poređenje postalo veoma popularno u Njemačkoj. Njemački pjesnik Goethe je koristio sliku leptirice koja žrtvuje svoj život da bi se ujedinila sa voljenim: plamenom svijeće. U jednoj od svojih pjesama iz “Istočnoga divana zapadnoga pisca” Goethe opisuje tu žrtvu za voljenog pod naslovom “Blagoslovljena ljubav”. Goethe je već prije naišao na tu sliku kod austrijskog orijentaliste Josepha Von Hammer-Purgstalla u njegovome prijevodu pjesme perzijskog pjesnika Hafiza, koji je iskoristio priču onako kako su je koristili i brojni pjesnici prije njega u perzijskoj tradiciji. Porijeklo te priče seže do male knjige sufije Husayn ibn Mansura al-Halladža, koji je pogubljen u Bagdadu 922./309. i prozvan “Mučenikom božanske ljubavi”. U njoj je al-Halladž ostavio jedan opis sudbine zaljubljene leptirice u “Knjizi paunova” (Kitāb al-ṭawāsin) koja je vjerovatno napisana u zatvoru. Nju je 1913. godine objavio Louis Massignon. Al-Halladž u lijepoj rimovanoj prozi opisuje kako leptirica oblijeće oko svijeće a potom se vraća da bi svojim sestrama pripovijedala o tom iskustvu. Al-Halladž objašnjava da je svjetlost svijeće “znanje Stvarnosti” a njena vrelina “stvarnost Stvarnosti”, dok je ujedinjenje sa njom je “Istinska Stvarnost”. Žudeći da dosegne Istinsku Stvarnost, leptirica se baca u plamen i nikada više ne priča i ne

vraća se vanjskome obliku, stvorenim bićima.

Tako je leptirica za skoro sve pjesnike perzijsko-turske, i indo-islamske tradicije, postala simbolom ljudskoga duha, koje želi da se sjedini sa Božanskim Voljenim. To je doista odgovarajući simbol, budući da je leptirica simbol duha i kod Grka. Jedan indijski pjesnik je u osamnaestom stoljeću napisao:

*Ljubavo je potpuna u srcu iskrenoga Asika
Leptiricu ne mora niko naučiti kako
će izgorjeti.*

Pjesnik Ikbāl, koji je volio upotrebljavati tradicionalne simbole sa novim značenjima, uporedio je leptiricu i moljca. Siroti moljac ima mnogo znanja: u starim al-Farabijevim i Ibn Sinaovim rukopisima napravio je gnijezdo, ali nikada nije iskusio vatru ljubavi. Međutim, "upola izgorjela leptirica" uči sirotoga moljca, pasioniranog čitatelja, kako da se baci u plamen, i potom svojom smrću stekne vječni život.

Uprkos tome svemu, Ikbāl u leptirici ne vidi idealno biće. On preferira krijesnicu, koja odašilje svjetlo i ne treba joj vanjska svjetlost kao što ona treba leptirici. Krijesnica je poput Božijeg evlije koji u srcu nosi Božansku vatru. Kada sebi predočimo prizor hiljada krijesnica koje su prethodnih godina ispunjavale ulice Lahorea duž kanala, saznajemo da je Ikbāl, koji je živio u tom gradu, nadahnuo taj prizor da izabere od svih insekata samo krijesnicu.

Što se tiče krokodila, istočnjačke priče govore da on obitava u vatri, i uživa u njezinoj vrelini. Čudno je to da se krokodil smatra jednom od ptica "Simurga" a ne gmazom – štaviše, pjesnici na indijskom potkontinentu, poput Mirze Ghaliba (umro 1869./1285.) čak pjevaju o njegovome peru!

Niti jedan drugi gmaz se skoro nikako ne spominje. Na primjer, samo u Mesneviji Dželaluddina Rumija i u narodnoj poeziji Sinda pronašla sam žabe. Međutim, zmija se spominje u Časnome Kur'anu: zar se štap čarobnjaka nije pretvorio u zmije koje je

Musaov štap progutao i od njih nije ostalo ništa? Narodne priče također spominju da je Iblis ušao u Džennet prerušen u lik zmijice koju je unio paun. Zbog toga se zmije smatraju, kao što je slučaj i u zapadnoj tradiciji, oličenjem zla.

S druge strane, gušteri se uvijek smatraju dobrim stvorenjima. Legenda kaže da je zeleni gušter priznao Poslanika i donio blagoslov na njega, te su stoga gušteri na svahili jeziku prozvani "mjusi mu'mini" – vjerujućim gušterima. Samo se crni gušter vidi negativno, a što se tiče zelenoga, on ima pozitivnu vrijednost u narodnim pričama.

Ma koliko se insekti i stvorenja poput njih često spominjala u književnosti, ipak su pjesnici i mislioci najviše voljeli ptice. Već smo spomenuli koncept ptice-duha, što nije nova ideja budući da je poznata još od davnina i očito je poznata brojnim religijskim tradicijama. U suri Mravi (al-Naml) Uzvišeni Allah je obdario Sulejmana a.s. poznavanjem jezika ptica ili "Mantīq al-ṭayra": "I Sulejman naslijedi Davuda i reče: "O ljudi! Podučeni smo zboru ptica i dato nam je još svačega! To je blagodat doista očita!" (Sura Mravi, ajet 16). Feriduddin al-Attar je kasnije posudio izraz "zbor ptica" u svojoj vještoj alegoriji putovanja ptica. Moguće je da je al-Attar bio manje ili više pod utjecajem al-Gazalijeve risale o pticama: "Risālah al-Ṭayr". Jedan od al-Gazalijevih savremenika je iskoristio ideju o ptici-duhu, međutim, na drugačiji način. To je bio pjesnik i sufija Abd al-Madžd al-Madždūd al-Sanāi (umro 1211./525.) poznat po tome što je napisao prvu mesneviju na perzijskom jeziku o vjerskim temama: "Vrt istine" (Hadiqat al-ḥaḳīqa). Ovu mesneviju napisao je u Gazni koja se danas nalazi u Afganistanu. Al-Sanāi je napisao i jednu dugu kasidu pod naslovom "Slavljenje ptica" (Tasbiḥ al-Ṭuyūr), u kojoj je "preveo" različite glasove ptica u ljudske iskaze. Ta kasida zaslužuje jednu pomnu studiju stručnjaka filologa – ornitologa. Čak i samo površinsko čitanje te teške kaside pokazuje koju važnost ptice

imaju u vjerskom predočavanju svijeta kod perzijskih pisaca. Ta važnost je razumljiva, jer se u Časnome Kur'anu spominju ptice među stvorenjima koja slave Boga: "Zar ne vidiš da Allaha slave svi koji su na nebesima i na Zemlji i ptice krila raširenih! Svi oni znaju kako da Ga zazivaju i kako da ga slave. Allah sve zna šta oni čine." (Sura Svjetlost, ajet 41). A u suri al-An'ām (Stoka) ptice su uspoređene sa ljudima: "Sva živa bića po Zemlji što hode i sve ptice što na krilima svojim lete zajednice su, svjetovi kao i vi što ste! A u Knjizi Mi ništa nismo zanemarili, i svi oni će se potom pred Gospodarom svojim skupiti! (sura al-An'ām, ajet 38). Ovo se slaže sa idejom ptice-duše koja je zatvorena u tijelu kao što je ptica zarobljena u kavezu. Baš kao što je dobro djelo osloboditi pticu iz okova kaveza, tako i duša čeka onaj sretni trenutak u kojem će se osloboditi iz tjelesnog zatvora. Jedna sjajna kasida iz srednjega vijeka često se navodi u arapskim vjerskim knjigama:

*Reci braći kad me mrtvoga ugledaju
Nije ovo mrtvac, tako mi Boga!
Ja sam vrabac, a ovo je moj kavez
Pobjegoh iz njega, i sad je prazan...*

Djeca vole da se igraju sa pticama koje ulove i stavljaju u kaveze. Čini se da ona loše postupaju prema njima (kako smo vidjeli u priči o al-Zamahšeriju) pa je jedno od čestih poređenja ono o ptici koja je pala u ruke djeteta, koje sa njom loše postupuje i ne obraća pažnju na njezina osjećanja.

Za neke ptice postoji posebno mjesto u književnosti. Tako slavuj ima istaknuto mjesto u perzijskoj i turskoj tradiciji, kao i u ranijoj evropskoj poeziji. Neke od najljepših kasida su one koje je napisao srednjovjekovni turski pjesnik Junus Emre (umro 1230./720.) u kojima opisuje slavuja i njegove žalopojke. Refren u kasidi je sljedeći:

Čemu naricanje ej bulbule!

Slavuj je najbolji simbol duše, otjelovljenje čežnje i vječne ljubavi. Ljubavne kaside u perzijskoj ili

turskoj poeziji skoro uvijek koriste “ružu” (vječnu ljubav) i “slavuja”. Ovoj kombinaciji ruže i slavuja pomogla je i glasovna podudarnost ova dva izraza (u turskom jeziku *gül* (ruža) i *bülbul*). Međutim, perzijski pjesnici su otišli još dalje, i zamišljali da je pupoljak ruže srce uplakanog slavuja:

Pupoljče, jesi li ti srce uplakanog bulbula?

Može li čovjek opisati sjajnu ljepotu koju ruža ima? Dželaluddin Rumi smatra da je to nemoguće. Opis je nemoćan pred Božanskom Ljepotom. Stoga se moramo zadovoljiti opisom slavujeve vječne čežnje:

*Tako mi Boga, nije tvoje da govoriš o ruži,
Dovoljno ti je da pričaš o bulbulu koji
plače zbog rastanka od ruže!*

Čini se skoro logičnim – barem što se poezije tiče – da su kapljice rose koje su zabljesnule na listovima drveta u rano jutro, poput “slavujevih suza”, slavuja koji bez prestanka pjeva iz teške čežnje, lijući suze, na kraju još jedne noći koju je proveo bez nade.

Slavuj je ašik, i zbog toga je omiljena ptica ljubavnika iz svih dijelova svijeta. Jedno od njegovih imena na perzijskom riječ je “hezār”, koja može značiti broj “hiljadu”, jer se ljubavne pjesme koje slavuj pjeva hiljadama puta odjekuju pred ružom od stotinu latica.

Postoji još ptica koje imaju umiljan glas, ali se u književnosti manje spominju. Jedna od njih je kos, koji je neke pisce podsjetio na propovjednika koji recitira riječi pobožnosti i bogobojznosti sa minbere, a ta minbera je drvo.

U arapskoj i perzijskoj tradiciji postoje brojna imena za sokola. Postoje brojne aluzije na poduku i uvježbavanja te ponosne ptice. Sokolarenje je još uvijek jedan od popularnih hobija na Bliskom Istoku. Ne zaboravimo da je jedna od najvažnijih evropskih knjiga iz Srednjega vijeka ukrašena rasprava o “Umjetnosti lova sa sokolima” koju je sastavio njemački vladar Frederic II, koji je živio na Siciliji i proslavio se prisnim vezama sa muslimanima i ljubavi prema islamskoj kulturi. Soko je jedna od

omiljenih ptica u sufijskim knjigama na perzijskom jeziku. Neki pjesnici spominju, kao lijepu jezičku igru, da je soko, koji se na perzijskom jeziku naziva “bāz”, prozvan tako jer se “vraća” svome prvom vlasniku, “bāz ayad”. Ideja vjerne ptice koja stalno žudi da se vrati u ruke svoga gospodara, formira osnovu pjesničke slike koja se tka oko sokolova. Soko je kod sufija duša, utjelovljenje “duše sklone zlu” (*al-nafs al-ammāra*) koja se može dugotrajnom i mučnom vježbom preobraziti u “zadovoljnu dušu” (*al-nafs al-muṭma’inna*), koja se potom poziva na povratak svome Gospodaru, kao što kažu ajeti sure al-Fedžr: “O, ti dušo smirena, vrati se svome Gospodaru zadovoljna, a i On zadovoljan s tobom” (ajeti 27 i 28). Soko, kao ptica-duša, postao je predmetom brojnih priča i pripovijesti, a posebno pripovijesti Šihāb al-Dīna al-Suhrawardīja, šejha iluminacije. Priče o sokolovima se nalaze u čitavoj al-Attarovo poeziji, a u djelima Dželaluddina Rumija (umro 1273./672.) nalaze se neke od najljepših priča o sokolovima, među kojima je i potresna priča o snažnom sokolu bijele boje koji je pao u ruke sijedoj starici koja nije znala njegovu vrijednost. Potrgala mu je krila i kandže, i pokušala da ga natjera da popije čorbu sa rezancima! Kada je odbio da to uradi, izlila mu je tu vrelu čorbu na glavu, na što se on sjetio svoga starog osjećajnog gospodara, za kojim je počeo još više čežnuti. To je lijepa alegorija o duši koja pada u materijalni svijet, u kojem niko ne zna koliko ona vrijedi, i gdje mora patiti zbog onih koji sa njom materijalistički postupaju.

Pjesnik Muhammed Iqbal bio je jedan od onih koji su se najviše divili sokolu kao simbolu istinskoga vjernika. Njegova poezija, bilo na perzijskom ili na urdu jeziku, puna je aluzija na priče o sokolu, kao potpunom simbolu vjernika koji nije zadovoljan sa malim ulovom, već uvijek žudi ka “Allahu i Njegovim melekima”, odnosno, ima najveći cilj pred sobom. (Treba spomenuti rasprostranjenost umjetničkih slika u

Pakistanu danas na kojima se nalazi soko koji se vinuo u nebesko okrilje. Štaviše, proširila se i prodaja prepariranih sokolova koji se čuvaju kao suvenir). Ali Dželaluddin Rumi je u sokolu vidio i jednu drugu stranu, a to je ljubav, najveća snaga u svemiru, koja može da liči na sokola koji odjednom uhvati čovjeka i odnese ga ka novim obzorjima, u svijet vječne duše.

Ipak, postoje i druga tumačenja o odnosu sokola prema životu i postojanju. Damirī prenosi priču koju je stoljećima prije napisao al-Attar u stihovima, u kojoj je soko optužio kokoš da je nezahvalna. Ljudi uvijek paze kokoši, daju im hranu i brinu se o njima, ali usprkos tome, kokoš se stalno drži podaleko od svojih gospodara. Što se sokola tiče, koliko god da je ponosan i gord, vraća se svome gospodaru premda trpi tegobu dresure i lova plijena. Ali kokoška odgovara jednostavnim pitanjem: “Jesi li ti makar jednom otišao na trg gdje su kokoši okačene naopako u mesari?”

Sada je došao red na kokoš. Kokoš sigurno nije romantična ptica, ali je ipak bila izvor nadahnuća za neke pisce. Štaviše, mjesto pijetla je uzdignuto na mjesto nebeskoga stvorenja. U jednoj narodnoj priči stoji da jedan bijeli pijetao živi u raji, i kada zakukuriče, sva stvorenja, osim čovjeka, znaju da je sat ustajanja došao. Pijetlov nadimak je “Abū Yaḳzān” zbog toga što ima ulogu žive budilice koja budi spavače. Zbog toga se za pijetla kaže da je neprijatelj ljubavnika, zato što njegovo kukurikanje prekida san zaljubljenih i upozorava ih da je došlo vrijeme rastanka. Otuda i minijature, posebno u mogulskim rukopisima, koje predstavljaju zaljubljenog koji pokušava da ubije pijetla, zato što ga on okrutno rastavlja od drage. U jednoj drugoj priči stoji da je mogulski imperator Humayun (vladao od 1530./936. do 1556./942.) stavio pijetla u sobu posluge da bi ih budio na sabah.

Pijetao, kao i većina drugih u životinjskom carstvu, ima lošu stranu. On se smatra nemoralnim i ogreznim u tjelesnim užicima, stalno proganja kokoš, i ne poznaje puta ka vjernosti.

Zbog toga su drevni perzijski pjesnici sastavljali stihove u kojima ismijavaju nevjernog pijetla koji čini brojne prijestupe da bi sudbina završila s njim tako da je zaklan i pojeden.

Još jednoj ptici se život veže za selo, a to je roda (laqlaq). Muslimani smatraju da je roda pobožna, odjevena u bijelo poput hadžije, i ustrajna u ponavljanju šehadeta: "al-Mulk lak al-ḥamd lak al-'izz lak". Tako dokazuje da je istinski hadžija: pa zar roda ne putuje svake godine iz svoje zemlje u Mekku? Zar obično ne živi na munari? (Na Zapadu roda često pravi gnijezdo u zvonnicima crkvi). Muhammad 'Awfi (umro 1232./630.), u svojoj antologiji drevne perzijske poezije, navodi "Rodinu kasidu" (Qasīdat-i Laklak):

*Roda stalno dolazi za Nawrouz sa
dobrim vijestima
Roda unosi sreću u naša tužna srca
s vijestima koje donosi...*

Roda se često vraća u martu u sjeverne krajeve, ili u vrijeme oko praznika Nawrouza (perzijske nove godine) u proljeće. Taj je njezin običaj nadahnio ovu poslovicu "Od njega bježe neprijatelji kao što roda bježi od jesenjega vjetra." Međutim, narodne pripovijetke u gradu Erbilu, na sjeveru Iraka, smatraju rodu pticom koja je ogrezla u hedonizmu: Roda je zapravo bila čovjek koji je od svoje služavke tražio da se penje i spušta sa stepenica bez donjeg veša, i gledao je "stvari koje nije dozvoljeno gledati", smijući se, pa ga je Bog pretvorio u rodu čiji krik je odjek njegovog pokvarenog smijeha.

Dok je slavuj bio omiljena ptica perzijskih pjesnika, arapska tradicija se proslavila spominjanjem goluba. Naricanje goluba drevne arapske pjesnike podsjetilo je na njihovu vlastitu tugu; kao da je golub prevodio njihov usamljeni plač u svoj jezik. Gukanje goluba ujutro uvijek je bila jedna od omiljenih tema gdje god se pisala arapska poezija. Štaviše, golub grivnjaš je postao simbol duboke ljubavi: lanac crnog perja oko vrata (ṭawq al-ḥamāma) simbol je veze iskrenosti i ljubavi. Zbog toga

je Ali ibn Ahmad, ibn Hazm (umro 1064./456.) za naslov svoje sjajne knjige o uzrskoj ljubavi uzeo: "Golubičinu ogrlicu" (*Ṭawq al-ḥamāma*).

S praktične strane, golub je ptica koja prenosi pisma. Takav transport bio je najbolje sredstvo za prenošenje pisama na udaljena mjesta. Pisma su pisana na veoma tankom listu i stavljana u valjak od tankog srebra koji se vezao ispod krila goluba. Iz ove prakse, muslimani su koristili goluba kao pticu koja prenosi pisma ljubavi i čežnje voljenome u dalekoj zemlji. Golubovo gukanje Perzijanci su protumačili kao "Kū Kū" što na perzijskom znači Gdje? Gdje? Gdje je voljeni?.

U današnje vrijeme, perzijski i indo-perzijski pjesnici čak porede sivog goluba, koji leti oko čempresa, sa leptiricama koje izgore do pepela zbog plamena svijeće (poređenje svijeće sa čempresom dobro je poznato, jer su njihove tanke figure slične).

Ne treba zaboraviti ni perzijski izraz "kebūter-e ḥarām" o golubu u haremu Časne Mekke, gdje nije dozvoljeno ubistvo ili povređivanje bilo koje životinje. U Časnoj Mekki ima mnogo golubova. Voljeni o svome srcu razmišlja, i leti poput ptice ka njemu, da ostane tamo poput goluba koji sretno i spokojno živi u haremu Mekke.

Sa goluba dolazimo do jedne druge ptice, a to je patka. Patka se spominje u nekim rijetkim poslovicama u sufijskoj poeziji gdje se poredi sa čovjekom, ili, bolje rečeno, čovjek se poredi sa patkom. Zar čovjek nije jedno čudno stvorenje koje živi poput patke, pola u vodi, a pola na suhom? Tako su ljudi vezani materijalno za zemlju, ali mogu otkriti beskrajni okean duhovnoga svijeta.

Što se tiče guske, ona se ne spominje nikako u poeziji visokoga stila, ali narodna poezija daje primjer guske u brojnim poređenjima. Guska na indijskom poluotoku, suprotnost je plemenitom labudu, koji može hvatati bisere iz dubina mora. Riječ ḥāns, koja se obično prevodi kao "labud" može tako da označava krupnu grandioznu gusku, što je slučaj u

narodnoj indijskoj tradiciji, gdje ova ptica ima važnu ulogu. Što se tiče turske tradicije, susrećemo gusku u jednoj drugačijoj formi. Turski sufija Kajgusuz Abdal (umro 1415./818.) iz petnaestog stoljeća sastavio je jednu neobičnu pjesmu koja govori o njegovim avanturama sa guskom inadžijkom. Tu je gusku kupio od jedne starice (koja je uvijek simbol za materijalni svijet u poeziji) i pokušao je skuhati, ali nakon svakog bejta slijedi refren:

*Kubao sam je četrdeset dana ali još
uvijek je sirova!*

Ne može se pobijediti nefs, duša dunjaluka, pa čak ni nakon osame od 40 dana, nakon povlačenja iz materijalnog svijeta četrdeset punih dana.

Ako je guska općenito lijeno i uporno stvorenje, onda je sova oštra i zlokobna ptica. Ona živi u ruševinama, prema onome što nam spominje Ilyas ibn Yusuf Nizāmī (umro 1217./613.) u svojoj izvrsnoj epskoj pjesmi: *Haft paykar* "Sedam slika" ili "Ljepotice". Jedna od najpoznatijih Nizāmījevih priča je ona koja govori o susretu između dvije sove koje pripremaju svoju djecu za brak: Mladoženjin otac je obećao da mehr bude veliki broj ruševina, pod uvjetom da sadašnji kralj ostane na vlasti, jer je sigurno da će zemlja pod njegovom vladavinom postati harabatija. Ovaj oštri prizor kritike vlasti onih koji blagodati svoje zemlje dovode do propasti susrećemo u brojnim rukopisima Nizāmījeve poezije. Zle strane sove su očite iz naslova romana Sadika Hidayata (umro 1951./1371.) "*Būf-i Kūr*" ili "Slijepa sova" i to je jedan od prvih romana koji su napisani na perzijskom jeziku u savremenom Iranu a koji je stekao svjetsku slavu.

Gavran je još jedna od drugih omraženih ptica. Zar nije gavran bio taj koji je pomogao Kabilu da zakopa svoga brata Habila, i tako se povezao sa smrću? "I Allah posla jednog gavrana da po zemlji kopa, da mu pokaže kako da zakopa lijes brata svoga! I on povika: "Teško meni, zar ne mogu ja da poput ovoga gavrana

zakopam lijes svoga brata?!” I on se pokaja.” (Sura al-Ma’ida, 31. Ajet). Gavran je ptica koja se pojavljuje u zimu, posebno u sjevernim područjima islamskoga svijeta, od Turske do Irana i Srednje Azije. Arapi opisuju gavrana kao “ghurāb al-bayn” (gavran odvajanja), a gavran se kod perzijskih pjesnika pojavljuje kao vjesnik smrti lijepog cvijeća i početka zimskih mjeseci koji će dugo trajati. Gavran se također umišljeno šeće, kao da je propovjednik koji nosi crni plašt, ne voli lijepe pjesme koje pjevaju ptice ljeta, i ne pridaje ljepoti ni najmanje pažnje. Gavran ne zna koliko je ružan, kako i sam Rumi kaže:

*Da gavran zna koliko je ružan, istopio bi
i se od tuge poput snijega!*

Suprotno od te ružne slike gavrana, vrana se u Sindu smatra izaslanikom ljubavnika. Djevojke koje su se zaljubile prizivaju te tamnosive ptice koje su rasprostranjene u Karačiju i drugim dijelovima doline Sinda:

*Kāng kornišūn kare...
O vrano, pristojno se pokloni (pred
voljenim)...*

To je ono što u brojnim narodnim pjesmama iz Sinda pjeva heroína, a u pjesmi *Risalo*, izvrsnog sindskog pjesnika Šaha ‘Abd al-Laṭīfa (umro 1752./1165.), heroína poziva vrane da pojedu njezino tijelo dok je na putu ka voljenom. Ona se nada da će joj vrane doći sa vijestima o voljenom a ona će im zauzvat dati svoje tijelo da ga pojedu, pod uvjetom da joj ne pojedu oči, jer su oči vidjele voljenog. Ovako oštre slike se ponavljaju u književnosti Sinda, samo što bi djevojke u tim pjesmama više voljele da zavežu konac od zlata oko krila vrane, ukoliko im donese dobre vijesti od voljenog za kojim izgaraju.

Hudhud se spominje u Kur’anu kao što se spominje i gavran (iako se hudhud spominje povoljnije). Hudhudu je dat nadimak “Abū al-aḥbār” – “Otac vijesti”. On je bio izaslanik između Sulejmana a.s. i kraljice od Sabe, i zbog toga je on ptica-izaslanik kojoj nema premca u toj ulozi. Čini se da mu je lijepi oblik njegove krune koja mu krase glavu dao

posebno mjesto među pticama. Štaviše, čak i njegovo ime na arapskom jeziku, “hudhud”, postalo je dijelom njemačke pjesničke tradicije. Goethe ga koristi u svome djelu “Istočni divan zapadnoga autora”. Posebna je uloga hudhuda u Attarovoju kasidi “Govor ptica”: kada ptice obavljaju rituale hadždža, i žele izabrati kralja među sobom, susreću hudhuda koji ih vodi ka kralju ptica Simurghu koji im pripovijeda priče da bi ih naučio. Međutim, za one koje ne zanima vjerska ili sufijeska strana, hudhud je prljavo i smrdljivo stvorenje koje se hrani živim crvima. Pjesnici pjevaju o umišljenima, onima koji se ponose bogatstvom, ljepotom ili krunama na glavama, govoreći da su poput hudhuda na čijoj je glavi kruna, a koji je ipak prljav i smrdljiv, dok lijepi i korisni soko nije nimalo nakićen.

Noj je jedna od ptica koja uvijek privlači pažnju. Nije ptica, a nije ni tovarna životinja. Ime koje se noju daje u turskom i perzijskom ukazuje na njegovo čudno ponašanje. Na perzijskom se noj zove “shuturmurgh”, a na turskom “deve kuşu”, a što znači “ptica-deva” jer ako zatražite od noja da poleti, odgovorit će: “Zar ne vidiš da sam deva?” A ako od njega zatražiš da ponese tovar poput drugih tovarnih životinja, odgovorit će: “Ne – zar ne vidiš da sam jedna od ptica?”. Tako je noj u književnosti kasnijega perioda primjer oportuniste, koji zapravo ne želi da obavlja ikakav koristan posao. Ovu pticu-devu okružuju brojne čudne hikaje: poznato je da jede sve što mu se nađe na putu, pa stoga nije teško povjerovati da je progutao žeravicu, ili da je žeravica zapravo jedina njegova hrana.

Malo je onih koji smatraju da je glas papagaja lijep, ali on se u perzijskoj tradiciji naziva “Onaj koji žvače šećer” jer može da nauči da govori. Pretpostavljalo se da papagaj uči govor gledajući u ogledalo ispred kojeg sjedi osoba koja sporo govori, i tako se papagaj vidi u ogledalu, dok šuteći sluša čovjeka koji govori, uvjeren da je papagaj kojeg vidi ispred sebe u ogledalu onaj koji izgovara te zvukove, i oponaša ga. Sufije smatraju

da se to može protumačiti kao čovjekovo stanje. Papagaj oponaša glas svoga gospodara, a potom barem uči nešto duhovne mudrosti, iako ne prima izravno nadahnuće, već samo ponavlja ono što čuje.

Papagaj je indijska ptica. Brojne priče koje se pripovijedaju o papagaju potvrđuju tu vezu. Priča Dželaluddina Rumija “Trgovac i papagaj” govori o trgovcu koji odlazi u Indiju, i obećava prije putovanja da će se vratiti sa mnoštvom poklona za sve svoje ukućane, pa i za sluge i životinje. Papagaj je od trgovca zatražio da njegovo stanje opiše rođacima – papagajima u Indiji, o zatočeništvu u kavezu iz kojeg čezne za slobodom i za društvom svojih drugara. Kada je trgovac stigao u Indiju održao je svoje obećanje, i ispričao papagajima, njegovim zemljacima, o zatočenom rođaku. U tom trenutku jedan od tih papagaja pao je sa grane drveta na kojem je stajao i činio se kao da je mrtav. Kada se trgovac vratio sa svoga puta, skupio je hrabrost da ispriča papagaju tu tužnu priču. Kada ju je papagaj čuo dok je bio u kavezu, mrtav je i on pao, a trgovca je obuzela teška tuga zbog onoga što se desilo, pa ga je iznio iz kaveza. I gle čuda! Na najbližu granu poleti papagaj za kojeg se mislilo da je u raljama smrti. Njegov gospodar shvati lekciju: papagaj je shvatio poruku koju mu je poslao slobodni rođak iz Indije. Ta poruka glasi: “Umri da bi oživio”.

Tako je papagaj postao mudri učitelj i često ga pronalazimo u književnosti kako predvodi ovaj krug mudrih učitelja. To je možda poteklo iz indijske tradicije. Sanskriptske priče o mudrom papagaju bile su nadaleko poznate. Šejh Diya’ al-Din Nakhshabī (umro 1350./750.) ispričao ju je na perzijskom jeziku u djelu “Ṭūṭīnamah” ili “Knjiga o papagaju”, koja je ukrašena slikama u petnaestom stoljeću i kasnije. U tim i drugim sličnim pričama papagaj se čini mizoginim, jer ometa mladu ženu svoga gospodara da se susretne sa svojim ljubavnikom dok muža nema, a mužu prenosi priču o susretu koji se nije desio, da bi muž

potom ubio svoju ženu kao kaznu. Papagaji u narodnim indijskim pričama često imaju ulogu smrknutog starog učitelja. Ipak, papagaj može imati ulogu misionara, kako vidimo u epskoj pjesmi čije porijeklo seže do Gudžarata iz petnaestog ili šesnaestog stoljeća, a to je "Huġġat al-Hind", u kojoj mudri papagaj poziva plemenitu indijsku princezu u islam i podučava je brojnim stvarima, između ostalog i poznatoj sufijskoj knjizi, čuvenoga Nedžmuddina Razija, poznatoga kao Dāya (umro 1206./654.) "*Mirsād al-ibād*", koju je napisao u trinaestom stoljeću. Papagaj je u ovoj priči manje ženomrzac nego u drugima. Veza između papagaja, slatkog govora i ogleдалa još uvijek je jedno od poređenja i metafora koje koriste pjesnici. U tome prednjači jedan perzijski pjesnik iz šesnaestog stoljeća, koji kaže da njegova voljena ima tako ružičaste obraze da kada pogleda u ogleдалo, ogleдалo se ispuni ružama. Tako i kada se bilo koji papagaj zagleda u ogleдалo, preobraća se u bulbula.

Što se tiče pauna, on je jedna druga ptica čija se priča veže za Indiju. Jedna poznata poslovice veli: "Ko želi pauna, mora pretrpjeti muke putovanja u zemlju Hinda". Vijesti o ovoj lijepoj ptici su različite. U nekim narodnim pričama paun je sa Iblisom došao u edenski raj. Kada se Iblis prurušio u lik zmijice, nije mu bilo teško da uđe u Džennet pod paunovim krilom. Tako paun ima najgoru ulogu u prvim danima ljudskoga roda. Usprkos tome, uživa takvu izvanrednu ljepotu da se njegovo perje koristilo kao označitelj u vrijednim primjercima Časnoga Kur'ana. Međutim, čini se da paun nije umišljen. Rumi pripovijeda potresnu priču o paunu koji je viđen kako trga svoja pera zato što su ona uzrok što ga ljudi muče. Izvor ljudske pohlepe je paunova ljepota i zbog toga paun više voli da živi kao jedno stvorenje koje je lišeno ukrasa nego li da pati zbog svoje vanjske ljepote.

*Činim se lijep u očima drugih
Dok razmišljam o svojoj skrivenoj sramoti
Svi hvale ljupkost pauna i njegove boje
Dok se on stidi svojih ružnih nogu.*

Čini se da paunovo perje posjeduje opčinjavajuću izvrsnu ljepotu, ali njegov glas i stopala su postala poslovična po ružnoći. Sjećam se jednog starog anadolskog seljaka koji je ugledao pauna kako širi svoje perje u jednom zoološkom vrtu u Ankari, pa nije mogao zaustaviti povike "Subhanallah, slava neka je Stvoritelju!". Činilo se kao da je bio u svijetu snova.

Paun, uza svu ljepotu koju uživa i koja obuzima srca, stvarna je ptica, a ne imaginarno stvorenje, uglavnom omiljena posebno u Indiji i Pakistanu.

Međutim, postoji jedna druga pjesma koja se nalazi samo u svijetu priča. To je "humā", velika ptica koja ima čarobne osobine, jer svako ko stane pod njezino krilo postane kraljem. Zbog toga je ova ptica postala simbolom duhovne i svjetovne snage. Neki pisci su tu čudnu osobinu pripisivali tome što humā živi samo od kostiju, i ne škodi niti jednom od živih stvorenja, te provodi svoje dane potpuno skromno. Zbog toga može steći duhovnu energiju.

Možemo na neke načine usporediti humu sa simurghom ili ankom u arapskoj tradiciji. Anka je čudna ptica dugoga vrata koja se spominje u brojnim djelima, a tako i u sufijskoj spomenici Ibn Arebija (umro 1165./638.) "Čudnovata Anka". Simurgh ima veoma važno mjesto u perzijskoj tradiciji. U narodnom epu Irana, Firdusijevoj "Šahnami" (umro 1020./410.) ili "Knjizi kraljeva" Simurg spašava junaka "Zāla" kojeg je otac odbacio. Simurg uzima to dijete i odgaja ga sa svojim mladuncima. U ovoj priči nam se ukazuje najveća sličnost između Simurga i Anke, ili drugim riječima, njihova jednakost, jer je anka ili ptica dugačkog vrata žensko, a i Simurg također, u svojoj ulozi brižne majke.

Čini se da je ova ideja da je Simurg ženskoga roda bila donekle zanemarena, i koliko znam u kasnijim pričama nema pokazatelja o ženskim osobinama Simurga. Priče govore o tome da je jedno Simurgovo pero palo u Kinu, i bilo izvor nadahnuća umjetnicima za najljepše umjetničke slike. Kina je zemlja koja se proslavila

umjetnošću crtanja i bojenja u islamskoj tradiciji. Zajedno sa crtanjem, nekoliko drugih vrsta umjetnosti se pojavilo zahvaljujući tom čudesnom peru. Attar kaže: "Na ovo se mislilo časnim poslaničkim hadisom – *Traži znanje pa makar i u Kini.*"

Simurg u Attarovim djelima ima najvažniju i najuzvišeniju ulogu – postao je simbolom Božanskog Pristustva kojeg susreće trideset ptica na kraju dugog tegobnog puta. One otkrivaju svoju istovjetnost sa Simurgom: Pojedinačne duše otkrivaju svoju Božansku Suštinu.

Naposlijetku susrećemo još jedno krilato biće, koje zapravo zaslužuje da ga svrstamo sa sisarima, a to je šišmiš. Šišmiš je obično na lošem glasu jer nije ptica a ni sisar. Ima krila ali ne polaže jaje poput ptice, već rađa i pojavljuje se samo navečer, udaljavajući se od sunca i njegovih zraka. Tako se jadni šišmiš pretvorio u stvorenje koje ljudi mrze, ili ga se barem boje. Usprkos tome što je opis šišmiša iz Nehdž al-Balage dosta pozitivan, satirični pisac Muhammad ibn Muhriz al-Wahrānī (umro 1179./575.) u jednoj od svojih šaljivih "manāmāta" daje odvratnu impresiju tog jadnog stvorenja. Kralj životinja je navodno tražio izdavanje fetve o ubijanju šišmiša.

Šišmiš je u većini tradicionalnih priča jedno od stvorenja tame, ali uprkos tome neki su ga perzijski pisci izjednačili sa bićem koje je stvorio Isa a.s. kao "nešto na ptičiju priliku", kako glasi u suri Ali Imran "I poslanikom će ga poslati potomcima Israilovim: "Evo, ja vam zbilja donosim znak od Gospodara vašega, oblikovat ću vam od ilovače nešto na ptičiju priliku, i u to puhnut ću, pa će ptica to biti Allahovom dozvolom! I iscjeljivat ću slijepca od rođenja, i gubavog, i oživljavat ću mrtve dozvolom Allahovom! I obavijestit ću vas o tome šta ćete jesti, i šta u zalihama u kućama svojim čuvati – u tome je doista vama znak ako ste vjernici! –" (ajet 49). Zar nije šišmiš "nešto na ptičiju priliku" a ne prava ptica? Ovo kažu neki perzijski pisci o šišmišu. Uprkos tome što su pisci uglavnom

govorili o šišmišovom povlačenju od sunca, Attar u tome prezrenome biću vidi težnju za suncem, jer je duhovno sunce skriveno od onih koji žive u svjetlu blistavoga dana. Attar smatra da šišmiš traga za suncem usred noći, traga za svjetlošću koja se može naći samo u svijetu duše, i zbog toga postaje, prema nekim piscima, usamljeni tragač za istinom i svjetlošću.

A šta je sa četveronošcima? Tovarnim životinjama, ostrim lavovima, brzim konjima i velikim slonovima? Neki se spominju u Časnome Kur'anu: "I kada se saberu životinje divlje" (Sura al-Takwīr, ajet 5). Kao i ostale životinje, i one imaju važno mjesto u životima ljudi i u pjesničkim slikama. Pripovijeda se da je Poslanik s.a.v.s. podsticao muslimane da lijepo postupaju prema mačkama, pa i ako ta predaja nije jedan od autentičnih hadisa, ipak govori o ljubavi muslimana prema mačkama. Stvar je u tome da je, kao što kaže Damīrī, "Mačka skromna životinja nježnoga srca". Uz to što je čista, njezina pljuvačka ne prlja, voda koju pije čista je za abdest. Primjećujemo da mačka brižljivo zakopava onu prljavštinu koja izađe iz nje, čime daje primjer za ljude, koji se moraju truditi da sakriju svoja zla djela i misli. Jedna od najraširenijih narodnih priča u prvim danima islama je ta da Poslanik nije želio uznemiriti svoju mačku, koja je spavala na rubu njegove odjeće, pa umjesto da je probudi kada ustane na namaz, odrezao je taj rub da bi mačka mogla nastaviti spavati na njemu, a da on može ustati. Na ovu priču nailazimo u knjigama evropskih priča o islamu, a takva djela rijetko sadrže pohvalu Poslaniku. Tako se u njemačkoj književnosti nalazi predaja o tome da je Poslanik volio pomilovati svoju mačku. Goethe je u svome "Divanu" pisao o životinjama koje će ući u Džennet, i spomenuo i mačku jer je ona: "Životinja koju je Allah blagoslovio, a Poslanik pomilovao."

Veliki sufija Dželaluddin Rumi pripovijeda jednu drugu priču o važnoj ulozi mačke u životu Poslanika. Jednoga dana Poslaniku je došla zmija da zatraži nešto hrane i savila se oko

Njegovoga struka sa namjerom da ga ujede. U tom trenutku prolazio je Abu Hurejre i otvorio svoju torbu, iz koje je iskočila hrabra mačka koja se bacila braneći Poslanika da ubije zmiju. Poslanik ju je pomilovao po čelu i stoga na čelu svake mačke vidimo četiri linije, otiske Poslanikovih blagoslovljenih prstiju. Tako je Poslanik pomilovao mačku i po leđima, i zbog toga ona nikada ne pada na leđa, jer je Poslanik dodirnuo taj dio njezinoga tijela.

Jedna od najpotresnijih priča o mački u staroj arapskoj književnosti je priča o sufiji iz Bagdada, Abū Bakr al-Šibliju (umro 945./333.), koji je umro i kojeg je jedan od njegovih prijatelja vidio u snu. Kada je upitan o tome šta je Allah uradio sa njim, odgovorio je da mu je podareno da uđe u Džennet. Potom je Gospodar upitao al-Šibliju u snu da li zna razlog te blagodati, pa je al-Šibli nabrajao sve vjerske dužnosti koje je obavio: post, namaz, obredi hadža i davanje zekata, ali ništa od toga ga nije uvelo u Džennet. Naposljetku ga je Gospodar upitao: "Da li se sjećaš onoga hladnoga dana u Bagdadu kada je padao snijeg, a ti šetao omotan u ogrtač kada si ugledao malu mačku kako drhti od hladnoće, pa si je uzeo i stavio ispod toplog ogrtača? Zbog tog mačeta oprostili smo ti".

Jedna manje poznata priča je o muridima magrebskog sufijskog tarikata "heddava" za koje mačke imaju svetost, jer se smatraju braćom faqira koji žive od sadake. Oni sa tim mačkama postupaju sa potpunim poštovanjem, kako je objasnio René Brunel u svojoj studiji o heddavama.

Mnogi poznaju i stare priče o "mački i mišu". Jedan primjer je priča o ratu između mačaka i miševa, koja je bila poznata u starome Egiptu i pojavila se na skoro svim istočnim jezicima (a potom i na svim zapadnim). Na istoku se kasida "Mush u Gurba" (Mačka i miš) autora 'Ubaide Zekanija (umro 1371./772.) smatra najpoznatijim perzijskim primjerom. Jedna od naširoko poznatih priča je priča o prevrtljivoj mački koja je zavarala miševa, i o hrabrim miševima

koji su se udružili da bi se odbranili, a ponekada se pobjeda pripisivala miševima! Veza između mačke i miša je postala poslovična. Mačka koja obmanjuje slaboga miša često se u književnosti opisuje kao prljavi dvoličnjak. Bengalska poslovice kaže: "Nakon što je mačka pojela sedam miševa, otišla je na hadž" ili "otišla je na hadž dok joj je rep od miša još uvijek visio iz usta".

Ali ne smijemo zaboraviti priču o čovjeku koji je odveo svoju mačku u zemlju sa mnogo miševa, i bez ijedne mačke. Prodao ju je vladaru i postao bogataš, zato što je zemlju oslobodio miševa. Ta priča je poznata i u Engleskoj.

Iako se mačka ne spominje u Časnome Kur'anu, muslimani je vole. To je u potpunoj suprotnosti sa psom. Sura al-Kahf govori o sedmorici spavača i njihovome odanom psu, koji je raširio svoje šape na pragu "I pomislio bi da su oni budni, ali oni su spavali. Mi smo ih prevrtali sad na stranu desnu, sad na stranu lijevu! A pas njihov šapa prednjih pruženih na ulazu bi. Da si ih vidio, od njih bi se bježeći okrenuo i strahom bi zbog njih ispunjen bio." (Ajet 18). Ovaj pas je pronašao put do Goetheovog divana:

*Mali pas koji je vjerno pomagao snu
pećinskih spavača...*

Pas stanovnika pećine jedna je od životinja koje će ući u Džennet. Priče iz narodne tradicije zovu tog psa Qītmīr. Običaj je u Srednjoj Aziji da se riječ "Qītmīr" napiše na pisma ili slike koje imaju posebnu vrijednost – kao da će ih ono zaštititi.

Međutim, pas je u šerijatu prljava životinja, i sve što dotakne njegova pljuvačka, postaje nečistim. Pas treba boraviti izvan kuće, pa čak i u naše vrijeme gosti u islamskim zemljama izražavaju gađenje ako vide psa unutar kuće domaćina. Štaviše, postoje i oni koji smatraju da meleki ne ulaze u kuću u kojoj se nalazi pas ili slika.

Usprkos gađenju prema psećoj nečistoći, za sufije je pas primjer odanosti. On je najvjernija životinja: nikada se ne odvajava od svoga gospodara. Sufijske priče, a posebno

Attarove, obiluju pričama o psu koji se pretvara u učitelja osobe koja je umišljena. Njega će ta prezrena životinja naučiti odlikama upornosti, ustrajnosti, skromnosti i odanosti, dok provodi noći budan da bi čuvao kuću svoga gospodara. Književnost je poznavala temu psa i njegove odanosti od ranih vremena. U devetom stoljeću nove ere Muhammad ibn Khalaf al-Marzubān /umro 921./309.) napisao je poslanicu pod naslovom "Odluke psa nad mnogo onih koji nose odjeću". Ljubav prema psima koja je dobila posebno istaknuto mjesto u perzijskoj književnosti, možda potiče od ljubavi starih Perzijanaca prema psima. U zoroastrizmu psi su bili svete životinje, i možda su muslimanski autori iz Irana bili pod utjecajem tih starih mišljenja.

Povezanost psa i gospodara čini ga primjerom kojeg slijedi onaj koji voli i koji čini sve što želi voljeni. Pas je neodvojivi dio perzijskih ljubavnih pjesama. Divan Abdurrahmana Džamija iz Herata (umro 1495./900.) više od tri stotine puta spominje psa, i tada govori o odanome ašiku koji je odan poput psa svome gospodaru.

O odanosti psa govore imena poput Sag-i 'Ali ili Alijin Pas, kod šiija. Ne treba zaboraviti ni izraz Sag-i Leyla ili Lejlin Pas, koji se daje osobi koju istinski ne volimo ali koju moramo trpjeti jer je ona prijatelj ili rođak voljenoga. Postoji jedna priča o Medžnunu koji je viđen kako ljubi pseću šapu i kada su ga upitali zašto se tako čudno ponaša, odgovorio je: "Ovaj pas je prošao ulicom u kojoj živi Lejla".

Tako se čak i najprezrenije stvorenje može uzdići, i ma koliko da je pas prezren, sa njim moramo lijepo postupati. Jedna od najpoznatijih pobožnih priča je ona o ženi lošega glasa. Poslanik je ugledao tu ženu kada je susrela psa koji je dahtao od žeđi u pustinji i uzalud pokušavao da dođe do obližnjega bunara. Ona je odmah skinula svoj šal i cipelu i od njih načinila posudu sa kojom je izvukla nešto vode da bi je dala psu kojeg je morila teška žeđ. Kaže se da je Poslanik ugledao ovu ženu među ljudima u Džennetu, jer ju

je njezino lijepo postupanje prema jadnom psu spasilo.

A šta je sa mišem, kojeg smo ranije spominjali u priči o mački? Miš je pohlepna životinja, te je prema sufijama simbol nefs, dunjalučke duše. Ponekada se miš u pričama pojavljuje kao primjer onih koji nastoje gomilati bogatstvo. U nekim od ovih priča, sinovi su u snu vidjeli da se njihovi pohlepni očevi nakon smrti mijenjaju u miševе. Miš, životinjska duša, može simbolizirati zemaljske materijalističke aspekte u životu čovjeka, kako vidimo u neobičnoj priči koju nam Rumi pripovijeda. Miš se zaljubio u žabu i na kraju je nagovorio da veže konac oko svoje nožice i poveže je sa njegovom, da se ne bi rastajali. Jedan od zlikovaca je udario na miša, i zato što je žaba bila vezana za njega – i ona je stradala. Tako strada duša kada se osloni na tijelo ili na niske instinkte.

A šta je sa najpoznatijom životinjom od svih u arapskom svijetu, šta je sa plemenitim konjem? Kur'an Časni osuđuje pretjeranost u ljubavi prema konjima. Tu stoji da se Sulejman a.s. zabavio svojim plemenitim konjem i zaboravio namaz, a potom ga je preplavilo kajanje pa ga je zaklao. *Kad njemu jedne večeri izvedeni bijahu izvrsni konji* (Sura Sad, ajet 31). S druge strane Poslanikovi hadisi podstiču vjernike na lijepo postupanje prema konjima.

Priče govore da je konj stvoren od brzih južnih vjetrova i trebalo bi mnoštvo knjiga da bi se pobrojali izvrsni opisi konja u arapskoj poeziji, koje je teško prevesti na bilo koji savremeni zapadni jezik, a da prijevod čitaocu prenese tanahne pojedinosti o boji i obliku koje su bile česte u arapskoj pjesničkoj tradiciji.

Jedna pjesnička tradicija – uglavnom u perzijskoj i perzijanatskoj književnosti – zaslužuje pomnu pažnju. U njoj je priča o slabom ili jogunastom konju koji u sufijaskoj tradiciji postaje simbolom nefs ili dunjalučke duše. Perzijski pjesnici iz srednjeg vijeka se ponekada žale da su im emiri ili sultani davali stare olinjale konje, i opisuju ironično ta čudna stvorenja, tvrdeći da je te konje jahao Adem,

da su živjeli u faraonovim štalama i islužili kraljeve drevnog Irana i porodicu sadašnjega princa u potpunosti. Ali mnogo važnije od toga su aluzije na jogunastog konja. Ponekada se na perzijskim minijaturama pojavljuje mršavi konj kojeg je iznurila glad, a kraj njega je konjušar. Pjesnici opisuju način na koji se dresira jogunasti konj, glađu i teškim radom, na isti način na koji se duša koja je ogrezla u zlu pretvara u "smirenu dušu". Teškim treniranjem i asketskim životom, glađu i nedostatkom sna, može se ovladati jogunastim konjem i pretvoriti ga u brzog i sjajnog konja koji nosi pismo najbrže što može voljenome. Treba spomenuti i to da je Aga Kan Muhammad Šah Treći (umro 1957./1376.) izdao ferman 1899. godine u kojem poredi dušu sa konjem kojeg se mora trenirati dok se ne dovede jahača do cilja.

Konj koji se hvali zbog svoga duhovnoga oblika je Buraq, stvorenje koje ima krila koja su odnijela Poslanika u Božije Prisustvo. Buraq ima izvanrednu ulogu u narodnoj umjetnosti i poeziji. Slika tog čudnog stvorenja se pojavljuje sa likom žene i krilima ukrašenim sa mnogo dragulja. Oni koji su mogli vidjeti Buraqove slike na stražnjim dijelovima vozila u Pakistanu sigurno su osjetili da su ti umjetnici koristili beskrajnu maštu, da bi ukrali to čudno stvorenje svim dražesnim i lijepim. Slika Buraqa se koristi na zapadu Afrike i također u Indiji i Indoneziji, kao sredstvo donošenja dobre sreće. Slikari kao da su u njemu vidjeli divno duhovno stvorenje koje je Allah obdario time da Poslanika nosi ka nebu i stoga i njima pomaže da se približe svijetu duše i kući stalnog blagostanja.

Koliko god da su sretni konj i čudesni Buraq, tu je i jedno drugo biće koje je oblikom slično konju, prezreni magarac. Zar nije njegova glas jedan od najružnijih, kako stoji u Časnome Kur'anu u suri Lukman "U svom hodu smjieran budi i glas ti obori! Zbilja, najmrskiji je glas revanje magarca!" (ajet 19). Ta jadna životinja ne zna šta radi – postoji mnogo glupih ljudi koji ne znaju

šta rade. Sura al-Džumu'a opisuje te neznalice: "Primjer onih kojima Tevrat u breme je dat, pa ga potom ne nose, kao primjer je magarca koji nosi knjige! O, kako je ogavan primjer naroda koji poriče Znake Allaha! A Allah neće Pravom Stazom uputiti narod zločinački!" (ajet 5). Što se tiče gluposti onih koji ne slušaju savjet, oni su poput uplašenog magarca koji bježi od strašnoga lava, kako opisuje Časni Kur'an u suri al-Muddathir: "Kao da su divlji magarci rastjerani, od lavova odbjegli!" (ajeti 50-52). Oni ne razumiju ono što se dešava oko njih. Tako je magarac u Evropi primjer za glupaka, a kada se za nekog čovjeka kaže da je "pojeo magarčev mozak", to znači da je dosegao vrhunac gluposti. U ovom kontekstu, aluzija na magarca ima veliku važnost u vezi između Isa a.s. i magarca. Budući da je Isa ušao u al-Quds na leđima magarca, lahko je vidjeti u toj slici izraz o duši i tijelu. Suprotnost između Isaa, stvorenja duha, i glupog magarca koji je vezan materijalnostima života, jedna je od omiljenih tema perzijskih pjesnika, koji često idu daleko da bi izrazili istinu da materijalistička osoba ne može nikada doseći visine duha. Dželaluddin Rumi kaže:

*Onaj koji ljubi magarčevu stražnjicu,
daleko je da ne može biti dalje od Isaove
količevke...*

Nemoguće je pobrojati pa čak ni mali broj opisa koji su izrečeni o konju u arapskoj poeziji, pa tako ni o devu, toj životinji koja ima važnu ulogu u arapskom društvu, ne samo u običnome životu, već također i u Časnome Kur'anu. Kur'an postavlja pitanje: "A zašto oni ne pogledaju u kamile – kako su stvorene" (Sura al-Gašije, ajet 17). Tako se u Kur'anu spominje i deva poslanika Saliha, u suri Zidine: "A Semudu smo poslali njihova brata Saliha, govorio bi im: "O moj narode, Allahu vi robujte, pa, vi drugog boga osim Njega nemate! Razgovijetni dokaz dolazi vam evo od Gospodara vašega, ova Allahova kamila znak je vama, pa ostavite je nek po Zemlji Allahovoj pase i zlo joj nikakvo ne nanosite da vas kazna

bolna ne sustigne!" (ajet 73), a u suri Hud "O moj narode, evo, kamila je ova znak vama od Allaha, i vi je po Allahovoj zemlji pustite da pase i nikakvim zlom joj ne naudite, da vas ne bi pogodila kazna bliska!" (ajet 64). Ova dva ajeta su bila izvor inspiracije za divnu sliku deve u islamskoj umjetnosti danas. Deve su bile dragocjena imovina beduina, i zbog toga se pripovijeda da je grupa beduina pitala Poslanika: O Božiji Poslaniče, da li u Džennetu ima deva? Poslanik ih je umirio rekavši da se u Džennetu nalazi sve za čim čovjek žudi. Poslanik nije samo unosio smiraj u duše beduina, već je uputio savjet čovjeku koji ga je pitao za oslanjanje na Uzvišenog Allaha, rekavši mu: "Zaveži kamilu i pouzdaj se u Boga", što znači da znamo da je sve po Božijem određenju, ali se moramo pripremiti, zavezati svoju kamilu a potom se osloniti na Allaha da je sačuva. Kamile, uz sve svoje kvalitete poput nošenja tereta i prelaženja velikih daljina bez umora, imaju jednu čudnu osobinu koju ne znaju mnogi izvan arapske tradicije: to je njihova ljubav prema muzici. One mogu da trče nevjerovatno brzo ako ih predvodi neko sa lijepim glasom. Abu Nasr al-Sarradž (umro 980./370.) priča o jednome beduinu koji je imao 99 deva čija su se leđa slomila od tereta nakon što su došle kući sa teškim tovarom, zato što su ih pjesme vodiča poticale da trče tako brzo da su stigle do odredišta za pola predviđenog vremena.

Perzijska poezija uspoređuje ljubavnike sa devama koje nose teret zadovoljno i sretno kada vodič pjeva ili svira flautu. Kamile slijede voljenog u ritmu plesa. Dželaluddin Rumi, onako kako ga poznajemo, uvijek je imao široku maštu u korištenju pjesničkih slika deva: baš kao što se deva visokoga stasa vidi i sa munare, tako ni ašik ne može sakriti svoju ljubav. Rumi i samu ljubav gleda kao devu koja je ponosna na sebe i ne može da se gura u kokošinjac. Tijelo je kokošinjac, a krupna deva uništava sve kada uđe u taj uski kokošinjac.

Priče iz narodne tradicije govore o natjecanju deve i krave, a obje se

ponose time što su odane sluge Allaha i poslanikâ još od daleke prošlosti. Krava se spominje u Časnome Kur'anu jer daje "mlijeko čisto": "A zbilja vam je i u stoci pouka! Pojimo vas iz onoga što se u utrobama njihovim nalazi: mlijekom čistim, što postaje između grizina i krvi i koje je ukusno onima koji ga piju." (ajet 66). Tako krava zauzima posebno mjesto budući da se druga sura u Časnome Kur'anu zove "Krava". Indijski muslimanski historičar Badauni (umro 1596./1003.), koji je bilježio događaje na dvoru cara Akbara, pripovijeda da kada je Akbar okupio muslimansku i hindusku ulemu, neko od prisutnih hindusa prokomentirao je da Allah zasigurno jako voli kravu čim je najdužoj suri u Kur'anu dao to ime. Muslimanski učenjaci su se jako iznenadili zbog te primjedbe, dok je hindus bio sretan zbog svoga mišljenja da je krava, koja je sveta životinja kod njih, zadobila takvu veliku počast u Kur'anu.

Pored toga, krava se rijetko spominje u književnosti, iako, kada se spominje, hvali se zbog toga što donosi mlijeko i sir. Ali ne smijemo zaboraviti mudru Rumijevu primjedbu o podučavanju:

*Uistinu udaraš kravu kada odbije da
ponese jaram,
Ali ne udaraš je jer nema krila.*

Ne može se niko prisiliti da učini nešto što mu nije u prirodi. Pogrešno je jahati kravu kao da je jahalica, kako stoji u jednoj staroj sufijskoj priči. Kada se čovjek uspne na leđa krave, čuje kako ljudi uzvikuju: *Nisam radi ovoga stvorena.*

Dolazimo do ovce, koja se također spominje kao životinja od koje dobivamo mlijeko, ali ona je u osnovi životinja koja otjelovljuje kurban, budući da je stvorenje mehkog srca, iz čije vune ljudi prave sedžade, odjeću i druge korisne stvari, te preferiraju njezino meso kao kurban.

S druge strane, koza može dati mlijeko ali njezina istinska karakteristika je ljepota, i često je brada jarca tema poređenja, kako pomalo pretjerujući kaže Dželaluddin Rumi:

*Duga brada ne kvalificira nekoga da
postane kadija
Da je tako, jarac bi bio glavni kadija!*

Svinja je jedna od domaćih životinja u nemuslimanskim zemljama, ali nje se klone muslimani. Kaže se da će loši ljudi na Sudnjem Danu biti pretvarani u svinje. Attar nastavlja ovu priču i pripovijeda o učeniku koji je napustio svoga gospodara i ogrezao u sve vrste ovozemaljskih grijehova. Potom su ga vidjeli kako se preobrazio u svinju koja ide ispred svoga gospodara na putu.

Sve domaće životinje se na neki način boje opasnosti divljih. Šakal je lik iz priče "Kelila i Dimna", a te dvije životinje su prepredeni šakali čije priče su se proširile svijetom. Često se pojavljuju kao lisice. Brojne priče iz ovog djela putovale su iz tradicije u tradiciju. Od svih priča, možda je najpoznatija ona koja se pripovijeda o šakalu ili lisici koja je htjela moć, i otišla do bojadžije da joj podari novu boju. Kada je izašla od bojadžije, bila je u jakoj plavoj boji, i predstavila se drugim šakalima ili lisicama kao snažni vladar, a drugi su trebali da joj ukažu privrženost i poslušnost. Ali životinje su ubrzo otkrile njegove laži i istjerale ga. Sindska verzija priče govori o šakalu koji se popeo na grane bodljikavoga drveta u blizini mjesta sa pitkom vodom, i tražio od svih životinja da mu obznane privrženost prije nego što popiju vodu. Dok su sve životinje pjevale pjesme pohvalnice, stara koza je odbila i obznanila istinu, tako da se morao vratiti svome stada.

Vuk je jedna od opasnih životinja koje se spominju u Kur'anu, ali Kur'an ga je oslobodio krivice. Pretpostavljalo se da je vuk pojeo Jusufa, ali on je zapravo bio nevin: i govoreći: "O Oče naš! Doista, bili smo otišli da se u trčanju nadmećemo a Jusufa kod stvari naših ostavimo, pa ga pojede vuk! Premda istinu zborimo mi, ti nama nećeš vjerovati!" (Sura Jusuf, ajet 17). Iako se Jusufova braća u ovoj suri čine surovijim od vuka, vuk je postao utjelovljenjem surovosti, pored toga što se ne može dresirati. Književna djela koja sadrže vazove

o ahlaku sadrže brojne priče o ponašanju vuka. Tako u stihu jednog perzijskog pjesnika vidimo:

*Odgojen si u našoj kući, pa si ipak
pojeo ovce
Ko ti reče da ti otac vuk bješe?*

Međutim, čak i sam vuk vjeruje u Poslanikovu poruku, kako vidimo iz starih priča u knjizi "Znakovi poslanstva" (*Dalā'il al-Nubuwwah*) Abi Nuayme al-Isbahanija (umro 1123./517.).

Od svih životinja, najžešći neprijatelj je lav, kralj divljih životinja, koji u tradiciji ima stotine imena. Svima je poznat sljedeći Mutanabbijev stih:

*Ako ugledaš bjelinu lavljih očnjaka
Nemoj misliti da se to lav smije.*

Ali oni koji se boje Allaha, nikako se ne boje lava, kako nam objašnjava mnogo čudnovatih priča. Pripitomljeni lav živi u blizini kuća Božijih prijatelja, onih koji mogu zajahati njihova leđa. U tom kontekstu, susrećemo jednu lijepu priču o lavici koja se približila pobožnome evliji i pokazala mu trn u svojoj šapi. Sufija je izvukao trn, a zahvalna lavica se vratila ubrzo sa svojom mladunčadi da bi svome prijatelju sufiji donijela nešto hrane. Rumi smatra da je ljubav crni lav koji povređuje ili otima voljenog. Sjajna ljepota i snaga lava poredi se sa iskrama svjetla istinske vjere. Lav se po spoljašnjosti čini veoma opasnim te da povređuje one koji mu se približe, ali postaje nježan i osjećajan kada mu se približi iskreni vjernik. Važnost lava kao uzora snage čini se očitim u davanju brojnih imena lava čovjeku, na što smo već ukazali kada smo rekli da je Ali ibn Ebi Talib r.a. imao mnoštvo nadimaka koji ga opisuju kao "Allahovog lava". Tako muslimanski umjetnici, a posebno šiije, vole da pišu pohvalnice Aliji r.a. i da ga opisuju u liku lava. Veliki broj tih lavova nacrtanih ukrasnim slovima sadrži šiijisku molitvu "Zovi Aliju, koji pokazuje čudesne stvari" (*Nādi Aliyyan muḥbir al-ʿajā'ib*). Međutim, postoje i brojne čudne priče o lavu, od kojih jedna dolazi sa sjevera Afrike. Pripovijeda se da je jedan umišljeni sufijski šejh jahao na

leđima lava i otišao da posjeti jednog drugog šejha koji je živio na nekom mjestu na planini Atlas. Kada je šejh stigao do odredišta, njegov domaćin je od njega tražio da zaveže lava za kočic u štali, pa je ovoga bilo strah, ali još više se uplašio kada je ugledao svoga domaćina u prisustvu lijepih djevojaka i pjevačica, pa ga je obuzela sumnja u duhovni rang domaćina. Kada je napustio kuću sljedećega jutra, vidio je da je krava pojela lava.

Često se lav pojavljuje – kako je slučaj i u stvarnosti – kao gazelin neprijatelj. Stidljiva gazela brzih pokreta uvijek predstavlja voljenu ženu, lijepu i krupnih očiju, kako vidimo iz imena kojima su Arapi nazivali svoje kćerke. Gazela može da predstavlja duhovno stvorenje koje pase na poljima ispunjenim mirisnim cvijećem, i ne miješa se sa drugim životinjama. Rumi opisuje boli nježne gazele koja je ulovljena i stavljena u magareću štalu, gdje je bila predmet mržnje, usprkos ljepoti i nemogućnosti da jede grubu stočnu hranu. Magarac joj se podrugivao i opisivao je ružnim riječima. Gazela je ovdje drugi primjer duše zarobljene u materijalnom svijetu, među nezalicama u svijetu iza njihovog materijalističkog svijeta. Još jedna od priča o gazeli je lijepa priča o Poslaniku koji je pomogao gazeli. Kada je Poslanik šetao, ugledao je gazelu kako je upala u stupicu. Poslanik je pričao sa njom i ispričala mu je o dvoje mladunčadi koja čekaju da se vrati sa hranom. Ali kako će sada stići do njih? Poslanik joj je pomogao i raskinuo okove. Obećao joj je da će ostati u tom mjestu dok ona ne ispuni svoje majčinske dužnosti. Dok je Poslanik tu stajao, stigao je lovac koji se razočarao kada je ugledao da mu je zamka prazna, a umjesto gazele tu stoji čovjek. (Lovac nije znao da je taj čovjek Poslanik). Kada se gazela vratila sa svojom djecom, lovca je potresao taj prizor i nije prekinuo ispašu gazele, već je prešao na islam. Ta priča koja toliko pobuđuje veliko čuđenje i ljubav, da smo samo u sindskom jeziku našli čak trinaest dugačkih kasida.

Ne zaboravimo jednu drugu izvrsnu priču o životinji koja je bliska gazeli, a to je mošusno goveče, koje živi u Srednjoj Aziji. Jednoga dana je goveče došlo Ademu da ga utješi nakon progonstva iz Dženneta. Adem ga je pomilovao po leđima osjećajno i nježno, što je dovelo do pojave mošusa. Ostala goveda su se začudila onome što se zbililo, i nakon što su saznala kako je ovo goveče došlo do mirisa, otišli su i sami do Adema, ali nije im se ispunila želja. Rečeno im je da je ono goveče prvo došlo Ademu s ljubavlju dok oni nisu ništa više od onih koji oponašaju, a oponašanje ne daje ploda.

Još jedna od krupnih životinja koju susrećemo u "Duhovnom vrtu životinja" jeste slon, koji se spominje u suri "Slon" (al-Fil). S historijske strane, slon je bio poznat na Bliskom Istoku, i koristio se u ratu u Perziji. Abraha (Ebriha) je koristio slona u opsadi grada Meke al-Mukarrame u godini slona. Stoga se slon u prvom trenutku čini kao jako opasna životinja, crna zvijer koja može uništiti sve što mu se nađe na putu. Perzijski pjesnici su usporedili nagomilane oblake sa slonom. Čini se da su slonovi dobavljani s vremena na vrijeme u islamske zemlje (možda iz Afrike više nego iz Indije). Poznato je u evropskoj historiji da je abasidski halifa Harun al-Rašid (vladao od 786./170. do 809./193.) poslao slona njemačkom caru Karlu Velikom u Aix-les-Bains (Aachen). Njemačke hronike tog slona nazivaju Dža'fer.

Tako slonovi dolaze iz Indije, a slon koji je bio tema jedne od najpoznatijih priča u islamskoj književnosti bio je iz Indije. To je priča o slijepcima i slonu. Ta priča je u osnovi indijska priča koju je perzijski pjesnik Sanai uvrstio u svoj divan "Hadiqat al-haqiqa", a koju je od njega preuzeo Dželaluddin Rumi i uvrstio u Mesneviju. Ova se priča spominje u istočnim izvorima od tog vremena i postala je poznata i u Evropi, toliko da u jednom parku u Bonu nailazimo na kip slona kojeg okružuje grupa slijepaca. Priča govori o tome da su slijepci željeli da

saznaju oblik slona. Pošto ga nisu mogli vidjeti, oslonili su se na čulo dodira. Niti jedan od njih nije mogao opipati slona u potpunosti, zbog toga je svaki od njih opisivao dio kojeg je dotakla njegova ruka. Slon je poput stijene ako dotaknete njegovo tijelo, poput lepeze ako dotaknete njegove uši, poput crijeva za vodu ako dotaknete njegovu surlu, a nalik na stub ako dodirnete njegovu nogu, i tako dalje, ali niko od njih nije uspio da zamisli oblik slona u potpunosti. Priča o slonu i slijepcima je najbolji primjer kako čovjek ne može spoznati Allahovu Prirodu u potpunosti. Možemo govoriti samo o dijelu koji je dotakla naša duhovna ruka. Stoga ljudi imaju različite ideje o Allahu, dok mi pokušavamo da Ga shvatimo.

Ima još jedna strana slona koja zaslužuje da se spomene. Često je slon važan u nekim zemljama jer je stvorenje koje nosi tovar. Perzijski pjesnici su smislili jednu lijepu maštovitu sliku, a to je "slonov san". Slon sanja o svojoj pravoj domovini u Indiji i sjeća se svoje kuće, porodice i prijatelja, i u nastupu srdžbe, razbija okove i bježi u Indiju da bi se našao sa onima koji ga vole. Rudyard Kipling govori o ovoj priči u svojoj lijepoj pjesmi pod naslovom "Slonov san". Kada se spomene poslovice "Slon sanja o zemlji Indiji" njezino značenje je da se osoba iznenada prisjetila svoje izgubljene domovine i sreće koju je prekrila prašina zaborava. Čini se da se ovaj izraz pojavio u zemlji Perzijanaca oko 1100./493. godine i postao popularan tokom sljedećih stoljeća. Tu također vidimo aluziju na domovinu duha, svijet nepoznatog kojeg je lahko zaboraviti u svijetu materije, kao što soko zaboravlja svoga gospodara, i paun iz vrta svoju domovinu. Slon je jedno od lijepih stvorenja koje predstavlja dušu kada se probudi iz neznanja sna da bi se vratila u svoju vječnu kuću.

Prema istočnoj tradiciji, slona može povrijediti, štaviše čak i ubiti

nosorog: jednorog. U perzijskim natpisima na kamenu i keramici počevši od trinaestog i četrnaestog stoljeća po hidžri vidimo jednoroga kako na svome rogu nosi slona. Rumi u svojim djelima koja su istovremena sa tim umjetničkim djelima uspoređuje ljubav sa jednorogom, koji na svome rogu nosi najjačeg slona. Kao i u kršćanskoj tradiciji – koliko znam – jednorog je inspirirao jednu jedinu arapsku pjesmu, a to je "Neka pitanja koja se trebaju postaviti jednorogu"² pjesnika Tawfiqa al-Ša'igha (umro 1971/1391) koji u njoj veli:

*Predvodio si sam poput roga usred
tvoje glave*

Životinje predstavljaju bitan dio islamske tradicije. Spominju se u Časnome Kur'anu više nego u Svetoj Knjizi (Bibliji), i mogu biti simboli duhovnih istina, upozorenja i savjeta onima koji razumiju. Znamo iz priča koje se pripovijedaju o životinjama tokom historije, kao što znamo iz davnina, da će na kraju lav i janje leći zajedno i da među njima neće biti neprijateljstva.

Prema pobožnoj priči, neke životinje slijede šerijat. Tako čitamo dirljive priče o mravima ili pticama koje poste uz Ramazan ili Ašuru. Kaže se da se životinje petkom pozdravljaju sa "selam".

Čini se korisnim prisjetiti se ove uloge životinja kada ponekada zaboravimo svoju ljudsku ulogu. Možemo se vratiti pričama o životinjama, o njihovoj ljubavi i hrabrosti, i nadahnuti se načinom na koji učenjaci i pjesnici starine koriste priče o životinjama da nam objasne da smo svi u milosti i zaštiti Stvoritelja. U suri Hud stoji: "Na Zemlji ništa živo ne postoji a da ga Allah ne hrani. On zna stanište bića i mjesta njihove sahrane. Sve to u Knjizi Jasnoj zabilježeno je!"

*Sa arapskog jezika prevela
Dženita Karić*

² Kasida se nalazi u divanu: Muallake Tawfiqa al-Ša'igha, vidi: Tawfiq al-Ša'igh, al-'A'māl al-Kāmila, al-

Mağmū'at al-Shi'riyya, Riyād al-Rayyes li al-kutub, London, 1990, 251-277.

ZASTUPLJENOST SIRE U NASTAVI ISLAMSKE VJERONAUKA OD 1. DO 5. RAZREDA

Sead FEJZIĆ

UDK 371.3:28
28:31:929 Muhammad

SAŽETAK: Ovaj rad kroz dvojako istraživanje (istraživanje NPP-a i upoznavanje pedagoške stvarnosti) pokušava dati odgovor na više pitanja i nedoumica. On otkriva proporcionalnost pojedinih oblasti islamske vjeronauke koje su preko NPP-a ugrađene u udžbenike i nudi odgovore i viđenje glavnih aktera u nastavnom procesu na optimalnost spomenute proporcionalnosti. Rezultati i zaključci ispitivanja nemaju za cilj diskreditirati dato stanje nego ukazati na činjenicu da su odgoj i obrazovanje jako dinamičan proces koji traži stalno praćenje i prilagođavanje.

Ključne riječi: sira, uzor, odgoj, NPP

Uvod

Uvođenjem vjeronauke u škole društvo se našlo pred novim izazovom. To je bio veoma hrabar korak s obzirom na okolnosti koje su vladale, a pogotovu kada se ima u vidu islamofobija koja je vladala prethodnih decenija koja je povremeno prerastala u represiju. Nije se moglo osloniti na prethodna iskustva jer je vremenska distanca spram vremena u kojem je vjeronauka postojala u školskom sistemu dosta velika. Odgoj i obrazovanje traži svakodnevno istraživanje i propitivanje i ovisno je o previranjima koja se dešavaju unutar zajednice. Islamska vjeronauka se morala "improvizirano" ugraditi u postojeći obrazovni sistem, ali je vrijeme učinilo da ona izraste, u najmanju ruku, u ravnopravnog partnera ostalim predmetima.

Sira, kao tematska oblast, se ne može zaobići u nastavnim

sadržajima, s obzirom na njene ciljeve i zadatke. Stručne službe i timovi su imali veoma odgovoran i težak zadatak, ali isto tako zadatak vrijedan Božije nagrade, da osmisle nastavne programe i planove koji će odgovarati vremenu i okolnostima u kojem živimo. Cilj ovog rada nije da obezvrijedimo takav rad i trud, niti da neke tematske oblasti preferiramo a druge minoriziramo, već da damo svoj skroman doprinos unapređenju kvaliteta nastave vjeronauke, a samim time izgradnjom što odgojenije i odgovornije ličnosti.

Nastavnik se često nađe u nedoumici kada učenici insistiraju na nekoj priči ili događaju iz života našeg dragog Poslanika, alejhisselama, i dođe u iskušenje da na račun drugih sadržaja i trenutne nastavne teme, udovolji učeničkim željama, jer će tako imati učeničku pažnju i prisutnost na času. Odgojne poruke određene priče ili događaja su od

nemjerljivog značaja, jer djeca imaju ogromnu sposobnost empatije i nasušnu potrebu za uzorom kojeg mogu slijediti. Naravno, najbolji uzor kojeg mogu slijediti je naš dragi Resulullah, sallallahu alejhi ve sellem.

U ovom radu ćemo izvršiti analizu NPP-a i udžbenika po tematskim oblastima, sa naglaskom na siru, i izvršiti ispitivanje učeničkih stavova u vezi sira.

Sira

Pojmovno određenje

Sira (ar. السيرة النبوية), tradicionalni Muhammedov životopis. Ta riječ prvi put je upotrijebljena kao naslov posebne rasprave u sklopu Ibn Hišamovog djela, ali postoje dokazi da se i ranije koristila u smislu Muhammedovog životopisa. U to vrijeme riječ *sira* već je značila životopis

uopće (npr. *Sirat Mu'awija*). Čini se da se u početku radije upotrebljavao oblik množine, *siyar*, kada se imalo na umu Poslanikov životopis, jer se vjerovatno mislilo na priče iz Muhammedovog života u stilu *siyar al – muluk* koje potječu iz srednjoperzijskog razdoblja. Riječ *siyar* u većini pristupačnih nam ranoarapskih književnih djela, koja se odnose na Muhammedov život, povezana je s riječju *magazi* ("vojni pohodi") (Smailagić, 1990:546).

Nauka koja se bavi životopisom Muhammeda, alejhis – selam, jeste *sira* (السيرة النبوية), odnosno historiografija perioda Objave. Njena sfera interesiranja je ličnost Poslanika u njenoj sveobuhvatnoj pojavi. Međutim, sporedne discipline, ili instrumentarij *sire*, izučavaju dublje nego sama nauka o životopisu, neke karakteristike i odlike Vjerovjesnika, alejhisselama, istražujući ih studioznije, detaljnije i šire, te se one prema sferi interesiranja, polju užeg istraživanja i tematici stručno nazivaju.

Izvori sire

Brojni su izvori Poslanikovog životopisa, a najvažniji i najpouzdaniji su:

- 1) Kur'an časni
- 2) hadiska djela
- 3) arapska poezija iz Poslanikovog vremena i
- 4) biografska djela o Poslaniku, sallallahu alejhi ve sellem.

Poslanik – muslimanima uzor

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ
حَسَنَةً لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ
الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

Vi u Allahovom Poslaniku imate divan uzor za onoga koji se nada Allahovoj milosti i nagradi na onome svijetu, i koji često Allaha spominje. (El-Ahzab, 21.)

Uz termin uzor pojavljuju se još dva termina: primjer i ideal. Pored svoje sličnosti u značenju oni u sebi nose i razlike.

Primjer, ukazuje na uspjehe drugih. Daje podlogu za praktično

djelovanje. Uzor je osoba koja je provela u praksu ono čemu poziva druge, a praksa ukazuje na pozitivne rezultate i uspjeh koji slijedi. Uzor je utemeljen na identifikaciji. Uzor slijedimo. Odgojni ideal nas podstiče, hrabri, oduševljava, daje smisao životu i djelovanju, izgrađuje nas moralno i etički. Postojanje odgojnog ideala ne bi imalo smisla kada ne bi postojao čovjek koji ga je postigao. To je Poslanik, s.a.v.s. On je *El-Insanul – kamil*, Savršeni / Univerzalni čovjek. Slijedenjem njegovog primjera i uzora mi težimo odgojnom idealu. Baveći se odgojem, uvidamo da kroz razvojne periode djeci više odgovaraju uzori karakteristični za taj razvojni period. (Zukić, 2009).

Gledajući upravo sa stanovišta kur'anske antropologije čovjek je biće koje mora imati uzora. Ne postoji čovjek / insan koji nema uzora. Upravo zbog toga Svevišnji Stvoritelj je ljudima poslao pravog uzora, hazreti Muhammeda, koji je, po slovu Kur'ana, *usvetun hasenetun* – najljepši uzor. (Halilović, 2010:32).

Odgajatelj ne može sebi priuštiti luksuz da improvizira. On mora da upotrijebi sav svoj potencijal da odgojno – obrazovni proces unaprijed osmisli i kreira da bi mogao očekivati pozitivne rezultate. Jedna od najbitnih, ako ne i najbitnija pretpostavka uspješnog djelovanja je poznavanje čovjeka i njegovih psiholoških faza.

Svi ljudi prolaze u životu kroz jasno izdiferencirane razvojne periode bez obzira na društvo ili vrijeme kome pripadaju. Svaki od ovih perioda ima svoje specifičnosti, kako u senzo-motoričkom, psihosocijalnom, moralno-etičkom, kognitivnom razvoju. Pametan odgajatelj će ove razvojne specifičnosti uzimati u obzir. Sredstva usmjeravanja koja pri tome koristi su, između ostalih, primjer, uzor, ideal. Svaki od ovih razvojnih perioda je senzibilniji na primjere, uzore i ideale u skladu sa svojim razvijenim stepenom. Tako da je u određenom razvojnom periodu efektivnije neko od sredstava usmjeravanja koja nam sigurno neće

biti tako efektivno u drugom razvojnom periodu. Pošto je sira životopis Poslanika, s.a.v.s, ona nam iz svog aspekta daje pregled svih razvojnih faza koje je naš divni uzor prošao. To nam ukazuje na važnost poznavanja sire kako bismo kao odgajatelji mogli pružiti odgovarajuće uzore u određenim razvojnim periodima. (Zukić, 2009).

Za uzrast obuhvaćen ovim radom, prema periodizaciji čovjekovog psihičkog razvoja po Ivanu Furlanu koji predstavlja školsku dječiju dob – od šeste ili sedme do dvanaeste ili trinaeste godine života, možemo reći da je karakteristično po kognitivnom razvoju, po sklapanju prijateljstava, pohađanju škole, formiranju vlastitih etičkih normi. (Furlan, 1991).

Oni imaju pozitivno poimanje o sebi, voljni su za saradnju, nadareni su, otvoreni i maštoviti. Samostalni su, polazi im za rukom da se prilagode različitim sredinama, imaju dobar odnos prema nekom odraslom, naprimjer prema nekom rođaku, susjedu ili nastavniku. Drugi važan faktor je da su ova djeca imala prilike razviti strategije i načine ophođenja u teškim odnosima, te da su, osim toga, bili u mogućnosti primijeniti te iste strategije i uvjeriti se da funkcioniraju za njih. Također je važno da djeca imaju izvor pozitivnih iskustava, npr. nekog ko će im pružiti podršku, što može doprinijeti kompenziranju loših odnosa kod kuće. (Hwang, Nilsson:1996).

Za odgojnu praksu je važno saznanje da odgovarajućim toplim odnosom socijalne podrške kakvu je Muhammedu alejhisselam pružio djed nakon majčine smrti a amidža nakon djedove, te osjećaj sigurnosti koji mu je pružio amidža vraćajući se sa poslovnog putovanja osiguravaju podlogu razvoja pozitivne ličnosti. (Zukić:2009).

Božiji poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, je između svih svojih zvanja nosio i zvanje pedagoga, što je opet dodatni motiv, posebno za vjeroučitelje, da neumorno istražuju Poslanikove metode i zakonitosti odgoja

koje na najbolji mogući način pružaju obrazac za rad sa odgajanicima.

U posmatranju Poslanikove, sallallahu alejhi ve sellem, pedagoške ličnosti, neophodno je proučiti svojstva specifična Poslaniku, sallallahu alejhi ve sellem, koja su ga učinila najvećim pedagogom svih vremena, da bismo, nakon toga, mogli izložiti i pedagoški program koji je Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, prakticao i na njegovim osnovama uspio ostvariti izvanredan odgojni preobražaj. (Qalahdži,2006:239).

Nastavni plan i program

Nastavni plan i program je najvažniji školski dokument koga nastavnik mora poznavati, ako želi biti dirigent nastavnog procesa. U predmetu islamske vjeronauke nastavni sadržaj je iskazan kroz tematska područja: Osnovi islama, Akaid, Fikh, Ahlak, Islam i nauka, Historija i Kultura islama. (Čatić:1995:21).

Nastavni program je konkretizacija nastavnog plana. On mora uvažavati zakonitosti nastavnog procesa, zakonitosti dječijeg razvoja, zahtjeve pojedinih nauka i intencije društva. Nastavni plan i program su dva nerazdvojna dokumenta.

Program islamske vjeronauke

Shodno teoretskim aspektima strukturiranja nastavnog programa, sačinjen je Nastavni plan i program za predmet islamske vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi.

Nastavnim planom i programom su utvrđeni ciljevi i zadaci nastave islamske vjeronauke kojim se žele postići željena stanja, uvjerenja, stavovi, navike itd. Za nas je interesantan početak: Cilj nastave vjeronauke je da učenike podstakne da vlastitom spoznajom utemeljenoj na saznanjima Božije objave, Kur'ana i *Muhammedove, a.s., predaje*, dođu do uvjerenja o nužnosti Allahova postojanja. (Čatić,1995:30).

U navedenim ciljevima se ne navodi sira kao sredstvo ostvarenja bar nekih od ciljeva, ali vjerujemo da se to podrazumijevalo.

Uvođenjem devetogodišnjeg sistema obrazovanja i nastava vjeronauke je doživjela izvjesne promjene.

Vjerskoprosjetna služba Rijasetu islamske zajednice u Bosni i Hercegovini ponudila je Nastavne planove i programe okvirnog karaktera. U uvodnom dijelu stoje napomene koje karakteriziraju i potkrepljuju NPP. U NPP-u za II razred stoji:

“Aktivnost planiranja i programiranja nastave islamske vjeronauke za II razred utemeljena je na razumijevanju prirode razvojnih procesa koji se odvija na tom uzrasnom periodu. Iz spoznaje i osjećanja procesa razvoja izvedeni su primjereni principi nastave islamske vjeronauke u II razredu.” (<http://www.vjeroucitelji.ba>).

Ovaj princip se odnosi i na ostale uzraste obuhvaćene nastavom islamske vjeronauke.

Kada je riječ o siri, ciljevi i zadaci se unekoliko razlikuju. Od I do III razreda primarni zadatak vjeronauke je da kod učenika razvija emotivnu naklonost prema Muhammedu, alejhisselamu, u drugom razredu se pojavljuje obris uzora dok se u četvrtom već imenuje tim terminom.

Udžbenici

Udžbenici su osnovno sredstvo rada u nastavi i proizlaze iz Nastavnog plana i programa. Koliko god sredina i prilike ukazivale na potrebu povremenog izlaženja iz okvira NPP-a nastavnik je dobrim dijelom omeđen sadržajima iz udžbenika. Nastavnici kao direktni akteri nastavnog procesa skoro nikako ili nikako ne mogu utjecati na izradu NPP-a.

Metodologija istraživanja

Predmet istraživanja

Nastava islamske vjeronauke se u samom početku suočila sa mnogobrojnim izazovima: nedostatkom kadrova, neadekvatnim nastavnim planovima i programima, nepostojanjem udžbenika..., a povrh svega otporom unutar društvene zajednice. Kao i cjelokupan obrazovno – odgojni sistem, tako i nastava islamske

vjeronauke prati znanstvena kretanja, promjene i unapređenja i ugrađuje ih u svoje sadržaje. Jasno je da nema idealnog NPP-a, udžbenika i priručnika, ali isto tako znamo da, stalnim angažiranjem i propitivanjem nastavne stvarnosti možemo dati svoj doprinos unapređenju nastave islamske vjeronauke.

Oblasti koje islamska vjeronauka ugrađuje u svoje sadržaje (AHLAK, AKAID, FIKH, KIRAET, SIRA, BOŽIJI POSLANICI, MOJA DOMOVINA) i njihova proporcija ne mora odražavati stvarnu potrebu i interes učenika te je zato potrebno permanentno osluškivanje i korigiranje postojećih sadržaja. Proporcija nastavnih oblasti zavisi od mnogih faktora, a među važnijim od njih je i interes i potreba učenika.

Predmet našeg istraživanja je oblast sire ili životopisa Božijeg Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem, tj. njena zastupljenost u NPP-u i zanimljivost učenicima. I do sada su se neka istraživanja doticala ove teme:

Profesorica Edina Vejo (1998) je u istraživanju sa učenicima IPA došla do rezultata da učenike na časovima vjeronauke najviše interesiraju priče o Božijim poslanicima i njihovim savremeniciima što podrazumijeva i siru.

Kolegica Zahira Šarić je u istraživanju koje je uvrstila u svoj diplomski rad i koji je objavljen u *Didaktičkim putokazima* došla do rezultata da su za učenike najzanimljiviji sadržaji koji govore o historiji islama, što isto tako podrazumijeva siru. (Šarić,2009).

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je dobiti informaciju u kojoj mjeri su učenici zadovoljni obimom tema iz sire, koliko je zanimanje i interes učenika za sadržaje koji govore o Muhammedu, alejhisselam, kao uzoru i inspiraciji, koji dio njegova života je posebno interesantan za učenike, da li nastava vjeronauke pruža učenicima dovoljno informacija o životu i misiji dragog nam Pejgambera. Ili, da li žele više

od ponuđenog. Da se pogrešno ne shvati, nije cilj, marginalizirati ostale oblasti islamske vjeronauke za račun sire, naprotiv, to može biti podsticaj da se istraži interes i potreba učenika za navedenim oblastima.

Zadaci istraživanja

Cilj koji je naveden u prethodnoj stavci ćemo u nastavku nastojati operacionalizirati i konkretizirati kroz sljedeće zadatke:

1. U kojoj mjeri su sadržaji iz života Muhammeda, alejhisselam zanimljivi za učenike
2. Da li su učenici zadovoljni obimom nastavne građe koja obrađuje život posljednjeg Božijeg poslanika
3. Koji dijelovi iz života Muhammeda, alejhisselama, pobuđuju najveću pažnju i interesiranje učenika
4. Na kojem mjestu i od koga dobijaju najviše informacija o Poslaniku, alejhisselam, i njegovoj misiji
5. Interpretacija i analiza podataka prikupljenih metodom anketiranja

Istraživačke hipoteze

Da bi doprinijeli operacionalizaciji ciljeva i zadataka, postaviti ćemo i odgovarajuće hipoteze. Ne samo da proizlaze iz cilja i zadataka, hipoteze su i odraz teorijskih dostignuća određene nauke i ranijih istraživanja.

Glavna hipoteza

Glavna hipoteza ovog istraživanja bila bi: "Učenici imaju pozitivan stav prema našem Poslaniku, sallallahu alejhi ve sellem, i sadržajima koji govore o njemu."

Radne hipoteze

1. Učenicima su zanimljivi sadržaji iz sire – životopisa Muhammeda, alejhisselama
2. Učenici žele više sadržaja iz sire
3. Sadržaji koji obrađuju različita životna doba i aspekte Poslanikova, alejhisselam, života na učenike ostavljaju podjednak dojam

4. Škola je mjesto na kojem učenici najviše saznaju o svom Poslaniku, sallallahu alejhi ve sellem

Istraživačke metode

Tokom istraživanja korišten je:

1. metod teorijske analize i
2. Servey metod, tj. upoznavanje pedagoške stvarnosti kakva ona uistinu i jeste za koje smatramo da su prikladnije za ovo istraživanje.

Istraživačke tehnike

Da bismo adekvatno primijenili naprijed istaknutu metodu, kako bismo što uspješnije realizirali pojedine zadatke i što prikladnije primijenili instrumente, koristit ćemo se:

- a) analizom NPP-a i
- b) anketiranjem

Anketa i anketiranje

Anketa je u pedagoškom istraživanju postupak kojim se ispitanicima postavljaju pitanja u vezi sa činjenicama od naučnog interesa za pedagogiju, a koje su poznate ispitanicima ili pitanja u vezi s mišljenjem ispitanika. (Mužić, 1978:262). Anketa se izvodi pomoću upitnika koji je, zapravo, serija postavljenih pitanja na koja treba odgovoriti ili dati svoje mišljenje. Anketni upitnik mora imati svoje metrijske karakteristike, od kojih su najvažnije pouzdanost i validnost. U anketi smo koristili i priloge koji služe za iznošenje stavova učenika o pojedinim pitanjima što asocira na servey metod.

Postupci i instrumenti u istraživanju

Postupci korišteni pri izradi ovog rada su: **Rad na dokumentaciji i Servey metod**

Rad na dokumentaciji: Prednost rada na dokumentaciji je u tome što se ne mora izravno dolaziti do informacija i što se dokumenti mogu upotrijebiti i mnogo vremena nakon njihova nastanka. Dokumentacija koja je korištena pri istraživanju su

nastavni planovi i programi islamske vjeronauke za devetogodišnje obrazovanje od prvog do petog razreda. Eventualni nedostatak ove tehnike je nepouzdanost (zastarjelost) i netočnost podataka.

Servey metod ili empirijsko neeksperimentalna metoda najčešće se koristi za ispitivanje, odnosno upoznavanje savremene neizmjjenjene pedagoške prakse, onakva kakva ona zaista i jeste, u sadašnjim okvirima i u sadašnjem prostoru i vremenu.

- Instrumenti u prvom slučaju su: evidentni list pri analizi pedagoške dokumentacije
- Instrumenti u drugom slučaju su: anketni listovi

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja su učenici petih razreda devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja Osnovne škole "Čamil Sijarić" u Nemili. To su učenici nekoliko područnih škola (PŠ Starina, PŠ Bistrica, PŠ Topčić Polje) i peti razred pri centralnoj školi. Za ovaj uzorak smo se opredijelili zato što je to uzrast od tretiranih uzrasta u ovom radu koji je najbliže periodu razvoja djeteta da što "mjerodavnije" iskažu stavove, mišljenja, opredjeljenja i želje. Učenici petog razreda su na kraju jednog ciklusa školovanja, tj. prelaze iz razredne u predmetnu nastavu i njihovim ispitivanjem možemo doći do korisnih informacija za unapređenje nastave islamske vjeronauke.

Istraživanje razreda nižih uzrasta (I-IV) ponudilo bi još nesigurniju predstavu problema koji se istražuje.

Uzorak istraživanja obuhvata šezdeset učenika naše škole. Svi oni od prvog razreda pohađaju nastavu islamske vjeronauke.

Rezultati istraživanja

Interpretacija rezultata

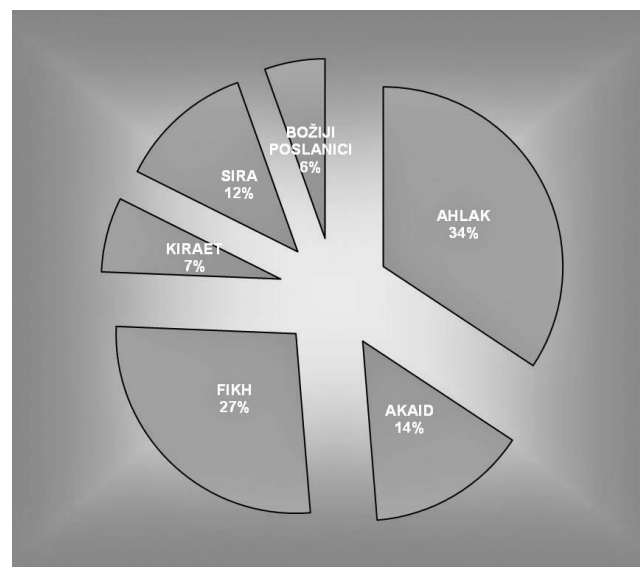
Prilikom interpretacije rezultata koristit ćemo se tabelarnim i grafičkim prikazivanjima rezultata.

Analiza broja časova po razredima i tematskim cjelinama

Ukupan broj časova po oblastima

Redni broj	Nastavna oblast	Ukupno sati
1.	Ahlak	107
2.	Akaid	45
3.	Fikh	84
4.	Kiraet	21
5.	Sira	38
6.	Božiji poslanici	17
7.	Moja domovina	3

Tabela 1. Ukupan broj sati po oblastima

Grafikon 1. Prikaz ukupnog broja sati po tematskim oblastima u procentima

Kao što se može vidjeti iz tabele i grafikona sadržaji iz sire u odnosu na ahlak i fikh su višestruko manje zastupljeni u nastavi vjeronauke, dok je sadržaja iz akaida za dva procenta više.

Sadržaja iz kiraeta i tema o poslanicima je nešto manje.

Rezultati anketiranja

Zanimanje učenika za sadržaje iz sire – životopisa Muhammeda, alejhisselama

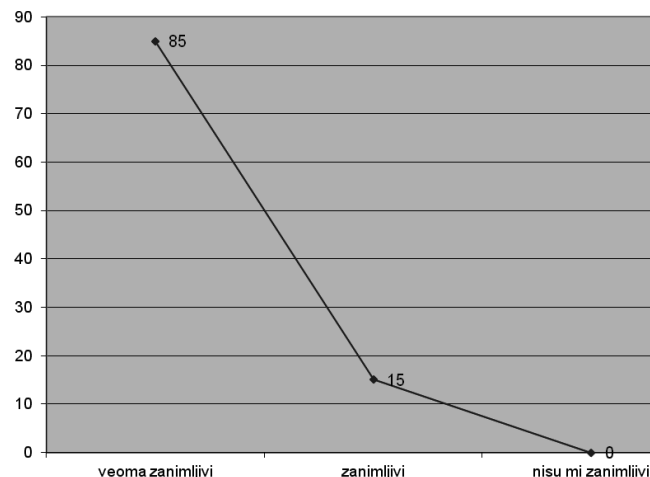
U ovom slučaju podhipoteza je glasila da su za učenike zanimljivi sadržaji iz sire i pobuđuje jako interesiranje učenika.

Rezultati će biti predstavljeni tabelarno i grafički.

Iz donje tabele se jasno vidi da su učenicima veoma zanimljivi sadržaji iz sire. Frekvencija “nisu mi zanimljivi” se ne javlja što je veoma bitno jer time učenici pokazuju stvarni interes za sadržaje koji govore o životu Božijeg poslanika, sallallahu alejhi ve sellem.

Stupanj zainteresiranosti	Frekvencija (f)	Postotak (%)
Veoma zanimljivi	51	85
Zanimljivi	9	15
Nisu mi zanimljivi	0	0

Tabela 2. Rezultati stupnja zainteresiranosti za sadržaje iz sire

Grafikon 2. Prikaz učeničkih odgovora u postocima

Potreba učenika za više sadržaja iz sire

Druga podhipoteza je naglašavala potrebu učenika za povećanjem obima sadržaja iz sire, što ćemo predstaviti tabelarno i grafički.

Iz tabele se vidi da učenici osjećaju potrebu za povećanjem gradiva iz sire.

Četiri petine ispitanika (80%) su iskazali želju i potrebu za povećanjem

obima sadržaja iz sire što govori da u nastavi islamske vjeronauke sire nije u dovoljnoj mjeri zastupljena i potrebno joj je dati potrebno mjesto u nastavi.

Stupanj potrebe	Frekvencija (f)	Postotak (%)
Više sadržaja	48	80
Isto sadržaja kao i do sada	12	20
Manje sadržaja	0	0

Tabela 3. Rezultati potreba učenika za sadržaje iz sira

Grafikon 3. Prikaz učenčkih odgovora u postotcima

Najzanimljiviji sadržaji iz sira

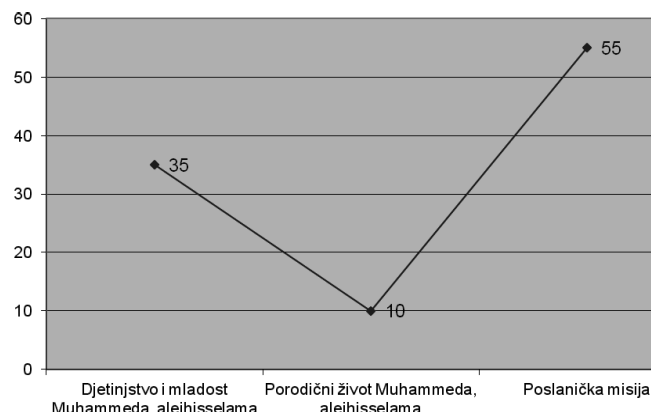
Sljedeća podhipoteza je glasila da na učenike podjednak dojam ostavljaju svi sadržaji koji govore o Muhammedu, alejhisselamu, u

svim životnim dobima i aspektima. Najveće zanimanje učenika (55%) pobuđuju sadržaji koji govore o poslaničkoj misiji (Objava, pozivanje u islam, nevolje prvih muslimana,

pohodi...). Oni već pokazuju interes za "ozbiljne" stvari, pozadinu pojedinih događaja, pobjeđuju sa pobjednicima Bedra, suosjećaju se sa borcima Uhuda...

Oblast zanimanja	Frekvencija (f)	Postotak (%)
Djetinjstvo i mladost Muhammeda, alejhisselama	21	35
Porodični život Muhammeda, alejhisselama	6	10
Poslanička misija	33	55

Tabela 4. Rezultati zanimanja za pojedine sadržaje iz sira

Grafikon 4. Prikaz učenčkih odgovora u postotcima

Mjesto saznavanja o Muhammedu, alejhisselamu

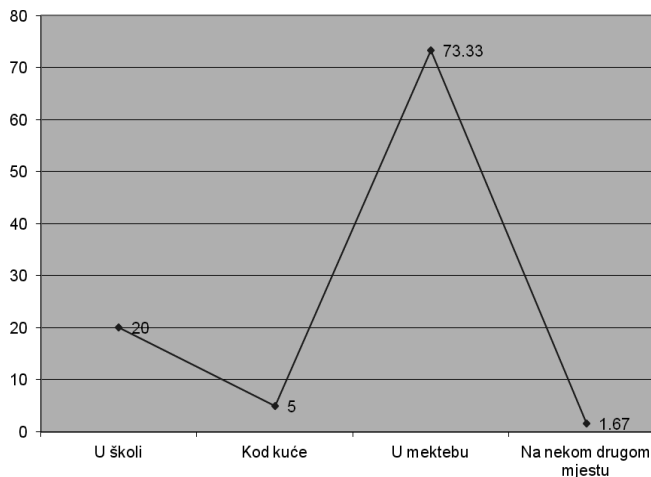
Naredna podhipoteza je glasila da učenici o Poslaniku, alejhisselamu najviše saznaju u školi. Rezultati će

biti predstavljeni tabelarno i grafički. Iz tabele vidimo da većina učenika (73,33 %) svoja saznanja o Poslaniku, alejhisselamu, stiču u mektebu, što demantira našu podhipotezu, ali ukazuje na potrebu povećanja broja

časova sa sadržajima iz sira. Petina ispitanih učenika svoja saznanja o Poslaniku, alejhisselamu, stiče na nastavi vjeronauke. Jedan dio tih učenika ne odlazi u mekteb, što bi da je obrnuto, povećalo procent u korist mekteba.

Mjesto slušanja o siri	Frekvencija (f)	Postotak (%)
U školi	12	20
Kod kuće	3	5
U mektebu	44	73,33
Na nekom drugom mjestu	1	1,67

Tabela 5. Rezultati o mjestu saznavanja o siri

Grafikon 5. Prikaz učenčkih odgovora u postotcima

Zaključak

Nastavni planovi i programi islamske vjeronauke pružaju učenicima temeljna znanja o vjeri, na način primjeren uzrastu, kako bi djeca stekla osnovne predstave o principima i vrijednostima vjere, islamskom ponašanju i ispravnom suočavanju s problemima u životnom okruženju učenika.

Odgovornost obrazovanja nema tendenciju da zadrži postojeće stanje po svaku cijenu, već naprotiv, otvoreno je za svaki vid unapređenja i kvalitativnog pomaka u odgojno-obrazovnom procesu.

Svako istraživanje je bespredmetno ako je samo sebi svrha i nema za cilj djelovati na pedagošku stvarnost. To je bila namjera i ovog istraživačkog rada.

- Treba uzeti u obzir predstavljenu analitiku Nastavnog plana i programa islamske vjeronauke i udžbenika i nastojati načiniti optimalno proporcionalan NPP u odnosu tematskih oblasti.
- Škole postoje radi učenika koje treba uvažavati kao Božija

stvorenja i osobe koje imaju svoje potrebe, želje i interese koji se ne bi smjeli zanemariti. Rezultati provedene ankete su upravo dokaz da učenici nisu samo nijemi posmatrači već i veoma aktivni sudionici i akteri nastavnog procesa. To je veoma bitno i iskoristivo, jer se kroz učeničke želje i interese mogu kanalisati upakirani sadržaji sa željenim ciljevima i zadacima.

- Pokazalo se da učenici pokazuju nemali interes za sadržaje iz sive čiji bi se obim mogao bez nekih radikalnih zahvata povećati. Život Božijeg Poslanika je prebogat i sadrži more detalja iz svakodnevnog života koji su inspiracija i nemuslimanima, a kamoli muslimanima. Zašto improvizirati i smišljati nepoznate likove kada za svaku situaciju u životu imamo primjer iz Poslanikova života. Djeca često za uzore uzimaju fudbalere, filmske "zvijezde", pjevačke "zvijezde", a tik kraj njih je najbolji uzor – dragi Poslanik, alejhisselam.

Samo na njega treba ukazati, na najbolji način ga predstaviti, iskoristiti najbolje metode i sva dostupna sredstva da mali ljudi zastanu, osluhnu i s ushićenjem postupe po sunnetu.

- Iz navedenog istraživanje se da veoma jasno zaključiti da učenici imaju pozitivan stav prema Poslaniku, alejhisselamu, i sadržajima koji govore o njemu i time potvrdili osnovnu hipotezu, a potkrijepili je potvrđivanjem radnih hipoteza. Ovo može biti argument nastojanju da se sira u još većoj mjeri inkorporira u sadržaje nastave islamske vjeronauke.
- Nedostatak ovog istraživanja je taj što je obuhvatio samo jednu školu i jednu starosnu dob učenika. Slična istraživanja bi trebalo obaviti sa ostalim starosnim grupama i po pitanju drugih tematskih oblasti.

Da Allah nagradi trudbenike i sve one koji doprinose afirmaciji Božije riječi i Sunneta Božijeg Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem!

Literatura

- Halilović, S. (2007). *Sira životopis posljednjeg Allahovog Poslanika*, Zenica – Novi Pazar: Islamski pedagoški fakultet u Zenici i IU El-Kelimeh, Novi Pazar
- Siba'i, M. (bez) *Poslanikov životni put – pouke i poruke*, s.l., s.n.
- Čatić, R. (1996). *Utjecaj vjeronauke na moralne vrijednosti*, Zenica: Islamska pedagoška akademija
- Smailagić, N. (1990). *Leksikon islama*, Sarajevo: Svjetlost – Sarajevo.
- Tomas, W. A.: (1989). *Povijest islama – historijski tokovi misije*, I izdanje, Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije
- Hadžić, O. N. (1968). *Muhammed, a.s., i Kur'an – kulturna historija islama*, drugo izdanje, Sarajevo: Vrhovno islamsko starješinstvo Islamske vjerske zajednice u SFRJ – Sarajevo
- Imam Tirmizi, (1997). *Vrline Allahovog Poslanika*, El-Kalem, II izdanje, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Izdavačka djelatnost El-Kalem
- El-Mubarekfuri, S. (bez) *Zapečaćeni džennetski napitak*. s.l., s.n.
- Lings, M., (bez) *Muhammed, mir i blagoslov Božiji njemu i njegovim – život njegov osnovan na vrelima najstarijim*. Ljubljana, Slovenija: Oslobođenje International
- Čatić, R. (1995). *Metodika islamske vjeronauke*. Zenica: Islamska pedagoška akademija u Zenici.
- Čatić, R. i Pehlić, I. (2004). *Metodika nastave islamske vjeronauke*. Zenica: Islamska pedagoška akademija u Zenici.
- Halilović, S. (2010). Intervju. Čuvajmo se oholosti, širka i tuđeg hakka: U islamskom svijetu su napisane veoma dragocjene studije iz područja kur'anske antropologije. U: *Preporod*, 1. april, 2010., str. 33.
- Vejo, E. (1998). Akciono istraživanje u nastavi islamske vjeronauke. *Didaktički putokazi*, br. 10, Mart, str. 41.
- Melisa Zukić, Stručni rad, Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici br. 7 / 2009.
- Šarić, Z. (2009). *Uloga vjeronauke u razvoju odgojnih vrijednosti učenika*. Diplomski rad. Zenica, Islamski pedagoški fakultet u Zenici
- <http://www.vjeroucitelji.ba> (posljednja posjeta – 10. april, 2010.)
- <http://www.rijaset.ba> (posljednja posjeta – 23. april, 2010.)

الموجز

السيرة النبوية في دروس التربية الإسلامية من الصف الأول إلى الصف الخامس الابتدائي

سياد فيزيتش

يحاول هذا المقال من خلال دراسة مزدوجة (دراسة المناهج المدرسية والتعرف على الواقع التربوي) تقديم الإجابات عن عدد من الأسئلة والالتباسات. ويكشف تناسب بعض مجالات التربية الإسلامية التي أدرجت عبر المناهج في الكتب المدرسية، ويقدم إجابات ورؤية العوامل الرئيسية في العملية التدريسية حول كفاية ذلك التناسب. وليس الهدف من نتائج البحث وتوصياته التقليل من قيمة الوضع الراهن، بل الإشارة إلى كون التربية والتعليم عملية ديناميكية قوية تتطلب المتابعة والملاءمة باستمرار.

الكلمات الرئيسية: السيرة، الأسوة، التربية، المناهج المدرسية

Summary

SIRA IN THE TEACHING CLASS OF THE ISLAMIC RELIGIOUS STUDY FROM THE 1ST TO THE 5TH GRADE OF PRIMARY SCHOOL

Sejad Fežić

This article with twofold research (researching the teaching plan and program and analysing the actual pedagogical practice) attempts to answer a number of questions and issues. It reveals the proportionality of various fields of the Islamic religious studies that have been included by the teaching plan and program in the textbooks and it offers answers and the viewpoint of the main actors of the teaching process concerning optimality of above mentioned proportionality. The results and conclusions of the research do not have an aim to discredit the present condition but to point out the fact that upbringing and education is a very dynamic process that demands permanent learning and revisions.

Key words: sira, model, upbringing, teaching plan and program

OSOBNOST I PRIRODA PRISUSTVA SADRŽAJA EKOLOGIJE U UDŽBENICIMA OSNOVNOŠKOLSKE ISLAMSKE VJERONAUKES

Nermin TUFEKČIĆ

UDK 502/504:281

SAŽETAK: U radu je, iz činjenice da islamski izvori naglašeno govore o ekologiji i odnosu čovjeka prema vlastitom okruženju, izvedena argumentacija za analizu osobnosti i prirode sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Cilj ovog istraživanja bio je da se ustanovi osobnost i priroda prisustva sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke. Istraživački korpus za analizu bili su udžbenici osnovnoškolske Islamske vjeronauke korišteni u školskoj 2011/2012. godini.

Korištena je metoda analize sadržaja: vršena je analiza osnovnog teksta nastavnih jedinica, a jedinica analize u nastavnoj jedinici bio je sadržaj kojim je izražena ekološka vrijednost, pojam, pitanje ili zadatak.

Rezultati istraživačke analize udžbenika pokazali su da su sadržaji ekologije u udžbenicima za osnovnoškolsku Islamsku vjeronauku slabo zastupljeni, da je po prirodi sadržaja najzastupljenije znanje/činjenice, a da su vrijednosti i vještine manje zastupljene, te da su u udžbenicima prisutniji informativni od formativnih ekoloških sadržaja.

Ključne riječi: ekološki sadržaji, Islamska vjeronauka, udžbenici, održivi razvoj, ekološki odgoj

1. Uvod

Potreba za ekološkim odgajanjem i obrazovanjem je jedno od logičnih rješenja za izlazak iz sve aktuelnije ekološke katastrofe. Ekološki odgoj i obrazovanje usmjerava čovjeka na zdravu životnu sredinu, njene kvalitete, koje su preduvjet očuvanja i unapređenja zdravlja čovjeka, kako fizičkog tako i psihičkog. Ljudsko biće kao najodgovornije biće na planeti mora da razvija svijest o pravu na zdravu životnu sredinu svakog pojedinačnog živog bića jer opstanak

svih bića je međusobno uvjetovan i povezan.

Argumentaciju za analizu osobnosti i prirode sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke pronalazimo u činjenici da islamski izvori naglašeno govore o ekologiji i odnosu čovjeka prema vlastitom okruženju. U Kur'anu, temeljnom islamskom vjerskom izvoru, brojni su primjeri u kojima se spominju rijeke, ptice, drveće, plodovi, voda i gdje se potcrtanano i afirmativno govori o ekološkim

vrijednostima. "Sve životinje koje po zemlji hode i sve ptice koje na krilima svojim lete svjetovi su poput vas..." (Korkut, B. 1992:132).

Veliki je broj živopisnih kur'anskih opisa prirodnih ljepota, kao i hadisa poslanika Muhammeda, s.a.v.s., koje teže da kod čovjeka oblikuju osjećaj poštovanja prema prirodi u zakonitostima koje je uspostavio Allah, dž.š. Brojni su ajeti koji govore o "biljkama, voću, povrću, rastu, razvoju, klijanju, oplodnji i oprašivanju, svitanju, izmjeni dana i noći, vjetrovima,

ljepoti bilja, baščama, izvorima, kiši, rosi, pašnjacima, devama, pticama, komarcima, kravi, zmijsi, ribi, konjima, vuku, muhi, mravu, ovcu, žabi, pauku, leptiru, slonu, majmunu, psu, kozi, itd. Odvija se živa suradnja i borba za opstanak životinja, biljaka, brda i ljudi.” (Karić, 2008:64-69)

Poslanikova, s.a.v.s., praksa je obiluje ekološkim izjavama i primjerima poput: “Nema ni jednog muslimana koji zasadi sadnicu ili posije usjev, od koga štogod pojede ptica, čovjek ili životinja, a da mu se to sve ne računa posebnom sadakom” (El-Buhari, 2009:327). Vrhunsku proaktivnu ekološku svijest prepoznajemo u riječima Allahovog poslanika, s.a.v.s.: “Ako držiš sadnicu u svojoj ruci, a Sudnji dan je već nastupio, čak i tad, bez imalo dvoumljenja, trebaš da posadiš tu sadnicu.” (El-Qaradawi, 2002:72). Iz brojnih primjera iz Poslanikove, s.a.v.s, prakse zaključujemo da islamsko učenje čovjeka poziva na ekološko djelovanje i promišljanje i do najsitnijih detalja njegovog funkcioniranja u zajednici. Također, evidentni su brojni tekstovi muslimanskih autora koji ukazuju na islamske stavove o ekologiji, božanskom porijeklu prirode i načinu našeg ophođenja prema prirodi.

Školski udžbenik je složen sistem sastavljen od više međusobno povezanih komponenti (Laketa, 2008:51) i treba biti koncipiran tako da svaka nova nastavna jedinica za odgajnika bude nova razvojna stepenica.

Kvalitet udžbenika nije predmet stalne kritičke analize samo u našoj odgojno-obrazovnoj realnosti, već je to aktuelna tema u svim zemljama. Razvojem kvaliteta udžbenika značajno se doprinosi poboljšanju kvaliteta odgoja i obrazovanja u cijelosti, jer je kvalitet udžbenika u najdirektnijoj vezi s kvalitetom odgojno-obrazovnog procesa (Ivić i sar, 2008:17).

Sadržaji udžbenika predmet su mnogih istraživanja ponajviše zbog toga što predstavljaju osnovni didaktički alat u procesu odgoja i obrazovanja. Stoga je kvalitetan udžbenik neupitan zahtjev, ako se želi

kvalitetno provoditi nastavni proces. Jedan od indikatora kvalitetnog udžbenika je i prisustvo odgovarajućih sadržaja ekologije.

Udžbenici osnovnoškolske Islamske vjeronauke, imajući u vidu njihovu relativno skoriju pojavu, kao i samog predmeta Islamske vjeronauke, tek počinju dolaziti u fokus istraživačkih nastojanja. U tom smislu, istraživanju i analizi udžbenika osnovnoškolske Islamske vjeronauke prilazi se sa različitih aspekata. Imajući u vidu da su nastavni planovi i programi predmeta Islamske vjeronauke kao i udžbenici koje istražujemo utemeljeni na islamskim izvorima postoji osnovana pretpostavka i argumentacija za opravdanost istraživačke analize osobenosti i prirode prisustva sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

2. Metod

Cilj istraživanja bio je da ustanovi osobenost i priroda prisustva sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke. Da bi se dosegnoo istraživački cilj izvršena je

analiza osnovnoškolskih udžbenika Islamske vjeronauke od I do VIII razreda osnovne škole koji su se koristili u školskoj 2011/2012. godini. Udžbenik za deveti razred osnovne škole bio je u pripremi prilikom ovog istraživanja, te nije bio obuhvaćen ovim istraživanjem.

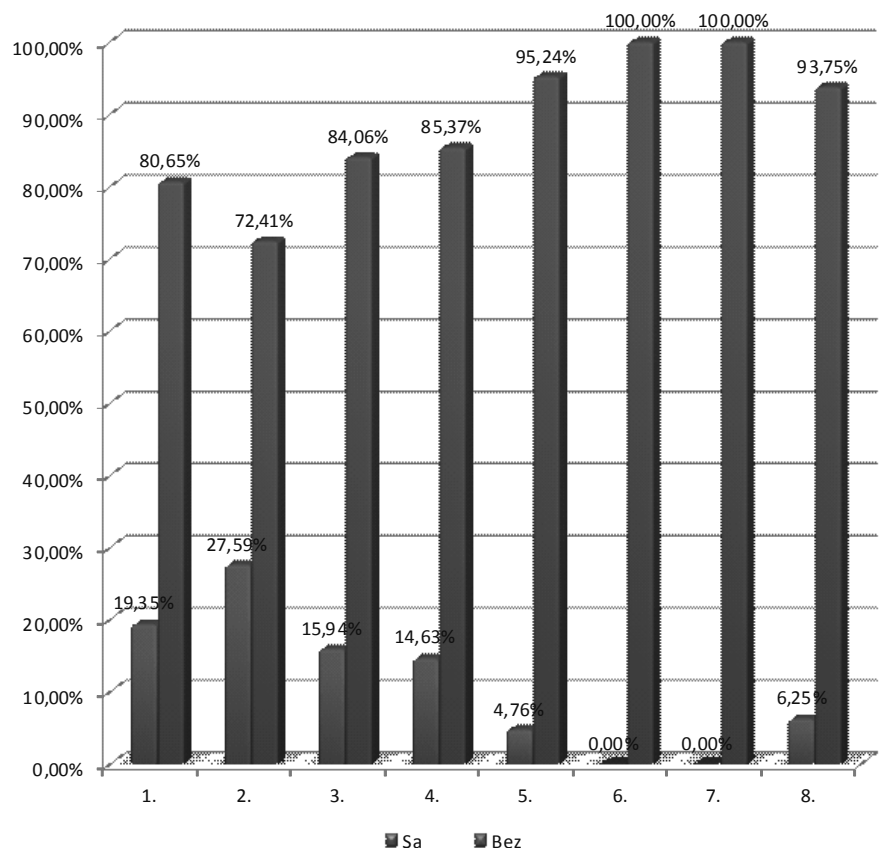
Korištena je metoda analize sadržaja: vršena je analiza osnovnog teksta nastavnih jedinica, jer je on glavni nosilac informacija u udžbeniku i analize didaktičkog dijela (pitanja, zadaci, zanimljivosti), a jedinica analize nastavnoj jedinici bio je sadržaj kojim je izražena ekološka vrijednost, pojam, pitanje ili zadatak.

3. Rezultati istraživanja

3.1. Zastupljenost sadržaja ekologije u udžbenicima

Rezultati istraživačke analize su pokazali kako udžbenik Islamske vjeronauke za *prvi razred* osnovne škole ima šest sadržaja ekologije.

U udžbeniku za *drugi razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke prisutno je šesnaest sadržaja ekologije.

Grafikon 1. Zastupljenost sadržaja ekologije u poređenju s ukupnim sadržajima u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke po razredima

Kada je u pitanju udžbenik Islamske vjeronauke za *treći razred* osnovne škole u njemu ima jedanaest sadržaja ekologije.

Udžbenik za *četvrti razred* osnovne škole predmeta Islamske vjeronauke ima ukupno dvanaest sadržaja ekologije.

U udžbeniku za *peti razred* Islamske vjeronauke evidentna su samo dva sadržaja sa ekološkim elementima.

Analizirajući udžbenik za *šesti razred* Islamske vjeronauke došli smo do podatka koji govori da ne postoji nijedan sadržaj sa ekološkim elementima, kako u udžbeniku za *šesti razred* tako i u udžbeniku za *sedmi razred* ne postoji nijedan sadržaj sa ekološkim elementima.

U udžbeniku za *osmi razred* Islamske vjeronauke postoje dva sadržaja sa ekološkim elementima.

Iz grafičkog prikaza 1 vidljivo je da su u nižim razredima sadržaji ekologije u udžbenicima mnogo više prisutniji nego u udžbenicima za više razrede. Potpuno odsustvo sadržaja ekologije je prisutno u udžbenicima za *šesti i sedmi razred*. Cjelokupno gledano sadržaji ekologije u udžbenicima za osnovnoškolsku Islamsku vjeronauku su slabo prisutni osim za *prvi i drugi razred* što možemo reći da je na zadovoljavajućem nivou u odnosu na udžbenike ostalih razreda. Ukupno evidentiranih sadržaja ekologije u svim udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke je 49 (12,37%) u odnosu na ukupan broj svih ostalih 347 (87,63%) sadržaja u osam analiziranih udžbenika osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

3.2. Priroda prisustva sadržaja ekologije

Prirodu zastupljenosti sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke ispitali smo prema Bloomovoj taksonomiji obrazovnih ciljeva (prema Slatina, 1998) i kroz teoriju učenja usmjerenog na razvoj kompetencija (prema Lalović, 2009) kroz tri segmenta: znanje/činjenice, vrijednosti, vještine.

3.2.1. Ekološka znanja/činjenice u udžbenicima

Ekološka *znanja/činjenice* odnose se na konkretna znanja o ekološkim činjenicama i njihovo razumijevanje; na shvatanje značaja i međusobne povezanosti svih ekoloških faktora, odnose između žive i nežive prirode; te na precizne činjenice o nivou zagađenja, obnovljivim izvorima energije, stanje u svijetu po pitanju ekologije, prirodna bogatstva kao i sve ostale forme sadržaja koje upućuju na konkretna znanja ili činjenice iz područja ekologije.

Udžbenik Islamske vjeronauke za *prvi razred* osnovne škole ima šest nastavnih sadržaja sa ekološkim elementima, a od tog broja ne postoji nijedan sadržaj koji se odnosi na znanja/činjenice.

U udžbeniku za *drugi razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke od ukupno šesnaest sadržaja sa ekološkim elementima, činjenice ili znanja su zastupljene pet puta.

Udžbenik za *treći razred* Islamske vjeronauke ukupno ima jedanaest sadržaja ekologije. Ekološke činjenice/znanja se kao sadržaj udžbenika pojavljuju pet puta.

Udžbenik *četvrtog* razreda Islamske vjeronauke ima dvanaest sadržaja ekologije.

U udžbeniku za *peti razred* Islamske vjeronauke evidentna su samo dva sadržaja ekologije, a od toga znanje/činjenice se pojavljuju dva puta.

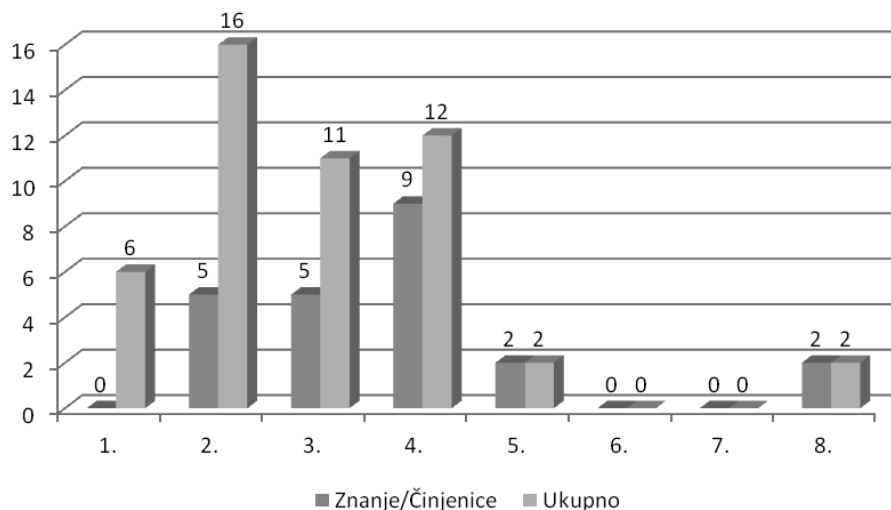
Udžbenici za *šesti i sedmi razred* uopće ne sadrže sadržaje ekologije.

U udžbeniku za *osmi razred* Islamske vjeronauke evidentna su samo dva sadržaja ekologije. Oba se javljaju u formi znanja/činjenica.

Dakle, rezultati istraživačke analize su pokazali kako su ekološka znanja/činjenice najzastupljenija u četvrtom razredu gdje se spominju devet puta. U drugom i trećem razredu udžbenika osnovnoškolske Islamske vjeronauke spominju se po 5 puta. U petom i osmom razredu se spominju samo po dva. U prvom, šestom i sedmom razredu udžbenika Islamske vjeronauke sadržaji ekologije koji se odnose na znanja/činjenice se ne spominju nikako. Zastupljenost većeg broja sadržaja ekologije u udžbenicima Islamske vjeronauke nižih razreda je logično jer je prvo potrebno usvojiti određena znanja i činjenice da bi se kasnije učenici mogli baviti tom temom i kako bi ta znanja kasnije prerastala u ekološke vrijednosti i vještine. Dok s druge strane je nelogično totalno odsustvo ekoloških znanja iz udžbenika Islamske vjeronauke za *prvi, šesti i sedmi razred* ili njihovo minimalno pojavljivanje u udžbenicima za *peti i osmi razred* Islamske vjeronauke.

3.2.2. Ekološke vrijednosti u udžbenicima

Kategoriji *ekološke vrijednosti* pripadaju one nastavne jedinice iz udžbenika Islamske vjeronauke koje

Grafikon 2: Ekološka znanja / činjenice u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke

iniciraju brigu o prirodi, biljkama, životinjama, zdravlju, solidarnost u otklanjanju posljedica koje su ekološki neprihvatljive, odgovornost za stanje u prirodi, obavezu odgovornosti zbog ekološki neprihvatljivih ponašanja i sl.

U udžbeniku Islamske vjeronauke za *prvi razred* osnovne škole od ukupno šest nastavnih sadržaja sa elementima ekologije tri sadržaja se odnose na vrijednosti.

U udžbeniku za *drugi razred* Islamske vjeronauke od ukupno šesnaest sadržaja sa elementima ekologije, vrijednosti kao kategorija se javljaju jedanaest puta.

Od ukupno jedanaest nastavnih jedinica sa sadržajem ekologije u udžbeniku osnovnoškolske Islamske vjeronauke za *treći razred* ekološke vrijednosti se kao sadržaj udžbenika pojavljuju pet puta, kao i kod kategorije činjenice/znanja.

Udžbenik *četvrtog razreda* Islamske vjeronauke ima dvanaest sadržaja ekologije, a ekološke vrijednosti se kao sadržaj ekologije javljaju samo jedanput.

U udžbeniku za *peti razred* Islamske vjeronauke evidentna su samo dva sadržaja ekologije i nijedan se ne odnosi na ekološke vrijednosti, te se one nikako ne pojavljuju u cijelom udžbeniku za peti razred Islamske vjeronauke.

Udžbenici Vjeronauke za *šesti i sedmi* razred uopće ne sadrže sadržaje ekologije.

U udžbeniku za *osmi razred* Islamske vjeronauke evidentna su samo dva sadržaja ekologije, a vrijednosti se ne pojavljuju nikako u cijelom udžbeniku za osmi razred Islamske vjeronauke.

Dakle, ekološke vrijednosti kojoj pripadaju nastavne jedinice iz udžbenika Islamske vjeronauke

najzastupljenije su u udžbeniku drugog razreda Islamske vjeronauke. Udžbenici za pet, šesti, sedmi i osmi razred nemaju evidentiranih sadržaja ekologije pod kategorijom ekološke vrijednosti što ujedno smatramo ne-logičnim i evidentnim nedostatkom navedenih udžbenika. Opći zaključak kada su u pitanju sadržaji ekologije tj. segment ekoloških vrijednosti je sličan kao i kod ekoloških znanja/činjenica a to je da one dominiraju u nižim razredima, a evidentno je skoro potpuno odsustvo u višim razredima udžbenika Islamske vjeronauke.

3.2.3. Ekološke vještine u udžbenicima

U kategoriju *ekološke vještine* ulaze one nastavne jedinice u udžbenicima Islamske vjeronauke koje upućuju na prepoznavanje ekoloških problema, kao i nastavne jedinice koje se odnose na socijalno područje, koje razvijaju senzibilitet za prepoznavanje ekoloških problema, intenciju poduzimanja određenih ekoloških radnji i razvijanja ekoloških navika kod učenika.

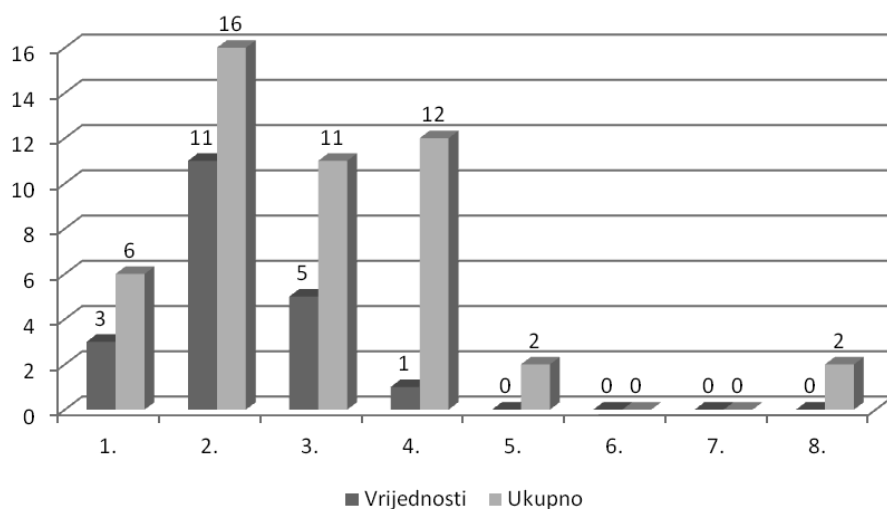
U udžbeniku Islamske vjeronauke za *prvi razred* osnovne škole od ukupno šest nastavnih sadržaja sa ekološkim elementima, tri sadržaja se odnose na vještine.

U udžbeniku za *drugi razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke od ukupno šesnaest sadržaja sa ekološkim elementima, vještine kao kategoriju nismo našli niti jednom da se pojavljuje.

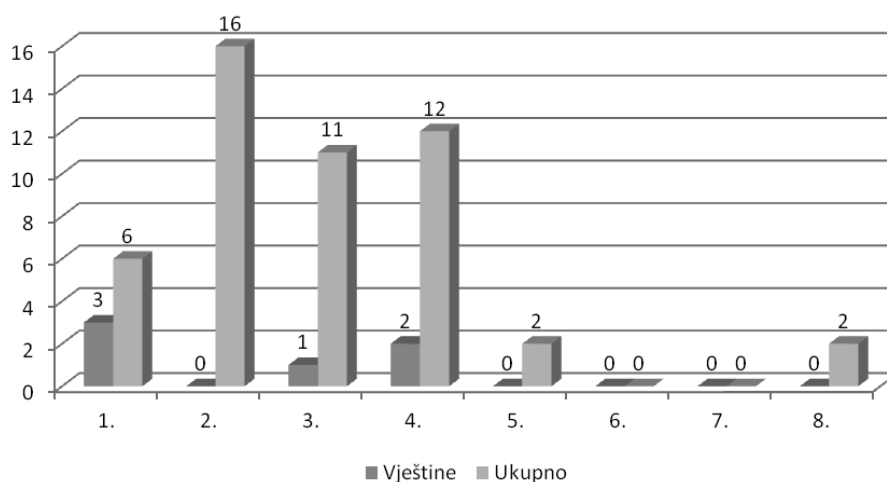
Od ukupno jedanaest nastavnih jedinica sa sadržajima ekologije u udžbeniku za *treći razred* Islamske vjeronauke, ekološke vještine se kao sadržaj udžbenika pojavljuju jedanput.

U udžbenik *četvrtog razreda* Islamske vjeronauke od ukupno dvanaest sadržaja ekologije vještine su zastupljene dva puta.

U udžbeniku za *peti razred* Islamske vjeronauke evidentna su samo dva sadržaja sa ekološkim elementima, a vještine isto kao i vrijednosti nikako nisu prisutne u sadržajima u cijelom udžbeniku.

Grafikon 3: Ekološke vrijednosti u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke

Grafikon 4: Ekološke vještine u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke

Udžbenici za *šesti i sedmi* razred nikako ne posjeduju nikakve sadržaje ekologije kako je i vidljivo iz tabele 2.

U udžbeniku za *osmi razred* Islamske vjeronauke evidentna su samo dva sadržaja ekologije, a vještine isto kao vrijednosti nikako nisu prisutne u cijelom udžbeniku Islamske vjeronauke za osmi razred.

I na kraju, ekološke vještine kao kategorija sadržaja ekologije su najzastupljenije u udžbeniku prvog razreda osnovnoškolske Islamske vjeronauke. Na drugom mjestu po zastupljenosti vještina među sadržajima ekologije je udžbenik četvrtog. Dalje slijedi udžbenik trećeg razreda osnovnoškolske Islamske vjeronauke sa samo jednim evidentiranim sadržajem vještina. Za peti, šesti, sedmi i osmi razred udžbenici Islamske vjeronauke nemaju evidentiranih sadržaja ekologije pod kategorijom ekološke vještine što je nedostatak navedenih udžbenika.

3.3. Način prezentiranja sadržaja ekologije

Kada je u pitanju način prezentiranja sadržaja ekologije u navedenim udžbenicima formirali smo tri kategorije po kojima smo razvrstavali sadržaje ekologije udžbenika osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Kategorija *eksplicitno prezentiranje* obuhvata sve sadržaje ekologije, pojmove ili vrijednosti o kojima se govori direktno sa ili bez njihovog imenovanja.

Analizirajući udžbenike osnovnoškolske Islamske vjeronauke došli smo do sljedećih rezultata. U udžbeniku za *prvi razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke eksplicitno prezentiranje sadržaja ekologije zastupljeno je sa 33,33%.

Udžbenik *drugog razreda* osnovnoškolske Islamske vjeronauke govori o sadržajima ekologije na eksplicitan način u 37,50% svih sadržaja ekologije.

Sadržaji ekologije koji se eksplicitno prezentiraju u *trećem razredu* su zastupljeni sa 27,27% među svim sadržajima ekologije.

U udžbeniku za *četvrti razred* smo evidentirali pet sadržaja ekologije koji se prezentiraju na eksplicitan način što govori o 41,66% eksplicitnih sadržaja ekologije tog udžbenika.

Udžbenici za *peti, šesti, sedmi i osmi razred* predmeta Islamske vjeronauke nemaju uopće evidentiranih sadržaja ekologije koji se prezentiraju na eksplicitan način.

Kategorija *implicitno prezentiranje* sadržaja ekologije obuhvata one sadržaje ekologije, pojmove ili vrijednosti o kojima tekst ne govori direktno, već prešutno, kao da se podrazumijeva.

U udžbeniku za *prvi razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke implicitno su predstavljena dva sadržaja.

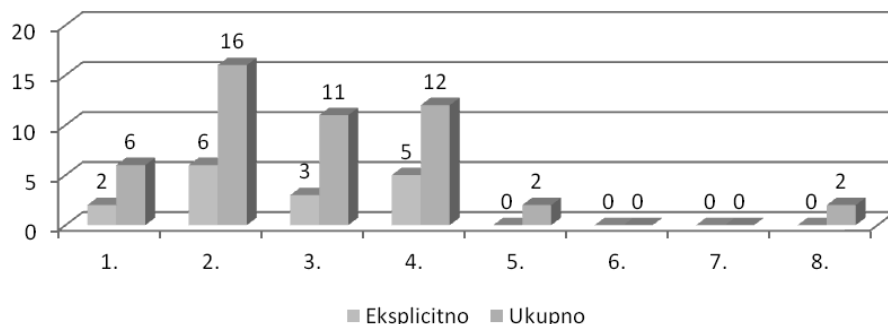
Drugi razred Islamske vjeronauke u svom udžbeniku ima evidentirana isto dva sadržaja ekologije koji su implicitno prezentirani.

Imamo tri evidentirana sadržaja ekologije koji su implicitno prezentirani u *trećem razredu* osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

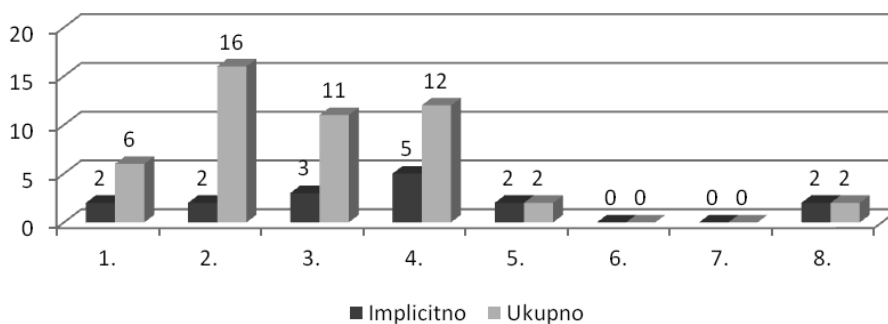
Imamo pet evidentiranih sadržaja ekologije koji sadržaj prezentiraju implicitno u udžbeniku *četvrtog razreda*.

Za udžbenik *petog razreda* Islamske vjeronauke imamo evidentirana 2 sadržaja koji imaju implicitan način prezentiranja sadržaja.

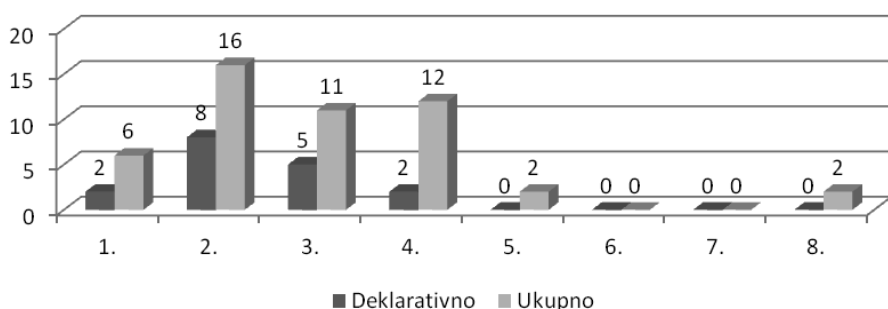
Udžbenici za *šesti i sedmi razred* nemaju evidentiranih sadržaja ekologije koji su prezentirani na implicitan način što dovoljno

Grafikon 5: Eksplicitni ekološki sadržaji u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke

Grafikon 6: Implicitni sadržaji ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke

Grafikon 7: Deklarativni sadržaji ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke

govori samo za sebe. U udžbeniku za *osmi razred* imamo kao i u šestom razredu evidentirana dva sadržaja ekologije koji su prezentirani na implicitan način.

Kategorija *deklarativno prezentiranje* obuhvata one ekološke pojmove ili vrijednosti koji se u tekstu spomenu ili imenuju, ali ne postoji objašnjenje istog. U tabeli tri vidimo brojčano stanje deklarativno prezentiranih sadržaja po razredima odnosno udžbenicima i njihove procentualne odnose spram ukupnog broja sadržaja ekologije svakog pojedinog udžbenika kao i odnose u procentima prema cjelokupnom broju deklarativno prezentiranih sadržaja ekologije pojedinačno u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

U udžbeniku za *prvi razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke deklarativno su prezentirana dva sadržaja.

Udžbenik *drugog razreda* osnovnoškolske Islamske vjeronauke deklarativno prezentira osam sadržaja.

U *trećem razredu* je deklarativno prezentirano pet sadržaja.

U cijelom udžbeniku za *četvrti razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke ukupno smo evidentirali

svoga dva sadržaja koji pripadaju kategoriji deklarativno prezentiranih sadržaja.

U udžbenicima za *peti, šesti, sedmi i osmi razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke nema evidentiranih sadržaja koji se prezentiraju na deklarativan način.

Konstatiramo da ovakav način prezentiranja sadržaja ekologije održava prilično ravnomjeran trend od prvog do petog razreda u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke dok kako smo naveli u višim razredima osnovne škole nismo ih prepoznali za evidentiranje. Grafikon 3 malo prije navedeno predstavlja na jasan način gdje možemo vidjeti da sve tri kategorije ovog zadatka su u ravnomjernom trendu u nižim razredima dok u višim razredima ih nema nikako ili veoma malo, što svakako predstavlja određeni nedostatak udžbenika za više razrede.

Istraživački rezultati ove analize pokazali kako su eksplicitni, implicitni i deklarativni sadržaji ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke najravnomjernije raspoređeni. Eksplicitno prezentiranih sadržaja ukupno u svim razredima ima šesnaest, implicitno prezentiranih

sadržaja ekologije ima isto šesnaest, a deklarativno prezentiranih sadržaja ekologije u svih osam udžbenika osnovnoškolske Islamske vjeronauke ima sedamnaest.

3.4. Karakter prisustva sadržaja ekologije

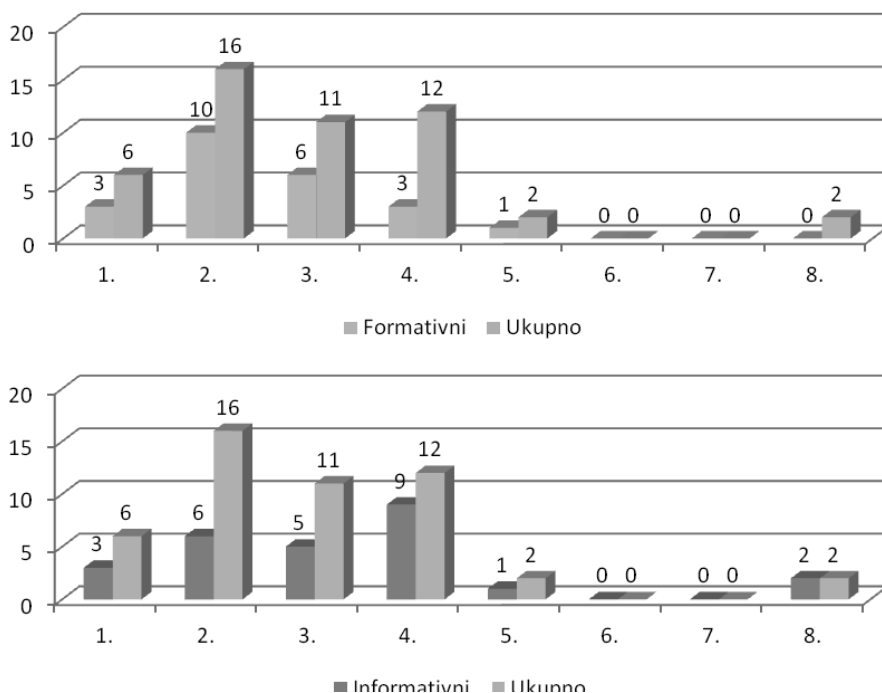
Naredna analiza govori o prirodi sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke s obzirom na njihov formativni ili informativni karakter.

Kategorija sadržaja ekologije sa formativnim karakterom u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke obuhvata sadržaje koji podstiču učenike ili ih poziva na rješavanje ekoloških problema odnosno koji podstiču učenike na usvajanje i formiranje konkretnih i ispravnih ekoloških stavova, ponašanja i postupaka kod učenika. Kategoriji informativnih sadržaja pripadaju svi ostali sadržaji ekologije iz analiziranih udžbenika koji bez podsticanja, usputno, preko sadržaja lekcije informiraju učenika o nekoj ekološkoj činjenici, znanju, pojavi.

Ovako definiranu podjelu sadržaja ekologije smatrali smo neophodnom zbog činjenice da svi sadržaji, pa i sadržaji ekologije, moraju biti kvalitetno didaktički oblikovani, zanimljivi i sa određenim kvalitetom poruke koju u sebi sadrže. Od izuzetne važnosti je motivacijska vrijednost samog sadržaja kao i njegova krajnja implikacija koju treba da postigne kod učenika. Veoma je bitno da sadržaj omogućava da se lahko usvaja i da se proces učenja ne doživljava kao teret.

Rezultati analize pokazali su kako od sadržaja ekologije koji su evidentirani u udžbeniku osnovnoškolske Islamske vjeronauke za *prvi razred*, tačnije njih šest, tri su formativnog, a tri su informativnog karaktera, što u procentima za obje kategorije iznosi po 50% od sadržaja ekologije, a po 9,67% od svih sadržaja udžbenika za prvi razred osnovnoškolske Islamske vjeronauke.

Udžbenik za *drugi razred* ima ukupno šesnaest sadržaja ekologije

Grafikon 8: Zbirni prikaz sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke s osvrtom na formativni ili informativni karakter sadržaja ekologije u udžbenicima.

i od toga su deset sa formativnim karakterom, a šest sa informativnim karakterom. Formativni predstavljaju 62,50% od svih sadržaja ekologije tog udžbenika, dok informativni predstavljaju 37,50% od sadržaja ekologije.

Treći razred u svom udžbeniku ima ukupno jedanaest sadržaja ekologije a od toga su šest formativnog a pet informativnog karaktera. Formativni predstavljaju 54,55% od svih sadržaja ekologije. Sadržaji informativnog karaktera u udžbeniku za treći razred predstavljaju 45,45% od ukupnog broja sadržaja ekologije.

U udžbeniku za *četvrti razred* osnovnoškolske Islamske vjeronauke evidentirali smo dvanaest sadržaja ekologije od čega su tri formativnog karaktera a devet informativnog karaktera. Procentualno posmatrano formativni sadržaji predstavljaju 25% od svih sadržaja ekologije. Sadržaji ekologije sa informativnim karakterom za isti udžbenik predstavljaju 75% od ukupnog broja sadržaja ekologije.

Peti razred u svom udžbeniku ima evidentirana dva sadržaja ekologije i to jedan formativni i jedan informativni.

Udžbenici za *šesti i sedmi razred* predmeta Islamske vjeronauke kako je vidljivo i iz prethodnih zadataka i evidencija nemaju nikakvih sadržaja ekologije pa tako ni sadržaja formativnog ili informativnog karaktera.

U udžbeniku za *osmi razred* Islamske vjeronauke imamo dva sadržaja ekologije i od toga su oba informativnog karaktera što predstavlja 100% od ukupnog broja sadržaja ekologije.

Konstatiramo da su rezultati istraživačke analize pokazali različito ukupno i po razredima prisustvo informativnih i formativnih sadržaja. Zastupljeniji su informativni od formativnih sadržaja, a formativni su zastupljeniji na manjem školskom uzrastu.

4. Umjesto zaključka

odgoj i obrazovanje u ideji održivog razvoja imaju jednu od najznačajnijih uloga, posebno gledano kroz prizmu utjecaja koji mogu da ostvare

na vrijednosti u društvenoj zajednici kroz formiranje zdravijeg kulturnog koncepta i odnosa prema izazovima ekologije. Obrazovanje za održivi razvoj je proces učenja koji kod ljudi obogaćuje znanja i svijest o ekologiji, razvija potrebne vještine i stručnost za rješavanje ekoloških izazova i razvija stavove, motive i obaveze za donošenje ispravnih odluka.

Istraživački rezultati pokazali su sljedeće:

- Generalno gledano, sadržaji ekologije u udžbenicima za osnovnoškolsku Islamsku vjeronauku slabo su zastupljeni, izuzetak su samo udžbenici za prvi i drugi razred kod kojih je prisustvo sadržaja ekologije na zadovoljavajućem nivou;
- Znanje/činjenice kao kategorija sadržaja ekologije ukupno je evidentirano dvadeset tri puta u svim udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke, vrijednosti su zabilježene dvadeset puta, a vještine samo šest puta u svih osam udžbenika Islamske vjeronauke. Zabilježeno je potpuno odsustvo vrijednosti i vještina kao kategorija ekologije u svim udžbenicima od petog do osmog razreda Islamske vjeronauke i u njima je samo četiri puta evidentirano znanje/činjenice kao sadržaj ekologije.
- Istraživački rezultati pokazali su kako su eksplicitni, implicitni i deklarativni sadržaji ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke najravnornije raspoređeni. Eksplicitno prezentiranih sadržaja ukupno u svim razredima ima šesnaest, implicitno prezentiranih sadržaja ekologije ima isto šesnaest, a deklarativno prezentiranih sadržaja ekologije u svih osam udžbenika osnovnoškolske Islamske vjeronauke ima sedamnaest.
- Dakle, istraživački rezultati pokazali su različito ukupno i po razredima prisustvo informativnih i formativnih sadržaja. Zastupljeniji su informativni od formativnih sadržaja, a formativni su zastupljeniji na manjem školskom uzrastu.

- Istraživački rezultat po kojem su sadržaji ekologije u udžbenicima za osnovnoškolsku Islamsku vjeronauku slabo zastupljeni, izuzemu li se udžbenici za prvi i drugi razred kod kojih je prisustvo ekoloških sadržaja na zadovoljavajućem nivou, jasan je signal autorima udžbenika i onima koji bdiju nad procesom izrade vjeronaučnih udžbenika kako bi u prvoj reviziji postojećih ili izradi novih udžbenika trebalo voditi računa o značajnijem uključivanju sadržaja ekologije.
- Činjenica da je znanje kao kategorija sadržaja ekologije ukupno evidentirano dvadeset tri puta u svim udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke, vrijednosti su zabilježene dvadeset puta, a vještine samo šest puta u svih osam udžbenika Islamske vjeronauke, te da je zabilježeno potpuno odsustvo vrijednosti i vještina kao kategorija sadržaja ekologije alarmira da u procesu uključivanja sadržaja ekologije u vjeronaučne udžbenike treba voditi računa o većem prisustvu vrijednosti i vještina kao kategorija sadržaja ekologije.
- Činjenicu da su zastupljeniji informativni od formativnih sadržaja ekologije u udžbenicima osnovnoškolske Islamske vjeronauke treba ispraviti u prvoj reviziji postojećih ili izradi novih udžbenika i dati prednost prisustvu formativnih sadržaja.

Ukoliko škola omogući i pomogne učenicima da steknu neophodna znanja iz okoline i ekologije, formira kod njih pozitivne stavove, navike, uvjerenja, odgovornosti i pozitivna djelovanja prema okolini u kojoj žive, moći ćemo govoriti o posjedovanju ekološke kulture učenika. Ekološka kultura uključuje i voljni odnos pojedinca prema životnoj sredini. O postojanju ekološke kulture možemo govoriti onda kada je pojedinac sposoban da procijeni stanje životne sredine, da programira ekološki nepovoljne reakcije na određene postupke u životnoj sredini i ukoliko u skladu s tim djeluje.

Lliteratura

- Begović, I. (2007). *Vjeronauka 1 za prvi razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- El-Buhari, Muhammed b. Ismail (2009). *Buharijeva zbirka hadisa – Sahihu-l-Buhari*, (prijevod Hasan Škapur i grupa prevodilaca). tom II, Sarajevo: Visoki saudijski komitet.
- El-Qaradawi, Y. (2002). *Značaj vremena u životu muslimana*. Sarajevo: Muslimansko bratstvo.
- Grabus, E. i Bašić, M. (2009). *Vjeronauka 6 za šesti razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Grabus, E., Neimarlija, M., Purković, A. i Zukić, M. (2011). *Vjeronauka 8 za osmi razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Ivić, I. i sar. (2008): *Opšti standardi kvaliteta udžbenika: vodič za dobar udžbenik*, Novi Sad: Platoneum.
- Karić, E. (2008): Ekološke poruke Kur'ana. *Novi Muallim/Časopis za odgoj i obrazovanje*, septembar 2008, str. 64-69.
- Korkut, B. (1992): *Kur'an s prevodom*. Medina Munevvera: Kompleks Hadimul-Haramejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa.
- Laketa, N. (2008): Tekstualne vrednosti udžbenika. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta u Užicu br. 10*. Užice: Učiteljski fakultet, str. 51-68.
- Lalović, Z. (2009): *Naša škola metode učenja/nastave u školi*. Podgorica: Zavod za školstvo.
- Ništović, H., Ništović, I. i Valjevac, M. (2008). *Vjeronauka 4 za četvrti razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Pleh, M., Tinjak, M. i Nežirovac, M. (2008). *Vjeronauka 3 za treći razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Prljača, P. i Halilović, N. (2008). *Vjeronauka 5 za peti razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Slatina, M. (1998): *Nastavni metod: prilog pedagoškoj moći suđenja*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Sulejmanović, Š. i Husić, S. (2010). *Vjeronauka 7 za sedmi razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem
- Tinjak, M. (2008). *Vjeronauka 2 za drugi razred osnovne škole*. Sarajevo: El-Kalem

الموجز

خصوصية وطبيعة وجود مواضيع عن البيئة في الكتب المدرسية لمادة التربية الإسلامية للمرحلة الابتدائية

نرمين توفيك تشييتش

تتحدث المصادر الإسلامية بكثرة عن البيئة وعلاقة الإنسان بمحيطه، لذا فإن هذا العمل يستخرج من ذلك الأدلة لتحليل خصوصية وطبيعة المواضيع البيئية في كتب مادة التربية الإسلامية للمرحلة الابتدائية. وقد كان الهدف من هذا البحث التعرف على خصوصية وطبيعة المواضيع البيئية في كتب مادة التربية الإسلامية للمرحلة الابتدائية، واعتمد للتحليل الكتب المدرسية لمادة التربية الإسلامية المستخدمة في العام الدراسي ٢٠١٢/١١٠٢.

تم اتباع طريقة تحليل المضمون: فتم تحليل النص الأساسي للوحدات التدريسية، وكانت وحدة التحليل هي المضمون الذي يحتوي على قيمة أو مفهوم أو سؤال أو وظيفة بيئية بارزة.

وقد أظهرت نتائج التحليل البحثي ندرة وجود المضامين البيئية في كتب مادة التربية الإسلامية للمرحلة الابتدائية، وأن ما هو موجود منها يتمثل في الحقائق المعرفية، مع ندرة وجود القيم والمهارات، وبوجود للمعلومات أكثر من التكوين البيئي.

الكلمات الرئيسية: مضامين بيئية، التربية الإسلامية، الكتب المدرسية، النمو المستدام، التربية البيئية

Summary

PARTICULARITY AND NATURE OF THE TOPIC ABOUT ECOLOGY IN TEXTBOOKS FOR THE ISLAMIC RELIGIOUS STUDIES FOR PRIMARY SCHOOLS

Nermin Tufekčić

The article draws the arguments from the Islamic sources that often stress the significance of ecology and the relation of man towards his environment, for the analysis of nature and particularity of the topic of ecology in textbooks of the Islamic religious studies for primary schools.

The aim of this research was to establish the particularity and the nature of inclusion of the topic of ecology in textbooks for the Islamic religious studies for primary schools. The research analysis covered the textbooks for the Islamic religious studies for primary schools used in academic 2011/2012 year. We used the method of content analysis: the basic text of the teaching units was analysed, and the unit of the analysis in a teaching unit was the content related to ecological value, idea, question or task.

The results of the research analysis of the textbook indicate the lack of ecology related topics, and whatever is contained in the text concerning ecology in its nature is mainly facts and information, whereas the values and skills related to the topic in much lesser degree. Thus of the little ecology content that of informative character is more present than the formative.

Key words: ecology content, the Islamic religious studies, textbooks, sustainable development, ecological upbringing.

KAKO DO KREATIVNOG UČENIKA I NASTAVNIKA

Senad OMİĆ

UDK 37.036

SAŽETAK: Škola je već nekoliko stoljeća u razvoju ljudskog društva predstavlja mjesto na kojem mladi naraštaji sistematski, organizirano i standardizirano stiču obrazovanje. Proces naobrazbe determinira nekoliko bitnih faktora, kao što su: metode (učenja i podučavanja), sredstva i oblici. Općepoznato je da se školski sistemi (od osnovnog do visokog obrazovanja) i danas u najvećoj mjeri zasnivaju na konceptijskim postavkama koje su, prije više od tri stotine godina, uspostavili J. A. Komensky (o organizaciji nastave) i Herbart (o formalnim stupnjevima saznanja). Da bi proces podučavanja bio uspješan potrebno je, uz izbor oblika nastave, permanentno osmišljavati i kreirati nastavni čas, a sve to, opet, da bude u okvirima zadanog razredno-predmetnog sistema. Osmišljavanje i organizacija odgojno-obrazovnog rada nužna je ukoliko u recipijentu želimo da njegova kreativnost dođe do izražaja. Poticanje kreativnosti učenika fundamentalna je tema ovog rada, stoga ćemo se u njemu dotaknuti nekih pojmovnih određenja, kao i različitih percepcija pojma kreativnosti u nastavi i učenju. U kontekstu navedenog cilja predstaviti ćemo i neke poglede savremenih autora iz područja pedagogije, didaktike i razvojne psihologije na tradicionalnu i savremenu nastavu. S obzirom da pobuđivanje i oblikovanje kreativnosti kod učenika ponajviše ovisi od nastavnika, u radu ćemo prikazati koji su to poželjni i potrebni profili i odlike kreativnog nastavnika i na koji način će spomenutu kreativnost kod učenika najkvalitetnije afirmirati.

Ključne riječi: učenik, nastavnik, kreativnost, odgojno-obrazovni rad, škola

Pojmovna određenja termina: kreativnost i talentiranost

Ne postoji jedinstveno i autoritativno gledište ili definicija kreativnosti, kao ni standardizirana tehnika mjerenja iste. "Zajednička definicija koja obuhvaća većinu gledišta mogla bi glasiti da je kreativnost urođena sposobnost svakog pojedinca da proizvodi određenu novinu na već postojeće stanje bilo u materijalnoj, bilo u duhovnoj sferi (rješenja, ideje, umjetnički oblici, teorije ili proizvodi), da je ta novina originalna, ekonomična i primjenjiva unutar određenoga socijalnoga konteksta te da je pozitivno usmjerena." (Solomanji i Bogonar, 2008). Termin kreativnost

podrazumijeva misaoni proces koji uključuje stvaranje novih ideja, pojmova, ili rješenja problema, ili novih poveznica između postojećih ideja ili pojmova. Etimološki, korijen riječi dolazi iz latinske riječi "creatus", što doslovno znači "koji je narastao"¹.

U kontekstu govora o savremenoj i interaktivnoj nastavi, kreativnost je pojam koji često susrećemo u pedagoškoj literaturi. Ona se manifestira u razvijanju divergentnog mišljenja, originalnosti, fluentnosti i fleksibilnosti. Biti kreativan znači biti sposoban anticipirati originalnosti i misli i ideja, pronalaziti, kada god je to moguće, nova i neobična rješenja. Mnogi teoretičari ne prave razliku

između kreativnosti i talentiranosti i smatraju ih sinonimima. Kao i kod kreativnosti, tako i kod talentiranosti postoje različita određenja i poimanja, te otuda i različite definicije istih. Ipak, smatramo da postoje određene razlike između ova dva pojma, te stoga donosimo i neke od definicija *talentiranosti*.

U *Enciklopedijskom rječniku pedagogije* (1963, str. 1015) nalazimo da se pod talentiranošću podrazumijeva prirodna sposobnost koja pojedinca omogućuje visoko dostignuće u određenom području, npr. u muzici, matematici itd. Pod talentom se razumijeva sposobnost koja je već razvijena.

U svojoj *Edukacijskoj psihologiji* T. Grgin (1997:235) navodi da su "daroviti oni đaci koji se ističu ili svojim vrlo visokim stupnjem općeg

¹ U ovom radu ćemo pojam *kreativnost* upotrebljavati u smislu i značenju *narastanja u saznanju*, što, ima kom-

plementarnu vezu sa poimanjem znanja i spoznaje u tradiciji Poslanika islama, a.s.

intelektualnog razvoja ili pak izrazitim razvojem samo određene sposobnosti koje ih, u odnosu na ostale đake, čine izrazito naprednijim”.

Jedan od rijetkih teoretičara koji je napravio jasnu razliku između ova dva termina i razradio model diferencijacije kreativnosti i talenta je François Gagné (Fransoa Ganje). Suština njegovog modela jeste dihotomija između domena sposobnosti i oblasti izvedbi koje naziva nadarenost i talentiranost. Gagné smatra da se nadarenost odnosi na posjedovanje i korištenje neuvježbanih i spontano izraženih prirodnih sposobnosti u barem jednom domenu, a talent na sistematski razvijene izvanredne sposobnosti (vještine) i znanja u barem jednom polju ljudske aktivnosti (Osmić, 2010 prema: Gagné, F. (2000) *Understanding... Oxford*, str. 67.).

Dakle, suštinska diferencijacija između pojmova kreativnost i talentiranost ogleda se u tome što se pod kreativnošću razumijeva iznadprosječna sposobnost u više polja (oblasti), a pod talentiranošću visoko iznadprosječna sposobnost u jednom polju ljudske djelatnosti. Time možemo i konstatirati da je kreativnost viši stepen intelektualne sposobnosti jer podrazumijeva sposobnost u više područja ljudske djelatnosti, dok je talentiranost, u tom smislu, niži stepen intelektualne sposobnosti jer se ogleda u samo jednom polju djelovanja.

O kreativnosti u nastavi općenito

Kreativnost je jedna od osnova na kojima insistira koncept savremenog obrazovanja. U takvom konceptu obrazovanja cilj je učenika potaknuti da se prema školi/učenju postavi na način da kaže: “Ja učim”, umjesto: “Mene uče”, naravno, tada i nastavnik prestaje biti ‘udžbenik koji hoda’, i postaje više strateg, programer, medijator i istinski odgajatelj mladih

naraštaja. Pretpostavka učeničkog aktivnog i pozitivnog stava prema učenju zasigurno je nastavnik koji je po svojoj prirodi i intelektualnom habitusu kreativan. Takav nastavnik je svjestan da je prošlo vrijeme kada je za dinamiku nastave bilo presudno uzorno nastavnikovo predavanje pred razredom. Ubrzani tehnološki proces i nova informacijska tehnologija više ne daju nikakvu kompetentnost savremenom nastavniku. U takvom okruženju, nedostatno je samo solidno poznavanje gradiva koje se izlaže, naprotiv, nužna je kreativnost i smisao za stvaralaštvo, sposobnost uočavanja, predviđanja i rješavanja problema, kao i visoka motiviranost za upoznavanje učenika. Savremeni pogledi na učenikovo učenje u procesu organizirane nastave svode se na zahtjev da učenik “istražujući uči i učenjem istražuje” (Stevanović, 2003). U ovakvom konceptu nastave, odgojno-obrazovni proces treba da je u cijelosti okrenut stvaralačkom radu učenika i nastavnika.

Kako prepoznati kreativnog učenika

Potpuno suprotan odnos prema kreativnosti imaju humanisti. Oni su pošli od hipoteze da je kreativnost imanentna svakom ljudskom biću. Humanisti su, izučavajući zdrave i samoaktualizirane pojedince, došli do zaključka da je kreativnost jedna od bitnih ljudskih karakteristika. Zapravo, ona je pokazatelj da je neka osoba u potpunosti razvila svoju ljudskost.

Tako Carl Rogers (1969: 290) govoreći o potpunoj osobi (*fully functioning person*) kaže da je takva osoba uvijek kreativna: “Svojom senzitivnom otvorenošću prema svijetu, svojim povjerenjem u vlastite sposobnosti da oblikuje nove odnose sokolinom, to je tip osobe iz koje proizlaze kreativni produkti i kreativni način života. Ona nije nužno prilagođena svojoj kulturi i najčešće nije

konformist. Ali u svako doba i u svakoj kulturi ona će živjeti konstruktivno i u harmoniji koliko joj dozvoljava balansiranje sa zadovoljavanjem potreba. U nekim situacijama određene kulture može biti vrlo nesretna, ali će nastaviti biti svoja i ponašati se na način da osigura maksimalno moguće zadovoljavanje svojih najdubljih potreba.”

Abraham H. Maslow (1976: 55) smatra “*da koncept kreativnosti i koncept zdrave, samoaktualizirane, potpuno humane osobe izgleda da sve bliže i bliže idu zajedno i možda postaju ista stvar.”* Maslow je uočio sličnost između opisa karakteristika kreativnih osoba koje je naveo E. Paul Torrance i svojih opisa *samoaktualiziranih* osoba.²

Kreativnost i škola

Ekspanzija pedagogije nakon Komenskog i Herbarta zastala je polovinom XX vijeka. Nakon toga, moglo bi se reći da suštinska pitanja pedagogije kao što su učenje, motivacija, interaktivno učenje i donošenje odluka osvaja psihologija. Krajem XX vijeka bilo je potpuno jasno da odgovore na pitanja, kao što su *Kako motivirati učenike, Kako učiti učenje* i slično, ne može nam dati pedagogija. U svojoj *Pedagogiji za XXI vijek* prof. dr. Nenad Suzić (2005) navodi dva ključna razloga za to:

- a) Pedagogija se sve više zatvarala u uski nastavni didaktičizam, ostajući u okviru koncepta poučavanja, a zanemarujući koncept pedagogije učenja;
- b) Danas je jasno da je nastupilo vrijeme *učee civilizacije*, vrijeme kada uče i stari i mladi, kada učenici u školi treba da nauče učenje, a ne samo da pamte i reproduciraju činjenice.

Postavlja se pitanje: u kakvoj školi kreativnost učenika može lakše i produktivnije doći do izražaja – tradicionalnoj ili savremenoj?³

² Detaljnije o različitim teorijskim pristupima kreativnosti, vidjeti u: Bognar, Ladislav (2011): *Kreativnost u nastavi*, web: www.hrcak.srce.hr

³ Termini tradicionalna i savremena škola su, među teoretičarima nastave, općeprihvaćeni. U tom kontekstu, tradicionalnom se školom ima smatrati ona

gdje je nastava šablonizirana i rigidno ukalupljena u predmetno–razredni sistem. Pod savremenom se, pak, školom, između ostalog, podrazumijeva škola u kojoj se

Prema knjizi *Pedagogija za XXI vijek* navodi da su u kontekstu poticanja i razvijanja kreativnosti, mnogi su teoretičari pedagogije i psihologije kritizirali tradicionalnu školu (Lay, 1903; Meumann, 1907; Hirsch, 1996; Potkonjak, 2003, prema Suzić 2005: 41-42).

U istom djelu Suzić (2005:149) navodi da kritički stavovi ovih autora prema tradicionalnoj školi, mogli bi se sublimirati u sljedećem:

- Da bi bila efikasna, škola mora pridobiti djecu za učenje;
- Škola kod učenika mora sve više razvijati sposobnost permanentnog učenja;
- Pamćenje i reprodukciju zapaćenog svesti na optimalan nivo, tj. memorativnu i reproduktivnu funkciju nastave minimizirati;
- Tradicionalna nastava prvenstveno razvija pokornost, poslušnost i zavisnost.

Ka interaktivnoj nastavi

Savremena škola sa protežiranjem interaktivne nastave daje mnogo više mogućnosti za razvijanje i poticanje kreativnosti, kako nastavniku tako i učenicima. Kako ne bismo upali u zamku 'crno-bijelog' sindroma poimanja stvari i pojava, tj. negiranja svega tradicionalnog u korist savremenog, želimo sistem interaktivnog učenja predstaviti kao svojevrsnu nadogradnju i potrebno poboljšanje tradicionalne nastave.

Interaktivno učenje ilustrativno možemo prikazati kao učenje u kojem učenik 8 ili 9 godina u osnovnoj, a zatim 3 ili 4 godine u srednjoj školi doživljava nastavnika kao vodiča u njegovom odgojno-obrazovnom 'rastu', u kojem, umjesto da sluša i pamti, on slobodno pita i prezentira znanje, način artikulacije i prezentacije naučenog mu je primaran, a sama ocjena sekundarna. Postoji

kod percepcije interaktivnog učenja (vidi i mišljenja da je to sve "već viđeno" čime se aludira na to da se kod takve nastave, u suštini, radi o grupnom obliku rada, koji je već bio zastupljen i u tradicionalnom sistemom obrazovanja.⁴

Autori navode niz prednosti (Suzić, 2005) koje interaktivno učenje čini upravo rješenjem za neke slabosti tradicionalnog odgojno-obrazovnog sistema. Navodimo neke od značajnijih:

- a) Razvijanje kompetencija potrebnih za život u za XXI vijeku;
- b) Kompatibilnost sa tradicionalnom nastavom;
- c) Snažnija motivacija učenika;
- d) Kompenzacija nedostajućih interakcija u porodici i socijalnom okruženju.

Ipak, kako ne bismo bezrezervno fetišizirali (Suzić, 2005) model interaktivnog učenja, napomenut ćemo da su čak i autori koji ga zagovaraju, bili pri tome oprezni i upozorili na neke njegove nedostatke, kao što su:

- a) Interakcija bez nastavnikovog usmjeravanja i vođenja;
- b) Zavisnost slabijih učenika od boljih;
- c) Socijalno ljenčarenje (social loafing);
- d) Tzv. Ringelmanov efekat.⁵

Nastavnik – inicijator kreativnosti

U svakoj školi, bilo kojeg nivoa obrazovanja, nastavnik bi trebao biti glavni inicijator kreativnosti. Pri tom ne mislimo samo na nastavnikovo poticanje kreativnosti u razredu, dakako je to prethodno potrebno i u nastavnom kolektivu, kao i u upravi škole. Na nivou svake škole potrebno je osigurati uvjete za kreativnost koji se naročito odnose na stručnu atmosferu, prilike za istraživanje

i način vrjednovanja kreativnosti u nastavi. Kreativnost se planira, organizira, realizira, usmjerava, koordinira, potiče, kontrolira i vrjednuje (Stevanović, 2003). Osnovna didaktička pretpostavka za uspješan kreativan rad u školi je spoj kreativno predisponiranog nastavnika i otvorenost škole za stvaralaštvo. Takav nastavnik je svjestan da razvijanje učenikovih kreativnih potencijala pretpostavlja istovremeno i razvijanje vlastitih, dok je osnovno polazište za stjecanje potrebnih kompetencija za poticanje kreativnosti dakako njegova (intrinzična) motivacija.

Škola bi trebala biti po mjeri učenika; polazi se isključivo od njihovih potreba i iskustva, a na nastavniku je da svaki sat učini svojevrsnom kreacijom. Dokazano je da su djeca sklona kreativnosti više nego odrasli, stalno nešto istražuju, zapitkuju. Njihovu kreativnost često najviše koči autoritet nastavnika, koji i dalje forsira rigidne paradigme tradicionalne škole, kao što su jednoličnost i neučinkovitost. A danas se u svim aktivnostima kao imperativ postavlja oslanjanje na ljudsku kreativnost (Bognar, Bognar, 2009). Poticanje kreativnosti u školskom okruženju pretpostavlja savremenog učitelja koji je osvijestio važnost oslanjanja na vlastitu kreativnost kao pretpostavku za razvoj kreativnosti svojih učenika. Sama po sebi, kreativnost je podložna mnogim utjecajima koji u uvjetima osnovnoškolske nastave posebno dolaze do izražaja, osobito kada je riječ o svakodnevnim međuljudskim odnosima između učenika, učitelja i roditelja, o hijerarhijskom odnosu između učitelja, stručnih saradnika i školskog osoblja, uvjetima rada te različitim ekstrinzičnim motivatorima koji u većoj ili manjoj mjeri utječu na motivaciju u pozitivnom, ili pak negativnom smislu.

protežira interaktivna nastava. U Enciklopedijskom rječniku pedagogije (Zagreb, 1963) pod tradicionalnom školom se podrazumijeva škola sa zastarjelom pedagogijom, dok pod "savremena škola"

nalazimo samo predstavljanje dva istoimena časopisa koja su svojevremeno izlazila u Zagrebu i Beogradu.

⁴ Detaljnije i interaktivnoj nastavi vidjeti u: Krneta, D (2004): *Interaktivna nastava*

va-inovacija ili 'već viđeno', u: Didaktički putokazi, god. X, br. 31, Zenica.

⁵ Fenomen koji prati grupnu interakciju kao prirodna potreba pojedinca da se više zalaže za sebe, nego za kolektiv.

Odlike kreativnog nastavnika

Navest ćemo i neke stavove autora o potrebnim i poželjnim odlikama nastavnika-kreativca. M. Stevanović u *Modelima kreativne nastave* (2003) donosi rezultate mikroistraživanja koje je proveo među 50 nastavnika, o profilu nastavnika kreativca. Neki od njih su:

- Inspirator učenika;
- Stalno je u pokretu, tj. stremljenjem i savremenijem;
- Efektivno pronalazi situacije i sredstva putem kojih učenike potiče da tragaju za nepoznatim i da u vezi s tim postavljaju pitanja;
- Od učenika traži što više povratnih informacija (da uče istražujući);
- Učenike potiče da pitaju, diskutiraju, razmjenjuju mišljenja.

Paul E. Torrance (1965), također, na osnovu rađenih eksperimenata dokazivao je da je moguće u nastavi poticati kreativnost.⁶ On smatra da sljedećih pet principa potiče kreativno ponašanje učenika:

- Uvažavati neobična pitanja;
- Uvažavati maštovite i neobične ideje;
- Pokazati djeci da njihove ideje imaju vrijednost;
- Osigurati vrijeme u kojem se ne vrednuje;
- Spojiti evaluaciju s uzrocima i posljedicama.

Neki će još dodati da kreativnog nastavnika neizostavno treba da krasi vedrina, smisao za humor i entuzijazam. Nastavnik-kreativac odstupa od šablona i stereotipnog vođenja nastave, a toplom komunikacijom i empatijom stvara idealnu klimu za razvoj dječije kreativnosti (Čajlaković: 2005). Uloga nastavnika je pomoći učeniku pri objašnjavanju važnih informacija, razjasniti razliku između činjenica i vlastitog mišljenja, te pomoći pri identificiranju nekog problema. Pri

tome nastavnik mora biti otvoren za nova i originalna rješenja, te prihvatati mišljenja učenika koja se razlikuju od uobičajenih. Poticanje otvorenih rasprava i promicanje aktivnog učenja, uz davanje dovoljno vremena za razmišljanje, učenicima će biti od neizmjerne pomoći u razvijanju divergentnog mišljenja. Nastavnik svojim ponašanjem, postupcima i očekivanjima može stvarati kvalitetne uvjete za optimalan razvoj učenikovih sposobnosti i umijeća, ali ih jednako tako svojim uvjerenjima, krutosti u prilagođavanju nepredviđenim situacijama, zatvorenosti pristupu novim metodama poučavanja, može obeshrabrati u pronalaženju novih, neobičnih i drukčijih ideja. Važna zadaća nastavnika je stvaranje pozitivne klime kojom se osiguravaju uvjeti za poticanje individualnosti u radu, te postepeno izgrađivanje motivacije, nezavisnosti, samoučejnosti, te unutarnjih kriterija uspješnosti. U tome procesu učitelj više nema dominantnu ulogu u nastavi u tradicionalnom smislu, već on kao partner u učenju donosi odluke, potpomaže učenje i usmjerava učenike kada je to potrebno. (Koludrović i Reić-Ercegovac:2010)

Primjer jednog uspješnog modela poticanja kreativnosti u nastavi

Jedan od najpoznatijih cjelovitih i uspješnih modela poticanja kreativnosti u nastavi koji promiče ideje savremene škole je *Schoolwide Enrichment Model* (Ibid) izvorno namijenjen poticanju darovitih učenika. Uspješnost njegove implementacije u poučavanju darovitih, praktičarima i znanstvenicima poslužila je kao model za primjenu suradničkog učenja i poticanja kreativnosti u svakodnevnom nastavnom procesu.

Renzullijev troprstenasti model temelji se na ideji prirodnog učenja koje podrazumijeva da učenici rade uče o stvarnim i njima bliskim problemima u prirodnom okruženju, nego u umjetno stvorenim uvjetima karakterističnima za klasičnu nastavu. Time se ostvaruje i teorija savremene škole shvaćene kao pripremanje pojedinca za stvarni život. Prvi uvjet za ostvarivanje takve škole je dobro osmišljen kurikulum koji primjerenom metodologijom mora biti usmjeren na poticanje stvaralaštva, uvažavajući metodičke specifičnosti svakog nastavnog predmeta. Tako strukturiranim kurikulumom učenik je aktivno uključen u rješavanje problema, dok je nastava usmjerena na međupodručnu i međupredmetnu integriranost gdje nastavni rad određuju interesi učenika. Naglasak je stavljen na individualizaciju rada u nastavi, gdje učiteljima ulogu vodiča i pomagača (Renzulli i Reis, 1997, 2008, prema Koludrović i Reić-Ercegovac:2010).

Druga bitna odrednica koja je ovaj model poticanja kreativnosti u nastavi učinila uspješnim jest ta što se prepoznala važnost razvijanja senzibiliteta nastavnika za predmet poučavanja, ističući važnost usavršavanja u svome radu, s ciljem da nastavnik umije odabirati prikladne nastavne tehnike. Nastavnik treba ohrabrivati učenike da nauče postavljati pitanja i sami tražiti odgovore na njih. Pri tome se postavlja pitanje je li nužno da i učitelj bude kreativno produktivan. "Nickerson (1999) smatra da samo radoznao nastavnik koji je otvoren novim idejama i inovacijama može osigurati povoljnu klimu za poticanje kreativnosti." (Koludrović i Reić-Ercegovac:2010)

Zaključak

Kreativnost je elementarno polazište u odgoju mladih. Učenici su

⁶ Vidjeti detaljnije u: Torrance, E. P. (1974.). *Encouraging Creativity in The Classroom*, Dubuque, Iowa: Brown Company Publishers, str. 43.

² Termini tradicionalna i savremena škola su, među teoretičarima nastave, općeprihvaćeni. U tom kontekstu, tradicionalnom se školom ima smatrati ona

gdje je nastava šablonizirana i rigidno ukalupljena u predmetno-razredni sistem. Pod savremenom se, pak, školom, između ostalog, podrazumijeva škola u kojoj se

po svojoj naravi uvijek otvoreni za nova iskustva i nikad se ne mire s postojećim znanjem, više vole kretanje nego mirovanje, istraživanje i provjeravanje, nego nekritičko i konformističko primanje gotovih podataka. Naučiteljima/nastavnicima je velika odgovornost da identificiraju opseg i vrstu kreativnih potencijala svakog svog učenika, uzimajući u obzir činjenicu da kreativnost ima svoj početak koji je sadržan u kreativnom pojedincu, koji kroz kreativan proces dolazi do novih i originalnih rješenja kao posebnog proizvoda kojima osobnu ili širu društvenu vrijednost. Naravno, preduvjet spomenutog jeste opredijeljenost i intrinzična motiviranost nastavnika za kreativnošću u nastavi. Stoga, i školovanje budućih nastavnika treba biti u funkciji razvoja i oslobađanja kreativnih potencijala. U radu smo pokušali predstaviti stavove autora koji zagovaraju 'ugovorni' raskid

sa tradicionalnom školom u korist savremene škole koncipirane, prije svega, na interaktivnoj i kreativnoj nastavi, ali i negodovanje istih jer se nedovoljno čini na mijenjanju postojeće nastave koja je više u funkciji gušenja nego poticanja kreativnosti.

Elementarna zadaća, ali i imperativ uspješnosti djelovanja savremenog nastavnika njegova je sposobnost da školu učini sredinom u kojoj su učenici motivirani za učenjem učenja, gdje doživljava ju pozitivna iskustva, ali i mjesto u kojoj uče na njima prihvatljiv, istraživački i suradnički način. On je odgojitelj, medijator i socijalni integrator, a njegovo djelovanje mora biti usmjereno prema pomaganju učenika, dogovaranju, organizaciji, poticanju, savjetovanju i ohrabrenju. S obzirom na to da se školski sistem smatra jednim od dominantnih mjesta poticanja i razvijanja kreativnih potencijala

pojedince, bitno je osvijestiti činjenicu da je nastava jedinstven i neponovljiv proces čiji je sastavni dio pojedinac, odnosno učenik koji sa svim svojim individualnim osobinama i potrebama čini zasebni podsistem kome se učitelj/nastavnik treba prilagoditi želi li osposobiti kreativnog učenika.

U radu smo pokušali predstaviti značaj poticanja kreativnosti kod učenika, kao i ukazati na metode poticanja istih. Prikazali smo neka savremena promišljanja referentnih autora iz oblasti pedagogije i edukativne psihologije na ovu temu. U ovome dijelu konceptualni i metodološki fokus je bio na školskoj nastavi, međutim, smatramo važnim pitanje, mogućnosti i perspektive kreativnosti (polaznika i muallima) aktualizirati i artikulirati i u kontekstu mektpeske nastave, posebno imajući u vidu svekolike aporije mektpeskog odgoja i obrazovanja.

Lliteratura

- Bognar, L., Witehead J., Bognar, B., Perić-Kraljić, M. i Munk, K. (2009.): *Poticanje stvaralaštva u odgoju i obrazovanju*. Pristupljeno preko: <http://pedagogija.net/kreativnost/knjiga.pdf>
- Furlan, I. (1983) *Čovjekov psihički razvoj*, Školska knjiga, Zagreb
- Furlan, I. (1999) *Psihologija podučavanja* (1999), Školska knjiga, Zagreb
- Grgin, T. (1997): *Edukacijska psihologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko;
- Franković D., Pregrad Z. i Šimleša P. Eds. (1963). *Enciklopedijski rječnik pedagogije*, Matica Hrvatska, Zagreb;
- Stevanović, Marko (2003): *Modeli kreativne nastave*, Andromeda, Rijeka;
- Suzić, Nenad (2005): *Pedagogija za XXI vijek*, TT-Centar, Banja Luka;
- Torrance, E. P. (1974): *Encouraging Creativity in The Classroom*. Dubuque, Iowa: Brown Company Publishers;
- Čajlaković, M. (2005): *Kreativnost u nastavi*, u: *Didaktički putokazi*, Časopis za nastavnu teoriju i praksu, PZ, Zenica
- Krneta, D. (2004): *Interaktivna nastava-inovacija ili 'već viđeno'*, u: *Didaktički putokazi*, časopis za nastavnu teoriju i praksu, god. X, br. 31, Zenica
- Osmić, N. (2010): *Razlike i sličnosti između nadarenosti i talentiranosti*, u: *Novi muallim*, časopis za odgoj i obrazovanje, br. 41, Sarajevo
- Arar, Lj., Rački, Ž. (2003) *Privreda kreativnosti*, u: *Psihologijske teme* (2003); dostupno na www.hrca.hr (pristupljeno 22.11.2012. godine)
- Bognar, Ladislav (2012): *Kreativnost u nastavi*, Napredak, Vol.153 No.1, Učiteljski fakultet u Osijeku. Dostupno na www.hrca.hr (pristupljeno 20.11.2012. godine);
- Koludrović M. i Reić-Ercegovac I. (2010): *Poticanje učenika na kreativno mišljenje u suvremenoj nastavi* u: *Odgojne znanosti*, Vol. 12, br.2, Dostupno na www.hrca.hr (pristupljeno: 25.11.2012. godine): str. 427-439
- Zrilić S. i Košta T. (2009): *Učitelj-kreator izvannastavnih aktivnosti*, Magistra Iadertina, Dostupno na www.hrca.hr (pristupljeno 20.11.2012. godine.)
- <http://www.renzullilearning.com/Creativity>, dostupno: 25.11.2012. godine;

الموجز

كيف الوصول إلى تلميذ مبدع ومدرس مبدع

سناد أوميتش

منذ عدة قرون والمدرسة تمثل في تطور المجتمع البشري المكان الذي تتلقى فيه الأجيال الشابة التعليم بصورة منهجية ومنظمة ومقننة. وتتحدد عملية التعليم بعدة عوامل مهمة، منها: طرق التعلم والتعليم والوسائل والأشكال. ومن المعلوم أن الأنظمة الدراسية (من التعليم الأساسي إلى التعليم الجامعي) تقوم اليوم في معظمها على الفرضيات التي وضعها قبل ثلاثمائة عام جون أموس كومينيوس (حول تنظيم الدراسة) وهربارت (حول الدرجات الشكلية للمعرفة). ولكي تكون عملية التعليم ناجحة، لا بد إلى جانب اختيار صيغة الدراسة، الابتكار والصياغة المتواصلة للحصة الدراسية، على أن يكون هذا كله ضمن إطار النظام المقرر للصف والمادة. إن صياغة وتنظيم العمل التربوي والتعليمي أمر ضروري إذا كنا نرغب أن نبرز ملكة الإبداع عند المتلقي. وإن تشجيع الإبداع عند التلميذ هو الموضوع الأساسي في هذا البحث، لذا سنتطرق فيه إلى بعض المفاهيم وإلى التنوع في فهم الإبداع في التدريس والتعلم. وسنقدم في سياق الهدف المذكور عددا من نظرات الكتاب المعاصرين في مجالات التربية وفن التعليم وعلم النفس التنموي، إلى التدريس التقليدي والحديث. وبما أن إيقاظ الإبداع وتشكيله عند التلميذ يعتمد أكثر ما يعتمد على المدرس، فسندرج في البحث الصفات والمزايا المرغوبة للمدرّس المبدع والطريقة التي ستعيّنه على إبراز الإبداع الأمثل عند التلميذ.

الكلمات الرئيسية: التلميذ، المدرّس، الإبداع، العمل التربوي والتعليمي، المدرسة

Summary

HOW TO INCITE CREATIVITY IN BOTH
A STUDENT AND A TEACHER

Senad OMIĆ

The school has now for centuries in the development of human society presented a place wherein the young generations are educated in a systematic, organised and standardised manner. The process of education is determined by a number of relevant factors as: the method (of learning and teaching), means and forms. It is generally known that the school systems (from primary to university education) are even today in a great extent based upon more than three centuries old concepts established by J. A. Komensky (about the organisation of the teaching class) and Herbart (about formal degrees of learning). In order to have successful process of teaching, besides having a good choice of a form of teaching, permanent creativity in formulating teaching class is required as well as remaining within a given framework of class – subject system. Creativity in organising the educational process is essential if we desire to incite creativity in its recipient (student). Encouraging creativity of students is a basic theme of this article, hence we shall here bring up definitions of some concepts and discuss variety of perceptions of the concept of creativity in teaching class and in learning. In this context we will present the opinions of a number of contemporary authors in fields of pedagogy, didactics and development psychology concerning both traditional and contemporary teaching. Considering the fact that inciting and forming students creativity mainly depends upon teacher, in this article we bring some outlines of profiles and characteristics of a creative teacher, as well as the ways to affirm students' creativity in its best.

Key words: student, teacher, creativity, education, school

Vjersko-prosvjetni rad i obrazovni proces u džamijama na području Bosne i Hercegovine odvijao se kroz nekoliko različitih oblika. Hutba (govor) koji se održava petkom obavezni je dio džuma-namaza i *vaz* (opće predavanje) bili su najčešći oblici prosvjećivanja. U Bosni i Hercegovini decenijama se njegovala, čuvala i prakticirala forma hutbe i vaza kao najrasprostranjenija i legitimna forma vjersko-prosvjetnog rada.

U ovom broju donosimo hutbu: Ishak ef. Sedića i vaz Mensur ef. Pašalića.

Hutba

NAŠA NAIVNOST

UDK 28-475.5(042)

Ishak SEDIĆ

Hvala Allahu koji nas je učinio muslimanima! Hvala Allahu što pripadamo ummetu Muhammeda, s.a.v.s., narodu za kojeg Uzvišeni Allah kaže:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
فَوَتَنهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ
الْكِتَابِ بِلِغَا نَحْنِ الْهَمِّ لَمُؤْمِنُونَ تَوَّأ كَثْرَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ

Vi ste narod najbolji od svih koji se ikada pojavio: tražite da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvraćate, i u Allaha vjerujete (Ali-Imran, 110.).

Hvala Allahu kad imamo uputu Kur'an a.š. i sunnet Muhammeda, s.a.v.s., ta dva izvora naše vjere islama, koji nas usmjeravaju i vode Pravom putu, putu spasa i sreće na oba svijeta. U njima je sve kazano i pojašnjeno. I za ovo kazivanje o malo neuobičajenoj, ali vrlo važnoj temi, a riječ je o naivnosti našeg naroda, nalazimo opomenu i pojašnjenje, i u Kur'anu i u hadisima Poslanika, s.a.v.s.

U rječnicima stranih riječi navodi se da je riječ 'naivan' porijeklom iz francuskog jezika (naif), a znači: biti prostodušan, prirodan, bezazlen, neizvještačen, otvoren, iskren, neiskusan,

djetinjast, itd. Kada pratimo ovo značenje, može se zaključiti da ove osobine manje-više krasi vjernike, i da je naivnost u biti pozitivna osobina. Pa i Poslanik, s.a.v.s., je govorio:

المؤمنون كريمون ألقا جربلئيم

“Vjernik je naivan (lahko bude prevaren zbog svoje blage čudi i povjerenosti prema drugome) i plemenit, a nevjernik je varalica i zlikovac” (Ebu Davud, Tirmizi i Hakim – hasen).

I doista, zbog svoje urođene dobrote i plemenitosti, naš narod se često naivno ponašao u odnosu na druge. Nevolja je što nas je sve to skupo koštalo, jer su drugi tu naivnost svjesno zloupotrijebili.

Pojam naiva je skupno ime za umjetničko stvaralaštvo naivaca, kao naivci – umjetnici, slikari i dr. Gotovo svakodnevno pratimo, svjedočimo naivnosti naših rukovodilaca kod pregovora s drugima, kao i njihovoj lošoj organizaciji za bolji život i izlazak iz krize u kojoj se nalazi naš narod.

Jedna od definicija naivnosti bila bi: “Naivnost je vjerovanje da će drugi biti dobri prema tebi zato što si ti dobar prema njima... kao kad

ovca ode među vukove i vjeruje da je oni neće pojesti zato što ona nema namjeru pojesti njih.” Zbog svoje bezazlenosti i čistih srca priča se o naivnosti naše djece i omladine, ali ni odrasli često ne zaostaju u tome, i kada se to loše završi, ostaje tužna konstatacija: “Ovo nam je naša naivnost i zaboravnost dala”.

Iako je naivnost okarakterizirana kao pozitivna osobina, zbog okruženja i mogućnosti zloupotrebe od brojnih neprijatelja, kao i posljedica nasjedanja na dunjalučke izazove i poroke, ona je vjernicima zabranjena. Da nam se ne desi i ne ponovi progon, stradanje, ponižavanje i pitanje opstanka našeg naroda, ne smiju se ponavljati iste greške toliko puta. Poslanik, s.a.v.s., nas je direktno na to upozorio:

لا يلدغ المؤمن من منجحر مرتين

“Vjernik neće dopustiti da ga zmija iz jedne rupe ujede dva puta” (*Muttefekun alejbi*).

Zbog te naivnosti i zaboravnosti desilo nam se deset i više puta stradanje i pokušaj uništenja od istog neprijatelja. U Kur'anu je pojašnjeno i zbog čega je došlo do toga, šta smo radili, a nismo smjeli:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ
دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا
مُبِينًا

O vjernici, ne prijateljujte s nevjernicima umjesto s vjernicima! Zar hoćete da pružite Allahu očigledan dokaz protiv sebe? (En-Nisa', 144.).

Dakle, samo miran suživot, ko-
rektni odnosi i poslovna suradnja s
drugima može, a prijateljstvo može
biti samo među vjernicima:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَمُنُّ
رُؤْيَا الْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
وَأَنْ يُوْتُوا الزَّكَاةَ وَيُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ
كَسَّرَ لَهُمُ اللَّهُ أَلْفَاظًا لَمْ يَحْكُمِ

A vjernici i vjernice su prijatelji jedni drugima; traže da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrću, i namaz obavljaju i zekat daju, i Allahu i Poslaniku Njegovu se pokoravaju. To su oni kojima će se Allah sigurno smilovati. Allah je doista silan i mudar” (Et-Teuba, 71.).

Ne može se naivno uzimati za
tačno sve što se čuje, pročita i što dru-
gi prenesu. Puno je dezinformacija,
lažnih obećanja i prikrivenih interesa.
Mora se biti rezervirano, oprezno i
prije zaključaka i odluka sve dobro
preispitati. Tako i Kur'an nalaže:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنجَاءَكُمْ مِنْ سِقِينِيَّاتِ قَتَبِينَ
وَأَنْ تَصِيبُوا قَوْمًا بِيْهَاتٍ فَتُصِيبُوا عَمَلًا
فَعَلْتُمْ تَادِيَةً

O vjernici, ako vam smutljivac donese kakvu vijest, dobro je provjerite, da u neznanju nekom zlo ne učinite, pa da se zbog onoga što ste učinili pokajete (El-Hudžurat, 6.).

Muhammed, s.a.v.s., je govorio:

كَفَيْتُ لِمَرْءٍ إِذَا مَا أَحْبَبْتُ كَلِمًا يَسْمَعُ

“Dosta je čovjeku grijeha da pri-
povijeda i izvješćuje o svemu
što je čuo” (Ebu Davud i Hakim
– sahih).

Naivnost pojedinaca ogleda se i u
prihvatanju svega što od drugih čuju.
Pojaviše se pojedinci i grupe, koji su
se odvojili od zajednice – ummeta,
formirajući svoje stranke i pravce, rade
ono što Poslanik, s.a.v.s., nije radio
niti odobrio i zavode naivne i ne-
pućene vjernike. Ti zavedeni slušaju i
slijepo oponašaju samozvane šejhove
i emire, umjesto da bolje upoznaju i
pridržavaju se dva glavna izvora naše
vjere, Kur'ana i sunneta. Naravno, kod
određenih nedoumica i nejasnoća će
konsultirati mjerodavne učenjake i
svoju ulemu.

Jedan od povoda obraćanja o ovoj
temi je nekoliko izvanrednih radova
koji govore o štetnosti i zabrani
igara na sreću, kocke, klađenja i
drugih poroka, objavljenih u *Prepo-
rodu* od 1.1.2014. Teško se pomiriti
s činjenicom da je veliki procent
našeg naroda naivno upao u ralje
ovih velikih poroka, koji dodatno
ponižavaju, srozavaju i materijalno,
duhovno i fizički ugrožavaju ionako
osiromašen narod. Tome se može
dodati olahko upadanje u dugove
uzimanjem kredita s visokim ka-
matama, kupovinom nekretnina od
strane onih imućnih, koje vjerovatno
neće nikada koristiti. Siromašni koji
upadaju u ove igre, zabave i poroke,
prodaju osnovne stvari za život, i
na kraju ostaju bez ničega. Lahko se
može sagledati sva nevolja, kako
narod nepromišljeno i naivno sam
sebe dovodi u propast.

Kod ishrane stanovništva pravi
se velika greška i ugrožava zdravlje
onih koji kupuju i konzumiraju jeftine
proizvode sa tržišta. To je često
hrana s primjesama i sastojcima koji
su muslimanima haram – zabranjeni.
Nije bitna cijena, već kvalitet hrane,
kao i njena šerijatska i higijenska

ispravnost. Pa zdravlje je najskuplje,
a ugrožavamo ga tim nekvalitetnim
proizvodima, samo Bog zna kakvih
sadržaja i ispravnosti. Osim toga,
možemo sami proizvesti, barem
za sebe, ekološki čistu hranu, ili
kupovati od provjerenih domaćih
proizvođača, s halal certifikatima,
od svoga naroda. Ovo su neke od
tih brojnih naivnosti našeg naroda
o kojima moramo govoriti, pisati i
tako druge savjetovati.

Vjernik treba biti obazriv, oprezan
i promišljen. Nikada nabrzinu ne
donositi odluke, zaključke i prihva-
tati sve novo za gotovo. Vjernik od
Allaha, dž.š., ima nešto što drugi
nemaju. To nam pojašnjava Poslanik,
s.a.v.s., u hadisima:

إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى عِبَادًا يَعْرِفُونَ النَّاسَ بِالتَّوَسُّمِ

“Zaista ima Allahovih robo-
va koji ljude poznaju svojom
proncljivošću (intuicijom)”
(Hakim i Bezzar – hasen).

إِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهَا تَهْبِطُ بِنُورِ اللَّهِ
عَزَّ وَجَلَّ

“Bojte se vjernikove pronclji-
vosti jer on gleda sa svjetlom
(nurom) Uzvišenog Allaha.”
(Tirmizi, Taberani, Ibnu Adijj
i Buhari u “Tarihu” – hasen).

Kada ovakvi budemo, onda će nas
i drugi više uvažavati. Mi trebamo
biti uzor drugima, a ne povoditi
se za njima, zanemarujući svoje
vrijednosti. Naivnost jeste vrlina,
ali kod brojnih neprijatelja, zala,
smutnji, laži, raznih poroka i grijeha,
u mnogim situacijama naivan se ne
smije nikako biti.

Uzvišeni Allahu, sačuvaj nas
i zaštititi od posljedica naših ne-
promišljenih djela i postupaka, od
posljedica naše naivnosti u koju
povremeno nesmotreno upadamo.
Mi se sami ne možemo i ne znamo
sačuvati, i zato Te molimo za Tvoje
čuvanje i zaštitu.

Vaz

RAMAZAN

UDK 28-475.5(042)

Mensur PAŠALIĆ

Stigao nam je mubarek mjesec ramazan. Ono što je među melekima Džebail, među vjerovjesnicima Muhammed, a.s., među danima petak, to je među mjesecima ramazan. Ramazan je mjesec posta, ibadeta, strpljivosti, takvaluka, mjesec inventure sa samim sobom i s našim djelima. U hutbi održanoj uoči ramazana poslanik Muhammed, a.s., je kazao sljedeće: "O ljudi, dolazi vam veliki i blagoslovljeni mjesec, mjesec u kojem se nalazi jedna noć bolja od hiljadu drugih mjeseci, mjesec čiji je post Allah Uzvišeni učinio obavezujućim, a njegove noćne namaze dobrovoljnim. Ko učini dobro djelo u ovom mjesecu, jednak je s onim koji je obavio strogu dužnost, farz, izvan ovog mjeseca, a ko obavi strogu dužnost, farz, u ovom mjesecu, u ravni je s onim ko je obavio sedamdeset farzova u nekom drugom mjesecu. Ramazan je mjesec strpljivosti, a nagrada za strpljivost je džennet. Ramazan je mjesec dobročinstva, mjesec u kojem se opskrba iskrenog vjernika uvećava. Ko drugog pozove na iftar bit će mu oprošteni grijesi, bit će sačuvan od vatre džehennema i imat će nagradu jednaku nagradi postača kojeg je pozvao na iftar bez ikakvog umanjanja vlastitih nagrada." Mjesec ramazan je mjesec objave Kur'ana, ali i mjesec u kojem su objavljeni svi raniji suhufi i kitabi. Također, u mjesecu ramazanu je utemeljena institucija kurbana.

Ramazan je mjesec ispunjen milošću, oprostom i oslobađanjem od vatre. Njegova prva trećina je milost, druga trećina je oprost, dok je treća, posljednja trećina oslobađanje od vatre. Predanja koja govore o vrijednosti mjeseca ramazana brojna su i poznata. Tako u dva sahiha, kod imama Buharije i Muslima, prenosi se da je Vjerovjesnik, sallallahu 'alejhi ve sellem, rekao: "Kada dođe mjesec ramazan otvore se džennetska vrata, džehennemska zatvore i šejtani se vezuju u lance." Svakodnevno u mjesecu ramazanu imamo tri vrijedna perioda ili sahata za koje Allah, dž.š., posebno nagrađuje. Prvi period je za vrijeme sehura, to jeste vrijeme prije početka sabah namaza, a Allah Uzvišeni hvaleći one koji u to doba čine ibadet kaže: "A u praskozorje oprost od grijeha molili" (Ez-Zarijat, 18. ajet). Drugi period je vrijeme prvog sahata nakon sabaha i nakon izlaska sunca. Poslanik je kazao: "Ko klanja sabah-namaz u džematu, potom sjedi u džamiji do izlaska sunca, zikreći – spominjući Allaha, potom klanja dva rekata – to je ravno potpunoj nagradi hadždža i umre." I treći, posebni period u toku svakog ramazanskog dana je vrijeme pred sami iftar. Poslanik kaže: "Trojici se dova prima: postaču, onome kome je nepravda učinjena i putniku."

Allah, dž.š., nam u suri el-Be-kare u 183. ajetu naređuje post: "O

vjernici, propisan vam je post kao što je bio propisan i onima koji su bili prije vas – da biste bogobojažni bili."

Dužnost posta je obavezna, pojedinačna, nezamjenjiva dužnost svakom vjerski obaveznom muslimanu i muslimanki. Post je regulator ljudskih prohtjeva, rješava brojne zdravstvene probleme, uspješno utiče na lijepo ponašanje, njime postižemo bogobojažnost i s našim postom mi veličamo i slavimo Allaha, dž.š., jer nas je uputio na Pravi put. Za svakog vjernika post je blagodat jer Muhammed, a.s., kaže: "Džennet željno očekuje četvericu: učača Kur'ana, onog koji čuva jezik (od nepristojna govora), onog koji nahrani gladnog i onoga ko posti u mjesecu ramazanu." Muhammed, a.s., također kaže: "Ko isposti ramazan iskreno i nada se nagradi, za to će mu biti oprošteni prošli grijesi." A koliko je post kao ibadet bitan dokaz su i riječi Allaha Uzvišenog koji u hadisi kudsijjikaže: "Post je moj i ja ću za njega posebno nagraditi." Post je također i jedini ibadet koji ne prestaje i kada se spava. Tako Poslanik, a.s., kaže: "Postačevo spavanje je ibadet, njegova šutnja je tesbih, njegovo djelo se udvostručava, dova mu se prima, a grijesi opraštaju." Gazali će kazati da je post uzvišenje duše dok Muhammed Abduhu veli da post stvara kod postača osjećaj stalnog Božijeg nadzora i tako povećava stid. Ovaj osjećaj Božije prisutnosti

najveća je garancija očuvanja duše od grijeha, ustrajnosti na Božijem putu i sreće na ahiretu. Dakle, smisao posta se ogleda u višestrukim duhovnim, socijalnim i zdravstvenim koristima. U duhovnom smislu post jača volju i izdržljivost, uči obuzdavanju i suzbijanju prohtijeva, ulijeva i razvija osjećaj bogobožnosti. U socijalnom smislu post među svim pripadnicima islama ulijeva osjećaj pravednosti i jednakosti. S jedne strane, razvija osjećaj samilosti i težnje za etičkim vrijednostima, a s druge strane, društvo čuva u cjelini od svakojakih zala i poroka. U zdravstvenom smislu post pročišćava tijelo, jača želudac, uklanja štetne naslage iz organizma, smanjuje gojaznost itd. Poslanik Muhammed, a.s., je rekao: "Postite, bit ćete zdravi." Treba spomenuti i ljepotu zajedničkih iftara i radosti dočekivanja kandilja zajedno sa svojim najbližim. Poslanik kaže: "Postać ima dvije radosti: jednu prilikom iftara, a drugu kada se susretne sa svojim Gospodarom."

S ramazanom nam osim ibadeta posta dolaze i drugi ibadeti i lijepi običaji koje prakticiramo. Jedan od tih ibadeta je i klanjanje teravihanamaza koji je po svojoj vrijednosti potvrđeni sunnet. Kao što znamo može se klanjati od 8 do 20 rekata, a postoje predaje da se može klanjati i do 36 rekata. Naravno, može se klanjati samostalno, ali je bolje i vrijednije ako se klanja u džematu. Pored teravihanamaza, običaj koji se u Bosni veže za mjesec ramazan jeste i učenje mukabele. Učenje mukabele je specifičnost bosanskohercegovačkih prostora i to je jedan lijepi adet gdje se ljudi okupljaju da uče, slušaju i prate ajete iz Kur'ana Časnoga. A o vrijednosti učenja Kur'ana, Poslanik a.s. kaže: "Ko prouči harf iz Allahove Knjige, njemu pripada dobro djelo koje se vrednuje do deset puta. Ja ne kažem da je 'elif-lam-mim' jedan harf, već je elif harf, lam je harf i mim je harf."

U posljednjoj trećini mjeseca ramazana prakticiramo još jedan sunnet našeg Poslanika, a.s., a to je

i'tikaf. Islamski pravnici ramazanski i'tikaf svrstavaju među propise sunneti mekkede al-el-kifaji. Aiša r.a. je kazala: "Allahov Poslanik boravio je u i'tikafu posljednjih deset dana ramazana, sve dok nije preselio, zatim su to isto nakon njegove smrti činile njegove supruge."

Smisao i'tikafa je u namjeri da se čovjek u svom osamljivanju približi Allahu, dž.š., čineći Njemu ugodna djela.

Pored i'tikafa, u posljednjoj trećiniramazana imamo i dužnost sadekatul-fitra. Ova vrsta ibadeta je materijalne prirode i simbolizira da vjernik ne može biti potpunog imana sve dok ne bude spreman dati dio svog imetka na Allahovom putu. Božiji Poslanik, a.s., je rekao: "Sadekatul-fitr se daje kako bi se njime očistio postač od neprimjerenih govora, nedostataka i da bi se nahranili siromasi." Pokušavajući da pojašni djelovanje i mudrost propisivanja sadekatul-fitra, Ibn El-Džerrah je kazao: "Sadekatul-fitr je u ramazanu isto što je sehvi sedžda u namazu. Sadekatul-fitr otklanja nedostatke u postu, kao što sehvi sedžda otklanja propuste u namazu." Uz sadekatul-fitr, praksa imućnijih muslimana Bosne i Hercegovine je da se, tokom ramazana, daje i zekat u fond Bejtul-mal za održavanje odgojno-obrazovnih institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

U mjesecu ramazanu, pored brojnih ibadeta, obilježavamo i posebne datume koji su se upisali u stranice islamske historije. Jedan od tih događaja je i Bitka na Bedru koja se odvijala 17. marta 624. godine odnosno 17. ramazana 2. godine po Hidžri. To je dan najpresudnije pobjede u povijesti islama jer bez te pobjede muslimani fizički ne bi postojali, a i specifično je da je to prvi slučaj da jedan Vjerovjesnik izvodi ummet islama u borbu. Za muslimane širom svijeta Bitka na Bedru simbolizira obračun između vjere i kufra, istine i zablude, kvaliteta i kvantiteta, stvarne snage i fiktivne moći. Bitka na Bedru je pokazala da se čvrstom vjerom mogu postići neočekivani rezultati

i poraziti daleko jači, opremljeniji i brojniji neprijatelj. Također, u mjesecu ramazanu, tačnije 20. dana ramazana 8. godine po Hidžri se obilježava kao Jevmul-feth ili Dan oslobođenja Mekke. Smisao ovog događaja leži u Poslanikovo poruci ljubavi, tolerancije, plemenitosti, te oprosta nikada zaboravljenih zločina koje su mekkanski idolopoklonici uradili nad muslimanima.

Najbitniji datum u mjesecu ramazanu je Lejletul-kadr odnosno Noć kadra. To je veličanstvena noć za koju je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: "Tražite je u posljednjih deset noći mjeseca ramazana" i "Tražite je u neparnim noćima posljednjih deset noći mjeseca ramazana." Najraširenije mišljenje, i kod nas i u islamskom svijetu, jeste da je to dvadeset sedma noć mjeseca ramazana. Za ovu noć naš Vjerovjesnik, s.a.v.s., još je rekao: "Onaj ko bude lišen njezina dobra, uistinu je lišen dobra." O noći Kadr, Allah, dž.š., govori u Kur'anu u istoimenoj suri: "Mi smo otpočeli objavljivati Kur'an u veličanstvenoj noći El-Kadr. Ko će ti (Muhammede) objasniti tu veličanstvenu noć? Noć El-Kadr vrijedi više od hiljadu mjeseci. U toj noći meleki i Ruhi-Emin (Džebrail) silaze (na Zemlju) uz Božije odobrenje da izvrše određenje Božije. Blagoslov u toj noći traje do pojave zore." Dakle, u ovoj noći je počela objava Kur'ana Časnog našem Poslaniku, a.s., Noć kada je došla jasna uputa i tačno mjerilo Istine od Neistine i kao što Kur'an kaže ova noć je vrijednija od hiljadu mjeseci bez te noći. Noć Kadr je prilika kakva se samo jednom u toku cijele godine pojavljuje, pa zato vjernici treba da se potrude da se okoriste njenim blagodatima i da uberu njene plodove.

U tom smislu Poslanik, a.s., kaže: "Onome ko provede noć Kadr u ibadetu, vjerujući i nadajući se Allahovoj nagradi, Allah će mu oprostiti sve prethodne grijeha!" Dakle, tu noć treba provesti u klanjanju nafilu, učenju Kur'ana, učenju različitih oblika zikra (tekbir, tehlil, tahmid, tesbih...), tj. sjećanja na Allaha, dž.š., obraćanju Uzvišenom putem

dove i tevbom, tj. pokajanjem, te traženjem oprosta od Allaha Milostivog. Posebno te noći Uzvišenom treba upućivati slijedeću dovu: Allahu-mmeinneke 'afuvvun, tuhibbul-'afve,

fa'fu anni! (Allahu moj, zaista si Ti onaj koji prašta i voliš da praštaš, pa oprosti meni!).

Na kraju, molim Allaha, dž.š., da nam naše grijeha pobriše i oprosti,

da nam naše ramazanske ibadete ukabuli i u sevap upiše, te da Ramazanski bajram dočekamo u zdravlju, rahatluku i veselju, zajedno sa svojim najmilijima. Amin

الموجز

خطبة وموعظة

الخطبة «سذاجتنا» الشيخ إسحاق سيديتش
الموعظة «رمضان» الشيخ منصور باشاليتش

يتخذ العمل الدعوي والتعليم الديني في المساجد أشكالاً متنوعة في البوسنة والمهرسك، أشهرها خطبة الجمعة والوعظ. فخطبة الجمعة والوعظ في البوسنة والمهرسك يحظيان بعناية واهتمام خاصين على مر العقود، باعتبارهما أوسع أشكال التعليم الديني والعمل الدعوي انتشاراً وأقواها تأثيراً. نقدم في هذا العدد خطبة الجمعة للشيخ إسحاق سيديتش، ووعظاً للشيخ منصور باشاليتش.

Summary

KHUTBA AND VAZ

Khutba – Our naivety – Ishak ef. Sedić

Vaz – Ramadan – Mensur ef. Pašalić

Religious enlightenment and educational process in the mosques of BiH has been taking place in a number of different forms. *Khutba* (a sermon) delivered as an obligatory part of Friday *jumma – salah* and *vaz* (general lecture) were the most common forms of this education. In Bosnia and Herzegovina *khutba* and *vaz* has been practiced as most common and legitimate form of religious education.

In this article we present a *khutba* delivered by Ishak ef. Sedić and a *vaz* by Mensur ef. Pašalić.

RAMAZAN – PRILIKA ZA POTICAJ NA DRUŠTVENI AKTIVIZAM

Salem DEDOVIĆ

UDK 28-564-442.47

SAŽETAK: Rad tretira vrijednost i važnost društvenog aktivizma kroz naše džemate, osvjetljavajući mogućnosti i polja gdje bi se on mogao snažnije manifestirati. Na temelju promišljanja i praktičnih iskustava u radu naših džemata na širem planu društvenog djelovanja, navedeni su podsticajni primjeri kvalitetnog rada koji rezultiraju jačanjem povjerenja u Islamsku zajednicu, važnosti uloge njenih imama i džemata, i džematlija uopće, koji svojim sistemskim, dobro organiziranim radom uspješno odgovaraju brojnim potrebama iz šire društvene sfere, poput socijalnog zbrinjavanja porodica i pojedinaca slabijeg imovnog stanja, pružanja materijalne podrške mladima u školama i fakultetima. S obzirom da ova vrsta društvenog angažmana u našim džematima zahtijeva uključivanje više osoba, a ne da projekt bude isključivo na “plećima” imama, ističe se važnost dobre organizacije i plana, koji će kvalitetom, transparentnošću i otvorenošću iskreno motivirati džematlije za ovu vrstu aktivnosti i jačati njihovo povjerenje u važnost pokretanja ovakvih akcija. Promišljanje i analiziranje stanja naše aktualne muslimanske kulture društvenog aktivizma sagledano je na poseban način, iz perspektive predstojećeg mubarek mjeseca Ramazana koji otvara neslućene razmjere i mogućnosti na ovom polju, uzimajući upravo njegovo blagoslovljeno vrijeme kao priliku za motivaciju u činjenju korisnih i lijepih stvari za opće dobro.

Ključne riječi: ramazan, društveni aktivizam, džemat

Ramazan je vrijeme posebnih prilika i mogućnosti koje su i pojedincu i zajednici na raspolaganju zahvaljujući vrlo širokom spektru ibadetskih aktivnosti koje se u njemu realiziraju. To je dragocjeno vjerničko vrijeme i iskustvo, koje nudi obilje duhovnog zadovoljstva i smiraja, te moralnog uzdizanja. Ramazanski ibadeti imaju poseban kvalitet, obilježeni su ruhom džemata i masovnosti, za razliku od drugih, “običnih”, dana u godini, kada nemamo toliki broj naših džematlija u džamijama i džematima. Kvalitet ramazanskih džemata su masovnost, aktivizam, redovnost, tačnost i urednost. Ramazan je idealna prilika da džemat upoznamo u najboljem svjetlu,

njegovoj heterogenoj strukturi, kvaliteti i vrijednostima koje posjeduju naše džematlije. Ramazan je najbolja prilika i vrijeme da u njemu započnemo programe i projekte koji su od koristi i interesa za naše džemate, odnosno od važnosti su za duhovni, edukativni, odgojni i socijalni život naših džematlija. Ramazanski ibadeti svojim sadržajima i vrijednostima koje nude ljudima otvaraju velike mogućnosti praktičnog potvrđivanja vjernika – našeg svjedočenja vjere djelima. Upravo je ta odrednica toliko puta naglašena kroz čitavi Kur'an

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

... oni koji vjeruju i čine dobra djela! (El-Kehf, 107)

Dobra djela nisu skućena samo u uski okvir obredoslovlja; ibadete, obrede, zikrove, dove, već prožimaju život u svim njegovim dimenzijama, a ponajprije socijalno-humanom i međuljudskoj, komunikacijskoj dimenziji života. Da li se te dimenzije vjere doista žive i svjedoče u djelovanju kroz naše džemate? Da li kroz naš imamsko-da'vetski put promičemo te vrijednosti i nudimo forme i programe koji će našim džematlijama biti prilika da se potvrđuju kao vjernici? Suštinska zadaća ovog teksta je da to propita, i to na razini osobnog promišljanja i poticaja koji je baziran na iskustvu i uvidu u rad naših džemata.

Rad u džematu ne može i ne treba biti sveden u okvir rada u džamiji, a posebno ne smije biti jednoličan

i statičan, bez novih formi i oblika djelovanja, koje će biti poticajno zanimljive džematlijama da se uključe u njih i daju svoj doprinos, poput učešća u njima putem volonterskog rada za dobrobit džemata, socijalno-humanitarnog rada u korist članova džemata kojima je pomoć potrebna i brojnih drugih. Naše džematlije povjerenje koje imaju u džemat, Zajednicu i imama žele da osjete i praktično imaju u dobro organiziranoj, osmišljenoj i motivirajućoj formi organizacije koja im daje podstrek da se uključe u aktivnosti.

Imam je temelj koji okuplja i inicira, ali je nužno da, za današnje dinamično vrijeme življenja i izazova, ima oko sebe okupljen dinamičan tim, koji će realizirati ideje i projekte. Važno je, također, da naši projekti u džematima ne budu kratkoročnog karaktera, već da imaju dugoročni plan i vrijednost, te razrađenu strategiju kako da funkcioniraju u planiranom roku i daju rezultate. Naši projekti koji tretiraju društveni aktivizam džematlija moraju imati mjerljivi karakter vrijednosti, mjerljivi plan rada i transparentne pokazatelje. Zašto ovo naglašavamo? Zato što u našim džematima imamo ljude kvalitetnih obrazovnih i društvenih profila koji očekuju od Islamske zajednice i njenih džemata visoki kvalitet u organizaciji, vođenju i realiziranju projekata i programa. To se od Zajednice, od džemata i imama-predvodnika očekuje na temelju misije, poslanja i odgovornosti koju imaju prema ukupnom društvenom životu naših muslimana.

U našim džematima je vrlo važno uspostaviti socijalne karte kućanstava na bazi kojih će se pokretati i realizirati socijalno-humanitarne aktivnosti džematlija-članova Islamske zajednice koji žele svoju vjerničku odgovornost potvrditi putem konkretnih materijalnih davanja i pomaganja siromašnih i socijalno nezbrinutih članova. U tu svrhu potrebno je utemeljiti poseban fond, kojim će ispred džemata upravljati rukovodno tijelo na temelju statuta kojeg će usvojiti i po kojem će dosljedno i

transparentno raditi. Iskustvo nam govori da je džematlijama vrlo bitna i dragocjena povratna informacija o realiziranim socijalno-humanitarnim akcijama. Džematlije trebaju biti jasno i transparentno obaviještene putem hutbe, vaza ili drugih prigodnih obraćanja, te javno oglašenim izvještajima. Čini nam se da u dosta prilika pokazujemo nedosljednost u ovom segmentu i zanemarujemo podijeliti s džematlijama informacije koje su motivirajuće za sve buduće akcije koje će se pokretati.

Naši džemati ne mogu da ne iskažu socijalnu osjetljivost za sve složeniju socijalnu situaciju u društvu i državi. To jednostavno ne mogu zanemariti po svome poslanju i misiji koju imaju, a to je da budu od pomoći drugim ljudima, motivirani jasnom Poslanikovom, a.s. preporukom:

وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ

“Allah je na pomoći svome robu sve dok on bude u pomoći svome bratu.” (*Muslim*).¹

Svjedokom sam divnih primjera proaktivnog djelovanja imama u društvenoj zajednici, u projektima od šireg džematskog značaja i to na planu zbrinjavanja socijalno ugroženih porodica osiguravanjem kontinuirane mjesečne pomoći putem džemata, i podrške mladima koji dolaze iz porodica slabijeg imovnog stanja, davanjem učeničkih i studentskih stipendija.

Naša briga trebaju biti i stare i iznemogle osobe koje žive same, svejedno da li je riječ o bračnim parovima ili samcima, ili pak onima gdje je briga njihove djece nedostatna i, usljed izmijenjenih životnih prilika i krize morala, sasvim upitna i nedosljedna. Naši se džemati, pogotovo oni u gradskim sredinama, susreću s ovakvim pojavama, i potrebno je da ponudimo odgovor na ovakav izazov. Ozbiljan odgovor na ovu vrstu izazova nalazimo u primjeru planirane izgradnje vakufskog Doma za stare i iznemogle osobe koji je pokrenuo Medžlis IZ Mostar. S obzirom da je populaciji u trećoj životnoj dobi vrlo

važna njega, pažnja i puna briga, a na praktičnim pojedinačnim primjerima nalazimo da te osobe na ime hizmeta koji im se pruža daruju svoje stanove i kuće osobama s kojima su sklopili ugovore za takve aranžmane, otvara se široka mogućnost djelovanja džemata i Zajednice, realiziranjem misijske uloge koja ima i praktične koristi koja se može ostvariti u korist uvećavanja vakufskih posjeda. Neri-jetko, neke organizacije koje nemaju takvu reputaciju kao naša Zajednica, pojavljuju se na ovom planu dosta smjelije i ostvaruju zapažene rezultate.

Društvenu odgovornost naši džemati bi trebali pokazati i prema djeci i omladini s posebnim potrebama, čije je uključivanje u aktivnosti Islamske zajednice jedan važan korak na planu brige za marginalizirane skupine. Osobno iskustvo rada i saradnje sa jednim takvim centrom u Mostaru, pokazuje važnost sistemskog i planskog rada s tom populacijom, a s kojom se doista mora imati naglašeni senzibilitet i strpljivost.

Dimenzija volonterizma mladih iz naših džemata, a posebno učenika i učenica medresa i studenata islamskih fakulteta, u socijalnim, humanitarnim i ekološkim projektima koji se pokreću na nivou društvene zajednice, osnažit će povjerenje u Islamsku zajednicu, njenu korisnu društvenu ulogu i odgovornost, a u isto vrijeme biti vrlo značajno životno iskustvo mladićima i djevojkama. Ova vrsta angažmana njima je odlična prilika za praktično i potpuno upoznavanje s vjerskim životom u našim džematima, potrebama i prilikama džematlija, što će im nesumnjivo koristiti kada oni, kao budući kadrovi Islamske zajednice, preuzmu uloge imama, hatiba, muallima, ili uopće korisnih članova Zajednice.

Zaključak

Iskorak džemata i imama na širi plan društvenog djelovanja je poželjan i koristan. Šire društveno djelovanje daje potpuniji i kompletniji oblik

¹ Muslim, *Sahib*, br. had. 7028

practiciranja vjere na djelu, jer se vjernicima pružaju prilike da se u mnogo širim okvirima vjere, dakle nebaziranim isključivo na obredoslovlju i džamiji, potvrđuju kao dobri i korisni ljudi, a što u konačnici znači i kao potpuniji vjernici. Iskoraci džemata i imama u širi plan društvenih aktivnosti pružaju priliku za afirmaciju vrijednosti vjere u javnosti i društvu, svakako do kraja svjesni težine i odgovornosti koja se preuzima na sebe izlaskom u ovu sferu. To od džemata i imama zahtijeva posvećenost i planiranje, te ozbiljan sistemski rad, kojeg ne smiju pratiti improvizacije i površnost. Da bi se uspješno realiziralo šire društveno djelovanje džemata kao bazne institucije Islamske zajednice, nužno je da uz imama kao temelja i pokretača

aktivnosti, stoji, planira, i punim kapacitetom i snagom podržava tim ljudi, koji su iskristalizirali svoje motive (nijete) da svoje vrijeme, znanje i materijalne resurse, u ime Allaha isključivo, stave u službu službenja potrebama vjernika i zajednice. Imamske obaveze u džematu su brojne, one uključuju široke aspekte rada u sferi duhovno-obrednog, odgojno-edukativnog, međuljudskih odnosa i komunikacija, te se prioritarno nameće važnost izgradnje tima, prvenstveno mladih i mobilnih ljudi, koji će u svakom pogledu pomagati i podržavati imama u širem društvenom angažiranju Islamske zajednice. Islamska zajednica treba biti opredijeljena za ovaj koncept rada, što znači okrenuta potrebama svojih džematlija, u hizmetu njima,

nikako izolirana i isključena iz procesa koji se odvijaju u društvu. Time, između ostalog, Islamska zajednica pokazuje svoju otvorenost, receptivnost i pozitivnu ulogu s aspekta potreba cijelog društva.

Ne plediramo niti mislimo da sve navedeno treba "svaliti na pleća" jednome imamu koji je, pored osnovnih zadataka u džematu (mekteb, namazi, džume, dženez...) pozvan da pokreće i realizira spomenute projekte, ali smo jasnog stava i pogleda da su ovo projekti koji trebaju Zajednici u današnjem vremenu, oni će jačati džemat, stvarati povjerenje u Zajednicu i potvrđivati njenu opredijeljenost da bude okrenuta potrebama ljudi, te da bude u hizmetu ljudima. Islamska zajednica mora biti na tom putu, džemat to može biti.

الموجز

رمضان - فرصة لتشجيع النشاط الاجتماعي

سالم ديدوفيتش

يعالج هذا المقال قيمة النشاط الاجتماعي وأهميته، من خلال جماعات المسجد، مسلطاً الضوء على الإمكانيات والمجالات التي يمكن أن يظهر فيها بقوة أكبر، وخاصة في رمضان. وبناء على الأفكار والتجارب العملية لبعض جماعات المساجد على صعيد النشاط الاجتماعي، تم ذكر بعض الأمثلة المحفزة للعمل الجيد الذي يولد تقوية الثقة بالمشيخة الإسلامية وأهمية دور الأئمة والجماعات والمسلمين عموماً، الذين ينجحون بعملهم المنهجي والمنظم، في تلبية الاحتياجات الاجتماعية الكثيرة، مثل رعاية الفقراء من الأسر والأفراد، وتقديم الدعم المادي لطلاب المدارس والجامعات. وبما أن هذا النوع من النشاط الاجتماعي يتطلب مشاركة عدد كبير من الأشخاص حتى لا يبقى المشروع عبئاً على كاهل إمام المسجد وحده، فلا بد من التنظيم والتخطيط الجيد، اللذين سيؤديان، بالجودة والشفافية والانفتاح، إلى تشجيع المسلمين على المشاركة في هذه النشاطات وتعزيز ثقتهم في أهمية إطلاق مثل هذه الحملات.

الكلمات الرئيسية: رمضان، النشاط الاجتماعي، جماعة المسجد

Summary

RAMADAN – AN OPPORTUNITY FOR ENCOURAGING SOCIAL ACTIVISM

Salem Dedović

This article deals with value and significance of social activism in our *jamaats*, pointing out its potential and the fields where it could be best applied, especially in the month of Ramadan. Based on our consideration and actual experience in functioning of our *jamaats* in a larger sphere of social activity, examples of positive activity resulting in strengthening the trust in the institution of the Islamic Community are given here. The article also stresses upon the significance of the role of *imams* and *jamaat* in general, in systematic and well organised activity that can successfully counter numerous requirements of a broader social sphere, like taking care of the families and individuals with poor financial conditions or offering a financial support to both school and university students. The significance of good organisation and planning in this kind of social activity is especially highlighted. Only well planned, organised, transparent and good quality activity could motivate the members of a *jamaat* to take active part, and would enhance the awareness of the significance of such activities.

Key words: Ramadan, social activism, *jamaat*

ČAUŠEVIĆEVO RAZUMIJEVANJE SUNNETA

Muhidin TOPČAGIĆ

UDK 28-725:929 Čaušević M. Dž.

SAŽETAK: Ovaj rad tretira Čauševićevu percepciju Sunneta. M. Dž. Čaušević je bio vaiz, pisac, prosvjetitelj, reformator, vjerski modernist i reisul-ulema. U ovom radu pokušat ćemo predstaviti njegovo razumijevanje Sunneta u vremenima kada su se Bošnjaci našli pred izazovima novog i modernog doba. Čauševićovo razumijevanje sunneta je u tadašnjoj muslimanskoj javnosti, bivalo odbijano, ali i na prihvatano. Može se kazati da modernističko razumijevanje sunneta i danas postoji i ima svoje promicatelje.

Ključne riječi: sunnet, Čaušević, modernisti, tradicionalisti, društvo, sloboda

Uvod

Za mnoge zemlje Balkana 1878. godina je označila prekretnicu u njihovom dotadašnjem načinu života, ali i u dotadašnjem načinu promišljanja. Odlazak Osmanske imperije i dolazak Austro-Ugarske imali su najveći odjek u Bosni i Hercegovini. Odlazak Osmanske imperije za bosanske muslimane je značio i "jenjavanje islamskog mišljenja i obrazovanja po imperijalnim obrascima" (Karić, 2004: 20). Bošnjaci su u svojoj historiji prolazili kroz mnoga razdoblja različitih vlasti koja su sa sobom donosila nova i drugačija pitanja, probleme i odgovore. Tako je Austro-Ugarsko carstvo dolaskom na ove prostore sa sobom donijelo i nova pitanja, ne samo na polju društveno-političkog života, već i na polju vjerskog života. Bošnjaci su se našli pred izazovima novog i modernog doba. Nastupilo je doba muslimanskog intelektualnog i ulemanskog preispitivanja, kako kaže prof. Enes Karić, "koje je umnogome bilo slično preispitivanju koje je zateklo islamske intelektualce i ulemu diljem muslimanskog svijeta krajem XVIII, tokom XIX i početkom XX stoljeća" (Isto). Bosanska ulema i

intelektualci će uložiti velike napore kako bi odgovorili izazovu vremena i dali različite i zanimljive odgovore na novonastala pitanja. Jedno od tih pitanja jeste i značaj Sunneta Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s., i njegovo razumijevanje od uleme i intelektualaca. Ono što slijedi na narednim stranicama ovog rada jeste razumijevanje sunneta od jedne od najmarkantnijih i najznačajnijih ličnosti i jednog od najvećih bosanskih sinova iz druge polovine XIX i prve polovine XX stoljeća, reisul-uleme Mehmeda Džemaludina ef. Čauševića. U ovom radu pokušat ćemo u kratkim crtama rasvijetliti njegovo razumijevanje sunneta u tim neizvjesnim i burnim vremenima u kojim su se našli Bosna i Hercegovina i Bošnjaci.

1. Mišljenje i djelo Džemaludina Čauševića

Mehmed Džemaludin Čaušević, pored toga što je bio profesor, vaiz, član Ulema-medžlisa, reisul-ulema itd., bio je također pokretač i osnivač udruženja, osnivač časopisa i listova koji su bili pomno praćeni, čitani, njihov urednik ili saradnik (Isto: 133).

Zbog svog racionalističkog, ali ipak odmjerjenog, pristupa i razumijevanja novonastalih situacija i problema Čaušević je postao omiljen kako među običnim građanstvom tako i među svojim učenicima i jednim brojem muslimanskih alima i intelektualaca.

Suočen s novom stvarnošću koja je donijela mnoge probleme Bošnjacima Čaušević nastupa hrabro i odlučno da pokaže svom narodu da islam može opstati u Bosni i pod kršćanskom vlašću. Čaušević odlučno govori o univerzalnosti islama i da je islam po svojoj prirodi otvoren za nove izazove. Sve ono što je pozitivno treba prihvatiti, a ne odbijati i od toga okretati glavu, glavna je poruka njegovih vazova i članaka.

Dok su mnogi govorili o halifi i hilafetu Čaušević počinje borbu za osvješćivanjem svojih sunarodnjaka. Iako je dobro znao da su stari institucionalni okviri, kao što su hilafet i halifa, propali, nije odobravao shvatanje da je zbog njihove propasti propao i sam islam ili muslimani. On bodri svoje sunarodnjake da iznađu nove institucionalne okvire (Isto: 134).

Dok je obilazio sve islamske škole po Bosni Čaušević se uvjerio u pravo

stanje obrazovnih institucija i samog obrazovanja. Stanje obrazovnih institucija i pismenost Bošnjaka uveliko su opredijelili njegov reformatorski rad. Čaušević je znao da se pismenost među narodom mogla riješiti jedino pomoću arapskog jezika, jer bi bilo teško uvjeriti ih da odustanu od arapskog jezika, za koji su ih vezali sveti razlozi njihove vjere (Karić, 2004: 250). Stoga se odlučio na "reformu" arapskog pisma za potrebe njegovog naroda i reformatorskog rada. Pisao je na bosanskom jeziku, ali arapskim pismom, koje je malo dotjerao za potrebe bosanskog jezika. Dao je da se izliju posebna slova i znakovi za one glasove koji postoje u bosanskom, ali ih nema u arapskom jeziku, kao što je P, Ž, Č, Ć, Đ itd. (Isto). Ovo njegovo pismo nazivano je "matufovicom".

Ovakvi njegovi potezi su naišli na dosta protivnika u Bosni, ali nije se dao omesti niti zaustaviti u svom radu. On je i svoje vazove i hutbe držao na bosanskom jeziku, u čemu ga možemo smatrati i pretečom svih onih alima i intelektualaca koji će doći poslije njega, a koji će se tome prikloniti.

Mehmed Džemaludin Čaušević je istinski reformator, u punom značenju te riječi, jer je nudio odgovore i rješenja na svakodnevne probleme i pitanja. On će ponajprije zbog svoje intelektualne kompetentnosti, a i zbog svoje pozicije, otvoreno i hrabro da se bavi gorućim problemima svojih sunarodnjaka. Pitanje ili problem pokrivanja žene¹ i njenog hidžaba, nošenja šešira i zapadne odjeće, pitanje vakufa i iskorištavanje starih grobalja, zatim pitanje da li musliman smije služiti vojsku u državi čiji je suveren nemusliman, itd. Iznoseći svoje stavove i mišljenja, koji su bili reformatorski, o svim ovim, ali i drugim pitanjima, Čaušević je bio žestoko napadan. Ali ni on nije ostajao dužan. Na svaki

napad je odgovarao žestokim, ali argumentiranim odgovorima.

Kada je riječ o pokrivanju žene, izričito je govorio da žena nije dužna pokrivati svoje lice i da to islam nije propisao. Ovakvo jasno izjašnjavanje i nastupanje reisa Čauševića, kada posmatramo iz današnje perspektive, možemo smatrati borbom za jednim od temeljnih ljudskih prava, a to je pravo na obrazovanje. Čaušević je nastojao da uključi žene u sva polja društvenog djelovanja. Mnogi roditelji nisu puštali žensku djecu da se obrazuju, smatrajući te škole nevjerničkim i zbog straha od mogućeg "gubljenja obraza". Stoga je Čaušević nastupao otvoreno i žestoko sa željom da muslimanskim djevojkama i ženama vrati njihovo puno pravo koje im se tokom vremena oduzelo. Umjesto da učestvuju i doprinose razvoju društva, one su ostajale u kući.²

Iz Čauševićevih riječi o problemu nošenja šešira, da se razumjeti da musliman smije nositi šešir kao vrstu kape, a ne u svrhu oponašanja kršćana. Problem vakufa se odnosi na tzv. uvjet koji je nekada vakif izdiktirao, a koji sada, nakon protoka dosta vremena, njegovom vakufu smeta. Čaušević je kazao da se taj uvjet može promijeniti za dobrobit i iskoristivost vakufa. Po pitanju iskorištavanja starih grobalja za druge namjene kao što su stambene, komunalne i sl. Čaušević je dao liberalan odgovor (Karić, 2008: 365).

Naime, Čaušević nastoji da izbavi svoj narod iz jednog "učaurenog" stanja, jer nema više Osmanske imperije koja se brine o pravima i dostojanstvu svih stanovnika. Došla je nova "vlast", s novim, modernim, prozapadnim vrijednostima i ciljevima. Njegov rad je nastojanje da se pokaže da je opasnost u neznanju i zaostalosti, a ne u tome što će žene otkriti svoja lica, navodeći primjere iz Istanbula i Egipta gdje žene otkrivena lica obavljaju razne vrste poslova, a ipak

su očuvale svoje dostojanstvo i obraz. Mnogi njegovi najbliži prijatelji nisu shvatali njegovo reformatorsko djelovanje i otežavali su cijeli taj proces "osvješćavanja".

2. Čaušević i pitanje zaostalosti Bošnjaka

Ukoliko se Čauševićevi članci i knjige pročitaju u cjelini i posebno iz perspektive današnjeg iskustva koje mi Bošnjaci imamo nakon 1992. godine, vidi se zapravo da Čaušević ima jedan jedini problem – zaostalost, zapuštenost i permanentno državno, materijalno i duhovno devastiranje Bošnjaka muslimana i muslimana Balkana općenito (Karić, 2004: 259).

Važno je napomenuti da Čaušević živi i djeluje u dva različita politička sistema, Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije, od kojih nijedan nije bio naklonjen Bošnjacima, štaviše, smatrani su problemom.

Na Balkanu krajem XIX i početkom XX stoljeća samo muslimanski narodi (Albanci na Kosovu i Bošnjaci u Bosni) nemaju pravo na državu ili na države, premda su autohtono stanovništvo Balkanskog poluotoka. Dotle su u ovo vrijeme kršćanski narodi Balkana (pravoslavci kao i katolici) dobili pravo na samoopredjeljenje, oni osnivaju svoje države, čak mnogo država! Takvo što, u tadašnjim svjetskim krugovima odlučivanja, muslimanima Balkana se nije dopustilo. Naprotiv, muslimanski narodi Balkana smatrani su ostatkom "Bolesnika s Bosfora" (Isto, 259-261).

Kada imamo u vidu ovakvo stanje i stalne pritiske vlasti, možemo smatrati da je djelovanje Čauševića kao reformatora, prosvjetitelja, intelektualca i reisa takvo da on želi da zaštiti i pripremi svoj narod za neizvjesna i tegobna vremena koja će doći. Sam Čaušević je govorio da se ponekad osjeća sam u tom poslu koji bi svi, zajedno, trebali da rade.³

¹ Ovdje se misli na pokrivanje lica feredžom.

² Više vidi: "Čaušević kao reformator" u: *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, priredio

Enes Karić, El-Kalem, Sarajevo, 2004, str. 254-257.

³ Više v: "Čaušević kao reformator" u: *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u*

Bosni i Hercegovini XX stoljeća, priredio Enes Karić, El-Kalem, Sarajevo, 2004, str. 261; *Novi behar*, broj 19., januar-februar 1928., str. 19.

Oduzimanjem prava Bošnjacima da budu nacija i podsticanjem intelektualaca na denacionalizaciju, od Srba i Hrvata, Bošnjaci su postali ili Srbi i Hrvati ili neopredijeljeni. Na ovakav način se htjelo riješiti "problema" zvanog Muslimani. Čaušević je upozoravao na to i pozivao svoje sunarodnjake da se osvijeste i u svom jednom tekstu on podsjeća Bošnjake na njihov pravi problem, obrazovanje: "Velika je ludost bila misliti da će drugi čekati i gledati na nas ili da će se vrijeme okrenuti prema našoj želji(...). Škole i način školovanja se izmijenio, i ko se ne bude snalazio u ovim novotarijama, on je izgubljen. Svijet se kreće naprijed, pa ako se i mi ne budemo ravnali prema duhu vremena, bićemo pregaženi (...). Dok smo mi tražili pomoć od turbeta, od mrtvih ljudi, dok smo čekali da nam halife i hilafet očuvaju našu vjeru, drugi su se dali na izvađanje praktičnijih sredstava. Vrtili su planine, ulazili u utrobu zemlje, vadili rude, iskorišćavali šume i sticali bogatstvo. Mnogi su opet dizali i uspostavljali sve što treba za očuvanje svoje zajednice. I ovdje se ispunila ona trajna istina da "znaniji i neznaniji ne mogu biti jednaki". Mi učimo Kur'an, mi slušamo Kur'an, ali ono što Kur'an od nas traži u pogledu rada i truda, to drugi izvršavaju" (Karić, 2004: 263).

Čaušević je u svom reformatorskom radu uvijek nastojao da istakne obrazovanje kao jedno od najvažnijih načela samog islama. Jer on je u osnivanju bošnjačkih škola, u obrazovanju mladih, kako dječaka tako i djevojčica, vidio izlaz za svoje sunarodnjake.

3. Čauševićovo razumijevanje sunneta

Kao vaiz i hatib Čaušević se koristio hadisom, ali njegovo razumijevanje hadisa (sunneta) se razlikuje od tradicionalnog razumijevanja hadisa. Hadisu je posvetio dva zasebna rada: "Kur'an i sunnet" i "Skovani i patvoreni hadisi".

U samom njegovom definiranju hadisa uočavamo razliku u odnosu

na definiciju koja se nalazi u tradicionalnim djelima. Za njega je sunnet "životna staza azreti Muhammedova, to jest riječi koje je govorio i djela koja je činio" (Karić, E., Demirović, M., 2002: 64). Njegova definicija hadisa (sunneta) ne uzima u obzir prećutna odobrenja Muhammeda, s.a.v.s., niti njegove moralne i tjelesne osobine.

Iako za sunnet kaže da je drugi izvor islama, ipak ga ne smatra samostalnim izvorom, nego tvrdi da je potrebno da se svi hadisi uporede sa samim Kur'anom. Dalje kaže da je potrebno sve one hadise koji se ne slažu s Kur'anom odbaciti, a one koji se slažu da se mogu prihvatiti (Isto).

Prema njegovom shvatanju i razumijevanju sunnet ima ulogu i zadaću da tumači Kur'an i da pojašnjava određene propise. "Prema isticanju i izlaganju časnog i mudrog Kur'ana, Božiji Poslanik donosi i uči Kur'an, raspoređuje ga i objašnjava (...). Kur'an je skupljao, svaki odlomak je na svoje mjesto stavio i kad god se ukazala potreba tumačio je kur'anska ajeta. Ovaj, zadnji posao vrši sunnet ili hadis. Hazreti Muhammed je tumačio Kur'an svojim riječima, djelima i postupcima. Bilo je nužno da on Kur'an tumači i objašnjava" (Isto).

Dalje on kaže: "Nemoguće je da se sva ova obrazloženja u Kur'anu nađu. Kur'an je samo izložio temeljne i glavne zasade svih ovih potrebnih upućenja, a Božiji Poslanik ih je obrazložio (...). Božiji Poslanik je pokazao kako se ove vjerske zapovijedi imaju izvršavati i na taj način postao uzor pravovjernih" (Isto).

I sam Čaušević primjećuje da se u literaturi pojavljuju izjave i tvrdnje da se sunnet počeo sabirati nekoliko stoljeća poslije smrti Poslanika Muhammeda, s.a.v.s., pa veli: "Pogrešno je misliti da se sunnet počeo sabirati tek dvije stotine godina iza hazreti Muhammeda. Za života Božijeg Poslanika su drugovi njegovi sa najvećom pažnjom slušali svaku riječ njegovu i sakupljali ih" (Isto: 65).

Iako drži čvrst stav o pamćenju i sabiranju hadisa još za života Muhammeda, s.a.v.s., o njegovoj autentičnosti, nastavku bilježenja i

kritici kaže: "Ne može se tvrditi da je hadis kao i Kur'an potpuno očuvan i čist od svake pogreške, ali se mora priznati da su se sabiranjem hadisa bavili najveći učenjaci, da su vršili najstrožija ispitivanja, da su bilježili najpouzdanije hadise i napisali zbirke koje se zasnivaju na najpomnije ispitivanim dokazima" (Isto: 66).

U svom tekstu pod naslovom "Skovani i patvoreni hadisi" Džemaludin ef. Čaušević kaže da su "patvoreni hadisi one izreke koje su neki ljudi kovali, izmišljali i, kao prave Resulullahove hadise, proturali u svijet" (Isto: 141).

Čaušević daje znakove po kojima se mogu poznati patvoreni hadisi:

- Da je izrečen od klipa, bez ikakve mjere
- Da je izrečen tako da ga samo iskustvo ne prima
- Da je izrečen tako da izaziva smijeh
- Da je izrečen tako da se ne slaže s glavnim izvorom vjere
- Da je izrečen tako da protiv njega stoje jasni svjedoci
- Da je izrečen tako da mu se sadržaj protivi jasnom slovu Kur'ana
- Da je izrečen tako da mu sadržaj ne odgovara ćudoređu i lijepom odgoju
- Da mu se značenje protivi čistom vjerovanju (Isto: 142-143).

Međutim, govor o apokrifnim hadisima nije zbog samih takvih hadisa, nego je imao za cilj da ukaže na pogrešnu praksu koja je bila zastupljena među ulemom, a koja nije imala utemeljenje u islamskom učenju. Takvi su izmišljeni hadisi koji govore o ženi, njenoj ulozi i kako treba postupati prema njima. On navodi jednu takvu predaju: "Ostavite žene da gladuju, ali ne sa glađu koja će štetu nanijeti. Ostavite ih u slabim haljinama, ali ne da su gole, jer žene kada se najedu i kada se napiju ništa im draže nego izaći u šetnju, a kad budu u slabom odijelu i gladne, onda im je najdraža kuća, a za njih i nema ništa bolje nego da sjede u kućama" (Isto: 144).

Ovakav njegov govor i pisanje o apokrifnim hadisima je reakcija na

bajkovita kazivanja o islamu i njegovim izvorima. A gore spomenuti primjer je, jedne prilike, izrečen u jednom vazuu i to u Begovoj džamiji u Sarajevu. Čaušević o tome kaže: "Ovakve i slične besmislice, jer bacaju ljagu na svjetlo Islama, trebao bi svaki pametan čovjek odbaciti i čistom porukom u duhu Kur'ana odgajati svijet" (Isto: 145).

Vrlo često Čaušević nastoji racionalno pojasniti određene hadiske tekstove, pa i one koji govore o mu'džizama, kakav je slučaj s raspolućivanjem Mjeseca. On naglašava da ovaj događaj prenosi nekoliko odabranih ashaba, da te predaje "prihvataju Buharija i Muslim i stoga nema mjesta i mogućnosti da se ovaj događaj u biti svojoj osporava i kritikuje". U nastavku on na svoj način objašnjava da se ipak radilo samo o pomračenju Mjeseca (Hasanović, 2012: 143).

Kada je u pitanju uvažavanje hadiskih zbirki kaže da je "naš najpozdaniji dokaz i oslonac Buharija. Buharija u pogledu sigurnosti svojih navoda stoji iznad svih sabirača i pisaca hadiskih djela. Prema tome ovi navodi Muslimovi (o izjavama Ebu Musa el-Eš'arija o surama koje nisu obuhvaćene redakcijom Kur'ana u vrijeme Osmana – primj. Z. H.), nijesu i Buharijini navodi, nego samo Muslimovo pričanje (Isto).

Kako navodi Muhammed Tajib Okić, Džemaludin Čaušević "zabacuje sve apokaliptičke hadise (koji sadrže kakvo pretskazanje i

proricanje) ma ti hadisi našli mesta čak i autentičnim zbornicima El-Buharija i Muslima kao potpuno ispravni s formalne strane. Po njegovom mišljenju, svi proročanski hadisi kose se s Kur'anom, koji veli da sem Boga niko ne zna 'gajb' (skriveno, nepoznato), a tradicija koja se protivi jasnom slovu Kur'ana jest apokrifna" (Hasanović, 2005: 319).

Zaključak

Svojim dolaskom u Bosnu, Austro-Ugarska je donijela značajne i korjenite promjene, kako u društvenom, političkom i ekonomskom, tako i kulturnom i vjerskom životu. Nagli prodor novog i modernog je iziskivao nove odgovore intelektualaca i uleme. Ovi izazovi su doveli do različitih stavova i odgovora koji su označili liniju razdvajanja među intelektualcima u Bosni i Hercegovini. Proces modernizacije će u prvi plan staviti ulemu, koja je u svojim vazovima o vjeri govorila bajkovito i apstraktno, i moderne intelektualce, koji će zarad procesa progressa i modernizacije žrtvovati i temeljnu značajku svog identiteta.

Vjerski modernisti će, za razliku od tradicionalne uleme, govoriti o vjeri u duhu vremena u kojem žive, nastojeći da ukažu na zabludu o povratku Osmanske imperije i pogubnost nepismenosti i neobrazovanosti. Za razliku od modernih intelektualaca, vjerski modernisti će nastojati da u sklopu svoje vjere

održe i svoj bošnjački identitet. Jedan od najznačajnijih predstavnika vjerskih modernista je bio Mehmed Džemaludin Čaušević, prosvjetitelj, reformator, reisul-ulema itd. U svojim nastupima, pisanim radovima, vazovima i hutbama je insistirao na prihvatanju savremenih dostignuća i inkorporaciji istih u islam, jer islam je otvoren za pozitivna postignuća.

Ni u jednom svom nastupu Čaušević nije napadao tradicionalne vrijednosti islama niti muslimana Bosne. On je nastojao, kako to i sam kaže, da "vodi računa o onome što postoji, što će doći i što mora doći" (Hasanović, 2012: 144). Njegov reformistički rad na polju obrazovanja, promišljanja, pisanja i držanja govora, vazova i hutbi je polučio rezultate. Intelektualci i ulema koja je došla, bila tradicionalno ili reformistički usmjerena, u svojim će radovima, vazovima i nastupima govoriti o gorućim pitanjima svog vremena. Od bajkovitih govora o islamu prešlo sa na govor i pisanje o značaju sunneta, morala, poslovne etike, svakodnevnim problemima Bošnjaka i sl.

Čaušević, a i svi vjerski modernisti, optuživani su da su pod utjecajem nemuslimana i njihovog učenja. Međutim, Čaušević je samo nastojao da probleme koje je dijelio s ostatkom bošnjačkog društva riješi u duhu sunneta Božijeg Poslanika, s.a.v.s. Napadan je jer nije insistirao na gotovim rješenjima ranijih generacija, već je insistirao na duhu i smislu islama i sunneta.

Literatura

- Hasanović, Z. (2012). *Percepcije sunneta*, Sarajevo: El-Kalem i CNS.
- Hasanović, Z., (2005). Odnos bošnjačkih vjerskih modernista prema Sunnetu. U Z. Hasanović, ur. *Hrestomatija: Pristupi sunnetu*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 315-329.
- Karčić, F., (2004). *Bošnjaci i izazovi modernosti: kasni osmanlijski i habsburški period*, prijevod s engleskog Hamza Karčić, Sarajevo: El-Kalem.
- Karić, E., (2004). *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, Sarajevo: El-Kalem.
- Karić, E., Demirović, M., (2002). *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator*, Sarajevo: Ljiljan, 64-66.
- Karić, E., (2008). "Islamski reformistički pokreti kod Bošnjaka" (pregled bosanskih muslimanskih rasprava za i protiv obnove i reforme u XX stoljeću). U M. Hadžić, ur. *Zbornik radova Naučnog skupa Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive*, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 337-393.
- http://www.bosanskialim.com/rubrike/biografije/bosanski_alimi/Causevic_Dzemaludin.html

الموجز

فهم الشيخ محمد جمال الدين تشاوشيفيتش لسنة النبي صلى الله عليه وسلم

محي الدين توبتشاغيتش

يعالج هذا المقال فهم الشيخ محمد جمال الدين تشاوشيفيتش للسنة النبوية المطهرة. فقد كان هذا الشيخ واعظا وكاتبا ومربيا ومصلحا ومجددا في الدين ورئيسا للعلماء. وسنحاول في هذا المقال أن نستعرض فهمه للسنة النبوية في زمان وقف فيه البشاعة في مواجهة عصر جديد وحديث. كان فهم الشيخ تشاوشيفيتش للسنة النبوية عند المسلمين آنذاك مرفوضا وغير مقبول. ويمكن القول إن الفهم الحدائي للسنة النبوية اليوم لديه أنصاره ومشجعوه.

الكلمات الرئيسية: السنة، تشاوشيفيتش، الحدائون، التقليديون، المجتمع، الحرية

Summary

ČAUŠEVIĆES' UNDERSTANDING OF THE SUNNAH

Muhidin Topčagić

This article deals with Čaušević's perception of the Sunnah. Mehmed Džemaludin ef. Čaušević was *waiz*, writer, educationist, reformer, religious modernist and *reisu-l-ulama*. In this article we tried to present his understanding of the *Sunna* in times when Bosniaks were faced with numerous challenges of new and modern era. Čaušević's understanding of the *Sunnah* was mainly rejected by the Muslim population of the time. We may say that the modernist understanding of the *Sunnah* still survives and has its promoters even today.

Key words: Sunnah, Čaušević, modernists, traditionalists, society, freedom

Reisu-l-ulema IZ BiH Husein ef. Kavazović

ISLAMSKA ZAJEDNICA IMA USTAVNU OBAVEZU DA ČUVA ISLAMSKU TRADICIJU BOŠNJAKA

Husein-ef. Kavazović je rođen 3. jula 1964. godine u Jelovče Selu (Gradačac). Završio je Gazi Husrevbegovu medresu, a potom Šerijatski fakultet Univerziteta Al-Azhar u Kairu. Magistarski rad je odbranio na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, iz područja šerijatskog prava. Radio je kao imam, hatib i mualim u džematima u Srebreniku i Gradačcu, a od 1993. do 2012. bio je muftija tuzlanski. U novembru 2012. godine imenovan je za reisu-l-ulemu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Razgovarala: Senada TAHIROVIĆ

UDK 28-536.77(047.53)

SAŽETAK: U ovom intervjuu, na pitanja o ramazanu, misiji Islamske zajednice, o sjećanju na genocid počinjen u Srebrenici, socijalnoj nepravdi, tradiciji Bošnjaka, reformi struktura Islamske zajednice i drugim pitanjima odgovara Husein ef. Kavazović, reisu-l-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Poštovani reisu-l-ulema, u blagoslovljenom smo mjesecu ramazanu. Muslimani ovih prostora, vjernici, tradicionalno brinu za individualne ibadete i obaveze. Šta je za Islamsku zajednicu prioritarna ramazanska briga, zadaća i misija?

Bismilahi-r-rahmani-r-rahim!

Ramazan je posebno vrijeme za svakog muslimana i muslimanku, vrijeme vezano za sami početak muslimanske zajednice općenito u svijetu, mjesec objave Kur'ana, posta, i drugih islamskih vjerskih, duhovnih i socijalnih sadržaja.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini ima svoju primarnu misiju,

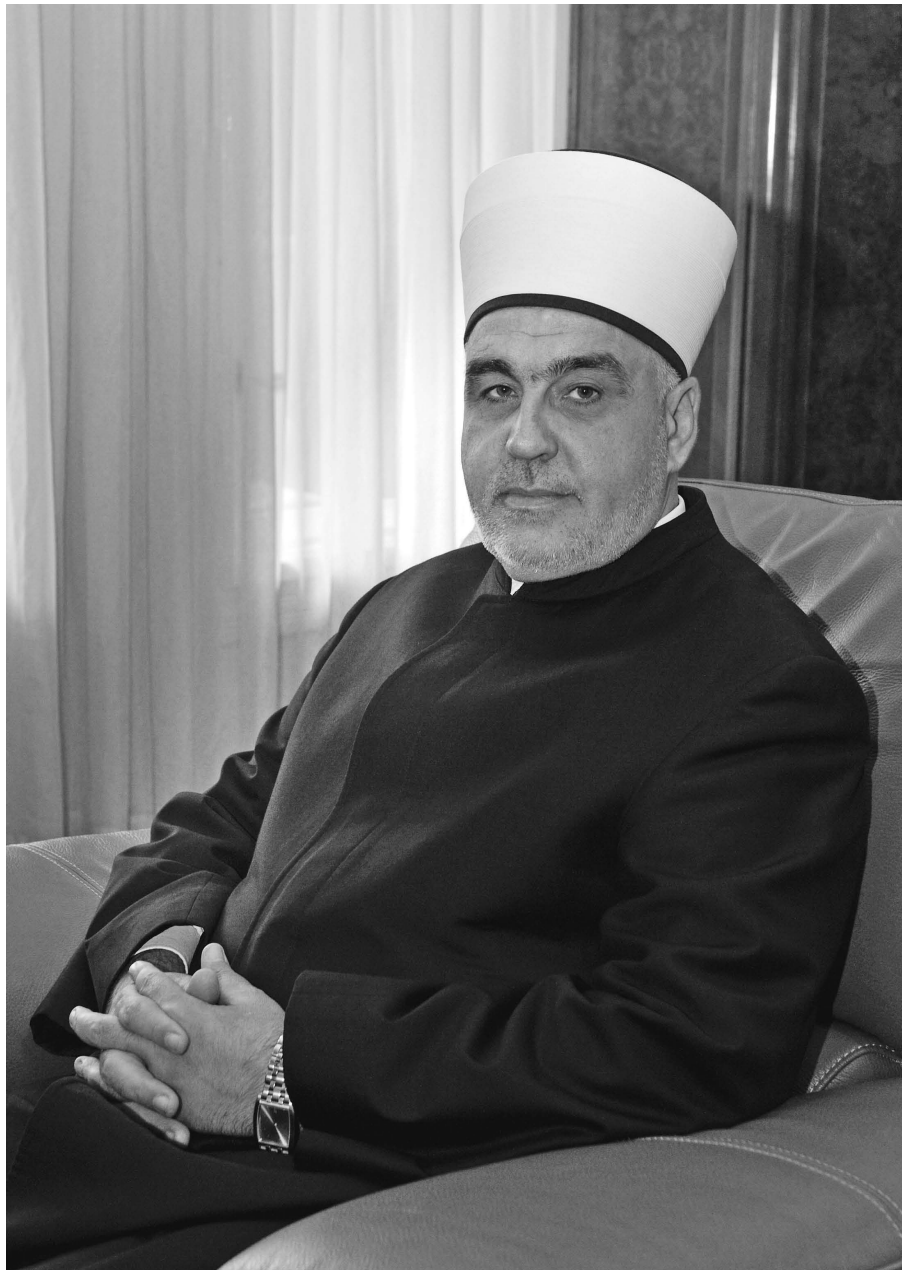
da nagovještava ljudima radosnu vijest da im je došao Poslanik Muhammed s.a.v.s., da bude u svom radu na raspolaganju našim vjernicima i vjernicama, muslimanima i muslimankama. Zadaća Islamske zajednice je da organizira vjerski život, da preko naših imama, muderisa, mualima, hatiba prenosi ljudima vrijednosti islama, poučava vrijednosti islama, da organizira zajedničko izvršavanje ibadeta koji imaju društvenu dimenziju, iako je moje duboko ubjeđenje da je vjera duboko individualan čin svakog od nas, svakog muslimana i muslimanke. I pored toga, mi jesmo zajednica

muslimana i kroz naše džamije, prije svega, ulažemo napor da organiziramo džemate u toku ramazana i tamo gdje oni ne funkcioniraju mimo ramazana. Pored organizacije rada već postojećih džemata u posebnom režimu, organiziranja privremenih, tu su i obaveze na prikupljanju zekata – zbog tradicije bosanskih muslimana da izmirenje obaveza zekata obavljaju u ramazanu, te prikupljanje sadakatul-fitra. Oba ova instituta su također ibadeti. Ramazansko vrijeme je vrijeme punih aktivnosti Islamske zajednice, u svim segmentima vjerskog života. Islamska zajednica

svojim aktivnostima i preporukama pomaže da muslimani budu pojačano upućeni jedni na druge, da muslimani i muslimanke koji čine ovu zajednicu pomažu jedni drugima u poslovima i potrebama, ali i da svakim ramazanom iznova pomažu izgradnji solidarne i odgovorne zajednice. Misija Islamske zajednice jeste biti na usluzi, na hizmetu našem narodu, pomoći mu da se snađe u duhovnom ambijentu mjeseca ramazana, i da zajednica na neki način kanališe sve aktivnosti kojima se svaki pojedinac unutar Islamske zajednice bavi i nastoji da doprinese boljitku naše muslimanske zajednice i društva u cjelini.

Nedavno smo obilježili 19. godišnjicu genocida počinjenog u Srebrenici 1995. godine. Zbog prirode počinjenih zločina vjerovatno nije i neće biti moguće očuvati sjećanja na sva događanja iz tog perioda. Na koji bi način Bošnjaci trebali čuvati kulturu sjećanja na genocid u Srebrenici počinjen nad njima u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu?

Svaki narod ima svoje, ako mogu tako kazati, povijesne svijetle i one tamnije tačke. Naš narod ima Srebrenicu kao jedan bezdan pred kojim smo se našli i pred kojim se još uvijek nalazimo. Srebrenica bi, vrlo često kažemo, trebala da bude naša opomena na teške trenutke u kojima se naš narod nalazio i u kojem se može naći u budućnosti. U prethodnim godinama nešto je već učinjeno da se Srebrenica ne zaboravi. U materijalnom smislu, osnovani su Memorijalni centar i mezarje u Potočarima u kojem smo pokopali 6.241 tijelo. Također, formirana je i Fondacija koja se brine o tome. Međutim, smatram da Srebrenica za Bošnjake, ali ne samo za Bošnjake, treba da bude mjesto sjećanja kako se zlo koje nas je snašlo ne bi ponovilo. Čovječanstvo je, nažalost, mnogo puta kazalo, nakon silnih zločina koje su ljudi počinili, da je to ono posljednje. Poslije Drugog svjetskog rata smo govorili "nikad više" i ponavljali slične formulacije za zločine

“ Šta bismo mi mogli učiniti da se više ne ponovi Srebrenica? Smatram da Bošnjaci moraju učiniti nekoliko stvari: prvo bi morali jednom za svagda naučiti da razjedinjeni i slabi, neorganizirani u državu, uvijek su u opasnosti da im se Srebrenica ponovi. Kad kažem država onda ja podrazumijevam organiziran narod koji je u akciji. Linija koja razdjeljuje genocid od budućnosti našeg naroda je funkcionalna pravna država. ”

kojih je bilo i ranije u povijesti ljudskog roda. Nažalost, sudbina ljudskog roda je krvava. Ona je teška, krvava. Šta bismo mi mogli učiniti da se više ne ponovi Srebrenica? Smatram da Bošnjaci moraju učiniti nekoliko stvari: prvo bi morali jednom za svagda naučiti da razjedinjeni i slabi, neorganizirani u državu, uvijek

su u opasnosti da im se Srebrenica ponovi. Kad kažem država onda ja podrazumijevam organiziran narod koji je u akciji. Linija koja razdjeljuje genocid od budućnosti našeg naroda je funkcionalna pravna država. Ako ne bude takve države, kao što je nisamo imali prije, strahujem da bi se genocid mogao ponoviti. Prvo, ako

Bošnjaci budu kao narod zreli da organiziraju državu, ovo posebno naglašavam, da organiziraju državu, a organizacija države znači svaki dan biti u akciji da država postoji, to će biti najvažniji štit od genocida koji bi se mogao desiti u budućnosti. Drugo, "organizirati državu" znači da svi podsystemi unutar te države moraju dobro funkcionirati. I obrazovanje i kultura, i vjerske zajednice, i nevladin sektor, sve ono što je unutar države, mora u svakom trenutku biti

“Ukoliko ne naučavamo ljude da se kaju, da je pokajanje razdjelnica između dobra i zla, da je kajanje ozdravljenje, lijek, mi nećemo izaći u prostor mogućeg susretanja, jer ono što, nažalost, vidim, i što svi ovih dana možemo vidjeti, vjerske zajednice nisu još uvijek ovaj institut oživjele. Gdje nema kajanja, nema ni vjere.”

aktivno i unutar svojih zaduženja, unutar svoje misije odgajati, graditi, izgrađivati i konstantno osvješćivati opasnost od nestanka države. "Nestanak države" znači dovesti društvo u teške probleme. Zbog toga je jako važno Bošnjacima da čuvaju državu. Da budu proaktivni kada je u pitanju država i da stalno nad njom bdiju.

U postkonfliktnim društvima kakvo je i bosanskohercegovačko, proces pomirenja je dugotrajan. Smatrate li da religijske zajednice imaju vjerodostojnost da budu značajan faktor u dijalogu i izgradnji boljeg i pravednijeg društva?

Zadaća vjerskih zajednica da pomognu u procesu pomirenja i izgradnji našeg društva može biti velika ukoliko vjerske zajednice i ljudi unutar vjerskih zajednica budu posvećeni dobru i ukoliko ispred sebe vide čovjeka, dakle kao Božije biće, kao Božije stvorenje, a ne pripadnika neke vjerske zajednice, nacionalne grupe itd. Svaka vjerska zajednica svoje poslanje postavlja pred ljudski rod i svoje vrijednosti želi ugrađivati u sve ljude. U srži svake vjere, vjerskog naučavanja postoji jedan institut koji se zove kajanje. Kad god počinimo grijeh, ukoliko se ne pokajemo, ma kakav to grijeh bio, ma

koliki bio, manji ili veći, ukoliko se ne pokajemo, mi smo izašli iz onoga što je Božije svjetlo u zonu sumraka. Ukoliko ne naučavamo ljude da se kaju, da je pokajanje razdjelnica između dobra i zla, da je kajanje ozdravljenje, lijek, mi nećemo izaći u prostor mogućeg susretanja, jer ono što, nažalost, vidim, i što svi ovih dana možemo vidjeti, vjerske zajednice nisu još uvijek ovaj institut oživjele. U našem regionu vidimo da veličamo zločince koji su počinili

zločine, veličamo sami zločin koji je počinjen u ime naroda, negiramo taj zločin, i kad ga vidimo, a to je znak da je duša još uvijek bolesna, pa da su čak i vjerske zajednice ovih prostora bolesne, kao takve, da one ne mogu da se odupru silini tog mračnjaštva nacionalizma koji se ispoljava i koji natkriljuje i to njihovo svjetlo koje bi mogli da ponude kroz institute koji su sama srž svake vjere. Zbog toga smatram da je jako važno da postanemo svjesni da nećemo moći ozdraviti kao društvo ukoliko ne budemo naučavali da je kajanje važan institut unutar svake vjerske zajednice. Smatram da je osnovni pojam svake vjere kajanje, jer od Adema a.s. i njegovih sinova Habila i Kabila, najvažnija stvar ili najvažniji pojam unutar vjere je ustvari kajanje. Čovjek je grješno biće, ali biće koje se kaje. Gdje nema kajanja, nema ni vjere.

Ova godina Bosni i Hercegovini donijela je mnoge nedaće. Socijalni nemiri, poplave, klizišta. U svojoj ramazanskoj poruci pozvali ste vjernike da, između ostalog, učine sve da budu od pomoći ugroženim, a i IZ je pokrenula niz aktivnosti u cilju pomoći zbrinjavanja porodica čiji su domovi oštećeni ili uništeni. Situacija je i dalje alarmantna. Šta IZ još može i šta treba učiniti na ovom planu?

Na početku se želim zahvaliti svim aktivistima unutar Islamske zajednice koji su dali veliki doprinos da se ublaže posljedice poplava, pogotovo u onim prvim danima kada je to bilo jako važno. Koliko znam, u nekim mjestima su jedino imami funkcionirali u smislu pružanja te prve pomoći i odlično su se snašli. Islamska zajednica čini što može. Ranije sam kazao da je država bitna, ona je od suštinskog značaja za nas u svim okolnostima. Bez funkcioniranja organa države teško se mogu sanirati ove posljedice. One su teške za naše društvo i za našu državu, jer su razmjere ove nesreće velike. Islamska zajednica je svjesna svoje uloge u bh. društvu. Mi nemamo prerogative da rješavamo pitanja koja treba država da rješava, ali zbog specifičnih okolnosti zajednica se aktivirala i u ovih nekoliko mjeseci uspjela dostaviti velike količine materijalne pomoći našem stanovništvu. Mi smo se angažirali na dostavljanju pomoći kroz sve strukture Islamske zajednice, ali i u saradnji s Merhametom. Pored toga, naši imami, uposlenici IZ i studenti Fakulteta islamskih nauka su bili aktivni učesnici čišćenja područja pogođenih poplavama. Islamska zajednica je prikupila blizu milion KM novčane pomoći, koje smo stavili na raspolaganje našim muftilucima koji će ih transparentno distribuirati na projekte u saradnji s načelnicima općina. Smatram da bi ova akcija trebala da traje. Da se održava živom jer će zbog velikih šteta obnova trajati duže. Štete su ogromne, a građani koji su oštećeni trebaju pomoć i mi ih ne smijemo zaboraviti. Islamska zajednica će kroz svoj rad, rad imama na terenu, nastojati da unesrećenim poplavama i klizištima bude od pomoći.

Socijalni nemiri su proizvod neučinkovite države, države koja nije u akciji, države koja ne uviđa, ne prati stvarne potrebe građana, nema sluha za nezadovoljstvo građana, njihove stvarne probleme, odnosno ne vidi probleme koji se predugo talože. Februarski bunt predstavljao je pobunu naroda usmjerenju protiv socijalno

neosjetljive vlasti, protiv nepravde i protiv nefunkcionalne države. Zanimljivo je gdje je to sve počelo. Počelo je u tuzlanskom bazenu, tamo gdje je bošnjačka populacija najbrojnija, i gdje su se problemi najviše nataložili svih ovih godina, u najpotentnijom kraju naše zemlje, koji ima velike resurse. Oni koji vode državu ne vide da se problemi gomilaju, talože, da su neiskorišteni resursi koji postoje, i da ne kreiraju prilike da se ljudi zaposle kako bi na dostojanstven način organizirali svoje živote. Imam osjećaj da vrlo malo znamo o upravljanju resursima koje imamo. Država je pokazala pasivnost, odnosno odsustvo političke volje da se problemi rješavaju unutar društva, i time dovela do kulminacije ovoga nezadovoljstva. Državni aparat mora pokazati više aktiviteta i brže uočavati probleme i rješavati ih. Ako se to ne dogodi, ja nisam siguran da se ovaj bunt neće ponoviti. Ali ako se ponovi, bit će mnogo razorniji nego što je bio sada. I nisam siguran ko će ispred toga bunta moći stati. Bojim se da bi destrukcija mogla biti mnogo veća, što bi dovelo ovu državu i naše društvo u još veću krizu.

U jednom intervjuu 2013. godine kazali ste da problemi našeg naroda moraju odzvanjati u strukturama Islamske zajednice, moramo ih čuti i na njih se usmjeravati, kako bismo doprinijeli njihovom otklanjanju. Građani Bosne i Hercegovine, između ostalih problema, suočavaju se i sa izraženom socijalnom nepravdom, visokom stopom nezaposlenosti, nepoštivanjem radničkih prava, korupcijom... Mnogi smatraju da IZ i muslimanski ulemanski autoriteti trebaju biti glasnjiji kada je u pitanju osuda društvenih zala koja razaraju naše društvo i zaštita građana Bosne i Hercegovine i njihovih prava. Da li Vi mislite da bi i suvremeno islamsko mišljenje, posebno ono na području fikha, moralo imati više razumijevanja za pitanja socijalne pravde?

Svako društvo, država mora imati moralni kompas, korektiv onda kada se krše ljudska prava, mora imati organizacije koje će ukazivati na probleme i uzbunjivati javnost, kako bi

državne organe držala budnim i pravnim. Islamska zajednica putem instituta hutbe to čini redovno, ali i na druge načine. Međutim, Islamska zajednica osim toga ne može više, jer nema nikakva instrumenta moći. Država se mora brinuti o građanima i zaštititi ih onda kada se njihova prava krše, a sankcionirati ih onda kada se ogriješe o prava drugih.

“Važno je da muslimani znaju da kršenje zakonskih propisa države znači kršenja propisa Šerijata. Pored toga, naši imami i drugi službenici Islamske zajednice imaju pravo i obavezu da stalno ističu socijalnu pravdu kao moralnu vrijednost, podsjećaju da je poštivanje prava drugog bogougodno djelo, a da je svako kršenje prava drugog grijeh. Vjerske zajednice trebaju stalno osuđivati nepravdu, nasilje, nepotizam, korupciju koja je prisutna u našem društvu i neumorno insistirati na tome da smo u obavezi graditi pravednije društvo.”

Socijalno pravedno društvo mora graditi prvenstveno socijalno osjetljiva i funkcionalna pravna država. Naše djelovanje može i treba isticati da mi takve države danas nemamo, da postoji socijalna nepravda u našem društvu i da je grijeh muslimanu da učestvuje u bilo kojem obliku nepravednog postupanja prema drugima, da provodi opresiju i nepravdu. Mi možemo naglašavati da je poštivanje državnih normi, ugovora i propisa poštivanje Šerijata. Pravna nauka uspostavlja pravne norme, iza te pravne norme mora postojati država koja će ih provoditi. I važno je da muslimani znaju da kršenje zakonskih propisa države znači kršenja propisa Šerijata. Pored toga, naši imami i drugi službenici Islamske zajednice imaju pravo i obavezu da stalno ističu socijalnu pravdu kao moralnu vrijednost, podsjećaju da je poštivanje prava drugog bogougodno djelo, a da je svako kršenje prava drugog grijeh. Vjerske zajednice trebaju stalno osuđivati nepravdu, nasilje, nepotizam, korupciju koja je prisutna u našem društvu i neumorno insistirati na tome da smo u obavezi graditi pravednije društvo.

Mogu li vjerske zajednice više učiniti? Nisam siguran, jer nemaju poluge moći, i zbog toga je jako važno da sistem, država funkcionira. Mi nismo zadovoljni načinom na koji se ova pitanja rješavaju u našoj državi. Politika koja se vodi nije dobra i mislim daje hitno treba mijenjati. Moramo imati mogućnost da gradimo socijalno pravednu državu, a

ona se ne može graditi samo savjetima i osudama. Bez pravne sankcije za uzurpatore ljudskih prava nema socijalno pravedne države.

Muslimanska društva i zajednice današnjice, pa i oni u Bosni i Hercegovini, susreću se s brojnim savremenim dilemama. Da li se prema Vašem mišljenju u poslovanju, ekonomiji, medicini, pedagoškim i drugim praksama pa i naukama i teorijama uzimaju dovoljno u obzir etičke norme, poslovna i profesionalna etika?

Etički živjeti znači živjeti otvoreno i transparentno. Mi nismo učeni, obrazovani da živimo transparentno. Očito da su građani u naprednim, razvijenim evropskim društvima odgajani i obrazovani da žive transparentno, da na neki način ništa ne skrivaju. Kad će se dogoditi da etičke norme budu norme po kojima ćemo se vladati u svim sferama života? Kada se zaista naučimo živjeti potpuno otvoreno. A to znači da ono što mislimo da to i kažemo, kako mislimo da tako i postupamo, djelujemo. Ako bih mogao i na što apelirati onda je to da shvatimo da moramo unijeti više etike u naš život.

Pored teških nedaća, ratova i međumuslimanskih sukoba koji su događaju u arapskom svijetu, pažnju cijelog svijeta privuklo je nedavno proglašenje islamske države na području Iraka, na čijem čelu se nalazi samoproglašeni halifa Bagdadi. Oglasila se i Svjetska unija islamskih učenjaka koja, u najkraćem, obznajivanje hilafeta od jedne određene frakcije proglašava šerijatski ništavnim i banalizacijom plemenite ideje uspostavljanja hilafeta. Da li i ovaj slučaj pokazuje da je vrijeme da ulema pristupi sistematskoj reformi islamske misli, onome što Tariq Ramadan naziva insistiranje na "transformacijskoj" umjesto "adaptacijske" reforme islamskog prava?

Nažalost, islamska društvena misao i tzv. Siyasa Shar'iyya, ta politička misao u islamu, ona se nikada nije uspjela razviti u onim formama i sadržajima u kojima bi se mogla islamski legitimirati, u kojima bi mogla osigurati odgovore na stvarne probleme muslimanskih zajednica, društava, država i pogotovo koja bi mogla pružiti vjerodostojne

« Etički živjeti znači živjeti otvoreno i transparentno. Kad će se dogoditi da etičke norme budu norme po kojima ćemo se vladati u svim sferama života? Kada se zaista naučimo živjeti potpuno otvoreno. A to znači da ono što mislimo da to i kažemo, kako mislimo da tako i postupamo, djelujemo. »

i legitimne odgovore na suvremene izazove. Ona je jednostavno ostala okamenjena u povijesnim obrascima iz perioda prve četverice halifa koji su u centar upravljanja društvom i državom stavili šuru kao najvažniji princip. Ne mogu to nazvati nekim parlamentom u modernom smislu, ali princip šure sigurno je predstavljao začetak i izvorno islamsko uporište za parlamentarni život. Međutim, u povijesti islama vrlo brzo su na scenu stupile despotije. I one su preživjele sve do danas u islamskom svijetu. Islamski svijet se nije oslobodio despotija i mi nemamo filozofiju oslobođenja unutar muslimanskog društva i država. Je li vrijeme? Davno je bilo

vrijeme. Mi smo bili osvojili slobodu u vrijeme hilafeta prve četverice halifa, nakon smrti Božijeg Poslanika, naročito uključujući i vrijeme Allahovog Poslanika gdje je ta sloboda na najpuniji način osvojena, da tako kažem. I nakon toga evo živimo ovo vrijeme koje živimo.

Ja smatram da se još uvijek, i u aktuelnim zbivanjima, kod muslimana ništa bitno novo i ništa ozbiljno ne događa. Ovo su avanture. Avanturista ima. Oni se sakupljaju iz različitih krajeva svijeta. Mene ovo na neki način podsjeća na krstaške ratove, kada su različiti avanturisti iz Evrope išli da oslobađaju Isusov grob, kao što su kazali, u Jerusalemu. To su avanturisti. I ovo što se događa je avantura. Ona će imati posljedice. Mi već vidimo te posljedice. Mi danas imamo latentne sukobe koje vode muslimanske zemlje i muslimanske zajednice i različite grupacije jedna protiv druge, druga protiv treće i tako gotovo u nedogled. Vrativši se Vašem pitanju, moram, nažalost, kazati

kako nisam siguran da su muslimani sposobni da na području socijalne i političke misli ponude neke vlastite ideje koje bi bile relevantne u današnjem globalnom svijetu.

U ovoj, 2014. godini, usvojeni su amandmani na Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Očekuju se promjene u strukturi rada organa IZ. Koje promjene će biti ključne?

Mi smo smatrali da je potrebno da učinimo određene promjene unutar strukture organizacije Islamske zajednice i smatrali smo da trebamo i da možemo ostvariti određeni pomak. Ovdje nije riječ o cjelovitoj reformi, ali napravljen je pomak u

čvršćem povezivanju dijelova Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Slovenije i dijaspora. Postojali su i određeni problemi u funkcioniranju struktura Islamske zajednice. Ovim amandmanima nastojali smo da napravimo reformu na tri nivoa.

Prvo, da imamo muftiluke kao organe Islamske zajednice. Oni nisu tako funkcionirali ranije, muftije su bile inokosni organi, oni su bili jedini organi. Nastojali smo da damo više prerogativa muftilucima da mogu efikasnije da izvršavaju svoje obaveze naspram džematlija u organizaciji Islamske zajednice. Tu je došlo do određene prekompozicije ili određene reforme tog organa na srednjem nivou. Mislim da će to biti dobro i korisno za našu zajednicu. Drugo, usvajanjem ovih amandmana pravno se omogućava i da sam Rijaset bude dinamičniji i efikasniji; da bude organiziran kroz Uprave, koje će doprinijeti homogenizaciji već postojećih tijela, ureda i službi, a kroz tu organizaciju nadamo se boljoj preglednosti i efikasnosti. I to smo, hvala dragom Bogu, kroz ove ustavne promjene dobili, te instituciju Rijaset koja će, nadamo se, u budućnosti biti snažno i efikasno izvršno tijelo Islamske zajednice.

I treće, ono što smatram da je bilo važno formirati, a to je Vijeće muftija koje će se baviti vjerskim pitanjima. Nadam da će Vijeće muftija biti ta snažna institucija koja će davati odgovore na doktrinarna pitanja unutar Islamske zajednice, pitanja akaida ali i fikha. Naša muslimanska zajednica je u stalnim promjenama, i ona treba Vijeće muftija.

Ovim ustavnim amandmanima naglašena je i uloga Ustavnog suda unutar Islamske zajednice a složili smo se i sa zajednicama koje su van Bosne i Hercegovine, a dio su Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, da imamo pet centralnih organa. To je Sabor kao predstavnički organ, zatim Rijaset, Vijeće muftija, Ustavni sud i Reisul-ulema kao poglavar zajednice. Saglasili smo se da odluke ovih pet organa budu važne za sve članove Islamske zajednice, ma gdje oni bili, uz uvažavanje

regionalnih zakonskih posebnosti. Iako su ove reforme značajne, ovo nije bila cjelovita reforma. Usvojeni su amandmani na postojeći Ustav IZ, koji će omogućiti promjene unutar struktura Islamske zajednice.

Islamska zajednica Bosne i Hercegovine je briga muslimana i muslimanki, no zbog niza okolnosti, muškarci su unutar struktura zajednice dominantni. Postoje neke indicije da će unutar jedne od Uprava Rijaseta IZ pokrenuti referat koji će se baviti prvenstveno pitanjima žena. Ukoliko takav ured/referat bude pokrenut, da li to znači, implicite, da žene dobijaju specijalan status tj. svoj referat, jer su ostale uprave i referati namijenjeni muškarcima. Postoji li bojazan da bi se takvim izdvajanjem žena, umjesto da se insistira na zajedništvu u činjenju dobra, moglo pogodovati da muškarci i dalje budu dominantni u strukturama Islamske zajednice?

Islamska zajednica ima širok spektar djelovanja. S aspekta imamske službe, može se kazati da je naša zajednica dominantno muška zajednica. Međutim, ona to nije i ne mora da bude u drugim poljima djelovanja unutar Islamske zajednice. Na poslovima misije podjednako imaju priliku i mogu biti zastupljeni i žene i muškarci. Naprimjer, islamsku vjeronauku u školama podučavaju uglavnom žene. U ustanovama Islamske zajednice ima puno žena različitih zanimanja koje svoje poslove obavljaju odlično.

Mi nismo zadovoljni zastupljenošću žena u radu predstavničkih i upravnih tijela. Više muslimanki bi trebalo biti uključeno u rad Sabora Islamske zajednice, skupština medžlisa kao i u rad Rijaseta i izvršnih odbora medžlisa. Na tom planu treba praviti iskorake, i mi se o ovom pitanju još savjetujemo i razgovaramo o njemu. Postoje mišljenja da Islamska zajednica treba napraviti zastupničke kvote za žene unutar predstavničkih organa u Islamskoj zajednici. Može se dogovorom odrediti kvota, trećina ili čak polovina za žene, ali ja nisam siguran da je to najbolje rješenje, jer smatram da je ovo zajednica muškaraca i žena, i da svako treba da ima priliku da bude kandidat. I smatram da je važnije da

“ Volio bih da budemo zajednica koja primjećuje i priznaje kvalitet svake osobe, da ih ne dijelimo na muške i ženske. I da ovo bude Zajednica odgovornih ljudi, da na izbore za predstavnička i upravna tijela kandidiramo najbolje između sebe. Koliko će biti zastupljeno muškaraca i žena u postocima? Neka budu 90% žene a 10% muškarci, ako je kvalitet u tome. (...) Naglašavam, nažalost, mi smo očito iz razumijevanja imamske službe zaključili, i to je ono što je negativno, da sve važne službe moraju biti u rukama muškaraca. Ne mora biti tako...”

bude izabran onaj ko je bolji, kompetentniji, da to bude važnije od činjenice da li je izabran muškarac ili žena. Mi ćemo morati odabrati put kojim ćemo krenuti u rješavanje ovog pitanja; izbori ili određene kvote. Ali volio bih da budemo zajednica koja primjećuje i priznaje kvalitet svake osobe, da ih ne dijelimo na muške i ženske. I da ovo bude Zajednica odgovornih ljudi, da na izbore za predstavnička i upravna tijela kandidiramo najbolje između sebe. Koliko će biti zastupljeno muškaraca i žena u postocima? Neka budu 90% žene a 10% muškarci, ako je kvalitet u tome.

Predstavnička tijela su izborna tijela, i bojim se da bismo osiguravajući izborne kvote s jedne strane poremetili princip koji zastupamo, a to je da svaki musliman ili muslimanka, član zajednice ima pravo da bira i da bude biran. A s druge strane, svi zajedno moramo biti svjesni da je riječ

o izborima. Na izborima ili dobiješ glasove ili ih ne dobiješ. Smatram da je naivno, osiguravanjem kvote, nadati se funkcionalnom predstavničkom ili izvršnom tijelu. Ali, ukoliko se saglasimo da treba izbornim pravilima osigurati određenu kvotu zastupljenosti u prijedlozima kandidata za predstavnička tijela, i ako muslimanke, naše sestre smatraju da to tako treba i ja ću biti za to, pa neka bira ko koga hoće i kako hoće.

Naglašavam, nažalost, mi smo očito iz razumijevanja imamske službe zaključili, i to je ono što je negativno, da sve važne službe moraju biti u rukama muškaraca. Ne mora biti tako, ali je tačno da postoji nesrazmjer. Pitanje zastupljenosti žena mora biti pitanje jedne šire i ozbiljne strategije unutar Islamske zajednice. Možda se formiranjem tog ‘ženskog referata’ može dogoditi da ćemo skrenuti pažnju sa suštine ovog pitanja, da taj

ured postane neki provizorij, da on ne opravda svoje postojanje, i zbog toga je važno da se ovo pitanje rješava na jednom širem planu, tim više što ovo nije samo problem unutar IZ, već i drugih struktura u našem društvu. Važno je isticati da ćemo nastojati ubuduće povjeravati poslove Islamske zajednice sposobnim, kompetentnim, radinim i čestitim muslimankama, kao i sposobnim, kompetentnim, radinim i čestitim muslimanima, te da će se za takve otvarati prostor. Također, važno je za zajednicu, njene uposlenike, članove i pripadnike islamske zajednice da znaju da je svaki posao važan. I za svaki posao treba nam odgovorna i kompetentna osoba. Osoba koja je stručna, koja zna. U Islamskoj zajednici postoji institut konkursa kojim se biraju potrebni kadrovi. Muslimanke i muslimani koji žele biti u službi Islamske zajednice imaju pravo da to budu, i da to svoje pravo realiziraju prema pravilima konkursnih procedura.

Jedna od obaveza Islamske zajednice je da sačuva islamsku tradiciju kakvu smo imali na ovim prostorima. U junu ove godine u organizaciji Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, održana je naučna konferencija pod naslovom "Ehl-i sunnet we l-džema'at – tradicija muslimana Balkana". Možete li nam reći u čemu se ogleda značaj ove konferencije?

Mi dugo nismo imali raspravu o nekim akaidskim temama unutar Islamske zajednice, a sve ove godine smo imali ispred sebe nasrtaje na ovu našu tradicionalnu hanefijsko-maturidijsku

misao na ovim prostorima. Jednostavno smo smatrali da je vrijeme da se okupimo, da vidimo čime raspolažemo na ovim prostorima kada je u pitanju očuvanje ove tradicije, koja je za nas životna. Smatram da je ona za nas životna jer kroz nju su bosanski muslimani očuvali svoje duhovno biće. Mi smo ovu tradiciju razvijali, u našim porodicama smo ju živjeli, živjeli smo ju i u našim obrazovnim institucijama, naučavali ju u medresama, fakultetima, kroz džamije, tekije, hanikah. Sve je to naša tradicija. Međutim, u posljednje vrijeme vidimo da postoje ti agresivniji nasrtaji na ovu tradiciju koja je izdržala stoljeća, i koja je vitalna, koja je umjerena, koja je primjerena našem čovjeku. Naš čovjek je razumije, nije mu strana.

Ustavom Islamske zajednice donesena je odredba da su pripadnici Islamske zajednice hanefijskog mezheba i maturidijskog akaida. Islamska zajednica ima obavezu da čuva Ustavne odredbe, a to znači i islamsku tradiciju Bošnjaka. To što smo hanefijskog mezheba i maturidijskog akaida ne znači da nećemo proučavati i druge tradicije u našim zavodima i ustanovama. To smo činili i do sada, činit ćemo to i ubuduće, ali smo željeli skrenuti pažnju i našim prijateljima koji dolaze iz islamskog svijeta ovdje, i koji sa sobom, razumljivo je, nose dio svoje tradicije, da ovdje već postoji živi islam, a da muslimani ovdje njeguju svoje tradicionalne vrijednosti koje ne moraju biti dio njihovih vrijednosti. Ponekad morate skrenuti pažnju ljudima, jer ljudi

su skloni isključivosti, a muslimani ponekada ostrašćeni imaju potrebu "prevjeravati" druge muslimane, zbog različitih tradicija. Islamski svijet nikada nije bio monolitan, ali ne mislim da trebamo biti toliko osioni da svog brata koji je sunija drugog mezeheba ili šija, imamo potrebu navraćati da bude ono što smo mi. Smatram da je potrebno da kažemo da je ta priča jednom završena za nas i da se svako razvija u svojoj tradiciji i na svojim duhovno-povijesnim korijenima. Ne isključujem da ljudi individualno mogu zastupati jedno mišljenje ili drugo, ali smatram da nas organizirano "prevjeravanje" ljudi iz jedne tradicije u drugu, dovodi do konflikta i sukoba. To je danas vidljivo na Bliskom istoku. Danas vrlo ozbiljni ljudi, ozbiljni muslimanski mislioci govore o sukobu ehli-sunneta i šija, odnosno selefizma i šiizma. Ja smatram da na našim prostorima trebamo izbjeći bilo kakav međumuslimanski sukob i odgovornost Islamske zajednice o tom pitanju je velika. Također, mi nastojimo i našim ljudima, muslimanima ovih prostora kazati da moraju biti svjesni mogućih posljedica odstupanja od naše tradicije. Mi ne želimo da oko ovih pitanja imamo sukobe. Zbog toga Islamska zajednica i ja osobno, zahvaljujemo i Fakultetu islamskih nauka i svima onima koji su pomogli da se ova konferencija održi. Smatram da je važno da je održavamo s vremena na vrijeme, jer su društva i zajednice u stalnoj promjeni, i ulema mora odgovorno bdjeti nad tim promjenama.

الموجز

دستور المشيخة الإسلامية يلزمها بالمحافظة على تراث البشاعة الإسلامية

حوار مع سماحة الشيخ حسين كفازوفيتش

رئيس العلماء والمفتي العام في البوسنة والهرسك

أجرت الحوار: سنادا طاهروفيتش

في هذا الحوار، يجيب سماحة الشيخ حسين كفازوفيتش، رئيس العلماء والمفتي العام في البوسنة والهرسك، عن أسئلة تتعلق بشهر رمضان، ورسالة المشيخة الإسلامية، وذكرى جريمة الإبادة الجماعية التي ارتكبت في سربرينيتسا، والعدالة الاجتماعية، والتراث البوشناتي، والإصلاحات البنوية داخل المشيخة الإسلامية، ومسائل أخرى.

Summary

THE ISLAMIC COMMUNITY IS BOUND BY ITS' CONSTITUTION TO PRESERVE THE ISLAMIC TRADITION OF BOSNIACS

Interview with the reisu-l-ulama of the Islamic Community of BiH Husein ef. Kavazović

By Senada Tahirović

In this interview we bring outlook of reis Husein ef. Kavazović about the month of Ramadan, the mission of the Islamic Community, genocide in Srebrenica, social injustice, Bosniak tradition, structural reform of the Islamic Community and other issues.

KAKO SU UNIŠTENE MEDRESE ALI I SAČUVAN JEDAN IZNIMNO ZNAČAJAN VAKUF U BIHAĆU

Suad MAHMUTOVIĆ

UDK 373.5.014.521: 28](497.6 Bihać)

SAŽETAK: U muslimanskoj pravnoj nauci institut vakufa je opće dobro i ima kategoriju trajne vrijednosti. Institut vakufa na području Bosne i Hercegovine živi od dolaska Osmanske države, a ona je vodila urednu evidenciju vakufa, koji su bili organizirani prema šerijatsko – pravnim propisima. Dolaskom Austro-Ugarske vakufi u Bosni i Hercegovini su bili prepušteni sami sebi. Neadekvatna briga i nepostojanje nadzora i kontrole u upravljanju nad vakufima ostavljao je prostor za manipulacije u kojima su vakufi devastirani ili potpuno uništavani. Naime, mnogi objekti su uništeni a neki od njih su potpuno promijenili namjenu. Dešavalo se to u vrijeme Austro-Ugarske, Kraljevine SHS, takozvanom agrarnom reformom, kao i u vrijeme Socijalističke Jugoslavije, takozvanom eksproprijacijom. Istu sudbinu dijelili su i vakufi na području Bosanske krajine, a bihaćkim medresama danas nema ni traga.

U ovom radu autor je cjelovito istražio i argumentirano predstavio historijat i okolnosti nestanka izuzetno značajnog vakufa – medrese u Bihaću, te historijat očuvanja vakufskog zemljišta na području ove općine. Glavnina istraživanja je bazirana na obimnoj arhivskoj dokumentaciji iz privatnog arhiva Sadik ef. Ribića, ugovorima te drugim dokumentima i sudskim presudama kojima je omogućeno gašenje vakufa u vrijeme Socijalističke Jugoslavije. U istraživanju je korišten historijski, komparativni i metod tekstualne analize.

Ključne riječi: Bihać, vakuf, medresa, Sadik ef. Ribić

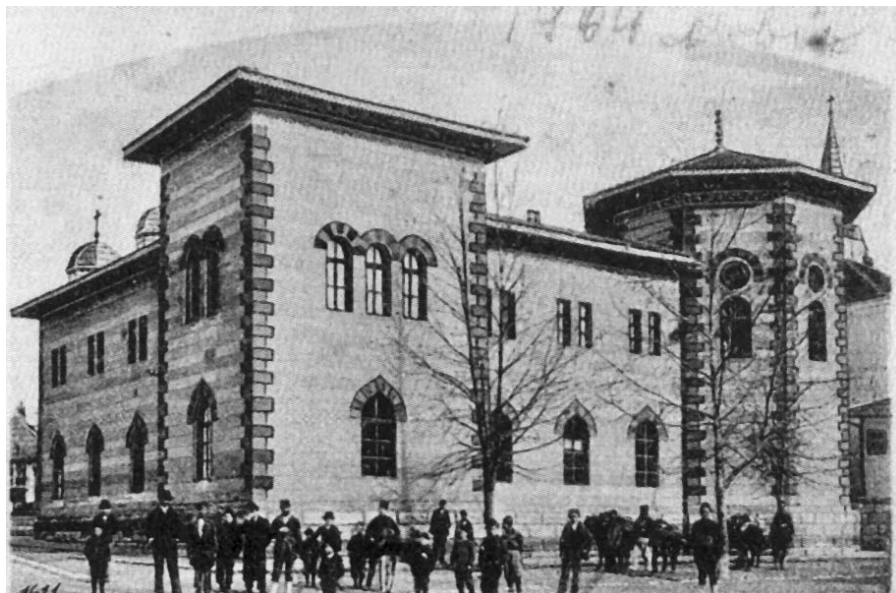
Bihać je bio grad medresa. Prema statističkim podacima za godine 1876. i 1877. spominju se dvije medrese u Bihaćkom kadiluku.¹ To su medresa Mehmed-paše Bišćevića te ona preko puta džamije Fethije u Bihaću. Mehmed-pašina medresa je bila prizemna zgrada sa 13 soba za softe, deršhanom, dvije abdesthane, avlijom i baščom za čije troškove je vakufnamom iz 1868. godine određen iznos od 60.000 groša koje će se dati u promet uz 10% dobiti, postupajući na dozvoljen (halal) način.² Godine 1892. sagrađena

je još jedna medresa koja je dugo vremena bila jedna od najljepših zgrada u Bihaću i široj okolini. Bihać je u to vrijeme bio lučonoša znanja u cijeloj Bosanskoj krajini. Inicijativu za gradnju nove bihaćke medrese je dao Mehmed-beg Ibrahimpašić-Alajbegović, tadašnji gradonačelnik Bihaća. Zemaljska vlada je podržala ovu aktivnost uloživši u njenu gradnju 5.000 forinti.

Građani su masovno učestvovali u izgradnji svoje medrese izdvajajući 16% od godišnjeg "prireza" u vremenu od dvije godine a po

odluci Građevinskog odbora.³ Gradnja medrese je otpočela 1889. da bi već 1891. godine morala zastati jer prikupljena sredstva nisu bila dostatna za okončanje radova.

Radovi na izgradnji medrese su okončani 1892., odnosno, 1310. hidžretske godine. Koncem te godine je upriličena svečanost njenog otvorenja. Medresa je izgrađena na lokalitetu nekadašnje Ičhisar džamije koja je bila u ruševnom stanju. Sagrađena je u postmaurskom stilu po uzoru na Šerijatsku sudačku školu u Sarajevu.⁴

Fotografija bihačke medrese nakon bombardiranja Bihaća 1944. godine

*Bihačka medresa
sagrađena 1892. godine*

Već početkom juna 1941. godine talijanska vojska je provalila u zgradu medrese i pri tome uništila nastavničke knjižice, 255 knjiga na orijentalnim i narodnim jezicima, 465 knjiga na našem jeziku, geografske karte, dva globusa i druga nastavna pomagala. Načinjena šteta, po procjenama Uprave medrese o vrijednosti predmeta iz 1939. godine, je bila u iznosu od 177. 500 dinara.⁵ U to vrijeme sve štete su se ravnale u vrijednosti predmeta iz 1939. godine na osnovu akta upućenog od strane Reparacione komisije pri Vladi FNRJ.⁶ Nastava je u više navrata prekidana te je došlo do dislokacije učenika na poljoprivredno dobro u Kalini – Bakšaiš s obzirom da je zgrada medrese tokom rata više puta bombardovana.

Naročito je teško oštećena tokom bombardiranja 1944. godine tako da je osim jugoistočnog dijela gotovo do temelja srušena. Preostale dijelove zgrade je srušila vojska, a materijal upotrijebila za svoje potrebe. Temeljem dopisa kojeg je uputio upravnik medrese Povjerenstvu u Bihaću ove aktivnosti se nisu mogle spriječiti.⁷

Bilo je pokušaja da se rad ove medrese nastavi i nakon rata u zgradi Gajretovog konvikta, čak je formiran Akcioni odbor i prikupljen novac u svrhu adaptacije. Međutim, do ponovnog rada ove obrazovne ustanove nikada nije došlo. Predsjednik Akcionog odbora je bio

Omer-beg Bišćević, koji je ujedno bio i predsjednik Povjerenstva u Bihaću. Posljednje aktivnosti ovog Odbora bilježimo dana 25. aprila 1948. godine kada je izvršena predaja sredstava blagajniku. Nakon toga u ovu zgradu je smješten Dom učenika u privredi.⁸ Inače, rad medresa nakon Drugog svjetskog rata je bio reguliran Uredbom o ukidanju privatnih škola na teritoriji Bosne i Hercegovine. U članu 7. ove Uredbe stoji da tu ne potpadaju privatne škole sa vjerskim nastavnim programom koje odobri ministar prosvjete. Na osnovu tog propisa Ulema medžlis u Sarajevu je dostavio Ministarstvu prosvjete, Odjeljenju za srednju nastavu, uredbe o Gazi Husrevbegovoj medresi, nižim okružnim medresama i mektebima. U istom dopisu je stajala napomena da je njemački jezik isključen iz nastavnog plana medresa.

Na tu molbu Ulema medžlis nije dobio odgovor pa je upućeno više požurnica, ali bez rezultata.⁹ Poznato je da je jedino Gazi Husrev-begova medresa nastavila sa radom, dok su sve druge zatvorene. Objekt devastirane zgrade bihačke medrese je do temelja srušen, a zemljište na kojem se nalazila, zk. uložak broj 488, kč broj 1/89, površine 580 m² nacionalizirano 1959. godine, dakle, manje od godinu dana nakon stupanja na snagu Zakona o nacionalizaciji, 26. decembra 1958. godine.¹⁰ Na toj

parcели je sagrađena zgrada Narodne banke, Filijala Bihać. Netom prije otpočinjanja radova vakuf je tražio naknadu za spomenuto zemljište u iznosu od 406.000 dinara. Narodna banka je taj zahtjev odbila uz obrazloženje da isti nije osnovan s obzirom da se kupovina ovog zemljišta po postojećim propisima ne može vršiti.¹¹ Naknada za oduzeto vakufsko zemljište je uplaćena u iznosu od 242. 400 dinara.¹² Na lokalitetu nekadašnje bihačke medrese je sagrađena bezlična zgrada u ruskom stilu, kakve su većina zgrada izgrađenih poslije Drugog svjetskog rata u Bihaću. U ovom objektu je do agresije na našu zemlju bio smješten Zavod za platni promet, ranije Služba društvenog knjigovodstva. Trenutno se ova zgrada koristi za potrebe Tužilaštva Unsko-sanskog kantona. Evidentno je da je "nova vlast" nastojala izbrisati tragove islamske arhitekture u čemu je, na žalost, i uspjela. Od nekadašnjih objekata te vrste u Bihaću; medresa, Pašine džamije, magaza i dućana na Otoci koji su krasili ovaj grad, ostalo je samo turbe dvojici nepoznatih šehida. Od mezara bihačkih velikana koji su se nalazili pored prelijepa medrese i Mehmed-pašine džamije nema ni traga. Medžlis Islamske zajednice Bihać je u više navrata tražio povrat ili kompenzaciju ovog vakufa. Međutim, sve spomenute aktivnosti su do sada bile bez uspjeha.

Ekonomija medrese

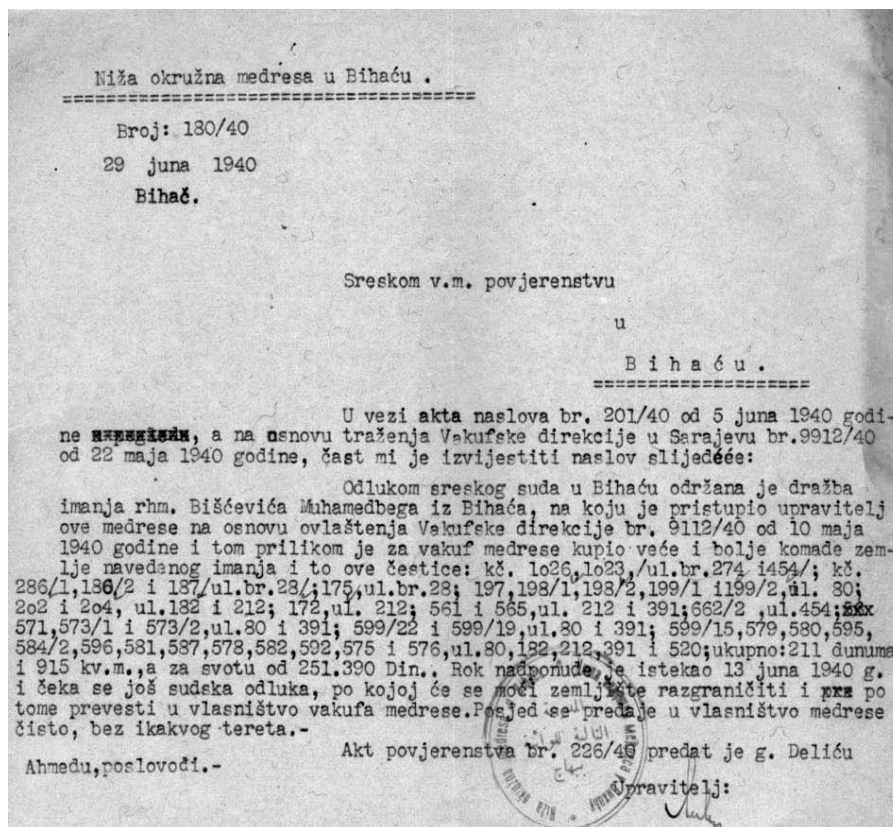
Medresa je imala ogromnu ekonomiju u površini od 211. 915 m², kupljenu 15. maja 1940. godine za iznos od 251. 390 dinara na dražbi imanja Muhamed-bega sina Hasan-bega Bišćevića. Dražbi je po ovlaštenju Vakufske direkcije prisustvovao Sadik ef. Ribić, upravitelj medrese.¹³ Vakufska direkcija u Sarajevu je za ovu namjenu izdvojila 100.000 dinara.¹⁴ Sreski sud u Bihaću je donio Zaključak o dosuđivanju čime su ove parcele postale vlasništvo vakufa Niže okružne medrese u Bihaću.¹⁵

Zemlja je plaćena u nekoliko rata, tako da je Uprava medrese obavijestila Državni vjerski zavod, Podružnica Banjaluka, da je uplaćen iznos od 253.724 kune na ime otkupa spomenute zemlje. Medresa je uplatila 2.334 kn viška te je ovom prigodom zamoljen Naslov da obračuna predviđene kamate.¹⁶

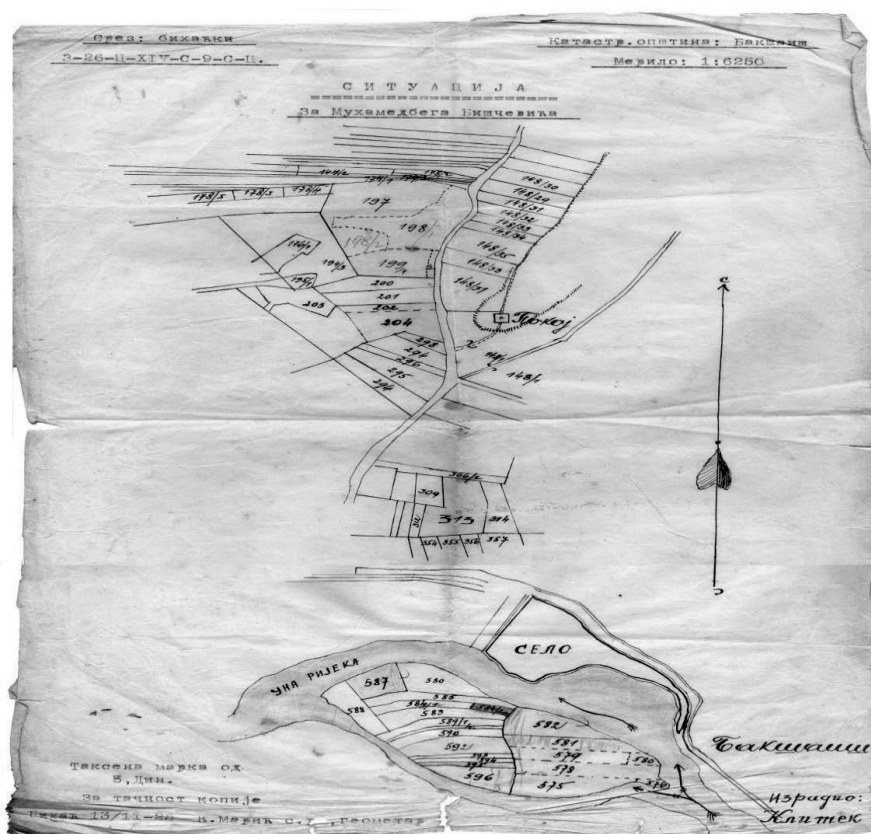
Povodom otvorenja ove ekonomije upriličena je svečanost kojoj je prisustvovao Fehim ef. Spaho, tadašnji reisul-ulema kao i Mehmed Ali Ćerimović, predsjednik Ulema medžlisa u Sarajevu.¹⁷ Taj dan je prikupljeno oko 40.000 dinara za potrebe medrese, dok su troškovi organizacije svečanosti koštali oko 10.000 dinara.

Upravitelju medrese je zamjereno što nije konsultirao Povjerenstvo u Bihaću prilikom kupovine ovoga zemljišta kao ni prigodom organizacije svečanosti.¹⁸ Sadik ef. Ribić u svom odgovoru Vakufskoj direkciji u Sarajevu napominje da je imao Ovlaštenje te da nije bilo nikakvih drugih uputa od strane Povjerenstva u Bihaću. On dalje navodi da je jedino što je predsjednik Povjerenstva u smislu instrukcija učinio jeste to da je došao u sudsku salu na dan dražbe i rekao upravitelju: "Kako ide? Pazi da se ne prevariš!"¹⁹ Uprava medrese je usljed ratnih djelovanja i loših prihoda bila primorana prodati značajan dio ove ekonomije s obzirom da je bila u dugovima.

Tako je 08. srpnja 1942. godine Ibrahim Poprženović, sin Alage, trgovac iz Kamenice kod Bihaća, kupio od

Dopis Niže okružne medrese od 29. juna 1940. godine

Skica imanja Muhamed-bega Bišćevića iz 1925. godine, sada vlasništvo vakufa

Niže okružne medrese parcelu zvanu "Zablaće", k.č. broj 175. u površini od 8.490 m² i "Krčevina", k.č. broj 186/1, 186/2 i 187., u površini od 20.610 m², obje u zk ulošku broj 28., KO Kralje,

što ukupno iznosi 29.100 m² zemlje, po cijeni od 110.000 kuna.²⁰

Također je Juso Muslić, sin Šerifa iz Bakšaiša, kupio zemljište od Niže okružne medrese zvano "Velika luka"

GRADSKI NARODNI ODBOR U BIHAĆU
Broj: 3489/45
S P I S A K: 11

poljoprivrednih imanja koja su prešla u vlasništvo države
reformi i kolonizaciji predi u vlasništvo države.

Redni broj	Prezime i ime donatelnog vlasnika	Dunuma	Iznos u novcu	Prisjednik
A.) Veliki posjedi - nema ih				
B.) Veliki posjedi u vlasništvu države, predloženo za predaju				
1.	Srećko Bakšaiš	16	229,327,320	K.O. Bihac
2.	Zemljopisna banka Vukovog Bihac	1	438,1188	
3.	Banana narodna Z. Bihac	10	229,327,320	K.O. Bihac
C.) Zemljišni posjedi crkava i manastira i t.d.				
1.	Srećko Bakšaiš	16	p.l. 220 Bihac	
2.	Nina-Katol. crkva Bihac	19	p.l. 505	
3.	Manastir Hilgar, Banja Bihac	2	p.l. (p. 1000) 500,500	
4.	Manastir, Banja Bihac	20	p.l. 60 Bihac	
5.	Manastir, opst. Bihac	1	p.l. (p. 1000) 600,000	
6.	Vakuf - džamija Petica	28	p.l. K.O. Bihac	
7.	Vakuf - džamija Bakšaiš	1	p.l. K.O. Bihac	
8.	Vakuf - džamija Bihac	0,8	p.l. Bihac	
9.	Vakuf - džamija Hamam	20	p.l. K.O. Bihac	
10.	Vakuf - džamija B. Prava	12	p.l. 60 Bihac	
11.	Vakuf - džamija G. Prava	11	p.l. 300 Bihac	
12.	Vakuf - džamija Bakšaiš	5	p.l. K.O. Bihac	
13.	Medresa Bihac	211	p.l. 600 Bihac	
14.	Vakuf - džamija Bakšaiš	7	p.l. K.O. Bihac	
UKUPNO:		320		

Spisak poljoprivrednih imanja koja su prešla u vlasništvo države

i to kč broj 197., površine 20.000 m², kč broj 198/1 sa 13.685 m², 198/2 površine 400 m², 199/1 sa 8.500 m² i 199/2 sa 1.550 m², što ukupno iznosi 44.135 m² po cijeni od 130.000 kuna.²¹ Ovaj novac je poslužio za vraćanje dugova i uređenja ekonomije medrese. Od ostatka je kupljena parcela zvana "Otoka", kč broj 584/1, površine 2.810 m² od Muhe Dizdarića, sina Ibrahima, po cijeni od 4.000 kuna.²² Vakufska direkcija u Sarajevu se nakon rata suglasila sa prodajom ovih nekretnina s obzirom na izvanredne okolnosti koje su tada vladale.

Međutim, Uprava medrese je upozorena da se ubuduće neće tolerirati takva prodaja makar se radilo i o hitnoj stvari te da aktivnosti takve naravi mora uskladiti sa Kotarskim vakufsko-mearifskim povjerenstvom u Bihacu.²³ Medresa je izvršila zamjenu parcela radi kompaktnosti zemljišta na Otoci sa Markom Vujićem, Dragicom, pok. Dane iz Bakšaiša i Slavkom Vujićem, pok. Ive iz Bakšaiša, Kalina i to: kč broj 589/1, 589/2, zk. uložak broj 96. i 97., KO Bakšaiš, za zemlju koja se nalazi uz njihove kuće i to: kč broj 573/1, zk uložak broj 391., KO Bakšaiš, u površini od 2.620 m². Na ovaj način medresa je

Redni broj

Prezime i ime donatelnog vlasnika

Dunuma

Iznos u novcu

Prisjednik

UKUPNO: 320

Šest Posljedica-zahoda narodu u Bihacu, dana 21. januara 1946. godine

GRADSKI NARODNI ODBOR U BIHAĆU

PREZIDENAT (Ovostavljen)

PREZIDENAT (Ovostavljen)

dobila 5.240 m². Zamjena je izvršena na molbu spomenutih Vujića.²⁴ Bihacka medresa je u Nastavnom planu i programu imala predmet Zadrugarstvo i gospodarstvo tako da je ova ekonomija dobro došla u realizaciji istoga. Također je na ovaj način pomagala siromašnim đacima koji nisu mogli plaćati smještaj u medresi. Učenici su pomagali pri obradi zemlje sve do 1944. godine kada je medresa prestala sa radom. Te godine je bilo svega šest učenika, koji su bili bez starateljstva, a radili su na ekonomiji medrese.²⁵ Netom poslije rata izvršen je popis pokretne imovine ekonomije medrese koji je obuhvatao: namještaj, poljoprivredne sprave i alat, mljekarske, voćarske i vrtlarske sprave te stoku i živad. U to vrijeme ova ekonomija je imala: 2 krave, 4 junice, 2 radna konja, 13 kokošiju i 8 pataka. Pored toga je posjedovala još i dvije skele – kerepa i to jednu teretnu i jednu lahku te dvoje saonica, jedne teretne i jedne lahke.²⁶ Vakufska direkcija u Sarajevu je neposredno poslije Drugog svjetskog rata poslala uputstvo svim povjerenstvima u zemlji u kojem ih obavještava da je usvojen Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji dana 09. januara 1946. godine. U članu 7. tačka c. ovog zakona se govori o

oduzimanju zemljišnih i šumskih posjeda vakufa. Međutim, onim vakufima čija zemljišta služe za izdržavanje džamija, tekija i drugih vjerskih ustanova ostavit će se po 100 dunuma zemlje.²⁷ Netom poslije Drugog svjetskog rata, Odlukom Gradskog narodnog odbora u Bihacu, broj: 3489/45 od 21. januara 1946. godine, temeljem člana 3. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, medresi u Bihacu je oduzeto 111 dunuma zemlje.²⁸ U napomeni stoji da nema posjedovnih listova jer je ovo imanje kupljeno pred rat i nije provedeno, a na Spisku je evidentirano kao zemljišni posjed crkava, manastira, vjerskih ustanova i svih vrsta zadužbina, svjetovnih i vjerskih.²⁹

Na rješenje Agrarne komisije o eksproprijaciji ovog zemljišta Povjerenstvo je upućivalo žalbe Okružnom sudu u Bihacu a Vakufska direkcija tražila povlačenje akata o eksproprijaciji. Sadik ef. Ribić je dana 01. decembra 1949. godine uputio prijedlog Vakufskoj direkciji u Sarajevu da se cijela ekonomija medrese stavi na raspolaganje Gradskom poljoprivrednom dobru u Bihacu obrazlažući to činjenicom da se traži prevelik otkup poljoprivrednih proizvoda što ista nije mogla udovoljiti. Tako je npr. navedene godine predato: 5.000 kg sijena, 3.500 kg slame, 1.015 kg raži, 151 kg ječma, 1.128 kg zobi, 290 kg suražice te 909 kg pšenice dok kod graha i kukuruza nije mogla udovoljiti obavezi otkupa. Predato je 257,50 kg graha od 337 kg koliko se tražilo te 6.721 kg kukuruza od 7.773 kg koliko se otkupom potraživalo.³⁰ Praktično je gotovo sav prinos sa ekonomije medrese predat kao obaveza otkupa.

Zbog svega navedenog Vakufska direkcija u Sarajevu je dostavila Povjerenstvu Zaključak Saborskog odbora od 22. 12. 1949. godine kojim se cijeli posjed ekonomije medrese ustupa Gradskom narodnom odboru s tim da isti radi očuvanja forme vlasništva plaća Vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Bihacu

jedan dinar godišnje zakupnine. Na ovaj način vakuf medrese je sačuvan. Prema podacima Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bihaću, Niža okružna medresa je 1954. godine posjedovala ukupno 145.177 m² vakufske zemlje koja je gore spomenutom Odlukom data na korištenje Gradskoj ekonomiji u Bihaću.³¹ Zanimljivo je da je Sadik ef. Ribić imenovan za finansijskog knjigovođu Gradskog poljoprivrednog dobra, kasnije Zemljišne zadruge Bihać, tako da je praktično sve vrijeme imao nadzor nad radom ovog vakufa.³² Saborski odbor je na sjednici održanoj 13.09.1955. godine donio Odluku da se zemljište Niže okružne medrese prenese u Gruntnici na vakuf džamije Fethije u Bihaću.³³ Gradska ekonomija je, da bi se oslobodila privatnih posjeda na

Otoci izvršila zamjenu zemlje koja je bila u vlasništvu Islamske zajednice sa privatnim licima. Na ovaj način vakuf medrese je ukрупnjen. Uspostavom novog Katastra, nakon avionskog snimanja 1971. godine, zemljište zvano "Otoka" površine oko 100 dunuma je uknjiženo na Islamsku zajednicu.³⁴ Tačnije, radi se o šest parcela koje se vode u Katastru pod ovim imenom u ukupnoj površini od 96.298 m² zemlje. Od 1965. godine pa sve do agresije na našu zemlju ekonomija medrese se iznajmljuje Zemljišnoj zadruzi u Bihaću kao i drugim subjektima koji su se bavili proizvodnjom hrane kao što su: PPPK "Krajina", RO "Žitopredara" i DP "Agrokrajina".³⁵ Sadik ef. je stanovao u vakufskoj kući na Kalini u Bakšaišu a obrađivao je 8.489 m² vakufske zemlje te je u tu

svrhu plaćao Povjerenstvu najamninu od 10.000 dinara godišnje.³⁶ Sa ove vremenske distance možemo konstatirati da je zemljište bivše ekonomije medrese najkvalitetnije vakufsko dobro u Bihaću koje danas ima višemilionsku vrijednost. To je jedan od najljepših vakufa na području sadašnjeg Medžlisa IZ-e Bihać, jer se nalazi na otoku okružen sa svih strana rijekom Unom a na ulazu je sagrađen most. Također, sa ove vremenske distance svjedočimo izuzetnu pronicljivost i viziju koju je imao Sadik ef. Ribić. Zašto na kraju ne kazati da bi naše današnje medrese mogle imati slična imanja kao što je nekadašnja ekonomija medrese u Bihaću. Na taj način učeni medrese bi konzumirali vlastite prehrambene proizvode a vakuf imao višestruku korist.

Literatura

- 1 Ismet Huseinović i Džemaludin Babić, *Svjatlost Evrope u Bosni i Hercegovini*, Zrinski Čakovec, Sarajevo, 2004. godine, strana 401.
- 2 Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo, preveo Salih Trako, Knjiga Sidžila I, redni broj 162, strana 196.
- 3 Mehmed Mašić, *Bihaćke medrese*, NIP Unsko-sanske novine, Bihać, 1998. godine, strana 68–70.
- 4 Dopis Niže okružne medrese broj: 24/46 od 09. maja 1946. godine upućen Gradskom narodnom odboru, Odjeljenju za prosvjetu
- 5 Dopis Okružnog narodnog odbora broj: 388/46 od 04. 05. 1946. godine, upućen Gradskom narodnom odboru, Odjeljenju za prosvjetu u Bihaću
- 6 Dopis Niže okružne medrese u Bihaću broj: 2/46 upućen Kotarskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Bihaću dana 08. januara 1946. godine
- 7 Izvještaj Vakufskoj direkciji u Sarajevu od 31. januara 1952. godine. U potpisu je Sadik ef. Ribić
- 8 Dopis Ulema medžlisa u Sarajevu upućen Upravama svih područnih medresa, broj: 475/46 od 11. 02. 1946. godine
- 9 Rješenje Narodnog odbora Opštine Bihać broj: 03-67/1/59 od 19.09. 1959. godine
- 10 Dopis Narodnom odboru Opštine Bihać upućen od strane Narodne banke FNRJ, Centrala za NR BiH Sarajevo, Direkcija pravnih poslova broj: XXV-1208/59 BP/DžJ od 12. septembra 1959. Godine
- 11 Dopis imovinsko-pravne službe SO-e Bihać upućen Komisiji za vjerska pitanja SO-e Bihać od 17. 02. 1965. godine, bez broja protokola
- 12 Akt Niže okružne medrese upućen Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Bihaću, broj: 180/40 od 29. juna 1940. godine
- 13 Obračun o utrošku svote od 100.000 dinara odobrene za kupovinu zemlje za ekonomiju medrese upućen Vakufskoj direkciji u Sarajevu, broj: 570/40 od 31. decembra 1940. godine
- 14 Zaključak o dosuđivanju Sreskog suda u Bihaću broj: 612/39 od 20. maja 1940. godine
- 15 Dopis Niže okružne medrese u Bihaću broj: 35/43 od 05. 07. 1943. godine
- 16 Obavijest Ulema medžlisa u Sarajevu Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Bihaću broj: 8216/40 od 22. augusta 1940. godine
- 17 Dopis Sreskog vakufskog povjerenstva u Bihaću, broj: 274/40 od 07.12. 1940. godine.
- 18 Dopis Niže okružne medrese upućen Vakufskoj direkciji u Sarajevu, broj: 570/40 od 31. decembra 1940. godine
- 19 Ugovor o prodaji i kupnji broj: 53/42 od 08. srpnja 1942. godine. Svjedoci ove kupnje su Ragib Kazaferović i Ibrahim Pašalić, muderrisi medrese.
- 20 Ugovor o prodaji i kupnji broj: 50/42 od 19. lipnja 1942. godine. Svjedoci ove kupnje su Ragib Kazaferović, muderrisi medrese i Suljo Muslić
- 21 Ugovor o prodaji i kupnji bez broja od 15. kolovoza 1942. godine. Svjedoci ove kupnje su Ragib Kazaferović, muderrisi medrese i Suljo Muslić
- 22 Dopis Vakufske direkcije u Sarajevu broj: 2817/46 od 19. juna 1946. godine upućen Upravi Niže okružne medrese u Bihaću
- 23 Dopis Niže okružne medrese upućen Gradskom narodnom odboru u Bihaću broj: 16/46 od 11. marta 1946. godine
- 24 Dopis Niže okružne medrese upućen Gradskom narodnom odboru u Bihaću broj: 16/46 od 11. marta 1946. godine
- 25 Spisak pokretne imovine ekonomije Niže okružne medrese u Bihaću broj: 3/46 od 10. 01. 1946. godine
- 26 Dopis Vakufske direkcije u Sarajevu upućen Sreskim vakufsko-mearifskim povjerenstvima i Upravi Gazi

Husrev-begovog vakufa u Sarajevu broj: 391/46 od 19. januara 1946. Godine

- ²⁷ Odluku je potpisao Omer Čeliković, predsjednik Narodnog odbora u Bihaću i Rasim Čurtović, sekretar. Pored imovine vjerskih zajednica oduzeto je dosta begovske zemlje. Na Spisku pod C je uvedeno: "Zemljišni posjedi crkava i manastira itd". Na osnovu ovog Zakona oduzeta je vjerskim zajednicama sva imovina koja je prelazila 10 hektara – 100 dunuma dok je fizičkim licima oduzeto sve iznad 30 dunuma zemlje.
- ²⁷ Član 1. Zakona o agrarnoj reformi glasi: U cilju dodeljivanja zemlje zemljoradnicima koji nemaju zemlje ili je imaju nedovoljno, izvršice se na celoj teritoriji

Federativne Narodne Republike Jugoslavije agrarna reforma i kolonizacija ostvarujući načelo: "Zemlja pripada onima koji je obrađuju."

- ²⁸ Na Spisku se nalazi dosta uglednih bihaćkih begovskih porodica.. Npr. Abdulah-begu sinu Ahmet-bega Ibrahimpašić je tada oduzeto 170 dunuma zemlje a dr. Ibri Ibrahimpašiću, sinu umrlog Muhamed-bega, 36 dunuma.
- ²⁹ Dopis Niže okružne medrese, ekonomije medrese, Vakufskoj direkciji u Sarajevu broj: 18/49 od 01. 12. 1949. godine. U potpisu je upravitelj medrese i njene ekonomije, Sadik ef. Ribić
- ³⁰ Izvod-Lustrum imovine Niže okružne medrese iz Katastra i Zemljišno-knjižnog ureda u Bihaću na dan 27.05.1954. godine

- ³¹ Ugovor sasatavljen dana 01. jula 1954. godine između Zemljoradničke zadruge u Bihaću i Sadik ef. Ribića.
- ³² Mehmed Mašić, *Bihaćke medrese*, NIP Unsko-sanske novine, Bihać, 1998. godine, strana 129.
- ³³ Dopis Odbora IZ-e Bihać broj: 268/82 od 08. septembra 1982. godine upućen Skupštini Opštine Bihać, Odjeljenje Katastra.
- ³⁴ Zakupni ugovor sklopljen 10. marta 1965. godine između Odbora IVZ-e kao zakupodavca i Zemljoradničke zadruge Bihać kao zakupoprirnca
- ³⁵ Ugovor o izdavanju i primanju nekretnina pod zakup od 31. decembra 1964. godine

الموجز

كيف أتلقت المدارس الدينية وتمت المحافظة على وقف مهم جدا في بيهاتش
سُعاد محموتوفيتش

يعتبر الوقف في الإسلام ملكا عاما يتسم بالقيمة الدائمة. وقد نشأت الأوقاف في البوسنة والهرسك مع بداية حكم الدولة العثمانية فيها، والتي كانت تسجل بدقة ممتلكات الأوقاف التي كانت تخضع في إدارتها للأحكام الفقهية. ومع الاحتلال النمساوي الهنغاري للبوسنة والهرسك أصبحت الأوقاف متروكة دون إشراف ومتابعة، مما أفسح المجال أمام التلاعب بممتلكاتها فأدى ذلك إلى دمارها أو تلفها التام. فقد أتلقت مبان كثيرة، وغير بعضها الغرض الذي أنشئت من أجله، سواء في عهد الاحتلال النمساوي الهنغاري، ومملكة السلوفينيين والكروات والصرب، حيث تم تطبيق إجراءات الإصلاح الزراعي، أو في عهد يوغوسلافيا الاشتراكية، عندما تم تطبيق إجراءات نزع الملكية، وقد لحق المصير نفسه بممتلكات الأوقاف في بوسانسكا كرايينا، فلم يعد اليوم يرى أي أثر للمدارس الإسلامية في بيهاتش.

يقدم الكاتب في هذا المقال بحثا مدعوما بالأدلة عن تاريخ أوقاف المدرسة الإسلامية في بيهاتش والظروف التي اختفت فيها، وتاريخ المحافظة على أراضي الأوقاف في هذه البلدية. ويستند الجزء الأكبر من هذا البحث إلى الوثائق الأرشيفية الموجودة في أرشيف إقليم أونا وسانا، الذي انتقلت إليه السجلات العقارية لمنطقة بيهاتش، إضافة إلى العقود والوثائق الأخرى وأحكام المحاكم التي مكنت من إلغاء الأوقاف إبان يوغوسلافيا الاشتراكية. واستخدم الكاتب في هذا البحث طرق التحليل التاريخي والمقارن والنصي.

الكلمات الرئيسية: بيهاتش، الوقف، المدرسة الإسلامية، الشيخ صادق ريبيتش

Summary

HOW MADRASSAS WERE DESTROYED, BUT ALSO HOW WAS ONE EXCEPTIONALLY SIGNIFICANT WAQF IN BIHAĆ PRESERVED

Suad Mahmutović

In Muslim jurisprudence the institution of *waqf* is a public good categorised as a permanent asset. The institution of *waqf* in BiH exists since the arrival of the Ottomans. The Ottoman state kept a good record of all the *waqfs* and made sure that these were organised in accordance to the *shariah* – legal requirements. With the arrival of Austro – Hungarian government *waqfs* were left on their own. Inadequate care and a lack of supervision and control paved the way for manipulations that culminated in devastation and total destruction of *waqfs*. Thus numerous buildings were devastated and many have been used for other purposes. This was going on not only during the Austro – Hungarian rule, but also during the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians when so called Land Reform Law was imposed, as well as at the time of the Socialist Yugoslavia and its so called expropriation laws. The same fate had *waqfs* in Bosanska Krajina and the *madrassas* of Bihać are lost without the trace.

In this article the author thoroughly researches and with relevant arguments presents the history and circumstances of the loss of a very significant *waqf* – *madrassa* in Bihać and the history of preservation of the *waqf* land on the territory of this municipality. Main research was based upon extensive private archive of Sadik Ribić and contracts and other documents and court verdicts that allowed the extinction of *waqfs* during the Socialist Yugoslavia. The methods used in this research were: historical, comparative and the method of textual analysis.

Key words: waqf, Bihać, madrassa, Sadik ef. Ribić

TEŠANJSKE ČITAONICE

Elvedin ALIČIĆ

UDK 027.9(497.6 Tešanj)"1842/1920"

SAŽETAK: Ovaj rad govori o ulozi čitaonica u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na one koje su egzistirale na tešanjskom području. Te ustanove predstavljaju začetak organiziranog društvenog i kulturnog života među Bošnjacima, pa su za onodobne prilike u kojima su osnivane i egzistirale ostvarile golemi značaj. A to je, opet, period zalaska osmanske i dolaska austrougarske vladavine u Bosnu i Hercegovinu, ali i vrijeme borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju (1899-1909). Čitaonice su bile sinonim za čitanje, prosvjetu i kulturni napredak. Njihovo djelovanje je imalo za cilj buđenje nacionalne i socijalne svijesti kao i prilagođavanje Bošnjaka novim društvenim i političkim prilikama. Generalno rečeno, čitaonice su značajno doprinjele razvoju kulture i prosvjete u Bosni i Hercegovini. Istraživanje na kojem se zasniva ovaj rad je obuhvatilo detektiranje osam čitaonica na tešanjskom području, a koje su egzistirale od sredine devetnaestog do kraja druge decenije dvadesetog stoljeća. Dostupni izvori detaljno ne analiziraju važnije segmente egzistiranja ovih čitaonica pa će i ovaj rad tek površno ukazati na nekadašnje postojanje spomenutih čitaonica na tešanjskom području.

Ključne riječi: čitaonica, prosvjeta, kultura, Tešanj, biblioteka, kulturni život

Uvod

Kulturni život jedne sredine često se vrednuje po radu kulturnih društava i prosvjetnom radu, po izdavačkoj djelatnosti i sl. Među takve ustanove treba ubrojati i čitaonice kao preteče biblioteka u Bosni i Hercegovini. Inače, tradicija pisane riječi u Tešnju je duga. Još u 17. stoljeću se ovdje javljaju prepisi djela na orijentalnim jezicima (arapski, turski, perzijski), a od 18. stoljeća nastaju i djela na maternjem jeziku pisana arapskim pismom, što je dio alhamijado književnosti. Ta djela u ovom dijelu Bosne i Hercegovine su nastajala, uglavnom, u tešanjskim medresama. Knjiga se korićila, te "vakufila" kao opće dobro za javnu upotrebu. Nažalost, veliki je broj prepisanih djela, kako u cijeloj Bosni i Hercegovini pa tako i u Tešnju, koji nije sačuvan. S obzirom na činjenicu da je princ Eugen Savojski, austrijski vojskovođa, 1697. godine popalio mnoge gradove u BiH, ni Tešanj mu tom prilikom nije bio izuzetak. Ipak, određeni broj tih spisa je sačuvan.

Još za vremena turske uprave, a posebno dolaskom austrougarske vlasti u Bosnu i Hercegovinu osnivaju se i čitaonice u našim gradovima. Njima je namijenjena uloga potpomaganja javne dostupnosti pisane riječi, ali im je zadatak bio i promocija opće kulture. Zapravo, čitaonice predstavljaju začetak organiziranog društvenog života među Bošnjacima. Iako su čitaonice doživljavale preobrazbu u nazivima i mijenjale upravitelje, njihova uloga je ostajala ista. Naime, kulturni život Bosne i Hercegovine uvijek se morao usklađivati s ciljevima i politikom vladajućih režima, a ne s potrebama i težnjama stanovništva. Početkom 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini se osnivaju kulturno-prosvjetna društva s nacionalnom orijentacijom, pa je tako osnovano: "Prosvjeta" (1902.), kao srpsko, "Gajret" (1903.), kao muslimansko i "Napredak" (1904.), kao hrvatsko društvo. Sva ova društva osnivaju i svoje čitaonice. Uzgred rečeno, pored spomenutih nacionalnih

društava, formirano je 1923. godine i muslimansko društvo "Narodna uzdanica", koje je bilo prohrvatski orijentirano, kao pandam "Gajretu", koje je bilo prosrpski orijentirano.

Spomenuti fakti su imali važnoga odraza i na tešanjске kulturne prilike, uopćeno, a time i na čitaonice u ovom gradu, koje su imale i dodatnu ulogu osim spomenutih, a o čemu ćemo govoriti u nastavku ovoga rada, čiji je cilj detekcija tešanjskih čitaonica. Egzistiranje ovih ustanova je obuhvatalo kraj turske i period austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. Literatura koja obrađuje ovu tematiku je vrlo oskudna i ne bavi se iscrpnijom analizom rada i aktivnostima koje su provodene u tešanjskim čitaonicama. Stoga, o aktivnostima i radu tešanjskih čitaonica i neću moći detaljnije govoriti ovom prilikom. U mjeri koliko je dozvoljavao ne baš izdašan broj dostupnih izvora o ovoj temi, pokušat ću da nešto kažem barem o aktivnostima nekih od onovremenih čitaonica na području Tešnja.

1. Uloga i zadatak čitaonica u bosni i hercegovini

1.1. Uloga čitaonica u Bosni i Hercegovini

Osvrćući se na pojavu, ulogu i značaj osnivanja čitaonica i biblioteka u okviru društava, Lamija Hadžiosmanović (1980:36) ukazuje "da su to bila mjesta gdje se mogla pročitati knjiga i štampa, ali se isto tako moglo razgovarati o politici i drugim aktuelnim temama." Ovaj stav dobrano oslikava dio uloge koju su čitaonice imale i s kojom namjerom su osnivane u Bosni i Hercegovini, po dolasku Austro-Ugarske monarhije. To je bilo turbulentno vrijeme dolaska nove civilizacije i nove vlasti na koju su se Bošnjaci teško privikavali. S obzirom da je to vrijeme oskudno s prosvjetnim i kulturnim ustanovama pa su čitaonice bile mjesta koja su bila sinonim za čitanje, prosvjetu i napredak, ali i podesno mjesto gdje su se susretali obrazovaniji ljudi toga vremena koji su imali potrebu da s istomišljenicima ili poznanicima prokomentiraju aktuelne događaje svoga vremena, to se i nametala potreba da se među zidovima takvih ustanova te aktivnosti i dešavaju. Međutim, nije to bila i jedina uloga koju su imale čitaonice. Dakako, u njima su se događale i raznolike aktivnosti kao što su održavanje prigodnih predavanja, zabava, opismenjavanje stanovništva i upražnjavanje dodatnih sadržaja koji su imali za cilj buđenje nacionalne i socijalne svijesti.

Austrougarska vlast je vrlo oprezno pristupila nadziranju aktivnosti koje su se odvijale u čitaonicama u Bosni i Hercegovini, posebno prateći novinsku štampu i svaku knjigu koja se čitala u čitaonicama iz predostrožnosti da slučajno nije antirežimska (Hadžiosmanović, 1980:36).

Literatura bilježi da je najviše društava i čitaonica, odnosno biblioteka u Bosni i Hercegovini osnovano u samom nastupanju 20. stoljeća i to od 1900. do 1907. godine. A to je vrijeme borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju (1899-1909.), u kojem

su i čitaonice imale stanovitu ulogu. Biblioteke i čitaonice nisu osnivane kao samostalne ustanove, nego su bile prateći objekti društava i sličnih institucija. Kao samostalne i zasebne ustanove se javljaju tek u vremenu između dva svjetska rata (Hadžiosmanović, 1980:37).

1.2. Zadatak čitaonica u Bosni i Hercegovini

Govoreći o zadatku muslimanske čitaonice na Bentbaši koja je osnovana 1888. godine, Muhsin Rizvić ukazuje da je njen zadatak bio "da djeluje na prilagođavanje muslimana novim društvenim i političkim prilikama, da propagira njihovo prosvjeđivanje čitanjem tekuće štampe i savremenih izdanja, te da ujedno utječe na stvaranje posebnog bosanskog integriteta u okvirima političkih koncepcija austrougarske uprave" (Rizvić, 1971:77). Spomenuti zadatak su načelno imale i ostale čitaonice u Bosni i Hercegovini, mada je u njihovom radu bilo odstupanja od toga.

Po uzoru na Pravilnik iz 1888. godine po kojem je funkcionirala muslimanska čitaonica na Bentbaši, i ostale čitaonice su imale iste odredbe svoga pravilnika. U dužnosti knjižničaru se stavlja:

- a) briga za upravu i uredno uzdržavanje knjižnice;
- b) pozajmljivati članovima knjige uz potvrdu;
- c) voditi evidenciju najpoznatijih knjiga i paziti da se najduže za jedan mjesec u knjižnicu povrate, a u slučaju da se oštete ili izgube, naknadu ili pravu vrijednost od dotičnika naknaditi;
- d) u redu držati društvene listove, na vrijeme odašiljati pretplate i druge reklamacije;
- e) voditi katalog u dva primjerka od knjiga koje spadaju u društvenu knjižnicu. Jedan primjerak će biti u arhivi a drugi u knjižnici za upotrebu članova;
- f) na zahtjev predsjednika ili odbora pregledati knjižnicu" (Hadžiosmanović, 1980:174).

U tom vremenu se čitaonice otvaraju po cijeloj Bosni i Hercegovini. Programi njihovog djelovanja su bili raznovrsni, pa mnoge čitaonice nisu ni uspjele odgovoriti svojoj osnovnoj namjeni. "Nerijetko su predstavljale i modernije kafane sa štampom ali uza sve i mjesto za okupljanje i razmjenu mišljenja" (Hadžiosmanović, 1980:176-177). Vlast se prema tim ustanovama odnosila različito, neke je tolerirala, neke pomagala, a nekima nije dozvolila da se pojave. Svakako da su određeni časopisi, poput lista "Behar" i "Srpska riječ" pratili i pisali o osnivanju i aktivnostima čitaonica (Hadžiosmanović, 1980:175-176).

2. Tešanjске čitaonice

Značajan doprinos u razvoju kulture i prosvjete u BiH su imale čitaonice i kulturno-umjetnička društva. Dostupni izvori o ovoj temi spominju nekoliko čitaonica na tešanskom području. Niko od istraživača nije do sada uradio zasebno istraživanje o čitaonicama u Tešnju, ali se njihovo spominjanje može pronaći u nekoliko naših časopisa, a također i nekoliko djela ih spominje, bez detaljnije analize aktivnosti koje su provodene u radu ovih ustanova. U nastavku rada ću obraditi one tešanjске čitaonice o kojima postoji zapisan trag u dostupnim izvorima. Čitaonice o kojima ću pisati su vremenski egzistirale od sredine devetnaestog do kraja druge decenije dvadesetog stoljeća. Prema dostupnim izvorima o ovoj temi na području Tešnja su u naznačenom vremenskom periodu egzistirale sljedeće čitaonice:

2.1. Franjevačka čitaonica u Sivšoj, osnovana 1842. godine (Džinalić, 1989:189-192)

Literatura bilježi da je ovo prva čitaonica na području nekadašnje općine Tešanj. Ovu čitaonicu je formirao Ivan Frano Jukić prilikom svoje posjete župi Sivša 1842. godine. I danas egzistira biblioteka sa čitaonicom pri crkvi u Sivšoj, čiji je knjižni fond vrlo bogat. Nije

poznato da li je bilo prekida u radu ove čitaonice od godine njenog osnutka 1842. do danas. Geografska udaljenost ovog naselja od Grada Tešnja, u iznosu od petnaest km, razlog je koji navodi na zaključak da je ova čitaonica, ipak, imala lokalni karakter i nije bila dostupna široj kulturnoj tešanjskoj javnosti.

2.2. Muslimanska kiraethana (čitaonica), osnovana 1870. (Sarajevski cvjetnik br. 25., 1870)

To je prva čitaonica u gradu Tešnju. Činjenica da u drugoj polovini 19. stoljeća nisu postojale organizirane kulturne ustanove, od 1870. godine sav kulturni život u Tešnju se odvijao kroz ovu kiraethanu, odnosno čitaonicu koja je bila nosilac kulturnih dešavanja u svojoj zajednici (Brka, 1995:28). Ova čitaonica je imala biblioteku koja je raspolagala određenim fondom knjiga. Ta biblioteka je djelomično sačuvana i prenesena u nakadašnju Narodnu, a danas Opću biblioteku u Tešnju. Broj takvih knjiga nije utvrđen, a po ostacima se vidi da je sadržavala knjižni fond austro-ugarskog perioda (Bosić, 1989:9). Nemamo preciznijih informacija o konkretnim aktivnostima i radu ove čitaonice. Neki izvori navode da su u Tešnju postojale dvije takve kiraethane (Fatić, 2005:60).

2.3. Građanska čitaonica s bibliotekom, osnovana 1892. godine

Prvu tešanjsku kiraethanu je 1892. godine naslijedila Građanska čitaonica (Bašović, 1977:120). Smještena je bila u velikoj i lijepoj zgradi "Bratstvo", koja je namjenski izgrađena iste godine kao gradska čitaonica. Lokacija joj je bila kod mosta (preko puta sadašnjih zgrada Pošte), do parka. Pripreme za osnivanje čitaonice u Tešnju počele su otprilike kada i gradnja ovog objekta. Zemaljska vlada je odobrila pravila ove čitaonice 1891. godine. Literatura bilježi da je Osnivačka skupština ove čitaonice održana 1891. godine. Za prvog predsjednika je izabran Ferhad Smajilbegović. Kao što su sve čitaonice

u BiH imale ulogu pokretača kulturnog života u svojoj sredini, tako su od otvaranja ovog objekta sva značajnija javna događanja u Tešnju bila u toj zgradi (Kantić, 2008:125). Ovdje je 1895. godine organizirana zabava koja se smatra prvom bošnjačkom zabavom u Bosni kada je, pored ostalih sadržaja, izveden komad "Siroto dijete" od turskog pisca Namika Kemala (Brka, 1995:28). Zabilježeno je obilježavanje njenog značajnog jubileja desetogodišnjica postojanja, te je tim povodom 15.1.1903. godine priređena zabava, a u sklopu toga je priređeno i jedno svečano otvorenje nove društvene zgrade u Tešnju (Behar, 1.2.1903:303). Određeno vrijeme je upravitelj ove čitaonice bio općinski bilježnik Spacienski. Ademaga Mešić je u više mandata biran za potpredsjednika ove čitaonice. Zanimljivo je da štampa čiji sadržaj je bio u "neprijateljskom tonu" prema Bošnjacima je, nakon glasanja članova skupštine Čitaonice, bila izbacivana iz čitaoničke biblioteke. Takav slučaj je zabilježen sa zagrebačkim listom "Obzor", da ga "barem materijalno ne potpomažu" (Bošnjak, 31.12.1903:3).

2.4. Muslimanska kiraethana (čitaonica) u Tešnju, osnovana 1906. godine

Otvorena je 31. VIII 1906. godine. Za predsjednika je izabran H. ef. Sejfić (Bošnjak, 1906:36). U svom programu rada je imala i organiziranje kulturnih sadržaja. Izvori bilježe da je jedan takav događaj priređen 20. februara 1909. godine u njenim prostorijama. Održana je predstava: "Smrt Mahmud-paše Hrvata", igrokaz za djecu, dobrotvorna lutrija, igranka i zabava. Za prisustvo ovim sadržajima je bilo potrebno platiti ulaznu kartu (Muslimanska svijest, 10.2.1909:3). O organizovanju sličnih sadržaja u ovoj čitaonici je pisano ponovo u listu Muslimanska svijest i pola godine kasnije (Muslimanska svijest, 1.9.1909:2-3). Čitaonica je redovno održavala i godišnje skupštine. "Muslimanska svijest" prenosi da je 16.1.1909. godine održana

Glavna skupština muslimanske čitaonice u Tešnju za 1909. godinu. Za predsjednika je izabran Derviš Smajilbegović, za potpredsjednika Omer Čajić. Članovi čitaonice su u tom vremenu plaćali mjesečnu članarinu od dvije krune (Muslimanska svijest, 20.1.1909:3).

2.5. Srpska čitaonica s bibliotekom, osnovana 1906. godine (Bosić, 1989:14)

U vrijeme osnivanja čitaonica i društava sa nacionalnim predznakom je osnovana i Srpska čitaonica s bibliotekom u Tešnju. Raspolagala je određenim knjižnim fondom, koji je djelomično sačuvan. Jedan dio tog knjižnog blaga je prenesen u nekadašnju Narodnu a danas Opću biblioteku u Tešnju, a drugi dio se nalazi u pravoslavnoj crkvi u Tešnju. Ova biblioteka je imala i sistem pokretnih biblioteka što je prvi primjer u Bosni i hercegovini. Ove pokretne biblioteke su postojale 1911. i 1912. godine. Bibliotekar je 1913. godine bio Drago Tanasić. Predsjednik ove ustanove bio je osnivač apoteke u Tešnju, mr. Pharm. Petar Misitas. Kada je 1907. godine osnovan Pododbor društva "Prosvjeta", ovo društvo je utjecalo na rad Srpske čitaonice. Ona je prestala sa radom 1914. godine (Bosić, 1989:12-14).

2.6. Čitaonica društva "Napredak"

Hrvatsko društvo "Napredak", sa sjedištem u Sarajevu je 1911. godine osnovalo svoj Pododbor u Tešnju. Tendencija osnivanja čitaonica od strane društava je bila prisutna u to vrijeme u Bosni i Hercegovini. Tako je i Pododbor u Tešnju osnovao svoju čitaonicu s bibliotekom. Biblioteka ove čitaonice je dobrim dijelom sačuvana i kasnije prenesena u Narodnu biblioteku Tešanj (Bosić, 1989:14).

2.7. Gajretova čitaonica, osnovana 1913. godine

Kao i u drugim sredinama u Bosni i Hercegovini, tako i ovdje sve do Drugog svjetskog rata kulturno-prosvjetna društva su predstavljala

centre oko kojih se odvijao organiziran kulturni i prosvjetni život. Kulturno-prosvjetno društvo "Gajret" je osnovano u Tešnju 1903. godine. Za tadašnje prilike je bilo sasvim prirodno da i ovo Društvo osnuje svoju čitaonicu, što je i učinjeno 1913. godine. Upravitelj te ustanove je bio Muhamed Širbegović (Bosić, 1989:14).

2. 8. Hrvatsko-muslimanska čitaonica, osnovana 1918. godine

Izvori nam nude informaciju da je 16.3.1919. godine održana njena prva godišnja skupština. Tom prilikom je obavljen i izbor za predsjednika čitaonice, te je izabran Hasan Midžić, direktor banke (Bašović, 1977:121).

Čitaonice koje su posjedovale i biblioteke su imale, uglavnom skroman fond knjiga. Uz to, te knjige nisu bile sistematski vođene niti je fond obilato popunjavan novim knjigama. Pretežno nove knjige su kupovane iz dobrovoljnih priloga i prihoda od održanih predstava u čitaonicama ili su dobijane od darodavalaca na poklon. O samom sadržaju knjiga u spomenutim čitaonicama nema objavljenog pisanoga traga. Brojčano mali broj naslova iz tih čitaonica je do danas sačuvan i nalaze se u Općoj biblioteci u Tešnju. Sudeći po njima, fondovi tešanjskih čitaonica su bili sastavljeni od knjiga iz različitih oblasti (Bosić, 1989:15).

Zaključak

Čitaonice se u Bosni i Hercegovini osnivaju još za vrijeme turske vladavine, a njihova pojava ekspanziju doživljava u austrougarskom periodu. One su zajedno s kulturno-prosvjetnim društvima polučile znatne rezultate u promociji kulture i kulturnih dešavanja u Bosni i Hercegovini, ali i u oblikovanju nacionalne svijesti. Ove ustanove predstavljaju početak organiziranog kulturnog života u turbulentnim vremenima austrougarske uprave na koju su se Bošnjaci teško privikavali. Iako su doživljavale transformaciju i promjenu naziva i upravitelja, njihova uloga je ostajala ista.

U praskozorje 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini se osnivaju kulturno-prosvjetna društva s nacionalnom orijentacijom. Ta društva osnivaju i svoje čitaonice diljem Bosne i Hercegovine, pa tako i u Tešnju.

Ovaj rad "Tešanjске čitaonice" je pokušaj da se rasvijetli pojava nekoliko takvih ustanova u ovom dijelu Bosne i Hercegovine. Ne postoji objavljeno zasebno i detaljno obrađeno istraživanje o čitaonicama koje na području Tešnja egzistiraju od 1842. godine do kraja druge decenije dvadesetog stoljeća. Postoji samo uzgredno njihovo spominjanje u nekim časopisima, ali i pisanje o tome u nekoliko knjiga, bez detaljne analize rada i aktivnosti spomenutih

ustanova. Zato je i opis samih čitaoničkih aktivnosti u ovom eseju dosta štur i preskroman.

Uspio sam detektirati osam čitaonica koje su u tom vremenskom okviru osnivane i egzistirale na području ove općine. Osim jedne, sve su bile locirane u gradu Tešnju.

Čitaonice u Bosni i Hercegovini su imale brojne uloge zbog kojih su osnivane. Tu su čitane knjige i aktuelna štampa, ali se i razgovaralo o politici i ostalim aktuelnostima. U njima su održavana i razna predavanja, zabave, predstave, ali je vršeno i opismenjavanje stanovništva, kao i drugi sadržaji koji su stremili ka buđenju nacionalne i socijalne svijesti. Austrougarska vlast je nadzirala rad čitaonica, ali i novinsku štampu i svaku knjigu koja se tu čitala iz bojazni od mogućih antirežimskih sadržaja. Zavisno od odnosa čitaonica prema vlasti bio je i odnos vlasti prema njima, pa su neke pomagali, a nekima je rad bio i zabranjivan.

Ove ustanove tada nisu osnivane kao samostalne, već kao prateći objekti društava i sličnih institucija. Njihov zadatak je bio da doprinesu adaptiranju naroda na nove političke prilike i vlast, ali i da podstiču prosvjećivanje stanovništva. Istu ovu ulogu i zadatke su imale i spomenute tešanjске čitaonice koje su različitim kulturnim i prosvjetnim aktivnostima pokušavale da opravdaju svoje postojanje.

Literatura

Knjige

- Bašović, Ljubinka (1977). *Biblioteke i bibliotekarstvo u BiH 1918-1945.*, Sarajevo
- Brka, Amir (1995). "Kultura Bošnjaka Tešnja". U: *Tešnjak, Kulturno-privredni informator*, Tešanj, 28.
- Džinalić, Ajša (1995). "Bibliografija izdavačke djelatnosti u Tešnju". U: *Tešnjak, Kulturno-privredni informator*, Tešanj, 189-192.
- Fatić, Almir (2005). *Tešanjска oaza islamske duhovnosti*, Tešanj: Biblioteka Posebna izdanja

- Hadžiosmanović, Lamija (1980). *Biblioteke u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-ugarske vladavine*, Sarajevo: "Veselin Masleša"
- Kantić, Rifat (2008). *Ponešto o Tešnju i njegovim ljudima*, Tešanj: Biblioteka Posebna izdanja Rizvić, Muhsin (1971). *Behar, knjiga I*, Sarajevo

Časopisi i ostali izvori

- Sarajevski cvjetnik*, 1870., br. 25.
- Behar*, 3., god. 3., Zul-kađe 1320./1.2.1903., Sarajevo, br. 19.
- Bošnjak*, 53., god. 3., Sarajevo, 31.12.1903.

Neobjavljeni izvori

- Bošnjak*, god. XVI, Sarajevo, 1906.
- Muslimanska svijest*, br. 6., godina II, Sarajevo, 10.2.1909.
- Muslimanska svijest*, br. 35., godina II, Sarajevo, 1.9.1909.
- Muslimanska svijest*, br. 3., godina II, Sarajevo, 20.1.1909.
- Bosić, Borka (1989). *Narodna biblioteka u Tešnju*, Diplomski rad, mentor Lamija Hadžiosmanović, rkp u Općoj biblioteci u Tešnju

الموجز
قاعات المطالعة في تيشان
ألفدين أليتشي

يتحدث هذا المقال عن دور قاعات المطالعة في البوسنة والهرسك، مع التركيز على القاعات التي كانت موجودة في تيشان. كانت تلك المؤسسات تمثل بداية الحياة الاجتماعية والثقافية المنظمة عند البشانقة، لذا كانت لها في ذلك الزمان أهمية كبرى. وكان ذلك في زمان خروج السلطة العثمانية وقدم السلطنة النمساوية الهنغارية إلى البوسنة والهرسك، وهو زمان النضال من أجل الاستقلال في إدارة الشؤون الدينية والمعارف (١٩٨١-١٩٩١). كانت قاعات المطالعة مرادفا للقراءة والتقدم التعليمي والثقافي. وكان دورها يتمثل في إيقاظ الوعي القومي والاجتماعي عند البشانقة وتلاؤمهم مع الظروف الاجتماعية والسياسية الجديدة. وبالعموم فإن قاعات المطالعة ساهمت بشكل كبير في تنمية الثقافة والتعليم في البوسنة والهرسك. وقد شمل البحث الذي يقوم عليه هذا المقال استكشاف ثمان قاعات مطالعة في تيشان، التي كانت موجودة منذ منتصف القرن التاسع عشر وحتى العقد الثاني من القرن العشرين. ولا تقدم المصادر المتاحة تحليلا تفصيليا لأهم جوانب وجود قاعات المطالعة تلك، لذا فإن هذا المقال سيشير بصورة سطحية إلى وجود تلك القاعات في منطقة تيشان. الكلمات الرئيسية: قاعة المطالعة، التعليم، الثقافة، تيشان، المكتبة، الحياة الثقافية

Summary
THE READING
ROOMS IN TEŠANJ
Elvedin Aličić

This article relates about the significance of the Reading rooms in Bosnia and Herzegovina especially those that existed in the city of Tešanj. These institutions represent the initiation of organised social and cultural life of Bosniaks, and have in the time when established played a significant role in this field. That was the time of the decline of the Ottomans and the arrival of the Austro-Hungarian rule in BiH, that was also the time of the struggle for religious and educational independence (1899-1909). Reading rooms were synonym for reading, education and cultural progress, and were established with an aim of awakening social and national awareness of Bosniaks and helping them to adapt to the new social and political conditions. In general, we can say that the Reading rooms represent a significant contribution in cultural progress and enlightenment in Bosnia and Herzegovina. The research work, which served as the bases for this article, detected eight Reading rooms in Tešanj that existed since the middle of the 19th till the end of the second decade of the 20th century. The available sources do not offer detailed analysis of the significant segments of the functioning of these Reading rooms, thus this article presents only an outline picture of the existence and the functioning of the same in the area of Tešanj.

Key words: Reading room, education, culture, library, cultural life

SOCIJALNA ULOGA I ZNAČAJ USTANOVE IMARETA NA PODRUČJU BIH U XV I XVI STOLJEĆU

Azra MEDARA

UDK 364.2:613.2:28](497.6)
28-784-463

SAŽETAK: Duboko vjerujući u Poslanikove riječi da trajna sadaka ne prestaje ni nakon smrti dobročinitelja, muslimani podižu mnogobrojne socijalno-humanitarne ustanove. Među njima najznačajniju ulogu imaju imareta i musafirhane. Imareta su javne dobrotvorne kuhinje u kojima su siromašni, putnici, učenici medresa, alimi, vakufski službenici i dr. besplatno dobijali hranu, a ponekad i novčani prilog, a musafirhane su ustanove u kojima su mogli dobiti i besplatan konak. Ova institucija na našim prostorima se javlja i razvija dolaskom Osmanlija. Prototipom imareta smatraju se tekije (zavije), osnivane odmah po osvojenju nekog područja. Osnivali su ih derviši i one su bile značajan faktor u širenju islama i bogate islamske kulture i civilizacije na tlu Bosne i Hercegovine.

Rad istražuje historijat institucije imareta, njegovu socijalno-humanitarnu ulogu i značaj u Bosni i Hercegovini.

Sakupljajući literaturu i podatke o ovoj temi, primijetili smo da je sasvim malo istražena. Sva razmatranja kojima smo pokušali dati kompletniji prikaz glavnih imareta u XV i XVI stoljeću na području Bosne i Hercegovine otvaraju vrata novom istraživanju.

Ključne riječi: imaret, musafirhana, zavija, učenici medresa, siromašni

U tradiciji islamskog društva osnivane su mnoge ustanove kao izraz dobročinstva, a njihovi prihodi su redovno trošeni u dobrotvorne svrhe. Najznačajniju socijalnu ulogu imala je ustanova imareta, prepoznatljiva po svojoj izrazitoj humanosti.

Imaret je javna dobrotvorna kuhinja u kojoj su siromašni, putnici, učenici medresa i vakufski službenici besplatno dobijali hranu: "imaretsku čorbu", "imaretski pilav", "imaretski hljeb" itd. (Škaljić 1989: 346). U osmansko doba, to ime je davano institucijama u kojima su mektepska djeca i učenici medrese uzimali hljeb i dvije posude hrane, koja se sastojala od toplog povrća s mesom i u kojima su ujedno konačili. Od

ovog jela istovremeno se dijelilo i siromašnima (IA 1991:151-152).

Druga socijalno-humanitarna ustanova, neodvojiva od imareta, je musafirhana – dobrotvorna ugostiteljska kuća; kuća specijalno određena za putnike-namjernike u kojoj dobijaju besplatno konačište i hranu.

1. Historijat institucije imareta

Institucija imareta, kao socijalno-humanitarna ustanova, svoje korijene nalazi u izvorima islama. S pravom se može reći da se porijeklo najstarijeg imareta oslanja na gostoljubivost Ibrahima a.s., kojom je stekao veliki ugled dok je kod Kabe služio hodočasnici hranu i jelo (Basimevi 1993:985). Mnogo je situacija u

kojima su Poslanik i ashabi pokazali brigu za ishranu siromašnih i putnika.

Muslimani, slijedeći Poslanikovu praksu i vjerujući da je *bolja gornja ruka od donje* (ona koja daje od one koja uzima), natjecali su se u ostavljanju dobrih djela iza sebe. Podizali su mnogobrojne ustanove (džamije, medrese, biblioteke...), među kojima su imareta i musafirhane.

Pojavom medrese, njezini učenici i profesori su bili opskrbljeni besplatnom hranom. Halifa Abasi el-Kadir (991-1031. god.) slao je dnevno jela iz dvorske kuhinje u bagdadske džamije.

Salahudin Ejjubi (1169-1193. god.) je odredio za osoblje, od njega utemeljene, medrese, uz beriva i dodjelu mesa i šećera na svečane dane.

Podjela siromašnima hljeba i vode petkom vršila se i po fatimijskom nalogu. Ilhanidijski vezir Rašidudin postarao se u svojoj vakufnami iz 1309. godine za izdavanje čorbe iz "kuhinje siromašnih" dervišima i stanovnicima od njega osnovane, gradske četvrti u Tabrizu.

U mamelučkom Kairu, osim profesorima i studentima El-Azhara, dnevno su se dijelili "obroci" hiljadama potrebitih. Posebnu pažnju posvećivali su utemeljitelji vakufa putnicima, a posebno onima koji su na putu hodočašća i učenjacima.

Pridržavajući se tradicije Bliskog Istoka, Osmanlije su nastojale da svoja središta Carigrad, Bursu, Jedrene i dr. preobrase u velike i moćne gradove, povećavajući broj njihovog stanovništva i omogućujući da se razviju u velike centre. Imareti su bili bitan dio u planovima svih gradova, dajući im osoben karakter, a donedavno su dominirali vidikom i velikih i malih gradova u Anadoliji i na Balkanu (Inaldžik 1974:198-200).

Prvi od mnogobrojnih imareta osnovao je u Izniku sultan Orhan 1336. godine. Ovu instituciju je lično otvorio i sam, svojom rukom, dijelio hranu siromašnim i palio svijeće i kandilje. Istu praksu susrećemo i u imaretu na dvoru sultana Murata II, u vrijeme jela za ulemu.

Sultan Mehmed el-Fatih je 1459. godine pozvao vodeće ljude svoga carstva i svakom od njih naredio da sagradi imaret u onom dijelu grada u kojem to želi. Sam je podigao veliki broj građevina, među kojima i više imareta u Carigradu.

Veliki vezir Mahmud-paša i kasniji veziri podigli su veoma lijepe imarete u centru Carigrada i oko Zlatnoga Roga. Objekti namijenjeni u dobrotvorne svrhe podizani su oko džamije i nosili su osnivačevo ime, a ubrzo potom gradski stanovnici se naseljavaju u blizini imareta i osnivaju nove četvrti.

Imareti su bila mjesta na kojima su učenici medresa, siromasi dotične četvrti i putnici mogli potpuno besplatno jesti ujutro i navečer. Osim

jela, njima je davana i novčana pomoć od 3 do 5, pa čak i 10 akči.

Značajan činilac prilikom osnivanja vakufa bila je ustanova *temlika* – sultanovog darovanja prava vlasništva. Državnici ili žene na dvoru mogli su da se obrate sultanu s molbom da osnuju neku zadužbinu i da dobiju zemljišni dio kojim bi se finansirale izgrađene zadužbine.

Osim imareta podignutih u svim većim i manjim naseljima, podižu se i imareta u sklopu zavije (tekija).

Zavija, značajna institucija Osmanskog carstva, predstavljala je prototip imareta. Bila je zadužbina namijenjena smještaju putnika u gradovima ili češće, duž dalekih puteva izvan gradskih naselja, koju je osnivao šejh ili derviš (Inaldžik 1974:208-213).

2. Institucija imareta u Bosni i Hercegovini

Odmah po dolasku Osmanlija na naše prostore započinje urbano formiranje i nagli razvoj gradova i naselja. Grade se mnogobrojni vjerski, obrazovni, kulturni, socijalni i dr. objekti, a osnivaju ih kao svoju zadužbinu mnogi: državnici, veziri, bogataši, zanatlije, trgovci, ulema i dr., podstaknuti vjerom. Za podignute objekte vakifi su ostavljali vakuf za njihovo održavanje i unapređenje.

Nesumnjivo je da su imareta i musafirhane, od svih socijalno-humanitarnih ustanova koje su Osmanlije uveli na našim prostorima, najizrazitiji po svojim humanitarnim i socijalnim značenjima. Jer, musafirhana koja putnicima-namjernicima omogućava besplatno konačište, i to najmanje tri dana, a imaret nudi ishranu učenicima i profesorima medresa, službenicima vakufa, putnicima i dr., bili su oblik aktivnog ponašanja kako bi se premostile velike socijalne razlike sredina u kojima su djelovale.

Ove ustanove zapazili su i evropski putnici, koji su prolazili kroz naše prostore i o svojim putovanjima ostavili dnevničke i putopise. Ponekad ih nazivaju latinskim imenom *almonet* (gostinjac) i posebno naglašavaju

da se u njima ništa ne plaća, te da se hrana i prenočište pružaju svima, bez obzira na vjersku, socijalnu i stalešku pripadnost (Kreševljaković 1957:45-46).

2.1. Organizacija i način funkcioniranja imareta

Najznačajnije podatke u organizaciji i načinu funkcioniranja ustanove imareta doznajemo na osnovu *vakufnama* koje su potpisivali osnivači povodom osnivanja svojih zadužbina.

Na čelu imareta stajao je šejhul-imare. Osim njega, u upravi imareta djelovali su i: mutevelija i njegov zastupnik, knjigovođa i pisar.

U radu imareta učestvovali su mnogi djelatnici, a svakome od njih je *Vakufnamom* bila određena plaća (najčešće dnevna). Pored plaće imali su pravo na čorbu i hljeb (fodulu) iz imareta (Hodžić 1974: 59-60). Bilo je određeno kojoj kategoriji će se dijeliti hrana:

...u njemu će odsjedati putnici koji dolaze i odlaze, bilo da su učenici ljudi, šejhovi, dobri i ugledni ljudi, velikaši, bilo da su siromasi, bijednici, stranci i dr. putnici... (1985:56).

Vakufname su propisivale da se podjednako goste i siromašni i bogati, ne praveći među njima nikakvu razliku. Nakon što bi putnik stigao u imaret, obavezno je bio poslužen medom i hljebom, po običaju kao i u svim drugim imaretima Osmanskog carstva. Namirnice upotrebljavane pri kuhanju hrane su: meso, riža, pšenica, hljeb, maslo, med, so i razni začini. Čorba se kuhala 2 puta dnevno. Uoči petka, u vrijeme ramazana i Bajrama i mubarek noćima predviđeni su pojačani obroci (Hodžić 1974: 58-61). Ukoliko bi preteklo hrane, onda bi se dijelila:

...nejakoj siročadi koja stanuje u toj varoši... (Isa-begova zavija); ili ...prema potrebi za putnika, ali prema mišljenju mutevellije i nazira... (Gazi Husrev-begov imaret)... ili ...dijelit će se siromasima... (Karađoz-begov imaret) (1985: 56).

Vakufname su predviđjele izdatke za jelo i sve potrebe, a oni mogu biti povećani kada se ukaže potreba za tim, što je logično, jer su imareta i musafirhane pružale usluge dnevno stotinama ljudi.

2.2. Hronološki redoslijed imareta u Bosni i Hercegovini

Svi veći, ali i manji, centri Bosanskog pašaluka: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Čajniče, Foča i dr. imali su svoje imarete. Proučavajući *Vakufname iz 15. i 16. vijeka u Bosni i Hercegovini*, navest ćemo najvažnije hronološkim redoslijedom:

2.2.3. Zavija Isa-bega Ishakovića u Sarajevu

Osnivač Sarajeva Isa-beg Ishaković je 1462. godine podigao zaviju u selu Brodac na Bentbaši. Bila je veliko svratište, konačište i imaret-kuhinja, a za njeno održavanje Isa-beg je ostavio bogat vakuf. U *Vakufnami iz 1462. godine* izričito se navodi:

...i za svoga života uvakufio je i zavještao s tim da služi kao tekija (zavija) i konačište siromašnim muslimanima koji su učenici, sejjidi, ratnici i putnici-namjernici... na jelo imaju pravo tri dana i ne mogu stanovati više od tri dana... (1985:14).

Iako se u Isa-begovoj vakufnami ne govori o tome kojem je derviškom redu pripadala zavija, iz kasnijih izvora i narodnih legendi možemo zaključiti da je pripadala redu mevlevija.

Spomen i opis zavije dao je Evlija Čelebi (1996:110-111) u svom *Pu-topisu* u XVII vijeku:

...Mevlevijska tekija se nalazi na obali rijeke Miljacke, na mjestu divnom kao rajska bašča. To je vakuf-tekija reda Dželaludin Rumija. Ima dvoranu za obrede derviša (semahane), sobu za razgovor (meydan) i 70-80 prostranih derviških ćelija s galerijom, gdje derviši sviraju (mutriban), s kuhinjom (imaret) i trpezarijom. Njen je starješina obrazovani derviš čijim molbama Bog udovoljava...

Sve do 1878. godine, kada je austrijska okupaciona uprava zabranila održavanje zavije sa imaretom i musafirhanom, sve odredbe Isa-begove vakufname koje su se odnosile na zaviju u potpunosti su izvršavane. Posljednjih godina svoga postojanja održavala se iz donacija vakufa Fadil-paše Šerifovića, što joj je omogućilo da radi i djeluje do 1924. godine.

2.2.3. Zavija Skender-paše Jurišića u Sarajevu

Bosanski sandžakbeg Skender-paša Jurišić je 1467. godine započeo gradnju svoje zavije uz obalu Miljacke za derviše nakšibendijskog reda, uz nju imaret i musafirhanu.

Tekija, imaret i musafirhana činile su jednu cjelinu i jedan kompleks socijalnog i humanitarnog smisla. Kreševljaković (1935:38-39) navodi da se već u XVII vijeku ova tekija naziva musafirskom tekijom.

Iako je Skender-pašina vakufnama izgubljena, kasnije carske naredbe i sudski hudžeti sačuvali su njene odredbe. U imaretu Skender-pašine tekije se kuha pilav i zerde i dnevno dijele obroci vakufskim službenicima, dervišima i siromašnima nastanjenim u tekiji, a ono što preteče, dijeli se strancima i putnicima namjernicima (fermani iz 1792. i 1801. godine).

Zahvaljujući bogatom vakufu kojeg je Skender-paša ostavio za svoju zaviju, omogućeno je nesmetano djelovanje, prodor nakšibendizma u Bosni i Hercegovini u XVI i XVII vijeku i kasnije, te njeno aktivno djelovanje sve do II svjetskog rata, ostajući topli dom za derviše i siromašne, za šejhove, ulemu i putnikenamjernike (Čehajić 1986:30; Zlataar 1997:136).

2.2.4. Imaret i musafirhana Gazi Husrev-bega u Sarajevu

Najpoznatiju humanitarnu ustanovu u Sarajevu u XVI stoljeću osnovao je bosanski namjesnik Gazi Husrev-beg.

U svojoj *Vakufnami iz 1531. godine* je odredio:

...spomenuti vakif – neka Allah primi njegova dobročinstva

– odredio je troškove imareta i tekije koje je sagradio pokraj njegove navedene časne džamije, na njenoj zapadnoj strani. To visoko i prekrasno imare se sastoji od četiri sobe i sofe... zatim kuhinje, pekare, magaze, hambara i drugo što je osim ovoga neophodno. Kako je ustaljen običaj i u (drugim) islamskim imaretima, i ovdje će odsjedati putnici koji dolaze i odlaze, bilo da su učeni ljudi, velikaši, bilo da su siromasi, bijednici, stranci i drugi putnici... (1985:56-58).

U *Vakufnami iz 1537. godine*:

...određuje se da se svima onima koji stanuju u medresi, učenicima i bevabu, daje... od jela koja se pripremaju u kuhinji divnog imareta i to ujutro i navečer... Oni imaju pravo da im se uoči petka i u vrijeme Bajrama daju ona jela koja su uobičajena... (1985:65).

Gazi Husrev-beg je, kao i vakifi drugih imareta, ostavio bogat vakuf za nesmetano djelovanje. Njegov imaret i musafirhana predstavljali su skupe potrošačke objekte, te su izdaci za njih iznosili polovinu cjelokupnih godišnjih rashoda. Imaretska zgrada sa musafirhanom stajala je 1531. godine na zapadnoj strani Begove džamije. U drugoj polovini XVI vijeka ili kasnije sagrađena je na ovom prostoru sahat-kula i imaretski han.

Obje ove ustanove su često bile zahvaćene požarima. Poslije pohoda princa Eugena Savojskog 1697. godine, kada je gotovo cijeli grad spaljen i opljačkan, i imaret i musafirhana su izgorjeli. Imaret nije radio do 1740. godine, kada je ponovo obnovljen. I u kasnijim požarima objekti su stradali, ali i obnavljani.

Musafirhana je tri stoljeća služila svojoj svrsi i zatvorena u vrijeme reisu-uleme Hilmije Hadžiomerovića, krajem XIX vijeka (Kreševljaković, 1932:59-61; Zlataar, 1997:137-138). Imaret je radio do 1942. godine, a okolni dio čaršije se po njemu nazivao Predimaret.

2.2.5. Imaret Ferhad-bega u Sarajevu

Ferhad-beg Vuković Desisalić je 1562. godine podigao džamiju, i u njenom sklopu mekteb, česmu i imaret. Objekti podignuti u Sarajevu (blizu današnjeg hotela Evropa) stradali su u požaru 1697. godine (Mujezinović 1977:412).

2.2.6. Imaret Ali-paše u Sarajevu

Na samo imare u istoimenoj mahali upućuje nas Vladislav Skarić u svojoj posebnoj radnji o Sarajevu, iako nisu poznati izvori o Ali-pašinom imaretu u Sarajevu (Bejtić 1966:34).

O postojanju imareta u Sarajevu svjedoči i *Putopis* (Čelebi 1996:118):

...U šeher-Sarajevu postoje na sedam mjesta javne kuhinje (imaret) u kojima putnici i namjernici, džaci i mudžaviri dobijaju obilno besplatnu hranu...,,

2.2.6. Imaret Karadžo-bega u Mostaru

U periodu između 1557. i 1570. godine Hadži Mehmed-beg / Karađo-beg je u Mostaru osnovao više dobrotvornih objekata, među kojima je i musafirhana s imaretom. U *Vakufnami* iz 1570. godine saznajemo o ovim dvjema ustanovama:

...Uz svoju džamiju koja se nalazi u kasabi Mostar, također je sagradio jedan časni imaret, sa visokim svodovima, uzvišeno mjesto u kojem čovjek nalazi odmor, za putnike... (1985:161-162).

2.2.7. Imaret Sinan-paše u Čajniču

Zaviju s imaretom i musafirhanom u Čajniču je podigao Sinan-beg, sandžak-beg hercegovački. O postojanju ove zavije svjedoči *Vakufnama* iz 1582. godine:

... podigao je u spomenutoj kasabi jednu zaviju kojoj nema slične, za konačenje putnika, za ugošćavanje sirotinje, stranaca i bijednika... (1985:166).

2.2.8. Imaret Ferhad-paše u Banjoj Luci

Veliki dobrotvor i vakif Banje Luke, Ferhad-paša, podigao je mnoge vjerske, obrazovne, socijalne i dr. vakufske objekte, a među njima i imaret 1587. godine:

... neka se izgradi imaret, tekija i ostali za njih potrebni objekti... (1985:230).

O postojanju ovog imareta svjedoči i Evlija Čelebi (1996:215):

...tu se nalazi Gazi Ferhad-pašin imaret, čiju veledušnu sofru i danas besplatno uživaju putnici i namjernici...

Kreševljaković (1935:44) spominje i dvije musafirhane, Džinića i Husedžinovića, u kojima su oko 50 godina konačili siromašni putnici neograničeno vrijeme i dobijali hranu. Obje musafirhane su prestale raditi 1918. godine.

Muvekkit (1998:252) u *Povijesti Bosne* navodi još jedan imaret na području Banje Luke. Ibrahim-han, bosanski valija sa sjedištem u Banjoj Luci, u vrijeme svoga prvoga namjesnikovanja (1609-1610. god.), podigao je jedan han i imaret. U nekim spisima ga bilježe kao vezir Ibrahim-paša. O tome kako su ovi imareti u Banjoj Luci funkcionirali nemamo preciznije podatke.

2.2.8. Imaret sultana Bajazida II i imaret uz Aladža-džamiju u Foči

Evlija Čelebi (1996:408) spominje 2 imareta u Foči: imare sultan Bajazida II nastalo između 1481. i 1521. godine i imare uz Aladžu džamiju iz sredine XVI vijeka. O ovim imaretima imamo vrlo malo podataka.

2.2.9. Imaret uz medresu šejha Kafije u Pruscu (Čelebi 1996:408)

2.2.10. Imaret sultana Bajezida II u Nevesinju

U Nevesinju je 1664. godine postojao imaret Sultana Bajezida II. Međutim, vakufnama nije sačuvana (Kreševljaković 1932:39-40).

2.2.11. Imaret hadži Omera u Počitelju

U osmanskom periodu je sagrađeno više objekata u Počitelju: dvije džamije, mekteb, medresa, čatrnja, imaret, hamam, han i sahat-kula.

Ibrahim-paša, sin hadži Omeragin, je 1665. godine podigao uz džamiju medresu. Hadži Omer, brat vakifa džamije, uz džamiju je podigao jedan imaret i odredio da se stanovnicima besplatno dijeli hljeb i čorba, a uoči petka jahinja, pilav i zerde. Za izdržavanje ovih objekata osnovao je veliki vakuf (Mujezinović1977:137).

2.3. Musafirhane

Musafirhane su, kao i imareta, socijalno-humanitarne ustanove u kojima su putnici, siromašni, gazije i putujući dervisi dobijali besplatan konak, obično za tri dana. Neke od njih su bile sastavni dio kompleksa s imaretom ili tekijom, a neke su djelovale potpuno samostalno.

Podizane su u velikim i malim centrima. Manjih musafirhana, zvanih musafirluk, bilo je i u selima, ali i uz samostane i manastire. Imućni su u svome području imali prostoriju namijenjenu za prenočište putnika. U svim musafirhanama su konačili putnici, bez obzira na vjersku pripadnost. I siromašniji građani i seljaci brinuli su se za putnike. Po mahalama i selima sagradili bi o zajedničkom trošku malu zgradu (konak), da u njoj putnik može prenočiti, a hranu su davali kako bi na koga red u selu ili mahali došao.

Do pedesetih godina XIX vijeka bila je jedna takva kuća u Sarajevu i zvala se čiftekonak s dva odjeljenja, muško i žensko. Nalazila se u Kjučuk Kjatib mahali (današnja ulica Nadmlini) (Kreševljaković 1957:37).

Među musafirhanama koje su djelovale potpuno samostalno najznačajnije su:

2.3.1. Musafirhana Franjevačkog samostana u Fojnici (1513.-1682.)

Godine 1513. franjevci ovog samostana, fra Češka i fra Matija, zatražili su od sarajevskog emina dozvolu da sagrađe musafirhanu u

dvorištu samostana, što im je i dozvoljeno. Neke subaše, spahije, patrijarsi, mitropoliti i dr. su zloupotrijebili gostoprimstvo, tražeći od samostana i novac, pa je na zahtjev fratara izdan ferman 3. XII 1585. godine, kojim se to najstrožije zabranjuje. Vjerovatno gosti nisu poštovali ovaj ferman, te je 1600. godine posebnim dokumentom muslimanima zabranjeno da navraćaju u ovu musafirhanu. Musafirhana je zatvorena 1682. godine, uz prethodnu više puta ponovljenu obnovu.

Također, u samostanima u Kreševu, Sutjesci, Olovu i Srebrenici postojale musafirhane o kojima nema detaljnijih podataka (Hasandedić 1983:54-71).

2.3.2. Musafirhana u Orlovićima

Musafirhanu u selu Orlovići, na putu Vlasenica – Zvornik, podigao je 1519. godine izvjesni Hamza-dede, kadiluk Srebrenica. Iz postojećih berata vidi se da je Hamza-dede uvakufio veliki posjed za održavanje musafirhane. Carskim fermanom je bilo određeno da on i njegovi potomci besplatno ugošćavaju putnike. Na ovom posjedu se čak sadio i duhan za potrebe musafirhane. 1954. godine Zavod za zaštitu starina i prirodnih rijetkosti BiH stavio ju je pod zaštitu (Kreševljaković 1935:43).

2.3.3. Musafirhane u Blagaju

U Blagaju su postojale musafirhane na vrelu Bune, poznata imenom musafirhana blagajske tekije i Velagića musafirhana. Prva je sagrađena prije 1664. godine i u njoj su odsjedali samo učeni ljudi koji su u njoj vodili naučne rasprave.

Na Velagića adi radile su do poslije I svjetskog rata 2 musafirhane stare blagajske porodice Velagića, u kojima je svaki putnik-namjernik mogao dobiti besplatan stan i hranu. Velija Velagić, sin Hamzin, 1634. godine je uvakufio posjede za održavanje musafirhane i odredio da se svake godine u mjesecu redžebu organiziraju tri gozbe za siromašne i da mu se svake godine prouči hatma.

Na području Hercegovine postojale i musafirhane u: Kifinom selu (XVIII vijek); Lipniku i Repovcima (XVIII).

2.3.4. Musafirhane u Travniku

Po broju musafirhana Travnik je zauzimao vodeće mjesto u Bosni i Hercegovini. Među najznačajnijima su: musafirhana Hadži Mehmed-paše Kukavice (1759.-1856. god.); Teskerdžića musafirhana (prestala sa radom poslije I svjetskog rata), kao i mnoge musafirhane po kućama bogatijih muslimana (oko 40 musafirhana) (Kreševljaković 1935:42-43).

2.3.5. Musafirhana u Kulen-Vakufu

Ubrzo nakon austrougarske okupacije zatvorena je musafirhana porodice Kadić u Kulen-Vakufu. Vrata ove musafirhane su pružala gostoprimstvo putnicima cijelo jedno stoljeće.

2.3.6. Musafirhana u Fojnici

Ovu musafirhanu je održavala porodica Salihagić duže od sto godina. Na krovu zgrade stajao je znak, u obliku drvene munare, po kojem bi putnik znao da tu može prenoćiti (Kreševljaković 1935:44).

2.3.7. Musafirhane u Jajcu

U Jajcu se nalazilo više musafirhana, a najpoznatiju je podigao Hadži Jusuf Mulalić početkom XIX vijeka i u njoj uspostavio i tekiju (Mujezinović 1977:277).

2.4. Musafirhane u tekijama

U ranom periodu osmanskog prodiranja na Balkan osnivane su derviške zavije ili tekije. Osnivači su bili šejhovi ili derviši, a oko njih se vrlo brzo formiralo naselje. Zavije su bili centri širenja islama i islamske kulture i civilizacije. U njima je izučavana književnost sufijskog karaktera, prepisivana vjerska, ali mnoga druga djela, njegovana kaligrafija. Posjedovale su i biblioteke, ali su imale i veliku socijalno-humanitarnu ulogu. Zato se smatraju prototipom imareta, a mi ćemo spomenuti samo neke:

2.4.1. Musafirhana tekije na Oglavku kod Fojnice

Šejh Sirija osnovao je nakon 1800. godine nakšibendijsku tekiju oko koje

se tokom vremena formiralo malo selo Oglavak. Tekija je stalno bila otvorena za putnike i goste, a posebno za siromašne kojima je ukazivana posebna pažnja i poštovanje. Svaki novi namjesnik Bosne smatrao se obaveznim posjetiti šejha Siriju. U te svrhe na Oglavku su podignuta dva konaka za prijem uglednih ličnosti. Jedan je sagrađio Mehmed Vedžihi-paša, a drugi Mehmed Kamil-paša. Obje sagrađene u XIX vijeku (Čehajić 1986:55-58).

2.4.2. Musafirhana nakšibendijske tekije Mehmed-paše Kukavice u Foči

Izdržavana sredstvima vakufa Mehmed-paše Kukavice (Čehajić 1986:62).

2.4.3. Musafirhana nakšibendijske tekije u Seonici kod Konjica

Sagrađena u XIX vijeku, a u njoj su redovno odsjedali derviši i gosti tekije (Čehajić 1986:64).

2.4.4. Musafirhana nakšibendijske tekije na Luci u Mostaru

Sagrađena u XIX vijeku, a carskim fermanom iz 1854. godine određeno da se iz blagajne isplaćuje 258 groša mjesečno za ishranu i gostoprimstvo. Zatvorena pred II svjetski rat (Čehajić 1986:123).

2.4.5. Musafirhana halvetijske tekije u Konjicu

Mehmed Čauš je 1622. godine uz džamiju i mekteb podigao imaret s musafirhanom od deset soba namijenjenih za siromašne i derviše. Odredio je da se višak hrane dijeli navečer siromašnima u Konjicu i gostima koji dođu u tekiju.

2.4.6. Musafirhana halvetijske tekije u Blagaju (Čehajić 1986:98-100)

2.4.7. Musafirhana Hadži Sinanove tekije u Sarajevu

Silahdar Mustafa-paša osnovao ju je između 1638. i 1640. godine. Na južnoj strani dvorišta, vjerovatno su se nalazile sobe za putnike i goste (Čehajić 1986:123-125).

3. Zaključak

Imaret, javna kuhinja u kojoj su topli obrok mogli pronaći mnogobrojni: učenici medresa, alimi, siromašni, službenici vakufa, putnici-namjernici i dr. i musafirhana, mjesto zagarantiranog konačišta, svakako su institucije koje su Osmanlije duboko ukorijenile u životu socijalne strukture tadašnjeg stanovništva.

Zajedno sa osmanskim vojskom na naše prostore, rijetko ili nikako nastanjene, dolaze i derviši. Oni osnivaju zavije, prototip imareta, kao mjesto u kome se moglo nekoliko dana besplatno prenočiti i hraniti.

Oko ove ustanove vremenom nastaju čitava naselja. Imareta se podižu u svim većim centrima Bosanskog pašaluka: Banja Luka, Sarajevo, Mostar, Prusac i sl. i postaju

okosnica socijalno-humanitarnog i odgojno-obrazovnog razvoja.

Za njihovo podizanje osnivači su trošili velika materijalna sredstva sticana od prihoda s velikih vakufskih dobara, stambenih i privrednih objekata, novčanih sredstava i sl. U tome se posebno ističu visoki dostojanstvenici (veziri, sandžakbezi, paše), koji su u to doba pripadali najbogatijem sloju, a koji u vrijeme Osmanskog prodiranja u naše krajeve u tom pogledu prednjače. Kasnije, među osnivačima imareta, musafirhana i svih dr. objekata ističu se i domaći ljudi, srednjeg staleža, kao i zanatlije, trgovci i dr. Ove institucije su osnivači podizali iz dubokih vjerskih osjećanja, želeći postići Božije zadovoljstvo i bile su mjesta razmjene informacija, susretanja ljudi različitih vjera, staleža i društvenih sredina.

Zahvaljujući prvenstveno vakufima, kao stalnim izvorima materijalnih sredstava, imareti i musafirhane, kao socijalno-humanitarne ustanove, bile su u mogućnosti da djeluju i obavljaju svoju funkciju. U njima je stoljećima njegovana naslijeđena humanitarna djelatnost, koja je još u prvim počecima širenja islama i islamske kulture na prostorima Bosne i Hercegovine odigrala značajnu ulogu.

Danas ostaci sjećanja na ove ustanove izgledaju poput društvene bajke, u kojoj su mnogi, u ime Boga i dubokih socijalnih osjećanja, mogli naći topli dom i besplatno jesti i konačiti.

I dok je, samo stoljeće ranije, ovih ustanova bilo u svim velikim, pa i malim naseljima, danas kada su nam neophodna, samo su puka historijsko-socijalna uspomena.

Literatura

- Basimevi, Egitim Milli (1993). *Islam ansiklopedisi*, Istanbul, dio 5/2
- Bejtić, Alija (1996). "Ali-pašina mahala u Sarajevu – prilog izučavanju urbanističke i socijalne strukture grada" u: *Separat iz priloga za proučavanje istorije Sarajeva*, Sarajevo
- Čehajić, Džemal (1986). *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu
- Čelebi, Evlija (1996). *Putopis (odlomci o jugoslavenskim zemljama)*, Sarajevo, Publishing
- Hadžihuseinović, Salih Sidki-Muvekkit (1998). *Povijest Bosne*, Sarajevo, El-Kalem
- Hammer Von Joseph (1979). *Historija turskog (osmanskog) carstva*, Zagreb
- Hasandedić, Hivzija (1983). "Hercegovачki vakufi i vakifi", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, IX-X*, Sarajevo, 30-72.
- Hodžić, Kasim (1974). "Imareta, musafirhane i druge gostinske ustanove u osmanlijsko doba", u *Takvim 1974*, Sarajevo, Izdanje izvršnog odbora Udruženja ilmije u SRBiH, 57-61.
- Inaldžik, H. (1974). *Osmansko carstvo (klasično doba 1300-1600)*, Beograd, Srpska književna zadruga
- Kaleši, Hasan (1972). *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku*, Priština
- Kreševljaković, Hamdija (1935). "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini" (1463.-1878.) u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga XXX,I*; Zagreb, 57-62.
- Kreševljaković, Hamdija (1932). "Imaret i musafirhana" u: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristote godišnjice*, Sarajevo, 59-67.
- Kreševljaković, Hamdija (1957.) *Hanovi i karavan-saraji u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Naučno društvo NRBiH, odjeljenje filoloških nauka, knjiga 7
- Mujezinović, M. (1977). *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini I-III*, Sarajevo
- Nakičević, Omer (1988). *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac) (doktorska disertacija)*, Sarajevo
- Samil, IA (1991). *Islam ansiklopedisi*, cilt 3, Istanbul
- Smailagić, Nerkez (1990). *Leksikon islama*, Sarajevo, Svjetlost
- Sučeska, A. (1954). *Vakufski krediti u Sarajevu (u svjetlu sidžila sarajevskog kadije iz godine 1564-1566.)*, Sarajevo
- Škaljić, Abdulah (1999). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, Svjetlost
- (1985). *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (15. i 16. vijek)*, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu.
- Zlatar, Behija (1997). "Preteče humanitarnih društava u osmansko doba u Sarajevu" u: *Humanistički aspekti djelovanja dobrotvornih ustanova u ratnim uvjetima*, Sarajevo, 135-138.

الموجز

دور مطابخ الفقراء وأهميتها في البوسنة والهرسك

في القرنين الخامس عشر والسادس عشر

عذراء مدارا

إيماناً منهم بقول الرسول صلى الله عليه وسلم عن فضل الصدقة الدائمة التي لا ينقطع أجرها بعد وفاة المحسن، عمد المسلمون إلى إنشاء المؤسسات الاجتماعية الخيرية، ومن أهمها مطابخ الفقراء (الإمارة) ونزل المسافرين (مسافر خانة). وكانت مطابخ الفقراء تقدم الطعام المجاني للفقراء وعابري السبيل وطلاب المدارس الدينية والعلماء وموظفي الأوقاف وغيرهم، وكانت أحياناً تعطيهم النقود، وكانت نزل المسافرين تقدم لهم المبيت المجاني. وقد ظهرت هذه المؤسسات وانتشرت في بلادنا مع قدوم العثمانيين، وظهرت معها أيضاً التكايا والزوايا التي كانت تقام في المناطق فوراً بعد فتحها. وكان مؤسسوها من الصوفية، وقد لعبت دوراً كبيراً في نشر الإسلام والثقافة الإسلامية الثرية في البوسنة والهرسك. ويبحث هذا المقال في تاريخ مؤسسة ابخ الفقراء (الإمارة) ودورها الاجتماعي والخيري وأهميتها في البوسنة والهرسك.

وعندما كنا نجمع المراجع والبيانات عن هذا الموضوع، لاحظنا أنها لم تحظ إلا بالقليل النادر من الدراسة، وإن جميع الاعتبارات التي حاولنا بها تقديم عرض كامل لمطابخ الفقراء في القرنين الخامس عشر والسادس عشر في البوسنة والهرسك، تفتح الأبواب لأبحاث ودراسات جديدة.

الكلمات الرئيسية: الإمارة، مسافر خانة، زاوية، تلاميذ المدارس الدينية، الفقراء

Summary

SOCIAL ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE INSTITUTION OF *IMARAT* IN THE 15TH AND 16TH CENTURY BiH

Azra Medara

With a firm faith in the Prophet's words that the lasting *sadaqa* has its value even after the death of the benefactor, Muslims are building numerous social-humanitarian institutions. Amongst these the most significant are *imarat* and *musafirhana*. *Imarat* is a public (charity) kitchen wherein the poor, travellers, *madrassa* students, scholars, *waqf* employees and others can have free meal and occasionally financial support. *Musafirhana* is such an institution where they could, in addition to this could also get free lodging. This institution developed in our areas after the arrival of the Ottomans. *Tekiyas* (*tekke*), considered to be prototype of *imarat*, were established right after the conquest of a certain area. *Tekiyas* were established by dervishes and they were a significant factor in spreading the faith of Islam and the rich Islamic culture and civilisation on the territory of BiH.

This article explores the history of the institution of *imarat*, its social and humanitarian role and its significance in Bosnia and Herzegovina.

While collecting the relevant data about the topic it came to our notice that there was very little research done on it. All the revisions through which we tried to present somewhat complete picture of *imarat* in Bosnia and Herzegovina in 15th and 16th century have just opened a gate for a new research work.

Key words: *imarat*, *musafirhana*, *zavija* (*tekke*), *madrassa* students, the poor

Preko četiri decenije kulturno-prosvjetne misije

U povodu izlaska
novog broja *Analaz Gazi*
Husrev-begove biblioteke

Analiz Gazi Husrev-begove biblioteke po više osnova danas se mogu svrstati među najznačajnije časopise u Bosni i Hercegovini. Bilo bi previše nabrajati sve razloge za izrečenu konstataciju te ćemo spomenuti samo neke od njih. Prije svega, tradicija kontinuiranog izlaženja koja s brojem koji ovdje predstavljamo (XXXIV) već dobarano ulazi u doba "pune zrelosti". Naime, časopis je nedavno (2012) obilježio četrdeset godina izlaženja, i svoje kulturno-prosvjetne misije. Drugi razlog je što se ubraja među rijetke časopise koji se bave specifičnom epohom koja povijesno, kulturološki, civilizacijski i identitarno u dobroj mjeri određuje i suvremeno biće Bosne. Treći razlog koji je nužno istaći, a proistječe iz naprijed navedenog, jeste što uz *Prilog za orijentalnu filologiju* predstavlja jedini specijalizirani časopis u Bosni i Hercegovini koji se u cijelosti bavi kulturnom poviješću Bosne osmanskoga perioda, prvenstveno pisanom kulturnom baštinom ali i drugim vidovima naslijeđa iz sfere materijalne kulture islamskog civilizacijskog kruga te islamskom duhovnošću. Po tome je bez ikakve sumnje na našim prostorima jedinstven.

To je danas jedini povijesni i kulturološki časopis u Bosni i Hercegovini koji se u potpunosti može osloniti na vlastite "izvorne resurse", rukopise i razne druge vrste primarnih izvora, radi čije je znanstvene valorizacije i afirmacije i pokrenut 1972. godine. Naravno, naprijed istaknuto ne ograničava časopis isključivo na doba osmanske vladavine, niti samo na izvore Gazi Husrev-begove biblioteke. Sve ono što se uklapa u tematsku koncepciju časopisa a tiče se doprinosa i unapređenja znanstvenih rezultata, afirmacije i proučavanja islamske duhovnosti i kulture, čak i modernog doba, ima svoje mjesto u *Analima*. To, dakako, potvrđuje i ovaj

broj. Osim naprijed istaknutog, ovdje želimo samo sumarno istaći neke dosadašnje rezultate *Analaz*. U trideset i četiri broja, od kojih je većina dvobrobroj, objavljeno je ukupno 466 radova na 6.021 stranici iz različitih oblasti, književnosti, kulturne historije, jezika, bibliotekarstva, sufizma i drugih disciplina. Neki brojevi su tematski nastali kao rezultat naučnih skupova. Na taj način u nekim općim naznakama moglo bi se govoriti još. Ovdje ipak želimo pozornost skrenuti na posljednji broj.

Ako bi se željelo generalizirati, onda bi se u najkraćem moglo istaći sljedeće. Ovaj 34. broj volumena 267 stranica, sadrži ukupno 14 radova, 4 prikaza i jedan osvrt. U ovom broju prepliću se povijesne teme, teme iz sfere duhovnosti, jezika i književnosti orijentalno-islamskog povijesnog i kulturno-civilizacijskog kruga, ali i neka pitanja modernoga doba, koja imaju poveznice s islamskom tradicijom, posebno onim pitanjima koja se izravno tiču sudbine, života i položaja muslimana na ovim prostorima. Stoga, možemo kazati da je jedna od odlika ovog broja, spoj prošlosti s modernošću druge polovine 20. stoljeća. Kako tematski i vremenski, tako ovaj broj možemo promatrati sa stanovišta autora i saradnika, kao spoj "znanstvenog iskustva" i "nadolazeće znanstvene mladosti". Dakle, pored čitaocima ovog časopisa nekih već dobro poznatih autora i saradnika, poput *Azre Gadžo*, hfz. *Hase Popare*, *Osmana Lavića*, *Fazilete Hafizović*, *Mustafe Jabića*, *Kerime Filan*, *Fikreta Karčića*, zatim po spisateljskom stažu nešto mlađih, ili saradnika srednje generacije, *Namira Karahalilovića*, *Munira Mujića*, *Nusreta Kurjakovića*, na znanstvenim horizontima javljaju se i neka nova imena, poput *Nihada Dostovića*, *Munira Drkića*, *Fatime Tinjak* i *Faruka Taslidže*.

Redosljedom autora navodimo i naslove radova ovoga broja: *Defter donacija upućenih u dva Časna Harema / Surre Defteri iz 1617/18. godine; Ko je bio Abdullah-paša koji je ukopan u haremu Careve džamije u Sarajevu 1105/1694. godine; Mustafa-paša*

Babić i njegova rukopisna zaostavština; Različite refleksije osmanskog osvajanja srednjodalmatinskog zaleđa; Eksklamativne rečenice čuđenja u Kuranu; Iz bosanske historijske antroponomastike: ime i pokraćeno ime; Starovi vodstva islamske zajednice u Jugoslaviji povodom zabrane nošenja zara i feredže; O ortografskim karakteristikama najznačajnijeg rukopisnog primjerka djela Perivoj slavuja (Bolbolestan) autora Fevzije Mostarca; Odnos putopisnog subjekta i objekta u putopisu Muhameda Ali-paše; Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu; Nacionalizacija gradskih vakufa u Gradačcu 1974. godine; Nove vijesti o Bahši-begovom vakufu u Zvorniku u Istočnoj Bosni; Rukopisi mesneviye u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu; Fond orijentalistike u Gazi Husrev-begovoj biblioteci; O muslimanskim sakralnim objektima u rubnim dijelovima Hercegovačkog sandžaka krajem XVII stoljeća.

Rad svakog naprijed spomenutog autora zaslužuje posebnu pažnju i elaboraciju. No prostor ne dozvoljava ni najkraći osvrt, te ćemo se zadovoljiti samo naprijed istaknutim naslovima. Stoga ćemo u nekim uopćenim konstatacijama ukazati samo na neke značajke njihovog sadržaja.

Za historičara i svakog drugog znanstvenika bliskog usmjerenja najneposrednija komunikacija s prošlošću u svim njenim aspektima, povijesnim, kulturološkim, civilizacijskim, jezičkim, jeste "primarni izvor". On je taj koji najizravnije i najobjektivnije svjedoči prošlost u njenom pravom svjetlu. Stoga je "primarni izvor" nešto što svakom radu određuje i daje specifičnu težinu, a kroz to i specifičnu težinu jednog povijesnog časopisa u cjelini. Promatran kroz tu prizmu, možemo kazati da i ovaj broj, ne samo da se odlikuje, nego mu pečat daje upravo ta dimenzija, oslonac prvenstveno na "izvor" kao fundament objektivnog pristupa prošlosti. Većina radova u cijelosti je nastala upravo na "primarnoj arhivskoj građi". Osim što svojim sadržajem u potpunosti otvaraju nove znanstvene vidike, iz anonimnosti izvode pojedince, njihove sklonosti,

svjedoče društveni položaj, ukazuju na obrazovna, kulturološka, duhovna postignuća, demistificiraju stereotype, ali svjedoče i integritetnost bosanskog krajolika u globalni islamski kulturno-civilizacijski krug i njegovo posebno mjesto u njemu. Jer, kako drugačije objasniti skončanje “deftera donacija upućenih u dva časna harema” baš u Bosni, i da upravo ovdje doživi svoju znanstvenu valorizaciju i znanstvenu artikulaciju. Sve to ne bi bilo čudno da nije riječ o najstarijem poznatom defteru te vrste koji potječe iz 1617/18. godine. Upravo ta tema ili taj rad otvara ovaj XXXIV broj časopisa *Anali*. Slijede hronološki i tematski vrlo raznolike i zanimljive teme za čiji sadržaj u ovom kraćem osvrtu nema mjesta. No, neka to bude poticaj za čitaoce da dalji hod kroz labirinte povijesnih zanimljivosti najnovijeg broja *Anala* nastave sami. Ovaj broj tematski, vremenski i sadržajno zatvara “Nacionalizacija gradskih vakufa u Gradačcu 1974. godine”. Između ta dva povijesna i prostorna međaša: “dva časna harema 1617/1618”, i “Gradačca 1974” pozicioniraju se i ostali radovi.

Kao i svaki drugi znanstveni časopis, i ovaj donosi obilje zanimljivih sadržaja kojima će se bez ikakve sumnje čitaoci radovati. Ovaj broj još jednom je potvrdio opravdanost njegovog pokretanja, ali i dalekovidnost njegovih osnivača.

Aladin Husić

Kur'an – kosmos (u) riječi

Rifet Šahinović, *U bladovima Kur'ana*, Grafis, Cazin, 2014., 357 str.

Povodom izlaska iz štampe nove knjige mr. Rifeta Šahinovića, *U bladovima Kur'ana*, u recima koji slijede želimo iznijeti nekoliko misli o Kur'anu i njegovom tumačenju.

Ima dosta razloga da se povjeruje u tezu kako je sve što je čovjek na Zemlji napisao, ispjevao, otkrio,

izumio, sagradio samo *čovjekovo tumačenje svijeta*. Ovo implicira da je čovjek sâm po sebi, u antropološkom smislu, i *tumačenjsko biće*. Ljudi kada promatraju stvari i svijet oko sebe, oni ih, na neki svoj i sebi svojstven način, zapravo, *tumače*. Taj *tumačenjski odnos* prema pojavnom svijetu i njegovim manifestacijama pohranjen je u ljudima od njihovih najranijih zemaljskih dana i traje sve do sutona njihovog ovozemaljskog životnog putovanja. Možemo kazati da je *tumačenje* bitna odrednica ljudskoga bića na Zemlji.

Ova *tumačenjska odrednica* čovjeka kao bića doživjela je svoju punu afirmaciju i aktualizaciju u islamu kao vjeri, kulturi, nauci i civilizaciji. Ovu tvrdnju nije teško dokazati. Naime, principijelno govoreći, sâm islam je *tumačenjska vjera*, u smislu da tumači i njime se tumače prethodno objavljene božanske Knjige. Rekli bismo, islam je *svojevrsni komentar (tefsir) njemu prethodećih vjerezakona*, a unutar islama kao vjere imamo Poslanikove, alejhis-selam, riječi (*hadis*) i postupke (*sunnet*) kao *tumač islama*. Ustvari, cjelokupni njegov plemeniti život bio je i trajno ostao kao najbolji tumač islama (*uswetun haseneh*).

Otuda nam se pitanje *tumačenja Kur'ana* nadaje kao nešto sasvim *prirodno i logično*, jer ono izvire iz same prirode i strukture islama. I, doista, muslimani nikada nisu bili protiv tumačenja Kur'ana. Doduše, u historiji *tefsira* bilježi se da se nekolicina časniha ashaba nakon Poslanikova, alejhis-selam, preseljenja na ahiret, sustegla od bilo kakvog tumačenja, komentiranja ili interpretiranja Kur'ana. Ne ulazeći sada u razloge i opravdanja tog i takvog njihovog postupka, želimo naglasiti da se upravo tada, štaviše i prije polaganja samog Poslanikovog, alejhis-selam, mubarek tijela u njegov mezar, pojavio prvi primjer tumačenja Kur'ana koji nije mogao biti ovjerovljen ili potvrđen Poslanikovim, alejhis-selam, autoritetom. Mislimo na Ebu Bekrovo, neka je Allah njime zadovoljan, citiranje kur'anskog ajeta: *Muhammed je samo poslanik, a i prije njega je bilo poslanika. Pa ako bi on umro ili ubijen*

bio, zar biste se vi nazad vratili?! Onaj ko se nazad vrati, Allahu neće nimalo nauditi, a Allah će nagraditi zahvalne (Ali Imran, 144) – povodom smrti Poslanika, alejhis-selam, kada je znameniti i pravedni Omer ibn el-Hattab odbio povjerovati u to pa je ganutom do bola Omeru, Ebu Bekr, neka je Allah njima zadovoljan, pokazao Poslanikovo, alejhis-selam, mubarek tijelo i proučio ovaj ajet primjenjujući ga kao odgovor na jednu konkretnu životnu situaciju.

Od tada će muslimani u sučeljavanju sa svim životnim pitanjima, izazovima, temama i dilemama tražiti – manje ili više uspješno, što je, pak, posebno pitanje – odgovore u Casnoj Knjizi. Dakako, ovdje ne zaboravljamo činjenicu da je tumačenje Kur'ana započelo samim njegovim objavljivanjem s “plemenitih Visina”, a Poslanik, alejhis-selam, bio je prvi *mubejjin* (objasnitelj) i *mufessir* (komentator) Kur'ana, što mu je naloženo samom Objavom (En-Nahl, 44). To se u tefsirskoj literaturi imenuje kao *tefsirun-nebijj*, Vjerovjesnikov tefsir, koji nam je danas dostupan u autentičnim hadiskim zbirkama i opsežnim tradicionalnim komentarima Kur'ana.

Od tada, zapravo, započinje teći velika *tumačenjska rijeka* Kur'anske riječi s brojnim svojim pritokama i rukavcima pretočena i konkretizirana u posebnu nauku koja se terminološki naziva *tefsir*. *Tefsir* je, u najkraćem, nauka ili, bolje reći, skup nauka o tumačenju ili egzegezi Kur'ana. Ova riječ još označava: akt interpretiranja, interpretaciju, egzegezu, objašnjenje, ali također podrazumijeva i aktualni komentar Kur'ana (npr. kada kažemo tefsir Ibn Kesira ili tefsir Sejjida Qutba).

Tefsirska nauka muslimana s brojnim svojim vrstama, disciplinama i poddisciplinama zasigurno spada u red najrazuđenije i najraskošnije islamske nauke. Ako korpus islamskog prava (šeri'ata) uzmemo kao možda najveći doprinos muslimana općenito svjetskoj kulturi, onda bi na drugom mjestu po doprinosu nesumnjivo mogli staviti višestoljetnu

muslimansku komentatorsku tradiciju Časne Knjige – Kur’ana. Jedan orijentalist je ustvrdio da bi se za puko čitanje dosad napisanih komentara Kur’ana trebalo potrošiti dvije stotine godina fizičkog života!

Zato se bez imalo sumnje može kazati da je Kur’an *najtumačenija Knjiga* u svijetu, ali, istovremeno (i, na neki način, paradoksalno) i *najneprotumačenija Knjiga*. Kao što se kosmos ne može do kraja protumačiti, tako se i Kur’an, kao kosmos u riječi, također ne može do kraja protumačiti. Naime, u prirodi je svih Svetih Knjiga da su one strukturalno višeznačne i, samim time, multiinterpretativne, što i jeste njihova prednost i posebnost budući da im to, između ostaloga, osigurava pravo na univerzalnost, ali za one koji nemaju *predrazumijevanje* (Heidegger), i razlog nesporazuma i pogrešnog shvatanja. Također, Kur’an je, poslije Biblije, i najprevođenija knjiga u svijetu. Ali ako komentare Kur’ana shvatimo i u smislu njegova prijevoda, onda bi za Kur’an mogli reći da je i *najprevođenija knjiga svijeta*.

Poenta koja nam se nadaje glasi: važnost tumačenja Kur’ana nikada ne prestaje. Višetomni i mnogobrojni srednjovjekovni komentari Kur’ana pokazuju i dokazuju da su tadašnji muslimani i njihovi učenjaci ispoljili i oslobodili snažnu *tumačenjsku energiju*, pokazujući time *moć i mogućnost*

tumačenja sebi, ali i drugima, a pokoljenjima muslimana iza sebe ostavili paradigmu dostojnu svakog poštovanja i željenog dosezanja.

Svaka generacija ljudi u Kur’anu pronalazi odgovore za “potrebe (svog) vremena” (M. Abduhu). Pred ljudima je uvijek jedan te isti (*vječni*) Kur’an i on im stalno pritiče i iznova oslovljava svojim neiscrpnim značenjima. Determiniranost vremenom u ljudskom shvatanju i tumačenju Kur’ana ne znači i determiniranost Kur’ana sâmoga. Nijedno vrijeme ne iscrpljuje sva moguća značenja Kur’ana, kao što ih ne iscrpljuje nijedna pravna ili teološka škola unutar islamskog učenja. Različita vremena ponudit će i različita, ali ne i međusobno suprotstavljena, tumačenja Časne Knjige. Uvijek je potrebno imati na umu da je Kur’an vječan (“nestvoreni Božiji Govor”), jer je njegovo porijeklo božansko, a njegovi komentari to nisu, jer su, ipak, ljudsko djelo. Zato se nijedno tumačenje ne može poistovjetiti sa sâmim Kur’anom, pa otuda i potreba da se on kontinuirano tumači u svakom pa tako i u ovom našem vremenu.

No, mnogo je načina na koje Kur’an oslovljava svoje recipijente. *Tefsir* ili njegovo tumačenje samo je jedan od tih načina u kojem zapanjenom i začuđenom ljudskom umu ne ostaje ništa drugo nego da (u) čini svoju *intelektualnu sedždu* pred

objavlivanjem Moćnoga i Silnoga. Tu zapanjenost pred *čudom Kur’ana* svjedoči Objava, priznali su i bića zvana džini (El-Džinn, 1). Drugi načini recepcije Kur’ana uključuju njegovo: učenje, pamćenje, slušanje, gledanje i, ono najvažnije, prakticiranje. I opet, gle čuda – s jedne strane, svi ovi recepcijski planovi izazivaju krajnju čudesnost i nude osjećaje istinske zadivljenosti, duhovnog zadovoljstva, smiraja i smislenosti (za čim je današnji čovjek u alarmantnoj potrazi i potrebi) te, s druge strane, svim muslimanima bez obzira na njihove formalne ovozemne statuse omogućeno je sudjelovanje u nabrojanim planovima posredstvom kojih se privlači svjetlost Kur’ana i izdašno izljevava njegov bereket ili *rubanijet* (F. Vedždi). Stoga, onaj ko ne gaji respekt ili poštovanje prema Kur’ana, lišen je mnogog bereketa u svom životu!

U tom smislu, knjiga Rifeta Šahinovića pod naslovom *U hladovima Kur’ana* afirmira mnoge aspekte u i oko Kur’ana i njegovoga tumačenja na koje smo prethodno koncizno aludirali, a neke od njih i uspješno demonstrira i eksplicira na svoj način. Kao takva, prilog je našoj savremenoj bosanskoj tefsirskoj literaturi. Zato je toplo preporučujem za čitanje svima onima koji poštuju Riječ Božiju i riječ o Riječi Božijoj!

Almir Fatić

Upute za autore

Novi Muallim je stručni časopis koji je otvoren autorima koji se bave temama i pitanjima obrazovanja i odgoja u širem i užem smislu. Specifični interes *Muallima* predstavljaju teme, pitanja i problemi islamskog vjerskog obrazovanja i odgoja u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, vojsci i drugim ustanovama i institucijama. Središnje, područje *Muallimovih* istraživanja i zanimanja predstavlja islamsko obrazovanje i odgoj u okviru vjerske pouke, srednjih vjerskih škola (medresa), islamskih pedagoških fakulteta i Fakulteta islamskih nauka. *Muallim* se bavi i drugim tradicionalnim i savremenim faktorima relevantnim za odgoj i obrazovanje. U svim ovim i drugim područjima *Novi Muallim* prati teorijska i praktična dostignuća i iskustva u svijetu, u našim obrazovnim zavodima i ustanovama i posebno u islamskom svijetu te kod nas, u Islamskoj zajednici, odnosno u radu imama, muallima i nastavnika.

Novi Muallim objavljuje znanstvene i stručne radove koji neposredno ili posredno obrađuju pitanja univerzitetskih teorijskih i primijenjenih disciplina u Bosni i Hercegovini i svijetu.

Novi Muallim prihvata članke koji su izvorne primarne publikacije, znači da prije nisu objavljeni u časopisima. Prethodno objavljivanje na skupovima mora biti naznačeno, a pridonose znanstvenoj zajednici i potvrđeni su od recenzenata.

Objavljivanje

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji nisu ranije objavljeni u drugim publikacijama, osim uz posebno odobrenje Redakcije.

Odluku o objavljivanju teksta donosi Redakcija uzimajući u obzir mišljenje recenzenata.

Redakcija nije dužna obrazlagati svoju odluku bilo da se radi o prihvatanju ili odbijanju teksta za objavljivanje. Tekstovi koji ne budu priređeni prema Uputama za autore, bit će vraćeni autorima. Rukopise možete slati na adrese elektronske pošte: muallim@bih.net.ba i nmuallim@rijaset.ba.

Recenzije

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji podliježu recenziji. Redakcija časopisa će za svaki rad imenovati dva recenzenata. Oni će pregledati nepotpisan rad i svoje mišljenje dostaviti Redakciji. Mišljenje recenzenata je u principu stav Redakcije. Recenzije ne predstavljaju samo općenitu ocjenu vrijednosti rada, već procjenu tematske podobnosti rada za *Muallim*. Recenzije su internog karaktera. Recenzije radova bit će date na uvid autoru (bez imena recenzenata) kako bi se izbjegli nesporazumi usljed mogućeg različitog razumijevanja obrađivane materije. U slučaju neslaganja konačnu odluku donosi uredništvo.

Karakter radova

Časopis objavljuje:

- a) izvorne naučne članke koji sadrže do sada neobjavljene rezultate istraživanja koja korespondiraju sa osnovnom misijom časopisa;
- b) izlaganje sa naučnog i stručnog skupa, uz uvjet da prethodno nije objavljeno u zborniku radova skupa;
- c) stručne članke koji nude korisne prijedloge za određene struke i pri tome ne moraju obavezno sadržavati izvorna istraživanja autora;
- d) osvrte na zanimljive i korisne publikacije koje su u skladu sa osnovnom misijom časopisa;
- e) prikaze zanimljivih i za struku korisnih studija, zbornika i drugih stručnih publikacija;
- f) korisne priloge iz struke i za struku, a ne moraju predstavljati izvorna istraživanja;
- g) prijevode članaka koji odgovaraju osnovnoj misiji časopisa.

Radovi se kategoriziraju u sljedeće osnovne kategorije:

- izvorni naučni članci;
- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- stručni članci;
- osvrti;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi

Autor

Na početku rada autor treba da napiše: naučnu titulu, ime i prezime te akademsko zvanje.

Npr: Prof. dr. Mujo Slatina, redovni profesor

Sažetak

Iza naslova rada napiše se sažetak obima od 150 do 200 riječi. Isti tekst će se ponuditi u prijevodu na arapskom i engleskom jeziku na kraju rada. (Prijevode osigurava Redakcija)

Ključne riječi

Nakon sažetka treba navesti ključne riječi u radu.

Obim rada

Rad treba da bude obima između 10000 i 40000 hiljada znakova računajući i fusnote i literaturu, napomene, uključujući razmak.

Oprema rada

Prilozi trebaju biti pripremljeni u standardnom formatu A4 (jednostruki prored, Times New Roman, veličina slova 12). Valja izbjegavati neuobičajene tipove slova. Bilješke smjestiti na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i email)
1. stranica: naslov i podnaslov, sažetak na jeziku teksta
2. stranica i dalje: glavni dio teksta

Popis literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koje se nije moglo integrirati u tekst. Fotografije koje se prilažu uz tekst, moraju biti uključene unutar rada s potpisom, a elektronskom poštom dostavljeni kao prilozi u formatu .bmp., .jpeg, .tiff, ili psd.

Sve odjeljke i pododjeljke numerirati arapskim brojkama ((1. / 1.1. / 1.1.1.)), izbjegavajući pri tome više od tri nivoa. Za različite nivoe upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times New Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Navodi u tekstu se sastoje od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te ako je relevantno, broj stranice nakon dvotočke (sve u zagrada), npr. (Karić, 1987) ili (Džananović, 1993: 10). Ako je autorovo ime u tekstu navoditi na sljedeći način: Nakičević (1973: 340) tvrdi...

Kraće navode treba početi i završiti navodnim znakovima (""), a sve dulje navode (više od 40 riječi) treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim retkom od ostatka teksta, uvučeno i manjom veličinom slova (10), bez navodnih znakova. Ispuštene dijelove označiti s po praznim slovnim mjestom i trima točkama prije i poslije prekida.

Riječi ili izraze iz jezika različitog od jezika priloga treba pisati kosim slovima i popratiti prijevodom (označenim jednostrukim navodnim znakovima, npr. *What što*). Primjere iz jezika za koje se ne koriste latinska slova, transliterirati, osim ako postoji uvjerljiv razlog za zadržavanje originalne grafije.

Primjere treba brojčano označiti koristeći arapske brojke u zagradama te odvojiti od glavnog teksta praznim recima. Grupirati primjere korištenjem malih slova, a u tekstu pozivati se na primjere kao (2), (2a), (2a,b), (2 a-b), ili (2) b.

Primjeri koji nisu uzeti iz jezika na kojem je prilog napisan treba popratiti odgovarajućim glosama (koje prema potrebi daju ekvivalente na jeziku priloga riječ po riječ, ili morfem po morfem), te prijevodom unutar jednodstrukih navoda. Početak riječi ili morfema u glosi podesiti prema početku riječi odnosno morfema u primjeru.

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati potpunu bibliografije korištene literature.

Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abecedom prema prezimenima autora. Radove istog autora složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objavljene u istoj godini obilježiti malim slovima (npr. 1998a, 1998b).

Ako se navodi više od jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu. Imena autora valja dati u cijelosti, a ne zamjenjivati ih inicijalima, osim ako sam autor obično koristi samo inicijale.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane na ovaj način i koristeći sljedeću interpunkciju:

- prezime (prvog autora/ice), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime drugih autora/ica (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika/ice, nakon zareza skraćena ur., naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi), mjesto izdavanja, izdavač
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znacima.

Knjige

Prezime, Ime (2000). *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. Mjesto: Izdavač.

Džananović, Ibrahim (2004) *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946*. Sarajevo : Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

Šamić, M. (1977). *Kako nastaje naučno djelo*. 4. izd. Sarajevo: Svjetlost.

Spahić, M. i Hamzić, M. (2007). *Društveno-etički pojmovnik*. Sarajevo: Bookline.

Fejzić-Čengiđić, F., Šuško, Dž., Šeta, Đ., Tahirović, S., Mušinić, E., Dedović, S., Ibrahimović, A. (2010). *Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010)*. Sarajevo: CEI Nahla.

Schimmel, A. (2004). *Geografija pjesnika*. Preveo sa engleskog jezika Enes Karić. Sarajevo: Bemust.

Prilozi/poglavlja u knjigama/zbornicima

Prezime, Ime (1999). Naslov priloga prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan. Ime, Prezime (ur.): *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. (3. izd.). Mjesto : Izdavač, broj strane.

Džananović, I. (1999). Metodologija. U: F. Karčić, ur. *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946.*, (3. izd.). Sarajevo : Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 3-56.

Članci u časopisima (nazivi časopisa navode se u cijelosti.)

Prezime, Ime (1999). "Naslov članka prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan". *Naziv časopisa*, godište, broj: broj strane.

Omer Nakičević (2005), "Uloga hadisa u izgradnji islamske ličnosti", *Novi Muallim*, XIII, 53, 23-26.

Neobjavljena (arhivska) građa: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mjesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta.

Arhiv BiH, Sarajevo, F. 23, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Prezidijalni spisi, br. 317.